

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS

Indrė
MAKAUSKAITĖ

Lietuvių kalbos laiko adverbialų semantinė struktūra

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
filologija H 004

VILNIUS 2019

Disertacija rengta 2014–2019 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas –

prof. dr. Vytautas Kardelis (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,
filologija – H 004)

TURINYS

LENTELIŲ SĄRAŠAS.....	5
PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS.....	6
SANTRUMPŲ SĄRAŠAS.....	7
ĮVADAS.....	8
1 LAIKO SUVOKIMAS IR JO LINGVISTINIAI TYRIMAI.....	17
1.1 KAS YRA LAIKAS IR KAIP JIS SUVOKIAMAS?.....	17
1.2 LAIKAS FILOSOFIJOJE.....	19
1.3 LINIJINIS IR CIKLINIS LAIKAS.....	22
1.4 LAIKAS IR KALBA.....	23
1.5 KOGNITYVINĖ SEMANTIKA IR LAIKO KALBOJE TYRIMAI.....	24
1.5.1 Kognityvinė semantika – kognityvinės lingvistikos dalis.....	24
1.5.2 Kognityvinė reikšmės samprata.....	25
1.5.3 Laiko kalboje tyrimai iš kognityvinės perspektyvos.....	27
1.5.3.1 Laikas ir erdvė.....	28
1.5.3.1.1 Konceptualiosios LAIKO metaforos.....	29
1.5.3.1.2 Erdvės ir laiko referencijos freimai.....	34
1.5.3.1.3 Erdvinės ir laiko scenos.....	42
1.5.3.2 Laiko deiksė ir anafora.....	49
1.5.4 Laiko lietuvių kalboje tyrimai kognityviniu aspektu.....	51
2 LINGVISTINĖS LAIKO RAIŠKOS PRIEMONĖS.....	52
2.1 LINGVISTINIŲ LAIKO RAIŠKOS PRIEMONIŲ ĮVAIROVĖ.....	52
2.2 LIETUVIŲ KALBOS LAIKO RAIŠKOS PRIEMONĖS.....	55
2.3 LAIKO ADVERBIALO SĄVOKA LIETUVIŲ KALBOTYROJE.....	59
2.4 LAIKO ADVERBIALŲ SEMANTINIAI MODELIAI.....	64
2.5 LIETUVIŲ KALBOS LAIKO ADVERBIALAMS PRISKIRTINŲ PRIEMONIŲ SEMANTINIŲ TYRIMŲ APŽVALGA.....	66
2.5.1 Kazio Ulvydo laiko prieveiksmių semantinė klasifikacija, 1971 (2006).....	66
2.5.2 Martino Haspelmatho daiktavardinių laiko adverbialų semantinė klasifikacija, 1997.....	69
2.5.3 Elenos Valiulytės sintaksinių laiko raiškos priemonių semantinė klasifikacija, 1998.....	70
2.5.4 Bertholdo Forssmano laiko prieveiksmių semantinė klasifikacija, 2003.....	72

2.5.5 Prijungiamųjų laiko sakinių semantiniai tyrimai	75
2.6 DISERTACIJOJE TIRIAMŲ LAIKO ADVERBIALŲ INVENTORIUS.....	76
3 LIETUVIŲ KALBOS POZICINIŲ LAIKO ADVERBIALŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA	79
3.1 DEIKTINIAI ADVERBIALAI.....	79
3.1.1 Praeitis.....	80
3.1.2 Ateitis.....	100
3.1.3 Dabartis	114
3.1.4 Apibendrinimas.....	119
3.2 DEIKTINIAI-ANAFORINIAI ADVERBIALAI	122
3.2.1 Praeitis.....	123
3.2.2 Ateitis.....	141
3.2.3 Apibendrintas laikas.....	145
3.2.4 Apibendrinimas.....	147
3.3 SEKOS ADVERBIALAI	149
3.3.1 Vėlesnis įvykis.....	149
3.3.2 Ankstesnis įvykis	171
3.3.3 Vienalaikiškumas.....	181
3.3.4 Apibendrinimas.....	183
3.4 KALENDORINIAI ADVERBIALAI	185
3.4.1 Paros dalių ciklas	187
3.4.2 Šviesos ir tamsos kaita	196
3.4.3 Metų laikų kaita	198
3.4.4 Apibendrinimas.....	202
IŠVADOS.....	204
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	208
PRIEDAS	220

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1 lentelė. LAIKO ORIENTACIJOS metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 140)	30
2 lentelė. JUDANČIO LAIKO metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 142)	31
3 lentelė. JUDANČIO STEBĖTOJO metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 146)	32
4 lentelė. Sekos referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)	39
5 lentelė. Deiktinės referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)	40
6 lentelė. Ekstrinsinės referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)	42
7 lentelė. Erdvinės ir laiko scenų palyginimas	44
8 lentelė. Sutampančio laiko reikšmių sistema (pagal Valiulytė 1998, 191)	71
9 lentelė. Nesutampančio laiko reikšmių sistema (pagal Valiulytė 1998, 191)	71
10 lentelė. Punktiniairieveksmiai [+PUNKT] (pagal Forssman 2003, 264)	73
11 lentelė. Duratyviniairieveksmiai [+DUR] (pagal Forssman 2003, 264)	74
12 lentelė. Iteratyviniairieveksmiai [+IT] (pagal Forssman 2003, 264)	74
13 lentelė. Absolūtieji neapibrėžiamiejirieveksmiai [+INDEF] (pagal Forssman 2003, 265)	75
14 lentelė. Tikslų laiko atstumą praeityje ir ateityje nusakantys adverbialai	103

PAVEIKSLŲ SĄRAŠAS

1 paveikslas. Du deiktinio erdvės referencijos freimo potipiai: a) vertimo, b) atspindžio (pagal Bender, Beller, Bennardo 2010, 221)	36
2 paveikslas. Erdvės referencijos freimai: a) intrinsinis, b) deiktinis, c) ekstrinsinis (pagal Kranjec 2006, 448)	37
3 paveikslas. Du deiktinio laiko referencijos freimo potipiai: a) vertimo, b) atspindžio (pagal Bender, Beller, Bennardo 2010, 222)	40
4 paveikslas. Trajektorius ir orientyras	43
5 paveikslas. Vidinis <i>origo</i> (pagal Grabowski 1999, 54)	47
6 paveikslas. Išorinis <i>origo</i> (pagal Grabowski 1999, 55)	47
7 paveikslas. Vidinis <i>origo</i> laiko scenoje (pagal Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 21)	48
8 paveikslas. Leksinį konceptą [ARTIMA PRAEITIS] išreiškiančių adverbialų lokalizuojamų įvykių išsidėstymas laiko ašyje	85
9 paveikslas. Prielinksnio <i>už</i> vartojimas erdvės (a) ir laiko (b) santykiams reikšti	88
10 paveikslas. Leksinį konceptą [ARTIMA ATEITIS] išreiškiančių adverbialų lokalizuojamų įvykių išsidėstymas laiko ašyje	102
11 paveikslas. Tikslų laiko atstumą praityje ir ateityje nusakančių adverbialų išsidėstymas laiko ašyje	103
12 paveikslas. Deiktinių leksinių konceptų semantinio žemėlapiu modelis	121
13 paveikslas. Deiktinių-anaforinių leksinių konceptų semantinio žemėlapiu modelis	148
14 paveikslas. Sekos leksinių konceptų semantinio žemėlapiu modelis	184
15 paveikslas. Kalendorinių leksinių konceptų semantinio žemėlapiu modelis	203

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

ACC – akuzatyvas

angl. – anglų kalba

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*

DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*

DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*

LKG 2 – *Lietuvių kalbos gramatika, t. II*

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*

DAT – datyvas

INSTR – instrumentalis

LOC – lokatyvas

ĮVADAS

Darbo objektas ir temos aktualumas

Disertacijos tyrimo objektas – lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinė struktūra. Adverbialai yra semantinė-funkcinė klasė, netapatinama nei su kalbos, nei su sakinio dalimis. Lietuvių kalbos laiko adverbialams galima priskirti laikorieveiksmius ir beveik suprieveiksmėjusius žodžius ar žodžių junginius, laiką nusakančių daiktavardžių linksnius ir daiktavardinius junginius, prielinksnines konstrukcijas, dalyvines, pusdalyvines ir padalyvines konstrukcijas bei prijungiamuosius laiko sakinius. Skiriamos dvi pagrindinės laiko adverbialų funkcijos: pristatyti naują temporalinį referentą arba sukurti sąsają su jau anksčiau pateiktu temporaliniu referentu.

Disertacijoje tiriama tik dalis laiko adverbialų – paprastieji poziciniai laiko adverbialai (tradiciniu požiūriu – laikorieveiksmiai ir beveik suprieveiksmėję ar į juos panašūs žodžiai ar žodžių junginiai). Ši grupė pasirinkta dėl to, kad ji gerai atspindi laiko ir erdvės domenų santykį kalboje: paprastųjų pozicinių laiko adverbialų struktūrą galima aprašyti remiantis laiko referencijos freimais (deiktiniu, intrinsiniu ir ekstrinsiniu), kurių pagrindas yra erdvės referencijos freimai (taip pat deiktinis, intrinsinis ir ekstrinsinis). Laiko konceptualizavimas erdvės pagrindu yra svarbus kognityvinės lingvistikos tyrimų objektas. Lietuvių kalbotyroje jis tyrinėtas tik konceptualiųjų LAIKO metaforų aspektu (Juzelėnienė 2003, 2007; Kėnsminienė 2009; Juzelėnienė *et al.* 2012; Vaivadaitė-Kaidi 2014).

Lietuvių kalbos laikorieveiksmių semantinė struktūra modernesniais metodais tyrinėta tik viename darbe (Forssman 2003), tačiau jame apsiribota nedidele dalimi laikorieveiksmių ir nesiekta aprėpti kuo didesnės jų įvairovės. Ankstesniuose darbuose laikorieveiksmių semantika tirta tik Kazio Ulvydo (2000) – jo sudaryta laikorieveiksmių semantinė klasifikacija pateikiama ir lietuvių kalbos gramatikose (LKG 2; DLKG), tačiau ją derėtų laikyti tik pirmine, paremta vidine laikorieveiksmių semantika ir subjektyviu matymu.

Iš lietuvių kalbos laiko adverbialų daugiau dėmesio yra sulaukusi laiko raiška sintaksinėmis formomis – daiktavardžio linksniais ir prielinksninėmis konstrukcijomis (Haspelmath 1997; Valiulytė 1998). Martino Haspelmatho lyginamojoje studijoje tyrinėjami net 53 kalbų daiktavardiniai laiko adverbialai ir pateikiama jų semantinė klasifikacija. Studijos tikslas – išsiaiškinti, ar laiko konceptualizavimas, paremtas erdvės suvokimu, yra

universalus, ar nulemtas tam tikros kultūros. Taigi, šioje studijoje pirmą kartą tirtas ir lietuvių kalboje atsispindintis laiko suvokimas bei jo santykis su erdvės suvokimu. Haspelmatho atliktas tyrimas leidžia daryti išvadą, kad ir lietuvių kalbai būdingas laiko konceptualizavimas pagal analogiją su erdve.

Elenos Valiulytės (1998) pateikta lietuvių kalbos sintaksinių laiko raiškos priemonių semantinė klasifikacija yra kitokia nei Haspelmatho, nes jos pagrindas – sutampančio / nesutampančio laiko semantinė opozicija pagal veiksmo (i)vykimo sutapimą / nesutapimą su sintaksinės formos nurodomu laiko tarpu. Šioje klasifikacijoje pasigendama laiko raiškai labai svarbaus deiktinio aspekto – laiko deiksė į tyrimą neįtraukta (Haspelmatho studijoje deiksei skiriamas nemenkas vaidmuo), o apie laiko ir erdvės kalbinės raiškos sąsajas tik užsiminta.

Jūratės Pajėdienės darbuose (2004, 2008, 2009, 2012, 2018) tyrinėta lietuvių kalbos laiko prijungiamųjų sakinių semantika, tačiau taip pat gana fragmentiškai ir nekognityviniais metodais.

Taigi, šio darbo atspirties tašku laikytina Haspelmatho studija, nes joje parodyta, kad ir lietuvių kalbos laiko raiška sintaksinėmis formomis leidžia teigti, jog laiko konceptualizavimas paremtas erdve, ir užsienio lingvistų (Clark 1973; Moore 2000, 2006; Kranjec 2006; Bender, Beller, Bennardo 2010; Zinken 2010; Evans 2013 ir kt.) pasiūlyta idėja, kad erdvės referencijos freimų pagrindu galima konstruoti laiko referencijos freimus, o pagal erdvines scenas – laiko scenas. Tai dar vienas kognityvinis aspektas, leidžiantis susieti laiko ir erdvės suvokimą. Kitas tyrimui svarbus aspektas yra Vyvyano Evanso (2004, 2009, 2013) pasiūlyta *leksinio koncepto* (lingvistiškai užkoduoto koncepto) sąvoka. Skirtingą laiko referenciją reprezentuojantys laiko adverbialai realizuoja įvairius leksinius konceptus – vienas šio darbo uždavinių ir yra išsiaiškinti, kokie leksiniai konceptai sudaro lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinę struktūrą. Tyrimui pasirinktas lietuvių kalbotyroje moderniais metodais menkai tyrinėtas objektas – paprastieji poziciniai laiko adverbialai.

Darbo tikslas ir uždaviniai

Darbo **tikslas** – remiantis kognityviniais principais išnagrinėti ir aprašyti dabartinės lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinę struktūrą.

Išsikelti šie **uždaviniai**:

1) sudaryti dabartinės lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų inventorių;

2) pristatyti laiko raiškos pasaulio kalbose (tarp jų – ir lietuvių) priemonių įvairovę bei laiko adverbialų vietą joje;

3) apžvelgti laiko conceptualizavimo, paremto erdvės suvokimu, lingvistinius tyrimus;

4) pristatyti erdvės referencijos freimų pagrindu sukonstruotus laiko referencijos freimus, apibrėžti laiko scenas ir jų dalyvius;

5) remiantis laiko referencijos tipais, sudaryti lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinę struktūrą, nustatyti laiko adverbialų realizuojamus leksinius konceptus ir juos aprašyti.

Darbo medžiaga

Dabartinės lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų inventorius sudarytas remiantis Kazio Ulvydo pateikturieveiksmių sąrašu ir laikorieveiksmių reikšminių skyrių aprašu (Ulvydas 2000), taip pat *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (DLKŽ) (lkiis.lki.lt/dabartinis) ir *Lietuvių kalbos žodynu* (LKŽ) (lkz.lt). Visų pirma į inventorį buvo įtraukti Ulvydo (2000) ir DLKŽ pateikti poziciniai laikorieveiksmiai (DLKŽ paieška atlikta pagal pažymą *prv.* – iš gauto sąrašo rankiniu būdu atrinkti poziciniai laikorieveiksmiai, atmestos pažymėtos tarmybės ir šnekamosios kalbos žodžiai). Tada tikrinta, ar visi atrinkti laiko adverbialai paliudyti *Dabartinės lietuvių kalbos tekстыne* (DLKT) (tekstynas.vdu.lt/tekstynas/), atmesti tie adverbialai, kurie nėra paliudyti. Atliekant tyrimą į inventorį buvo įtraukta ir naujų pozicijų, traktuotinių kaip paprastieji poziciniai laiko adverbialai. Visi tirti laiko adverbialai pateikiami šio darbo priede – jame taip pat nurodoma, ar adverbialas įtrauktas į DLKŽ (jei ne, ar įtrauktas į LKŽ).

Medžiaga empiriniam tyrimui rinkta iš DLKT publicistikos patekstynio (kai adverbialų vartojimo pavyzdžių nebuvo paliudyta publicistikos patekstynyje, pavyzdžiai pateikti iš grožinės literatūros patekstynio – tokiais atvejais išnašose nurodoma, kad pavyzdys yra iš kito patekstynio).

Šiuo metu DLKT yra 140 921 288 žodžiai, publicistika sudaro didžiausią jo dalį – 63,8 proc. (87 251 905 žodžiai). Publicistikos patekstynis pasirinktas visų pirma dėl to, kad jis yra pats didžiausias. Antra, šis žanras yra gana įvairus, todėl gerai atspindi kalbos vartojimą tiek tiesioginėje kalboje, tiek naratyviniuose tekstuose. Laiko adverbialų semantikai tirti pati tinkamiausia būtų sakytinė kalba, nes joje geriausiai perteikiama deiktinė kalbos vienetų raiška, tačiau DLKT sakininės kalbos patekstynis yra per menkas reprezentatyviam tyrimui.

Darbo metodai

Teorinėje darbo dalyje taikomas aprašomasis-analitinis metodas, empiriniame tyrime – tekstynų, kokybinis ir analitinis metodai. Tekstynų lingvistikos metodas taikytas tiriamajai medžiagai atrinkti. Pavyzdžiai rinkti iš DLKT publicistikos patekstinio (jei jame nepaliudyta, tada iš grožinės literatūros patekstinio). Kadangi laiko adverbialų semantinei struktūrai tirti esminis yra kontekstas ir jo įvairovė, pasirinktas didžiausias galimas konkordanso eilutės plotis (300 simbolių) ir visų šaltinių analizė. Gauto konkordanso analizuota iki 500 eilučių. Atlikta kokybinė kiekvieno adverbialo konkordanso analizė: siekta išsiaiškinti, kuriam laiko adverbialų tipui (deiktiniams, deiktiniams-anaforiniams, sekos ar kalendoriniams) jis priklauso ir kokius leksinius konceptus perteikia. Į tyrimą įtraukti tiek prototipiniai, tiek neprototipiniai (jei tokių rasta) adverbialų pavartojimo atvejai. Kiekybinis skaičiavimas nebuvo atliktas, todėl neprototipiniais laikytini patys netipiškiausi pavartojimo atvejai. Tą patį leksinį konceptą perteikiantys laiko adverbialai buvo sugrupuoti ir aptarti.

Aprašant laiko adverbialus daugiausia dėmesio teikta laiko scenos elementams: orientaciniam įvykiui, atskaitos taškui ir origo (kadangi šiame darbe lokaliniai santykiai laikomi pirminiais, o temporaliniai – antriniais, laiko adverbialų semantinei struktūrai tirti naudojami kognityviniai erdvės tyrimo principai, laiko scenos ir jų elementai yra sukonstruoti pagal erdvines scenas).

Tyrimo rezultatams apibendrinti sudaryti semantinių žemėlapių modeliai.

Darbo naujumas

1. Į lietuvių kalbotyrą įvestas anksčiau tik fragmentiškai vartotas terminas *laiko adverbialas* ir pagrįstas jo reikalingumas.

2. Išsamiai pristatyta lietuvių kalbos laiko raiškos priemonių įvairovė ir nustatyta laiko adverbialų vieta joje.

3. Pirmą kartą lietuvių kalbotyroje laikui tirti naudoti erdvės tyrimo principai.

4. Pateikta lietuvių kalbos laiko adverbialų (paprastųjų pozicinių) semantinė struktūra, sudaryta laiko referencijos freimų pagrindu. Siekta aprėpti kuo didesnę dabartinės lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų įvairovę (ankstesni tyrimai apsiribodavo tik mažesne ar didesne dalimi laiko raiškos priemonių) ir atskleisti jais nusakomus temporalinius aspektus.

4. Pirmą kartą lietuvių kalbos laiko adverbialai išsamiai tirti iš kognityvinės perspektyvos.

Ginamieji teiginiai

1. Lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantiniams tyrimams galima taikyti erdvės tyrimų metodus ir principus.

2. Lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinės struktūros pagrindas gali būti skirtingi laiko referencijos tipai, sukonstruoti pagal erdvės referencijos tipus: deiktinį, intrinšinį ir ekstrinšinį. Deiktiniai adverbialai reprezentuoja deiktinę laiko referenciją, sekos adverbialai – intrinšinę, kalendoriniai adverbialai – ekstrinšinę.

3. Be deiktinių, sekos ir kalendorinių adverbialų, skirtinas ir ketvirtas laiko adverbialų tipas – deiktiniai-anaforiniai adverbialai. Tai pereinamasis tipas tarp deiktinių ir sekos adverbialų.

4. Tie patys lietuvių kalbos paprastieji poziciniai laiko adverbialai skirtingame kontekste gali realizuoti skirtingus laiko referencijos tipus, todėl semantinėje struktūroje gali užimti kelias skirtingas pozicijas.

Darbo struktūra

Disertaciją sudaro įvadas (jame pristatomas darbo objektas ir aktualumas, tikslas ir uždaviniai, darbo medžiaga, metodai, naujumas, ginamieji teiginiai, darbo struktūra ir aprobavimas, darbe dažniausiai vartojamos sąvokos), trys skyriai ir išvados.

Pirmame skyriuje gilinamasi į laiko suvokimą ir apžvelgiami jo lingvistiniai tyrimai. Kadangi ši tema lietuvių kalbotyroje tyrinėta menkai, siekta ją pristatyti kuo išsamiau. Visų pirma aptariama laiko suvokimo problematika ir laiko rūšys, pateikiama trumpa laiko filosofijoje apžvalga, pristatomi du pagrindiniai laiko konceptai: linijinis ir ciklinis laikas. Tada pereinama prie laiko reprezentacijų kalboje ir jų tyrimų kognityviniu aspektu, pateikiama trumpa kognityvinės lingvistikos apžvalga ir kognityvinės reikšmės samprata, pristatomi laiko kalboje tyrimai iš kognityvinės perspektyvos ir šiam darbui aktualiausi laiko bei erdvės konceptualizavimo tyrimai: konceptualiosios LAIKO metaforos, erdvės ir laiko referencijos freimai, erdvinės ir laiko scenos. Skyriaus pabaigoje paminima deiksės ir anaforos skirties problematika bei apžvelgiami laiko lietuvių kalboje tyrimai kognityviniu aspektu.

Antras skyrius skirtas lingvistinėms laiko raiškos priemonėms. Visų pirma apžvelgiama jų įvairovė pasaulio kalbose, tada pristatomos lietuvių kalbos

laiko raiškos priemonės. Daugiausia dėmesio skiriama darbo objektui – laiko adverbialams. Kadangi tai gana nauja sąvoka lietuvių kalbotyroje, pagrindžiamas jos reikalingumas. Toliau apžvelgiami keli pasirinkti užsienio lingvistų pasiūlyti laiko adverbialų semantiniai modeliai. Skyriaus antra dalis skirta lietuvių kalbos laiko adverbialų semantikos tyrimų apžvalgai. Skyriaus pabaigoje pateikiamas disertacijoje tiriamų laiko adverbialų inventorių.

Trečias skyrius yra tiriamoji darbo dalis. Jame pristatoma lietuvių kalbos pozicinių laiko adverbialų semantinė struktūra. Ši skyrių sudaro keturios dalys: pirmoje aprašomi deiktiniai, antroje – deiktiniai-anaforiniai, trečioje – sekos, ketvirtoje – kalendoriniai adverbialai. Kiekvienos dalies pabaigoje pateikiami aptartų adverbialų realizuojamų leksinių konceptų semantiniai modeliai.

Darbo pabaigoje pateikiamos tyrimo išvados, šaltinių ir literatūros sąrašas bei priedas.

Disertacijoje yra 14 lentelių ir 15 paveikslų.

Darbo apibavimas

Disertacijos tema paskelbti **straipsniai**:

1. Makauskaitė Indrė 2016, Lietuvių kalbos laiko adverbialai: pozicija laiko raiškos priemonių sistemoje ir semantinių tyrimų apžvalga, *Lietuvių kalba* 10. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/209>.

2. Makauskaitė Indrė 2016, Multifunctionality of the Lithuanian *tada* and English *then* in Spoken Discourse: A Cross-Linguistic Analysis, *Kalbotyra* 68, 96–124.

Disertacijos tema konferencijose perskaityti **pranešimai**:

1. Tarptautinė konferencija *Jaunieji humanitarai ir Kazimieras Būga*, 2015 m. spalio 26–27 d., Vilnius. Pranešimo tema *Lietuvių kalbos laiko adverbialai: vieta laiko raiškos priemonių sistemoje ir tyrimų apžvalga*.

2. XII Tarptautinis baltistų kongresas, 2015 m. spalio 28–31 d., Vilnius. Pranešimo tema *Lietuvių kalbos laiko adverbialai ir jų semantinė klasifikacija*.

Darbe vartojamos sąvokos

Laiko adverbialų tipai:

Anaforinis laiko adverbialas – adverbialas, kurio funkciją apibrėžti padeda ankstesniame kalbiniame kontekste nurodytas laikas. Susiejami du laiko tarpai: vienas jų, veikiantis kaip išeities taškas, yra nurodytas ankstesniame kalbiniame kontekste, o kitas laike lokalizuojamas pagal išeities tašką (Klein 1994, 69–70).

Deiktinis laiko adverbialas – adverbialas, kurio funkciją apibrėžti padeda kalbėjimo momentas. Susiejami du laiko tarpai: vienas jų, veikiantis kaip išeities taškas, yra kalbėjimo (pasakymo) laikas, o kitas laike lokalizuojamas pagal išeities tašką (Klein 1994, 65–69).

Kalendorinis laiko adverbialas – adverbialas, referuojantis laikrodžio arba kalendoriaus nurodomą laiką. Susiejami du laiko tarpai: vienas jų, veikiantis kaip išeities taškas, yra išorinis laiko matavimo būdas pagal Saulę, laikrodį arba istorinį įvykį, o kitas laike lokalizuojamas pagal išeities tašką (Klein 1994, 66; Allwood 2002).

Deiktinis-anaforinis laiko adverbialas – adverbialas, kuris rodo, kad orientacinis įvykis lokalizuojamas toli nuo deiktinio centro, ir kuris susieja du lingvistinius įvykius. Tai tam tikras pereinamasis atvejis tarp deiktinių ir sekos adverbialų.

Laiko scenos elementai:

Orientacinis įvykis (angl. *target event*) – tas įvykis, kuris yra lokalizuojamas laike. Erdvinės scenos elemento – trajektoriaus – analogas (Evans 2004, 75).

Atskaitos taškas (angl. *reference point*) – laiko scenos elementas, padedantis laike lokalizuoti orientacinį įvykį. Erdvinės scenos elemento – orientyro – analogas (Evans 2004, 75).

Origo – esinys, kuris fiksuoja atskaitos taško koordinačių sistemą (Evans 2013, 70, 76), tai yra koordinačių sistemos centras (Bühler 1934).

Deiksės, rodančios atstumą iki kalbėtojo, porūšiai:

Distalinė deiksė – rodo didelį atstumą iki kalbėtojo (toli nuo kalbėtojo).

Tipiškas distalinės laiko deiksės atstovas yra adverbialas *tada* (Boulin 2015, 18–19).

Proksimalinė deiksė – rodo mažą atstumą iki kalbėtojo (arti kalbėtojo).

Tipiškas proksimalinės laiko deiksės atstovas yra adverbialas *dabar* (Boulin 2015, 18–19).

Kitos sąvokos:

Įvykis – temporalinis įvykis, lokalizuojamas laiko adverbialais. Ši sąvoka vartojama kaip hiperonimas ir apima tokias sąvokas kaip *būseną (būklė)*, *veiklą*, *vyksmą*, *atsitikimą* ir *situaciją*. Tam tikrais atvejais norint patikslinti vartojamos ir minėtos hiponiminės sąvokos.

Laiko referencija – tai „tam tikrų esinių ar įvykių ‘lokacija’ laike“¹ (Evans 2007, 750). Skiriamos trys laiko referencijos rūšys: deiktinė (angl. *deictic reference*), sekos (angl. *sequence reference*), arba intrinsinė (angl. *intrinsic reference*), ir ekstrinsinė (angl. *extrinsic reference*). Ego paremtos referencijos atveju atskaitos taškas yra patyrėjas, arba ego. Ego lokacija metaforiškai reprezentuoja *dabar* patyrimą: ateitis suvokiama kaip esanti prieš ego, dabartis – toje pačioje pozicijoje, kaip ir ego, praeitis – už ego. Ego paremta referencija yra deiktinė, koduojanti *praeities* <-> *dabarties* <-> *ateities* santykius. Laiku paremtos referencijos atveju atskaitos taškas yra tam tikras temporalinis įvykis, tad kiti įvykiai lokalizuojami pagal jį. Laiku paremta referencija vadinama sekos, arba intrinsine. Ji koduoja *anksčiau* ir *vėliau* santykius. Trečias laiko referencijos tipas – ekstrinsinė referencija. Ji paremta laiku kaip judančio į priekį, nepaisant tam tikrų įvykių, suvokimu ir jai nereikalingas deiktinis atskaitos taškas (Kranjec 2006; Evans 2007, 2013). Pasak Kleino, laiko referencija gali būti perteikiama dviejų rūšių lingvistinėmis priemonėmis: gramatiniu laiku ir laiko adverbialais (Klein 1994, 16).

Leksinis konceptas – tai lingvistiškai užkoduotas (kaip morfemos, žodžiai, frazeologizmai, gramatiniai konstruktai) konceptas arba mentalinė

¹ „[T]he ‘location’ in time of particular entities and events.“

reprezentacija, galinti funkcionuoti ir kaip priegos prie konceptualiųjų, t. y. nelingvistinių, žinių (vadinamųjų kognityvinių modelių) taškas (Evans 2006). Leksinius konceptus, kaip semantinės struktūros vienetus, reikia skirti nuo reikšmės: leksiniai konceptai apima semantinius vienetus, konvencionaliai siejamus su lingvistinėmis formomis, ir suformuoja dalį kalbos vartotojo individualios mentalinės gramatikos, o reikšmė kyla kalbą vartojant tam tikroje situacijoje, taigi ji priklauso nuo konkretaus lingvistinio konteksto (Evans 2006, 491; Evans 2009). *Leksinis konceptas* – tai Evanso pasiūlyta sąvoka, taikyta jo sukurtoje leksinių konceptų ir kognityvinių modelių teorijoje (angl. *Theory of Lexical Concepts and Cognitive Models, LCCM Theory*) (Evans 2004, 2009). Kaip matyti iš pavadinimo, ši teorija paremta dviem centriniais teoriniais konstruktais: leksiniu konceptu ir kognityviniu modeliu. Teorijos pagrindinė idėja yra ta, kad reikšmės konstravimą kalbos supratimo procese nulemia semantinės struktūros vienetų – leksinių konceptų, ir konceptualiosios struktūros vienetų – kognityvinių modelių, sąveika. Leksiniai konceptai ir kognityviniai modeliai priklauso skirtingoms reprezentacinėms sistemoms: lingvistinei ir konceptualiajai (nelingvistinei).

Referencijos freimas – iš fizikos mokslų pasiskolintas terminas. Erdvės suvokimo tyrimo kontekste tai giluminės koordinačių sistemos, kurias žmogus naudoja galvodamas ir kalbėdamas apie erdvę (Levinson 2003, 24; Kranjec 2006, 447). Referencijos freimai padeda lokalizuoti objektą erdvėje. Skiriami trijų rūšių erdvės referencijos freimai: intrinsiniai (binariniai santykiai, kai objekto lokacija nusakoma pagal santykį su kito objekto tam tikra dalimi (šonu, priekiu ir pan.), pvz., *Katė yra priešais namą*), deiktiniai (trinarė sistema, kai objekto lokacija nusakoma pagal stebėtoją ir kito objekto padėtį, pvz., *Katė yra namo kairėje*) ir ekstrinsiniai (binarinė sistema, kai objekto lokaciją apibrėžia fiksuoti aplinkos taškai, tokie kaip pasaulio šalys ar įvairūs aplinkos veiksniai (Meka ir pan.), pvz., *Katė yra į pietus nuo namo*). Erdvės referencijos freimų pagrindu galima konstruoti laiko referencijos freimus – tai taip pat giluminės koordinačių sistemos, tik vietoj objektų erdvėje rikiuojami įvykiai laike.

1 LAIKO SUVOKIMAS IR JO LINGVISTINIAI TYRIMAI

1.1 Kas yra laikas ir kaip jis suvokiamas?

Laikas – vienas dažniausiai vartojamų žodžių lietuvių kalboje. *Dažninio rašytinės lietuvių kalbos žodyno* duomenimis, daiktavardis *laikas* yra 40 vietoje pagal vartojimo dažnumą (Utka 2009). Britų anglų kalboje žodis *time* ‘laikas’ yra dažniausiai vartojamas daiktavardis (Leech, Rayson, Wilson 2001). Be to, lietuvių kalboje tuo pačiu žodžiu *laikas* nusakoma ir gramatinė veiksmažodžio kategorija (pavyzdžiui, anglų kalboje vartojami skirtingi žodžiai: *tense* ‘gramatinis laikas’ ir *time* ‘laikas’). Taigi, nuolat kalbama apie laiką, tačiau retai susimąstoma, kas tai yra ir kaip žmogus jį suvokia.

Laikas – vienas sudėtingiausių abstrakčių konceptų. Žmogaus laiko suvokimas yra ne vienos mokslo šakos tyrimo objektas. Atsakymo į klausimą, kas yra laikas ir kaip jis suvokiamas, ieško filosofai, psichologai, lingvistai, sociologai, antropologai, neuromokslų atstovai, fizikai ir t. t. Laiko negalima pamatyti, pačiupinėti, paragauti, užuosti ar išgirsti, jis neturi jokio fizinio pavidalo. Tačiau tai neatsiejama žmogaus egzistencijos dalis, be jo būtų sunku suvokti pasaulį ir žmogaus vietą jame. Laikas dalijamas į praeitį, dabartį ir ateitį, juo matuojamas žmogaus gyvenimas ir apskritai visas žmonijos egzistavimas. Visi įvykiai vyksta tam tikru laiku ir laiko atžvilgiu išsidėsto vienas po kito – sudaro seką. Matuojama įvykių trukmė, fiksuojamas įvykių kartojimasis. Yra sukurta prietaisų, matuojančių laiką, ir laiko skaičiavimo sistemų, dažniausiai paremtų astronominiais reiškiniais.

Pasak Vyvyano Evanso (2004), nors laikas ir nėra fizinis esinys, vis dėlto tai yra reali subjektyvi patirtis, kylanti iš neurologinių būsenų, procesų ir struktūrų. Žmogaus subjektyvus laiko pajutimas nėra unitarinis reiškinys, priešingai – jis yra sudarytas iš daugybės patirčių, susijusių su mūsų gebėjimu įvertinti trukmę ir vienalaikiškumą, su mūsų jutimu, kad kartais laikas slenka daug lėčiau arba bėga daug greičiau nei paprastai, su mūsų *dabar* patirtimi ir t. t.

Kad žmonės galėtų sėkmingai komunikuoti, jų laiko konceptas turėtų būti panašus, taigi turėtų egzistuoti bazinis laiko konceptas (angl. *Basic Time Concept*). Pasak Wolfgango Kleino, šis konceptas yra temporalinių santykių natūraliose kalbose raiškos pagrindas (Klein 1994). Laikui būdingos šios ypatybės: segmentiškumas (laiką galima dalyti į mažesnes atkarpas), įtraukiamumas (viena laiko atkarpa gali iš dalies arba visiškai sutapti su kita laiko atkarpa), linijinė dėstymo tvarka (viena laiko atkarpa gali eiti po kitos laiko atkarpos arba prieš kitą laiko atkarpa), artimumas (dvi laiko atkarpos

gali būti arti arba toli viena nuo kitos), kokybinių savybių neturėjimas (laiko atkarpos neturi jokių kokybinių savybių), trukmė (laiko atkarpos gali būti ilgos arba trumpos), *origo* (tai laiko atkarpa, vadinama dabartinės patirties laiku, viskas iki šio laiko yra prisiminimai, viskas po šio laiko – lūkesčiai; *origo* labai svarbus temporalinių santykių kodavimui kalboje) (Klein 1994, 61–63).

Dalis laiko aspektų suvokiama vienodai, pavyzdžiui, kad kiekviena akimirka yra vienintelė, kad vienu metu galima būti tik vienoje vietoje, kad laiku negalima grįžti atgal, kad daugybė žmogaus patirčių trunka ribotą laiką, tad anksčiau ar vėliau baigiasi (Boroditsky 2001, 3). Universalus ir suvokimas, kad laikas yra vienkryptis. Pasak Marianne Starren, „mūsų kultūroje ir kalboje žmonės laiką vis dar konceptualizuoja ir kalba apie jį kaip apie vienkryptį ir abstraktą. Būtent taip jis išreiškiamas kalboje. Ir visai nesvarbu, ką fizika sako apie galimas laiko tarpų išsidėstymo sekas, mums psichologiškai svarbiausias įvykių eiliškumas, ir tai vienaip ar kitaip turi atsispindėti kalboje. Atrodo, kad vienkryptiškumas yra visų tipų laiko raiškos priemonių bendrasis vardiklis visų tipų kalbose“² (Starren 2001, 5).

Laikas neatsiejamas nuo nuolatinės kaitos. Anot Leros Boroditsky, „mūsų patirtis mums sako, kad laikas yra reiškinys, kuriame mes, stebėtojai, patiriame nuolat besitęsiančią vienkryptę kaitą, kuri gali būti žymima objektų ir įvykių atsiradimu bei dingimu. Šie konceptualiojo laiko aspektai turėtų būti universalūs, būdingi visoms kultūroms ir kalboms. Ir atrodo, kad iš tiesų taip yra“³ (Boroditsky 2000, 3). Be kaitos vargu ar būtų galima suvokti laiko konceptą, ir atvirkščiai – jei neegzistotų laikas, neįmanoma būtų ir kaita. Dienos ir nakties, šviesos ir tamsos, metų laikų kaita padeda matuoti laiką.

Įvairios atliktos studijos parodė, kad žmonės iš skirtingų kultūrų laiką suvokia kaip judantį arba kaip statišką, kaip ribotą arba kaip neturintį pabaigos, kaip atstumą arba kaip kiekybę, kaip horizontalų ar kaip vertikalų,

² „<...> in our culture and language people still conceptualize time and speak about it as if it is uni-directional and abstract. And this is how it is expressed in language. No matter what physics has to say about possible orderings of time spans, event order is all important to us psychologically and therefore must be somehow represented in language. Uni-directionality seems to be the common denominator of all types of temporal expressions in all types of languages.“

³ „<...> our experience dictates that time is a phenomenon in which we, the observer, experience continuous unidirectional change that may be marked by appearance and disappearance of objects and events. These aspects of conceptual time should be universal across cultures and languages. Indeed this appears to be the case.“

kaip orientuotą iš kairės į dešinę ar iš dešinės į kairę, iš priekio į galą arba iš galo į priekį, arba pasaulio šalių kryptimi ir t. t. (Boroditsky 2011).

Anot Ernsto Pöppelio (1978), žmogaus laiko patyrimą formuoja daugybė skirtingų tipų patirčių. Jas jis vadina elementariomis laiko patirtimis. Tai mūsų gebėjimai suvokti trukmę, situacijų vienalaikiškumą ir nevienalaikiškumą, įvykių seką, gebėjimas suvokti dabartį ir tai, kad įvykiai vyko praeityje, gebėjimas suvokti kaitą.

Pasak Elizabeth Traugott, reikia skirti mažiausiai keturias laiko rūšis: fizikinį (tai vienkryptis laikas, termodinamikos entropijos dėsnis), fizinį (laiką, kurį mes suvokiame), kalendorinį, matuojamą sekundėmis, minutėmis, valandomis ir t. t., ir lingvistinį, kuris įvykius ir situacijas, apie kuriuos kalbama, susieja su referenciniais (atskaitos) taškais (Traugott 1978, 371). Johanna Viimaranta mini tris laiko suvokimui svarbius elementus: laiko suvokimas kasdieniame gyvenime (labiausiai atsispindi kalboje), fizinis laiko suvokimas (mechanistinis – laikas suvokiamas kaip mechaninis laikrodžio ar smėlio laikrodyje judėjimas, taigi yra matuojamas) ir filosofinis laiko suvokimas (paremtas logika) (Viimaranta 2006, 15).

1.2 Laikas filosofijoje

Filosofai aiškinasi, kas yra laikas ir kaip galima jį suvokti. Šis reiškinys filosofus domino jau nuo antikos laikų, taigi laiko problemą pirmieji pradėjo tyrinėti būtent filosofai (Platonas, Aristotelis) ir mokslininkai (seras Isaacas Newtonas, Albertas Einsteinas). Egzistuoja du pagrindiniai tiek mokslininkų, tiek filosofų pripažįstami laiko konceptai: fizinio laiko (objektyvus, egzistuoja už žmogaus mąstymo ribų) ir psichologinio laiko (subjektyvus, jo egzistavimas priklauso nuo žmogaus mąstymo) (Bunnag 2017, 2).

Pirmasis rimčiau nagrinėti laiko problemą ėmė graikų filosofas Aristotelis (384–322 pr. Kr.), nors padrikų idėjų apie laiko prigimtį būta ir iki jo (pavyzdžiui, Parmenidas (540–480 pr. Kr.) teigė, kad laikas nėra tikrovė, kad tai tik iliuzija – egzistuoja tik dabartis, o praeitis ir ateitis yra iliuzinės; anot Platono (427–347 pr. Kr.), laiką sukūrė Kūrėjas, tad mąstytojas laiką siejo su dangaus kūnų judėjimu). Aristotelis pirmasis prakalbo apie subjektyvų laiką – teigė, kad nėra laiko be dvasios. Anot jo, laikas nemąstomas be judėjimo (jeigu laiko nebūtų, judėjimas būtų neįmanomas, viskas liktų savo vietose), tačiau laikas ir judėjimas nėra tapatūs dalykai – laikas tėra judėjimo matas. Laiką jis suvokė kaip begalinį, esą Visata visada egzistavo ir visada egzistuos (Bardon 2013; Bunnag 2017).

Aurelijus Augustinas (354–430) nepritarė Aristotelio minčiai, kad laikas yra begalinis. Pasak jo, laikas buvo sukurtas, taigi turi turėti savo pradžios

tašką. Su Aurelijumi Augustinu siejamas alternatyvus požiūris į laiką – mąstytojas palaikė subjektyviojo laiko idėją ir teigė, kad laikas tikrovėje yra niekas, jis egzistuoja tik žmogaus sąmonėje. Žmogui atrodo, kad jis suvokia, kas yra laikas, tačiau kai reikia paaiškinti, jis negali to padaryti. Iš esmės Aurelijaus Augustino filosofijoje derinamos dvi viena kitai kiek prieštaraujančios su laiku susijusios idėjos: laikas yra Dievo kūrinys (taigi, laikas nėra amžinas, yra objektyvus ir susijęs su dangaus kūnų judėjimu) ir laikas yra žmogaus sąmonės fenomenas (laikas yra sudarytas iš trijų dalių: praeities, kurios jau nėra, nes ji praėjo, dabarties, kuri negali tęstis amžinai, ir ateities, kurios dar nėra, bet kuri ateis, taps dabartimi ir galop praeitimi, taigi, praeities ir ateities nėra, jos egzistuoja tik žmogaus sąmonėje) (Sachs 1996; Hernandez 2016).

Ankstyvaisiais naujaisiais laikais filosofijoje išryškėjo du skirtingi požiūriai į laiką: realistinis ir antirealistinis, arba absoliutistinis ir reliacionistinis. Pirmojo atstovas buvo britų fizikas seras Isaacas Newtonas (1642–1727). Jo absoliutistinio laiko koncepcija vyravo iki XIX a. vidurio. Anot jo, laikas yra absoliutus esinys, objektyvus, tikras ir begalinis, suvokiamas tik matematiškai. Laikas ir erdvė apibrėžia viską, kas egzistuoja, net ir pačius laiką bei erdvę. Antirealistinės, arba reliacionistinės, laiko sampratos atstovas buvo vokiečių filosofas Gottfriedas Leibnizas (1646–1716). Jis teigė, kad laikas yra antrinis daiktų atžvilgiu, taigi neegzistuoja be materialaus pasaulio objektų. Laiką jis apibūdino kaip sekų tvarką, o seką laikė svarbiausia laiko ypatybe (Čiurlionis 2016; Bunnag 2017).

Vokiečių filosofas Immanuelis Kantas (1724–1804) laiką ir mąstymą laikė neatsiejama ir teigė, kad laikas negali būti nepriklausomas ir egzistuoti kaip absoliutas. Laiką jis traktavo kaip mąstymo instrumentą, kaip tam tikros formos intuiciją, kurios padedamas žmogus gali suvokti aplinką. Taigi, žmogus negali laiko suvokti tiesiogiai, jis tik turi gebėjimą daiktus ir įvykius suvokti kaip esančius laike (Viimaranta 2006, 21; Vidović 2011, 127).

Alberto Einsteino (1879–1955) reliatyvumo teorija visiems laikams pakeitė laiko suvokimą – tradicinė Newtono absoliutistinio laiko idėja buvo paneigta, garsusis fizikas sunaikino bemaž viską, ką žmogus galėjo pasakyti apie laiką, nes laiką traktavo kaip ketvirtą dimensiją. Erdvė ir laikas sudaro keturmatį erdvėlaikį. Pasak Einsteino, absoliutus yra ne laikas, o šviesos greitis. Kadangi šviesos greitis yra absoliutus ir nekintamas, erdvė ir laikas turi būti lankstūs (Hetznecker 2009). Tačiau, anot Starren, Einsteini nepavyko paaiškinti vieno labai svarbaus laiko aspekto – laiko strėlės, t. y. kad laikas teka viena kryptimi – iš praeities į ateitį, tad jo neįmanoma atsukti (Starren 2001, 4).

XX a. pradžioje laiko suvokimui įtakos turėjo prancūzų filosofas fenomenologas Henri Bergsonas (1859–1941). Jis skyrė dvi laiko formas: grynąjį laiką ir matematinį laiką. Grynasis laikas suvokiamas kaip trukmė, jis tęstinis ir nedalus, o matematinis laikas – kaip atskiri vienetai (sekundės, minutės ir t. t.). Grynojo laiko tėkmė suvokiama intuityviai (Bunnag 2017).

Anot XX a. egzistencializmo filosofijos pradininko Martino Heideggerio (1889–1976), žmonės yra „būtybės laike“. Realybę mes suvokiame ne kaip dabarties momentų seriją, o kaip būtybės, gebančios prisiminti praeitį, įsisąmoninti dabartį ir laukti ateities. Žmogaus būtis ir prigimtis yra laikiškos dėl santykio su mirtimi (Knoepffler, O'Malley 2009).

XX a. filosofai ir toliau kėlė klausimus, ar laikas yra realus, ar nerealus, pavyzdžiui, britų filosofas idealistas J. M. E. McTaggartas (1866–1925) teigė, kad laikas yra nerealus, nes žmogus negali tiksliai apibūdinti, kas tai yra. McTaggarto idėjos davė pagrindą atsirasti vadinamosiems A ir B teorijoms. A teorijos (arba laikiško laiko teorijos, angl. *tensed theory of time*) šalininkai mano, kad tik tai, kas vyksta dabartyje, yra tikra, nes ateitis dar neegzistuoja, o praeitis jau neegzistuoja. Anot B teorijos (arba nelaikiško laiko teorijos, angl. *tenseless theory of time*) šalininkų, visi temporaliniai įvykiai yra vienodai realūs ir lygiaverčiai, nėra tokio dalyko kaip konkretus laikas, pasaulis tuo pat metu egzistuoja ir pradžioje, ir pabaigoje, taigi laikas suvokiamas kaip amžinas ir neapčiuopiamas (Craig 2008). Laiko filosofija, teigianti, kad tik dabartis yra tikra, vadinama prezentizmu, o filosofija, perėmusi požiūrį, kad visi laiko taškai yra vienodai realūs, vadinama eternalizmu.

Naujų idėjų diskusijai apie laiko prigimtį pasiūlė moderniosios fizikos atstovai. Štai britų fizikas Julianas Barbouras (g. 1937) mėgino moksliskai įrodyti, kad laikas egzistuoja tik kaip iliuzija (Barbour 1999); anglų filosofas ir mokslininkas Johnas G. Bennettas (1897–1974) teigė, kad laikas turi ne vieną dimensiją, o tris (laiką, t. y. chronologinį nuoseklų laiką, amžinybę, t. y. kosmologinį laiką, ir hiparksį, t. y. galėjimą būti (angl. *ableness-to-be*) vidinio laiko transformacijas (Bennett 1956–1966); anglų fizikas Stephenas Hawkingas (1942–2018) pristatė įsivaizduojamo laiko konceptą – tai nereiškia, kad laikas yra netikras ar išgalvotas, tiesiog jį gana sudėtinga vizualizuoti. Pasak Hawkingo, laikas, kaip ir erdvė, yra baigtinis, bet neturi ribų, taigi – ir pradžios taško (Hawking 1988).

Iš šios trumpos laiko filosofijoje apžvalgos matyti, kad ir filosofija nepateikia aiškaus atsakymo, kas yra laikas, atvirkščiai – siūlo daugybę viena kitai prieštaraujančių idėjų: nuo laiko, suvokiamo kaip judėjimas (Platonas) ar kaip judėjimo matas (Aristotelis), iki idėjos, kad laikas egzistuoja tik

žmogaus sąmonėje, o ne tikrovėje (Aurelijus Augustinas), arba kad laikas tėra iliuzija (Barbour).

1.3 Linijinis ir ciklinis laikas

Nuo seniausių laikų žmogus mėgino pažinti ir suprasti pasaulį, kuriame gyvena. Taigi, mėgino suprasti ir laiką. Ilgainiui susiformavo du laiko konceptai: ciklinio ir linijinio laiko. Remiantis ciklinio laiko samprata, egzistuoja tam tikra įvykių ir procesų seka, jie arba tęsiasi amžinai, arba nuolat kartojasi. Ciklinio laiko suvokimo pagrindas yra gamtos ciklai: metų laikų kaita, dienos ir nakties kaita, Mėnulio fazių kaita, gyvūnų migracijos ciklai. Pavyzdžiui, medžiotojai gyveno pagal gyvūnų migracijos ciklus, maisto rinkėjai ir žemdirbiai – pagal metų laikų ciklus. Kadangi žmogaus gyvenimą reguliavo gamtos ciklai, ir savo egzistenciją jis ėmė suvokti kaip nesibaigiančio ciklo dalį. Daugybė kultūrų mirtį suvokė kaip perėjimą į kitą būseną, tikėjo, kad yra atgimimas ir naujas gyvenimas. Pirmieji graikų filosofai ir poetai, pavyzdžiui, Hesiodas ir Pitagoras, laiką taip pat suvokė kaip ciklišką. Pasak Pitagoro, mūsų Visatos pabaigoje viskas sugriš į savo pirmines formas ir vėl viskas prasidės iš naujo. Hesiodas būtį dalijo į penkias stadijas, visų pirma tai išminties ir taikos amžius, o pati paskutinė stadija yra neapykantos, smurto ir karo, tačiau, pasibaigus paskutinei stadijai, vėl bus nauja pradžia (Lamb 2009a).

Pasak Thomaso Cahillo, ciklinio laiko suvokimas yra pirminis daugelyje kultūrų, o linijinio laiko suvokimas buvo pradėtas skleisti kartu su krikščionybe, ilgainiui jis išsigalėjo Europoje ir Vakarų pasaulyje. Tačiau linijinis laiko suvokimas nėra universalus – vis dar yra kultūrų, kuriose laikas suvokiamas kaip judantis ratu (Cahill 1999).

Remiantis linijinio laiko samprata, laikas yra tarsi iš praeities į ateitį per dabartį besitęsianti linija, kurioje iš eilės išsidėstę įvykiai, kiekvienas momentas yra unikalus ir nesikartojantis. Beje, pirmasis laiką kaip liniją geometriškai pavaizdavo Galileo Galilei – taip laikas buvo sugretintas su erdve (Evans 2004, 238). Laikas nuolat teka viena kryptimi – į priekį, ir žmogus negali to kontroliuoti. Praeitis egzistuoja tik atmintyje, žmogus gali gyventi tik dabartyje ir susitaikyti su ateities neišvengiamumu. Būtent taip daugelis žmonių šiais laikais suvokia laiką. Linijinio laiko suvokimo pagrindas – krikščionybės filosofija, kurioje teigiama, kad Visata turi pradžios tašką (Dievas ją sukūrė) ir pabaigos tašką kada nors ateityje. Linijinio laiko samprata atitolino žmogų nuo gamtos, kurioje viskas cikliška, tad žmogus save ėmė suvokti ne kaip gamtos dalį, o kaip esantį atskirai nuo gamtos – iš

čia kilo tikėjimas, kad tik žmogus turi sielą, ir požiūris į gamtą, kaip skirtą žmogui naudoti (Lamb 2009b).

Anot Viimarantos, kalboje atsispindi abu laiko konceptualizavimo modeliai – tai leidžia teigti, kad arba kalboje nebuvo pereita nuo ciklinio prie linijinio laiko suvokimo ir jie abu funkcionuoja tuo pat metu, arba kad kalboje ciklinis laiko suvokimas paliko pėdsakų ir jie neišnyksta, nes gamtos ciklai vis dar egzistuoja ir veikia žmogaus gyvenimą (Viimaranta 2006, 17).

1.4 Laikas ir kalba

Laiko suvokimas atsispindi kalboje, todėl nagrinėjant laiko reprezentacijas kalboje galima išsiaiškinti, kaip žmogus suvokia laiką. Laikas ir kalba yra glaudžiai susiję. Visų pirma, kalba yra sistema, kuri „gyvena laike“ (Bates, Elman, Li 1994, 293), t. y. ji evoliucionuoja laikui bėgant. Kalba yra nuolat kintantis reiškiny, nors anksčiau, iki XVIII a. pabaigos, manyta, kad kalba yra statiška (Klein 2008, 5). Anot Jenso Allwoodo (Allwood 2002), galima skirti keturis su laiku susijusius kalbos kitimo tipus: filogeniją, makrogeniją, ontogeniją ir mikrogeniją. Filogenija yra tūkstančius metų trunkantis procesas, siejamas su kalbos kilme. Dalis tyrinėtojų žmogaus kaip rūšies (*Homo sapiens sapiens*) kilmę sieja su kalbos atsiradimu. Būtent šnekamoji kalba – kolektyvinis dalijimasis svarbia informacija – padėjo žmonėms išgyventi. Be to, žmogui labai svarbus kontaktas su kitais žmonėmis, ir tas kontaktas dažniausiai yra kalbinis. Makrogenija – tai tam tikros žmonių grupės (viena tarpe kalbančių žmonių, valdžios atstovų, verslininkų ir pan.) kalbos evoliucionavimas, trunkantis šimtmečius. Šiuos kalbos pokyčius lemia ekonominiai, technologiniai ir politiniai pokyčiai grupės viduje. Ontogeniniai kitimai – tai kalbinių žmogaus gebėjimų vystymasis nuo kūdikystės iki senatvės. Mikrogeniniai procesai sunkiausiai pastebimi, nes jų trukmę galima skaičiuoti mikrosekundėmis. Jie susiję su tuo, kaip vidiniai impulsai virsta išoriniais gestais, kalba ar rašytiniu tekstu, kaip žmonės sąmoningai ar pasąmonės lygmeniu veikia kitų pasakymai, kaip žodžiai ir mintys išsidėsto laiko atžvilgiu ir pan.

Pasak Kleino (Klein 2008, 6–8), yra mažiausiai trys sritys, tyrinėjančios kalbą laike: istorinė lingvistika, kalbos įgūdžių įgijimas (tiria individo kalbinių gebėjimų vystymąsi) ir kalbos apdorojimas (tiria, kaip pasakymai sukuriami ir kaip jie suprantami). Istorinė lingvistika, atsiradusi XVIII a. pabaigoje, tiria, kaip laikui bėgant keitėsi leksika ir gramatika. Šios sritys atstovai kalbai tirti naudoja du metodus: tyrinėja rašytinės kalbos pavyzdžius ir pasikliauja savo intuicija. Kalbos įgūdžių įgijimo ir kalbos apdorojimo sritys daug jaunesnės, tik XX a. viduryje pradėtos tirti išsamiau. Jas tiriantis

mokslas vadinamas psicholingvistika. Psicholingvistinių kalbos tyrimo metodų yra gerokai daugiau: atlikta daugybė eksperimentų, atrasta naujų tyrimo priemonių ir būdų.

Kalba laike yra vienas iš laiko ir kalbos interakcijos aspektų. Kitas aspektas – laikas kalboje. Kalba yra priemonė, padedanti struktūruoti, reprezentuoti ir konceptualizuoti laiką. Ko gero, kalba yra pats svarbiausias instrumentas, padedantis suvokti laiką. Šiuo aspektu laiką kaip kognityvinį fenomeną tyrinėja kognityvinė lingvistika.

1.5 Kognityvinė semantika ir laiko kalboje tyrimai

1.5.1 Kognityvinė semantika – kognityvinės lingvistikos dalis

Kognityvinė lingvistika – lingvistikos šaka, atsiradusi XX a. 8 deš. George'o Lakoffo, Ronaldo Langackerio, Leonardo Talmy veikaluose kaip atsakas į formaliąją lingvistiką. Praėjusio amžiaus paskutinio dešimtmečio pradžioje buvo įkurta Kognityvinės lingvistikos draugija ir pradėtas leisti žurnalas *Cognitive Linguistics*, tad ši kalbotyros šaka tapo visaverčiu mokslu. Jos atstovai daugiausia tiria semantiką, kiek mažiau – sintaksę ir morfologiją. Kognityvinės lingvistikos dėmesio centre yra reikšmė ir jos vaidmuo, konceptualieji procesai ir įkūnytoji patirtis, tiriamas kalbos ir mąstymo ryšys – teigiama, kad kalba atspindi žmogaus mąstymą. Būtent tuo kognityvinė lingvistika skiriasi nuo kitų kalbotyros šakų. Iš esmės tai įvairių teorijų, tiek panašių, tiek prieštaraujančių viena kitai, rinkinys. Visoms joms būdinga tai, kad kalba suvokiama ne kaip autonominis kognityvinis gebėjimas – būtent taip ją suvokia generatyvinės gramatikos, kognityvinės lingvistikos atsiradimo laikotarpiu populiarios kalbotyros krypties, atstovai, o kaip žmogaus kognityvinių gebėjimų visumos dalis (Croft, Cruse 2004; Evans, Green 2006; Evans 2007; Geeraerts, Cuyckens 2007).

Kognityvinė lingvistika – tai kognityvinė gramatika ir kognityvinė semantika. Kognityvinė gramatika, kurios pagrindiniu atstovu laikomas Ronaldas Langackeris, tiria kognityvinius mechanizmus ir principus, kurie lemia įvairaus sudėtingumo laipsnio lingvistinių vienetų formavimąsi ir vartojimą (Evans 2007, 20), kitaip tariant, simbolinius lingvistinius vienetus. Kognityvinės semantikos tyrimo objektas – patirties, konceptualiosios sistemos ir semantinės struktūros, užkoduotos kalboje, ryšiai, kitaip tariant, konceptualioji struktūra ir konceptualizacija. Pasak Vyvyano Evanso ir Melanie Green, „kognityvinės semantikos atstovai kalbą naudoja kaip lėšius,

per kuriuos gali būti tiriami kognityviniai reiškiniai⁴⁴ (Evans, Green 2006, 49). Kaip ir kognityvinę lingvistiką, kognityvinę semantiką tiksliau apibūdinti kaip tam tikrą priegią, o ne kaip aiškiai suformuluotą vieną teoriją, juo labiau kad yra nemažai įvairių kognityvinės semantikos teorijų: blendingo teorija, konceptualiosios metaforos teorija, freimų semantika, mentalinių erdvių teorija, leksinių konceptų, kognityvinių modelių ir reikšmės konstrukcijų teorija, principinė polisemija (Evans 2007, 27). Visas šias teorijas sieja keturi pagrindiniai kognityvinės semantikos principai:

- 1) konceptualioji struktūra yra įkūnyta;
- 2) semantinė struktūra yra konceptualioji struktūra;
- 3) reikšmės yra enciklopedinio pobūdžio;
- 4) reikšmė yra konceptualizacija.

Pirmasis principas – įkūnytojo pažinimo – kognityvinei semantikai yra pats svarbiausias. Iš esmės šis principas reiškia tai, kad žmogaus protas ir konceptualizacija funkcionuoja taip, kaip mūsų kūnas sąveikauja su mūsų gyvenamąja aplinka (Evans 2007, 66). Taigi, kalba atspindi ne tik konceptualiąją struktūrą, bet ir įkūnytą patirtį. Remiantis antruoju principu, kalba referuoja į konceptus kalbėtojo sąmonėje, o ne į išorinio pasaulio objektus, kitais tariant, semantinė struktūra, suvokiama kaip reikšmės, visuotinai siejamos su žodžiais ir kitais kalbiniais vienetais, gali būti sulyginama su konceptais. Trečiasis principas rodo, kad žodžiai (ir kiti lingvistiniai vienetai) nėra tik tvarkingai supakuotų reikšmių ryšuliai (taip žodžių reikšmės pateikiamos žodynuose), iš tiesų jie suteikia priegią prie didžiulio žinių, susijusių su tam tikru konceptu, bagažo. Paskutinis kognityvinės semantikos principas nurodo, kad pati kalba neužkoduoja reikšmės, reikšmė gimsta konceptualiajame lygmenyje, todėl suvokiama veikiau kaip procesas (Evans, Green 2006, 158–164).

Pasak Evanso ir Green, kognityvinės semantikos atstovai tiria kalbą tikėdamiesi, kad tai padės jiems išsiaiškinti, kaip veikia konceptualioji sistema, o kognityvinės gramatikos atstovai, remdamiesi tuo, kas žinoma apie konceptualiąją sistemą, mėgina išsiaiškinti, kaip veikia kalba (Evans, Green 2006, 170).

1.5.2 Kognityvinė reikšmės samprata

Egzistuoja du pagrindiniai požiūriai į žodžio reikšmę: struktūrinis ir kognityvinis. Ilgą laiką (nuo XX a. 4 deš.) vyravo pirmasis: nustatant žodžio

⁴⁴ „Cognitive semanticists have employed language as the lens through which these cognitive phenomena can be investigated.“

reikšmę buvo tiriami sintagminiai ir paradigminiai žodžių santykiai, daug dėmesio skiriama semantinės komponentinės reikšmės analizės metodui, objektas buvo reikšmės struktūra, t. y. ji buvo skaidoma į smulkesnius vienetus. Kognityvistai į žodžio reikšmę žvelgia kitaip – visų pirma per sąsajos su pasauliu prizmę, jiems svarbiausias kalbos ir mąstymo ryšys, taigi, reikšmė traktuojama kaip kognityvinis fenomenas, peržengiantis žodžio ribas. Apibendrintai galima teigti, kad struktūrinė semantika orientavosi į reikšmės skaidymą, t. y. į struktūrą, o kognityvinė semantika – į sintezę (Geeraerts 2010). Abu požiūriai į reikšmę ne prieštarauja vienas kitam, bet papildo vienas kitą – į tą patį reiškinį leidžia pažvelgti iš skirtingų perspektyvų.

Kognityvistų tikslas – tirti ne reikšmę kaip tokią, o tai, ką ji gali atskleisti apie žmogaus konceptualiosios sistemos prigimtį. Natūralių kalbų semantinė struktūra nėra autonominis reiškinys, kurį galima tirti izoliuotai nuo kitų žmogaus kognityvinių gebėjimų. Žodžio reikšmė negali būti suprantama atsietai nuo enciklopedinių žinių, o šios žinios yra susijusios su žmogaus socialine patirtimi, kaupiama bendraujant su kitais žmonėmis, ir fizine patirtimi, įgyjama kontaktuojant su aplinka. Kognityvistai paneigė anksčiau įsivyravusį tradicinį požiūrį, kad reikia skirti žodyninę informaciją (žodžio reikšmę) nuo enciklopedinės informacijos (nekalbinio pasaulio pažinimo) ir kad leksinė semantika turi tirti tik žodyninį komponentą. Tradicinė leksinė semantika žodžio pagrindine reikšme laiko informaciją, pateikiamą žodžio apibrėžtyje, o enciklopedines žinias priskiria pragmatikos tyrimų laukui. Kognityvinės semantikos atstovai nepripažįsta, kad egzistuoja ryški skirtis tarp pagrindinės reikšmės ir pragmatinės, socialinės bei kultūrinės reikšmės, taigi – skirtis tarp semantikos ir pragmatikos. Enciklopedines žinias kognityvistai suvokia kaip tam tikrą struktūruotą sistemą, pavyzdžiui, tai, ką mes žinome apie *bananą*, apimtą informaciją apie jo formą, spalvą, kvapą, tekstūrą ir skonį; tai, ar mes mėgstame bananus, ar jų nemėgstame; galbūt informaciją apie tai, kur ir kaip auginami bananai; filmų, kuriuose rodoma banano žievė, scenas ir t. t. Žinoma, vieni paminėti aspektai vertintini kaip centriniai *banano* reikšmės aspektai, kiti – kaip periferiniai (Evans, Green 2006; Geeraerts 2006).

Langackeris (1987) enciklopedinį tinklą sudarančią informaciją suskirstė į keturis tipus:

1) konvencinė – informacija, plačiai žinoma tam tikrai kalbinei bendruomenei (pvz., žinios, kad mūsų kultūros žmonės bananus valgo pietums arba kaip užkandį), jos priešybė – nekonvencinė informacija (pvz., kad bananas, kurį suvalgėte ryte, jums sutrikdė virškinimą);

2) bendrinė – informacija, būdinga daugeliui tam tikros kategorijos pavyzdžių (pvz., žinios, kad geltoni bananai skanesni už žalius), jos priešybė – specifinė informacija (pvz., kad bananas, kurį valgėte ryte, buvo neprinokęs);

3) intrinsinė – informacija, susijusi su esinio vidinėmis ypatybėmis (pvz., kad bananai yra riesti), jos priešybė – ekstrinsinė informacija (pvz., tai, kad dailininkai dažnai tapo bananus ir kitus vaisius, sudėtus į dubenis, yra kultūros dalis);

4) būdinga – informacija, unikali tam tikrai esinių klasei (pvz., geltona spalva yra tipiškesnis bananų bruožas nei raudona spalva – pomidorų, nes geltonų vaisių yra mažiau nei raudonų), jos priešybė – nebūdinga informacija (pvz., faktas, kad mes valgome bananus, nėra būdingas, nes mes valgome daugybę įvairių vaisių).

Taigi, leksinio koncepto [BANANAS] reikšmėje centrinės pozicijas užima tokios charakteristikos kaip rieta forma, nes ši informacija yra konvencinė, bendrinė, intrinsinė ir būdinga, o informacija, kad kas nors lupė bananą ryte ir rado jame kirminą, yra nekonvencinė, specifinė, ekstrinsinė ir nebūdinga, taigi leksinio koncepto [BANANAS] reikšmėje užima periferines pozicijas.

Enciklopedinę reikšmę reikia skirti nuo kontekstinės reikšmės – enciklopedinė reikšmė iškyla kontekste. Kontekstinė informacija papildo reikšmę. Kontekstas taip pat gali būti kelių tipų: enciklopedinė informacija, sakinio kontekstas (sakinio arba pasakymo rezultatinė reikšmė), prozodinis kontekstas (intonacija, kuria ištariamas pasakymas), situacinis kontekstas (fizinė lokacija, kurioje pasakymas ištariamas), interpersonalinis kontekstas (pašnekovų santykiai kalbėjimo momentu) (Evans, Green 2006, 221).

Kognityvistai leksinius vienetus suvokia ne kaip talpyklas, kurios pateikia visą informacijos paketą, o kaip prieigos prie enciklopedinių žinių taškus. Be to, enciklopedinės žinios yra dinamiškos, nes žmogus informaciją kaupia visą gyvenimą (Evans, Green 2006).

1.5.3 Laiko kalboje tyrimai iš kognityvinės perspektyvos

Laiko tyrimai kognityviniu aspektu – tai tyrimai, kaip laikas funkcionuoja kalboje ir mąstyme. Laikas traktuojamas kaip kognityvinis fenomenas, kurį galima nagrinėti tiriant jo atspindžius kalboje. Pasak Evanso (2015), kognityvinė lingvistika gilinasi į kelis labai svarbius su laiku susijusius klausimus: kokia yra laiko prigimtis ir koks jo statusas? Ar žmogaus laiko suvokimas kyla iš vidaus, ar ateina iš išorės? Koks yra erdvės ir laiko santykis? Kuo skiriasi erdvė ir laikas? Ar laikas yra homogeniškas, ar daugiabriaunis? Ar laiko reprezentacijos yra universalios? Kodėl laikas reprezentuojamas sensorinės-motorinės patirties sąvokomis? Šie klausimai

atspindi kognityvinės lingvistikos tarpdalykiškumą – kognityvistai savo darbuose remiasi ir kitų sričių tyrimais, pavyzdžiui: eksperimentinės psichologijos, filosofijos, neuromokslų, antropologijos.

Empiriniai tyrimai atskleidė nemažai laiko suvokimo ir konceptualizavimo skirtumų pasaulio kalbose. Tarkim, daugelyje Vakarų kultūrų laiko ašis paprastai suvokiama kaip horizontali, o kinų mandarinų kalbos atstovai ją dažniausiai įsivaizduoja kaip vertikalią: ankstesni įvykiai suvokiami kaip esantys viršuje, vėlesni – apačioje. Šis kalbinis skirtumas lemia tai, kad šių kalbų atstovai skirtingai suvokia laiką, t. y. žmonės ne tik skirtingai kalba apie laiką, bet ir skirtingai apie jį galvoja (Boroditsky 2000, 2001, 2011; Casasanto 2010).

Skiriasi ir laiko judėjimo ašimi kryptis: arba iš kairės į dešinę, arba iš dešinės į kairę. Vienas veiksmų, lemiančių laiko judėjimo krypties suvokimą, yra rašymo kryptis: žmonės, kurie rašo iš kairės į dešinę, ir laiką suvokia kaip judantį iš kairės į dešinę, t. y. ankstesni įvykiai siejami su kaire puse erdvėje, ir atvirkščiai (Fuhrman, Boroditsky 2010; Boroditsky 2011). Todėl hebrajai ir arabai, kadangi rašo iš dešinės į kairę, laiką suvokia kaip judantį iš dešinės į kairę, o, tarkim, britai rašo ir skaito iš kairės į dešinę, todėl ankstesnius įvykius sieja su kaire puse, ateityje vyksiančius įvykius – su dešine puse. Tai atsispindi ir kalbą papildančiuose gestuose. Tiriant juos pastebėta, kad metaforiniai gestai sistemiskai papildė metaforinę kalbą, pavyzdžiui, anglakalbiai, kalbėdami apie praeitį, gestikuliuoja į kairę, kalbėdami apie ateitį – į dešinę (Fuhrman, Boroditsky 2010, 1431; Boroditsky 2011, 336; Casasanto 2016).

Laiko prigimties ir sandaros tyrimai kognityviniu aspektu sulaukia vis daugiau lingvistų dėmesio. Atliekami tarpkalbiniai tyrimai ir eksperimentai, tiriama, koks yra santykis tarp kalbos, kultūros ir mentalinių laiko reprezentacijų, laiko raiška gestų kalboje, kultūrinė ir lingvistinė įtaka temporalinei reprezentacijai, ortografinės sistemos ir temporalinės reprezentacijos ryšys ir t. t. (Evans 2015, 523).

Šiam darbui aktualiausi kognityviniai laiko ir erdvės santykio tyrimai.

1.5.3.1 Laikas ir erdvė

Vienas svarbiausių kognityvistų tiriamų su laiku susijusių klausimų yra erdvės ir laiko konceptualizavimas. Šių klausimų ištakos – Platono ir Aristotelio darbai, mat abu filosofai laiką siejo su judėjimu, o šis vyksta erdvėje. XVII a. seras Isaacas Newtonas teigė, kad laikas ir erdvė yra referencijos freimai (angl. *reference frames*), nors ir nepriklausomi vienas nuo kito. XX a. Albertas Einšteinas pasiūlė idėją, kad laikas ir erdvė yra

neatskiriami. Šiam keturių dimensijų (trys erdvės dimensijos ir viena laiko) kontinuumui pavadinti jis pasiūlė *erdvėlaikio* (angl. *spacetime*) sąvoką.

Nors laikas yra esminis dalykas, padedantis suprasti įvykius, ilgainiui buvo pastebėta, kad kalbant apie laiką nevertinama jokių specifinių laiko terminų. Pasak George'o Lakoffo ir Marko Johnsono, iš esmės „mūsų laiko suvokimas yra mūsų judėjimo erdvėje suvokimo metaforinė versija“⁵ (Lakoff, Johnson 1999, 139). Taigi, laiko konceptas suvokiamas per konceptualiąsias metaforas, t. y. žmonės, kalbėdami apie laiką, pasitelkia erdvės terminus.

Laikas suvokiamas kaip abstraktesnis už erdvę, nes erdvę galima pajusti fiziškai, o laiką – tik įsivaizduoti (Casasanto, Boroditsky 2008, 580), todėl jis konceptualizuojamas erdvės sąvokomis. Istoriniai kalbos kitimai (Sweetser 1991) ir vaikų kalbinių gebėjimų raidos tyrimai (Clark 1973; Bowerman 1983) rodo, kad erdvės vaizdiniai yra pirminiai, tad kalbėjimas apie laiką erdvės sąvokomis yra antrinis procesas.

Ekspertų rezultatai rodo, kad panašumai tarp erdvės ir laiko egzistuoja ne tik kalboje, bet ir gilesniuose konceptualių lygmenyse, be to, skirtingo erdvėlaikio metaforos lemia ir skirtingą žmonių laiko konceptą (Boroditsky 2000, 26). Laiko erdviškumą atskleidžia ir su laiku bei jo matavimu susiję fiziniai daiktai, tokie kaip grafikai ir tvarkaraščiai, laikrodžiai, saulės laikrodžiai, smėlio laikrodžiai, kalendoriai (Fuhrman, Boroditsky 2010).

Vis dėlto tarp laiko ir erdvės domenų yra nemažai skirtumų: laikas turi vieną dimensiją, erdvė – tris; erdvė yra percepciškai prieinama, laikas – ne; laiko esiniai dažnai suvokiami kaip susiję priežastiniais ryšiais, o erdvės esiniai susiję funkciškai (Tenbrink 2007, 30). Evansas, tirdamas laiko ir erdvės ryšį kalboje, prieina prie išvados, kad nors erdvė laiko reprezentacijai yra labai svarbi, vis dėlto yra tam tikrų aspektų, būdingų tik laikui (Evans 2004, 2013).

1.5.3.1.1 Konceptualiosios LAIKO metaforos

Laiko ir erdvės santykį kalboje tyrinėja konceptualiosios metaforos teorija – svarbi kognityvinių mokslų tyrimų tradicija. Jos pradininkai – Lakoffas ir Johnsonas. Ši teorija buvo aprašyta jų 1980 m. veikale *Metaphors We Live By*. Jame iškelta mintis, kad metafora nėra vien tik kalbos dalykas, kad tai yra mąstymo elementas, atsispindintis kalboje, pagrindinis įrankis, kuriuo suvokiamos abstrakčios sąvokos ir abstrakčiai mąstoma. Kalbinė

⁵ „Most of our understanding of time is a metaphorical version of our understanding of motion in space.“

konceptualiosios metaforos raiška yra metaforiniai pasakymai, o pati konceptualioji metafora yra vieno konceptualiojo domeno (abstraktesnio) supratimas remiantis kitu konceptualiuoju domenu (konkretesniu), pavyzdžiui, LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS. Taigi, konceptualiąją metaforą sudaro du domenai: pamatinis (angl. *source domain*) ir tikslinis (angl. *target domain*)⁶. Pamatinis domenas yra tas, kurio pagrindu formuojami metaforiniai pasakymai, padedantys suprasti tikslinį domeną, t. y. tikslinis domenas suprantamas pamatinio domeno pagrindu, pamatinio domeno struktūra projektuojama pagal tikslinio domeno struktūrą. Pamatasis paprastai yra konkretesnis arba fizinis konceptas, tikslas – abstraktesnis konceptas. Norint gerai suprasti abstraktų konceptą pasitelkiamas konkretesnis, fizinis ar „apčiuopiamas“ konceptas. Žmogaus fizinio pasaulio patirtis – natūralus ir logiškas abstraktesnių domenų supratimo pagrindas (Kövecses 2010).

Konceptualiosios LAIKO metaforos – vienos daugiausia tyrėjų dėmesio sulaukiančių metaforų. Dažniausiai tyrinėjamas laiko konceptualizavimas remiantis erdve, kai pamatinis domenas yra erdvė, o tikslinis domenas – laikas. Konceptualiosios LAIKO metaforos tyrimai (Lakoff, Turner 1989; Alverson 1994; Lakoff, Johnson 1999 ir kt.) atskleidė, kad laikas Vakarų kultūroje dažniausiai konceptualizuojamas kaip statiškas objektas erdvėje už stebėtojo (praeitis), priešais stebėtoją (ateitis) arba stebėtojo pozicijoje (dabartis). Lakoffas ir Johnsonas tai vadina LAIKO ORIENTACIJOS metafora, laiko ją pačia bendriausia laiko metafora ir pateikia jos struktūrą (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. LAIKO ORIENTACIJOS metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 140)

<i>Pamatinis domenas – erdvė</i>	<i>Tikslinis domenas – laikas</i>
<i>Stebėtojo lokacija</i>	<i>Dabartis</i>
<i>Erdvė priešais stebėtoją</i>	<i>Ateitis</i>
<i>Erdvė už stebėtojo</i>	<i>Praeitis</i>

LAIKO ORIENTACIJOS metafora realizuojama tokiais metaforiniais pasakymais kaip:

(1) *That's all **behind** us now.* (Lakoff, Johnson 1999, 140)

‘Visa tai dabar liko praeityje.’ [Pažodinis vertimas: ‘Visa tai dabar liko už mūsų.’]

⁶ Lietuvių kalbotyroje šie terminai nenusistovėję, pvz.: Juzelėnienė (2003) vartoja terminus *donorinė* ir *recipiento zona*, Juzelėnienė, Seredžiūtė ir Šarkauskienė (2012), Vaivadaitė-Kaidi (2014) – *ištakos* ir *tikslo sritis*.

(2) *We're looking ahead to the future.* (Lakoff, Johnson 1999, 140)
 ‘Mes žiūrime pirmyn, į ateitį.’

Daugelyje kalbų ir kultūrų praeitį, dabartį ir ateitį žmonės suvokia būtent taip, bet yra ir išimčių. Pavyzdžiui, aimarų (Pietų Amerikos indėnų tauta) kalboje ateitis konceptualizuojama kaip esanti už ego, praeitis – prieš ego, o šios kalbos atstovų laiko modelis yra statiškas. Tai aiškintina aimarų kalboje stipriai išsiskiriusia daugelio tyrinėtojų visuotinė laikoma metafora ŽINIOS YRA REGĖJIMO LAUKAS (kai abstraktus tikslinis domenai suprantamas konkretaus pamatinio domeno – regėjimo lauko – terminais): praeitis mums yra žinoma, o ateitis nežinoma, todėl tai, kas matoma priešais, yra žinoma, taigi – praeitis, o tai, kas mums yra už nugaros, yra nematoma, taigi – nežinoma, todėl siejama su ateitimi. Anglų kalboje metafora ŽINIOS YRA REGĖJIMO LAUKAS taip pat išsiskiriusi, tačiau, kitaip nei aimarų kalbos atstovai, anglų kalbomis stebėtoją suvokia kaip judantį, o ne kaip statišką, todėl tai, kas žinoma, jau yra matyta, tad lieka už mūsų, o tai, kas nežinoma, dar bus pamatyta, todėl yra prieš mus – keliaujant, t. y. žmogui judant, aplankyti objektai lieka už nugaros, o tai, kas dar bus aplankyta, yra priekyje (Núñez, Sweetser 2006).

LAIKO ORIENTACIJOS metafora nenurodo, ar stebėtojas yra statiškas, ar judantis, tačiau laiko patyrimas ir gebėjimas matuoti laiką labai dažnai pirmiausia konceptualizuojamas judėjimo erdvėje terminais, todėl skiriamos dar dvi pirminės laiko metaforos: JUDANČIO LAIKO ir JUDANČIO STEBĖTOJO, arba LAIKO KRAŠTOVAIZDŽIO (žr. 2 ir 3 lenteles).

2 lentelė. JUDANČIO LAIKO metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 142)

<i>Pamatinis domenai – erdvė</i>	<i>Tikslinis domenai – laikas</i>
<i>Stebėtojo lokacija</i>	<i>Dabartis</i>
<i>Erdvė priešais stebėtoją</i>	<i>Ateitis</i>
<i>Erdvė už stebėtojo</i>	<i>Praeitis</i>
<i>Objektai</i>	<i>Laikai</i>
<i>Objektų judėjimas stebėtojo atžvilgiu</i>	<i>Laiko tėkmė</i>

JUDANČIO LAIKO metafora anglų kalboje realizuojama tokiais metaforiniais pasakymais kaip:

(3) *The time will come when there are no more typewriters.* (Lakoff, Johnson 1999, 143)
 ‘Ateis laikas, kai nebebus spausdinimo mašinėlių.’

(4) *The time has long since **gone** when you could mail a letter for three cents.* (Lakoff, Johnson 1999, 143)

‘Jau seniai praėjo tie laikai, kai laišką galėjai išsiųsti už tris centus.’

Daugelyje kalbų laikas suvokiamas kaip judantis horizontaliai, o, pavyzdžiui, kinų mandarinų kalboje jis konceptualizuojamas kaip judantis tiek horizontaliai, tiek vertikalčiai, t. y. kalbant apie laiką (apie įvykių seką, savaites, mėnesius, semestrus ir t. t.) vartojamos metaforos LAIKAS YRA VERTIKALUS: ankstesni įvykiai nusakomi vartojant erdvės morfemą, reiškiančią ‘į viršų’, o vėlesni įvykiai – erdvės morfemą, reiškiančią ‘žemyn’ (Chun 1997a, 1997b; Liu, Zhang 2009 ir kt.). Jenn-Yeu Chen (2007) apskaičiavo, kad kalbant apie laiką net 36 proc. erdvės metaforų atvejų yra metafora LAIKAS YRA VERTIKALUS.

3 lentelė. JUDANČIO STEBĖTOJO metafora (pagal Lakoff, Johnson 1999, 146)

<i>Pamatinis domenas – erdvė</i>	<i>Tikslinis domenas – laikas</i>
<i>Stebėtojo lokacija</i>	<i>Dabartis</i>
<i>Erdvė priešais stebėtoją</i>	<i>Ateitis</i>
<i>Erdvė už stebėtojo</i>	<i>Praeitis</i>
<i>Lokacijos stebėtojo judėjimo trajektorijoje</i>	<i>Laikai</i>
<i>Stebėtojo judėjimas</i>	<i>Laiko tėkmė</i>
<i>Atstumas, kurį nukeliavo stebėtojas</i>	<i>Praėjęs laikas</i>

JUDANČIO STEBĖTOJO metafora anglų kalboje realizuojama tokiais metaforiniais pasakymais kaip:

(5) *We’re **getting close to** Christmas.* (Lakoff, Johnson 1999, 146)

‘Artėja Kalėdos.’ [Pažodinis vertimas: ‘Artėjame prie Kalėdų.’]

(6) *We’re **halfway through** September.* (Lakoff, Johnson 1999, 146)

‘Įpusėjome rugsėjį.’

JUDANČIO LAIKO metaforos atveju stebėtojas yra statiškas, pro jį juda daugybė seką sudarančių objektų (laiko momentų ir įvykių), jų judėjimo kryptis yra iš priekio į galą (iš ateities į praeitį). JUDANČIO STEBĖTOJO, arba LAIKO KRAŠTOVAIZDŽIO, metaforos atveju juda stebėtojas, laikas yra lyg kraštovaizdis, kuriuo jis juda, kiekviena lokacija stebėtojo kelyje yra specifiniai laiko momentai ir įvykiai, o paties stebėtojo pozicija yra dabartis (Lakoff, Johnson 1999). Kaip teigia Kevinas Moore’as, „abiem atvejais ego

atlieka centrinį vaidmenį metaforiniame judėjimo įvykyje ir abi metaforos temporalinę patirtį konstruoja iš ego perspektyvos⁷ (Moore 2006, 200).

Lingvistinė analizė parodė, kad anglų kalbai būdingesnės JUDANČIO LAIKO metaforos, o, pavyzdžiui, kinų mandarinų kalbai – JUDANČIO EGO (Boroditsky 2011).

Naujausi tyrimai leidžia teigti, kad laiko konceptualizacijos sistema yra sudėtingesnė. Anot Rafaelio E. Núñezo ir Eve Sweetser (2006), kai laikas sovokiamas kaip dinamiškas, atskaitos taškas ne visada yra stebėtojas (ego). Tarkim, sakinyje *December follows November* ‘Gruodis eina po lapkričio’ laikas suvokiamas kaip judantis, tačiau gruodžio lokacijos atskaitos taškas yra lapkritis, o ne stebėtojas. Šioje konceptualiojoje metaforoje laikų chronologinė seka suvokiama objektų sekos terminais: objektas A yra prieš objektą B, taigi laikas A yra ankstesnis už laiką B. Remdamiesi ankstesniais Moore'o (2000) ir Núñezo (1999) tyrimais, autoriai teigia, kad laiko metaforas reikia klasifikuoti ne pagal tai, kas juda (stebėtojas ar laikas), bet pagal reikšmingą (statišką arba dinamišką) atskaitos tašką. Taigi, reikėtų skirti STEBĖTOJO ATSKAITOS TAŠKO ir LAIKO ATSKAITOS TAŠKO metaforas. Pirmosios metaforos atveju stebėtojo lokacija visada yra dabartis, o antrosios metaforos – ankstesni įvykiai yra prieš vėlesnius įvykius, *dabar* momentas nėra svarbus (Núñez, Sweetser 2006).

Pasak Katsanobu Izutsu ir Mitsuko Narita Izutsu (2016), kinų, japonų ir korėjiečių kalbose galimas toks modelis, kai juda ne tik stebėtojas arba ne tik laikas, bet abu – ir laikas, ir stebėtojas.

Kyla klausimas, ar konceptualiosios laiko kaip judančio erdvėje metaforos yra universalios. Kai kurie kognityvistai (pvz., Fauconnier, Turner 2008) teigia, kad šios metaforos giliai įaugusios į visų žmonių mąstymą, tačiau vienos iš Amazonijos kalbų – amondavos, kuria kalba vos 100 žmonių grupelė, – tyrimai atskleidė, kad šioje kalboje laikas nekonceptualizuojamas remiantis erdvės bei judėjimo terminais (Sinha *et al.* 2016). Tai leidžia daryti išvadą, kad ne visi laiko suvokimo aspektai yra universalūs. Dalis konceptualiųjų LAIKO metaforų būdingos daugeliui pasaulio kalbų – vienos universaliausių metaforų yra LAIKAS YRA OBJEKTAS ir LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS (Kövecses 2005, 49).

Laiko konceptualizavimas priklauso ir nuo kultūros, tad skirtingose kalbose ir kultūrose laiko suvokimas remiantis erdve taip pat gali skirtis.

⁷ „<...> in both cases, ego plays a central role in the metaphorical motion event, and both metaphors construe temporal experience from ego's perspective.“

Tyrimai rodo, kad laiko reprezentaciją skirtingose kultūrose ir grupėse lemia keletas lingvistinės, kultūrinės ir asmeninės patirties aspektų:

1) erdvės metaforos, kurias žmonės vartoja kalbėdami apie laiką, lemia tai, kaip žmonės konceptualizuoja įvykių seką ir trukmę;

2) erdvės reprezentacijų ir referencijos freimų, naudojamų galvojant apie laiką, visuma;

3) kultūrinių artefaktų organizavimo modeliai (pvz., rašymo kryptis);

4) kultūrinė ar asmeninė patirtis, amžius (Boroditsky 2011, 334; Fuhrman *et al.* 2011).

Konceptualiosios metaforos teorija iš dalies prisidėjo prie laiko referencijos tyrimų, kurių pagrindas – referencijos freimų perkėlimas iš erdvės domeno į laiko domeną. Juk jei laikas iš dalies struktūruojamas erdvės terminais, laiko referencijos pagrindas turėtų būti erdvės referencija (Evans 2013, 6). Būtent tai ir tiriama šioje disertacijoje.

1.5.3.1.2 Erdvės ir laiko referencijos freimai

Lingvistiniai ir biheavioristiniai duomenys leidžia teigti, kad laiko reprezentacija struktūruojama remiantis erdve. Tai atspindi ne tik konceptualiosios LAIKO metaforos, bet ir referencijos freimai – erdvės referencijos freimų pagrindu galima struktūruoti laiko referencijos freimus.

Skiriami trys laiko referencijos tipai: deiktinė (arba santykinė), sekos (arba intrinsinė) ir ekstrinsinė referencija. Visi jie yra erdvės referencijos tipų atitikmenys. Kalbant apie erdvės referenciją, svarbi *referencijos freimo* sąvoka. Šią sąvoką erdvės suvokimo tyrimo kontekste galima apibrėžti kaip skirtingas gilumines koordinacių sistemas, kurias žmogus naudoja galvodamas ir kalbėdamas apie erdvę (Levinson 2003, 24; Kranjec 2006, 447). Kitaip tariant, šios koordinacių sistemos padeda sukonstruoti erdvę, kurioje identifikuojami santykiai tarp objektų (Bender, Beller, Bennardo 2010, 221). Erdvės koordinacių sistemą sudaro trys susikertančios ašys: vertikalė (viršus–apačia), sagitalė (priekis–galas) ir transversalė (kairė–dešinė).

Erdvės referencijos freimai gali būti trejopi: intrinsiniai, deiktiniai ir ekstrinsiniai⁸ (Kranjec 2006, 447–448). *Intrinsinis referencijos freimas* yra

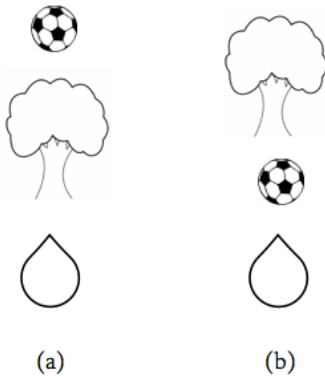
⁸ Deiktiniai erdvės referencijos freimai dar vadinami santykiniais (angl. *relative*), o ekstrinsiniai – absoliučiaisiais (angl. *absolute*) (žr.: Levinson 2003; Zinken 2010; Bender, Beller, Bennardo 2010; Tenbrink 2011 ir kt.). Talmy (2000) vietoj *intrinsinės referencijos* sąvokos vartoja sąvoką *fonu paremta referencija* (angl. *ground-based reference*), vietoj ekstrinsinės – *lauku paremta referencija*

tokia koordinacių sistema, kurios centras yra objektas (bet gali būti ir žmogus, t. y. pats stebėtojas). Fonas (orientyras) sutampa su koordinacių sistemos centru (*origo*). Kadangi orientyras sutampa su *origo*, intrinsinę sistemą galima vadinti binariniais santykiais. Daugelis objektų turi priekinę ir galinę puses. Tarkim, kėdės priekis yra ta dalis, kuri sutampa su žmogaus priekiu, kai jis ant jos sėdi. Jei objektas neturi aiškiai išreikštų pusių, tokiu atveju jas nustato judėjimas: pavyzdžiui, jeigu kubas rieda nuo kalno, kubo priekiu bus laikoma ta pusė, kuri bus atgręžta į nuokalnę. Pasak Willemo J. M. Levelto (1996, 87–88), objektų priekinių ir galinių pusių skirtis yra interpretacinis dalykas, jos nustatomos atsižvelgiant į jų funkciją – pagal tai, kaip žmogus naudoja tą objektą, tačiau yra ir keblių atveju, pavyzdžiui, bažnyčios priekis iš išorės yra bažnyčios galas iš vidaus. Pasak Petros Weiss, Joachimo Grabowskio ir George'o A. Millerio (1996, 4), intrinsinė objekto orientacija, kuri nepriklauso nuo stebėtojo pozicijos, yra psichologinis dalykas, nes priekis ir galas nėra daikto duotybės, juos jam priskiria žmogus. Yra kelios strategijos, kaip objektui priskiriamas intrinsinis priekis: 1) objekto priekis yra ta pusė, kurioje yra percepcinis aparatas (tarkim, žmogaus, lėlės, statulos ir pan. priekis yra veido pusė, fotoaparato atveju – objektyvo pusė); 2) objekto priekis yra ta pusė, kuri jam judant pasirodo pirmoji (pvz., automobilio priekis yra ta pusė, kurioje yra žibintai); 3) standartinė žmogaus pozicija, kai jis naudoja objektą, nulemia ir objekto priekinę pusę (pvz., drabužio priekis yra ta pusė, kuri yra žmogaus priekyje, kai jis tą drabužį vilki; taip pat yra tokių objektų kaip spinta ar televizorius, kurių priekinė pusė yra ta, į kurią atsisuka žmogus juos naudodamas); 4) yra atveju, kai intrinsinis priekis objektui priskiriamas laikinai, tik tam tikrose situacijose (tarkim, kelmo priekinė pusė priklausys nuo to, kokia bus ant jo sėdinčio žmogaus orientacija erdvėje).

Deiktinių referencijos freimų atveju koordinacių sistemos centras yra ego (stebėtojas). Erdviniai santykiai konceptualizuojami remiantis žmogaus kūno padėtimi: priekis ir galas (veidas ir pakaušis), kairė ir dešinė, viršus ir apačia (galva ir kojos). Kaip jau buvo minėta, priekio–galo ašis vadinama sagitale, arba pirmąja horizontale, kairės–dešinės ašis – transversale, arba antrąja horizontale, viršaus–apačios ašis – vertikale. Deiktinė sistema yra trinarė, nes ji nustato santykius tarp orientyro, lokalizuojamo objekto ir stebėtojo. Pasak Andrejos Bender, Sieghardo Bellerio ir Giovanni Bennardo (2010, 221), įvairiose pasaulio kalbose galimi du šios sistemos potipiai: vertimo (angl. *translation*) ir atspindžio (angl. *reflection*). Vertimo potipio atveju objekto priekio ir galo ašis išlaiko kalbėtojo lauko orientaciją, o atspindžio potipio

(angl. *field-based reference*), o vietoj deiktinės – *projektoriumi paremta referencija* (angl. *projector-based reference*).

atveju priekis ir galas sukeičiami, tad orientuojamo objekto priekis atgręžiamas į kalbėtoją (žr. 1 pav.).

1 pav. Du deiktinio erdvės referencijos freimo potipiai: a) vertimo, b) atspindžio (pagal Bender, Beller, Bennardo 2010, 221)

1 paveiksle pavaizduoti deiktinio referencijos freimo potipiai. Vertimo potipio (a) atveju kamuolys, esantis už medžio, kuris yra priešais stebėtoją, suvokiamas kaip esantis priešais medį. Atspindžio potipio (b) atveju kamuolys, esantis tarp stebėtojo ir medžio, suvokiamas kaip esantis priešais medį. Abiejų potipių atveju kairės ir dešinės pusių priskyrimas sutampa su stebėtojo kaire ir dešine. Tai rodo, kad lokalizuojamas objektas ne tik turi savo lauką, bet ir yra susietas su stebėtojo lauku (Bender, Beller, Bennardo 2010, 221).

Skirtingoms kalboms būdingi skirtingi deiktinio referencijos freimo potipiai, pavyzdžiui, anglų kalbai būdingas atspindžio potipis (žr. Levinson 2003). Taip pat ir lietuvių kalbai: (a) atveju būtų sakoma, kad kamuolys yra už medžio, (b) atveju – kad kamuolys yra priešais medį.

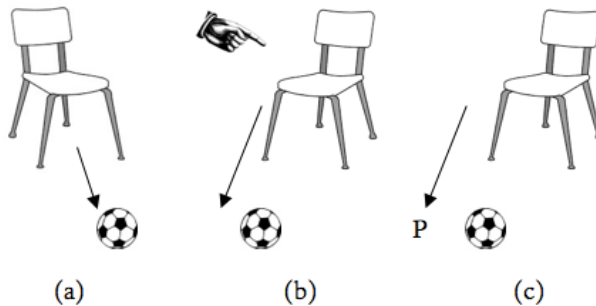
Ekstrinsiniai referencijos freimai nepriklauso nei nuo ego, nei nuo pačių objektų ypatybių, todėl jie dar gali būti vadinami absoliučiaisiais. Koordinatinių sistemų pradžia yra pati aplinka. Šie referencijos freimai naudoja fiksuotus atskaitos taškus stebėtojo lauke (Bender, Beller, Bennardo 2010, 221). Tai gali būti pasaulio šalys (šiaurė, pietūs, rytai, vakarai), įvairūs aplinkos veiksniai (į kalną, nuo kalno, aukštyne upe, žemyn upe, pagal vėjo kryptį, gravitaciją, šventųjų kalnų arba šventųjų miestų, tokių kaip Meka, kryptimi ir pan.) arba kultūriniai ypatumai (pvz., skaitymo kryptis).

Erdvės referencijos freimai realizuojami tokiais pasakymais kaip:

- (7a) *Kamuolys yra priešais kėdę.*
 (7b) *Priešais mane yra dėžė.*
 (8) *Kamuolys yra į dešinę nuo kėdės.*
 (9) *Kamuolys yra į pietus nuo kėdės.*⁹

(7a, b) pavyzdžiuose perteikiami intrinšiniai referencijos freimai. (7a) pavyzdyje vienas objektas (kamuolys) lokalizuojamas kito objekto (kėdės) atžvilgiu. (7b) pavyzdyje objektas (dėžė) lokalizuojamas stebėtojo (aš) atžvilgiu. (7b) atvejis yra kiek problemiškesnis. Anot Tenbrink (2011), tai intrinšinis freimas, nes orientyras yra stebėtojas ir jo atžvilgiu lokalizuojamas kitas objektas, o, pavyzdžiui, Grabowskis (1999) kelia klausimą, ar tokio pasakymo negalima traktuoti ir kaip deiktinio freimo, nes dėžė lokalizuojama paties ego atžvilgiu

(8) pavyzdyje perteikiamas deiktinis referencijos freimas: kamuolys lokalizuojamas kėdės atžvilgiu iš stebėtojo perspektyvos. (9) pavyzdyje perteikiamas ekstrinšinis referencijos freimas: kamuolys lokalizuojamas kėdės atžvilgiu pagal pasaulio šalis. Visi erdvės referencijos freimai pavaizduoti 2 paveiksle.

2 pav. Erdvės referencijos freimai: a) intrinšinis (*Kamuolys yra priešais kėdę*), b) deiktinis (*Kamuolys yra į dešinę nuo kėdės*), c) ekstrinšinis (*Kamuolys yra į pietus nuo kėdės*) (pagal Kranjec 2006, 448)

Šį trinarį erdvės referencijos modelį galima pritaikyti tiriant laiko referenciją, nes laiko kryptiškumas ir dėl to atsirandančios dvi perspektyvos kompensuoja dimensijų trūkumą (Bender, Beller, Bennardo 2010, 222). Apie deiktinę laiko referenciją pradėta kalbėti nuo 1973 m., kai buvo pasiūlyti judančio laiko ir judančio ego perspektyvos taškai (Clark 1973). Sekos (intrinšinė) laiko referencija pirmą kartą tirta Moore'o darbuose (Moore,

⁹ Pavyzdžiai versti iš Kranjec 2006, 448 (1a, 2, 3), ir Tenbrink 2011, 796 (1b).

2000, 2006) – remdamasis Traugott (1978), jis teigė, kad judėjimo priskyrimas įvykiams, sudarantiems seką, leidžia kalbėti apie dar vieną laiko referencijos tipą. Trečią laiko referencijos – ekstrinsinės – tipą pasiūlė Kranjecas (2006).

Prieš gilinantis į laiko referencijos tipus, visų pirma reikėtų aptarti vadinamąsias laiko asimetrijas: *praeities* <-> *dabarties* <-> *ateities* ir *anksčiau* bei *vėliau*. Praeities laikas labai skiriasi nuo ateities laiko. Praeities laikas yra fiksuotas ir negali būti keičiamas, vienintelis būdas, kaip galima pasiekti įvykius praelyje, – juos prisiminti. Ateities įvykiai egzistuoja tik žmogaus vaizduotėje, jie siejami su žmogaus viltimis. Taigi, laikas yra vienkryptis (*krypties* sąvoka taip pat priskiriama erdvės semantiniam laukui). Tai yra pirmoji laiko asimetrija. Antroji laiko asimetrija yra susijusi su įvykių sekos santykiais: du nepersidengiantys laiko intervalai gali eiti tik vienas po kito arba vienas prieš kitą. Šias dvi asimetrijas reikia atskirti: tai *anksčiau* ir *vėliau* asimetrija, susijusi su linijine įvykių seka, bei *praeities* <-> *dabarties* <-> *ateities* asimetrija, susijusi su atmintimi, percepcija ir viltimis. Abi laiko asimetrijos būdingos viso pasaulio kalboms, jas išreikšti dažniausiai padeda adverbialai, kai kuriose kalbose – ir veiksmažodžio kategorijos (gramatinis laikas ir veikslas). Praeities referencijos sistema paprastai yra turtingesnė už ateities referencijos sistemą (arba jos abi yra labai panašios). Tai atrodo logiška: kadangi ateitis nežinoma, apie ją kalbama mažiau (Musan, Klein 2003).

Šios dvi laiko asimetrijos susijusios su dar 1908 m. filosofo Johno Elliso McTaggarto pasiūlytomis dviem bazinėmis laiko kategorijomis, kurias jis pavadino A serija ir B serija, nes pats laikas suvokiamas kaip įvykių serijos. Įvykiai nuolat keičia savo statusą: jie priklauso ateičiai, tada – dabarčiai, galiausiai – praeičiai. Šių savo statusą keičiančių įvykių, sudarančių laiką, serija vadinama A serija. Tačiau į laiką galima žvelgti ir kitaip: įvykiai nekeičia savo statuso, jie tiesiog yra. Taip laikas suvokiamas tik kaip *anksčiau* ir *vėliau* santykiai tarp įvykių. Tokių įvykių serija vadinama Bserija. Pirmasis laiko tipas (A serija) susijęs su žmogaus subjektyvia patirtimi, antrasis (B serija) – su objektyviu įvykių išsidėstymu, nepriklausančiu nuo žmogaus (McTaggart 1908).

Pasak Traugott, A serijos konceptai yra deiktiniai, nes priklauso nuo stebėtojo pozicijos arba perspektyvos, o B serijos konceptai – nedeiktiniai, nes susieja du įvykius nepriklausomai nuo stebėtojo (Traugott 1978). Kaip teigia Langackeris (1999), daugelis konceptų, išreiškiamų kalboje, vienaip arba kitaip yra susiję su stebėtoju, todėl A serijos laiko konceptai, kadangi yra paremti stebėtojo pozicija laike, yra centriniai žmogaus mąstyme.

Laiko A serijos ir B serijos skirtis yra laiko referencijos tipologijos pagrindas: A serija yra deiktinės laiko referencijos pagrindas, B serija – intrinsinės laiko referencijos.

Intrinsinė laiko referencija (Evansas (2013) ją vadina *sekos referencija*) (4 lentelė) užkoduoja *anksčiau* ir *vėliau* temporalinius santykius, t. y. įvykis laike lokalizuojamas ne stebėtojo, o kito įvykio atžvilgiu. Kaip ir intrinsinė erdvės sistema, intrinsinė laiko sistema yra binarinė: orientacinis įvykis lokalizuojamas atskaitos taško atžvilgiu, o šis sutampa su koordinacių sistemos pradžia. Pasak Kranjeco, „dėl asimetrinės, vienkryptės priežastinių ryšių prigimties yra įprasta pavienius įvykius nusakyti vartojant pradžios (priekio) ir pabaigos (galo) terminus“¹⁰ (Kranjec 2006, 449). Įvykiai, esantys prieš kitus įvykius, suvokiami kaip ankstesni, o įvykiai, esantys po kitų įvykių, suvokiami kaip vėlesni.

4 lentelė. Sekos referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)

<i>Laiko santykis</i>	<i>Anksčiau / vėliau</i>
<i>Koordinacių sistemos tipas</i>	<i>Alocentrinė: įvykiai</i>
<i>Referencijos strategija</i>	<i>Paremta įvykiu</i>

Kadangi intrinsiniuose erdvės referencijos freimuose objektai turi savo intrinsinį priekį, Jörgas Zinken (2010) kelia klausimą, kaip nustatyti įvykių intrinsinį priekį, ir pasitelkia kamuolio analogiją: kaip ir įvykiai, kamuolys neturi intrinsinio priekio, tačiau kai kamuolys rieda, remiantis judėjimo kryptimi jam galima lengvai priskirti priekinę ir galinę puses. Temporalinius įvykius galima conceptualizuoti kaip judantį traukinį – kiekvienas vagonas yra atskiras įvykis. Nepriklausomai nuo stebėtojo pozicijos, remiantis traukinio judėjimo kryptimi, galima teigti, kad pirmas vagonas visada bus antro vagono priekyje – taigi ankstesni įvykiai visada bus vėlesnių įvykių priekyje (Zinken 2010, 16–17). Pasak Bender, Bellerio ir Bennardo, kiekvienas įvykis turi intrinsinę pradžią ir pabaigą, todėl laikas prieš pradžią suvokiamas kaip *prieš*, o laikas po pabaigos – kaip *po* (Bender, Beller, Bennardo 2010, 222).

(10) *Kalėdos eina prieš Naujuosius metus.*¹¹

¹⁰ „The asymmetrical, unidirectional nature of causal relations makes representing discrete events in terms of a beginning (a front) and an end (a back) quite ordinary.“

¹¹ Pavyzdys verstas iš Evans 2013, 5.

(10) pavyzdyje laike rikiuojami du įvykiai: Kalėdos ir Naujieji metai. Pirmą eina Kalėdos, tada – Naujieji metai. Stebėtojas čia neatlieka jokio vaidmens.

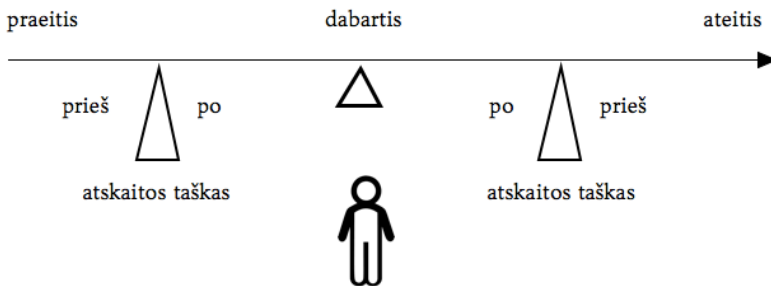
Deiktinės, arba santykinės, laiko referencijos freimų (5 lentelė) atveju orientacinis įvykis lokalizuojamas atskaitos taško atžvilgiu iš stebėtojo perspektyvos. Taigi, tai trinarė sistema (orientacinis įvykis, atskaitos taškas, stebėtojo perspektyva (*origo*)). Laikas priešais stebėtoją suvokiamas kaip priekis, o laikas už stebėtojo – kaip galas.

5 lentelė. Deiktinės referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)

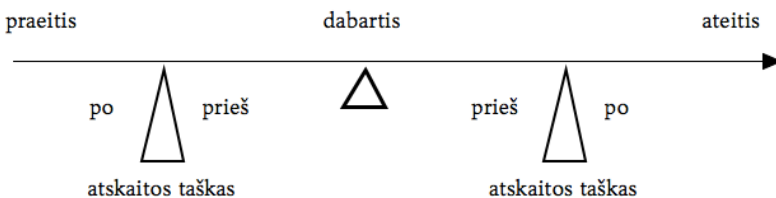
Laiko santykis	<i>Praeitis <-> dabartis <-> ateitis</i>
Koordinatinių sistemų tipas	<i>Egocentrinė</i>
Referencijos strategija	<i>Paremta patyrėju</i>

Kaip ir erdvės referencijos freimų atveju, galimi du deiktinių laiko referencijos freimų potipiai: vertimo ir atspindžio. Vertimo potipio atveju stebėtojas savo poziciją perkelia („išverčia“) į atskaitos tašką: įvykiai tarp stebėtojo ir atskaitos taško suvokiami kaip *po*, o įvykiai už atskaitos taško – kaip *prieš*. Atspindžio potipio atveju prielinksniai susikeičia: įvykiai tarp stebėtojo ir atskaitos taško suvokiami kaip *prieš*, o įvykiai už atskaitos taško – kaip *po* (Bender, Beller, Bennardo 2010, 222) (žr. 3 pav.).

(a)

(b)

3 pav. Du deiktinio laiko referencijos freimo potipiai: a) vertimo, b) atspindžio (pagal Bender, Beller, Bennardo 2010, 222)

Deiktinė laiko referencija pasireiškia ir judančio laiko bei judančio ego modeliuose: atsiranda dėl judėjimo priskyrimo temporaliniams įvykiams stacionaraus ego atžvilgiu (11) arba dėl judėjimo priskyrimo ego stacionaraus temporalinio įvykio atžvilgiu (12). Abiejų modelių atveju ateities įvykiai yra priešais stebėtoją, dabartis sutampa su stebėtojo lokacija, o praeities įvykiai yra už stebėtojo (Kranjec 2006, 448; Evans 2013, 4):

(11) *Christmas is approaching (us)*. (Evans 2013, 4)

‘Kalėdos artėja (prie mūsų).’

(12) *We are approaching Christmas*. (Evans 2013, 4)

‘Mes artėjame prie Kalėdų.’

Lietuvių kalbos pavyzdžiai:

(13) *Finalas artėja*.

(14) *Artėjame prie finalo*.

(11) ir (13) pavyzdžiuose juda laikas (Kalėdos ir finalas), o stebėtojas stovi vietoje, (12) ir (14) pavyzdžiuose juda stebėtojas, o laikas yra stacionarus.

Deiktinės laiko referencijos atveju užkoduojami *ateities* <-> *dabarties* <-> *praeities* temporaliniai santykiai.

Ekstrinsinės, arba absoliučiosios, laiko referencijos (6 lentelė) atveju judėjimas priskiriamas laikui, tik kiek kitaip nei deiktinės referencijos atveju. Laikas suvokiamas kaip matrica – kaip įvykis, kuriame vyksta visi kiti įvykiai (Evans 2013). Įvykio laikas nusakomas labai tiksliai – tam pasitelkiamos tokios žmogaus sukurtos priemonės kaip laikrodis ar kalendorius.

(15) *Per 1914 m. Kalėdas vyko futbolo rungtynės tarp britų ir vokiečių kariuomenių*.¹²

(15) pavyzdyje specifinį įvykį galima identifikuoti tik todėl, kad jo atskaitos taškas yra Kalėdos prieš 1913 metų (Kristaus era prasidėjo nuo 1 m., nes nebuvo 0 metų) ir kad visus tuos 1913 metų Kalėdos buvo kasmet (Evans 2013, 133).

Pasak Evanso (2013, 5), ne tik lingvistinė, bet ir biheivoristinė medžiaga paremia šių trijų laiko referencijos tipų psichologinę realybę (žr.: McGlone, Harding 1998 (deiktinė referencija); Núñez, Motz, Teuscher 2006 (sekos referencija); Kranjec 2006 (ekstrinsinė referencija).

¹² Pavyzdys verstas iš Evans 2013, 133.

6 lentelė. Ekstrinsinės referencijos freimai (pagal Evans 2013, 80)

<i>Laiko santykis</i>	<i>Matrica</i>
<i>Koordinacijų sistemos tipas</i>	<i>Alocentrinė: laukas</i>
<i>Referencijos strategija</i>	<i>Paremta periodiškumu</i>

Užsienio kognityvistų pasiūlyta idėja, kad erdvės referencijos freimų pagrindu galima konstruoti laiko referencijos freimus, yra šios disertacijos pagrindas: lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinė struktūra grindžiama būtent deiktine, intrinsine ir ekstrinsine laiko referencija.

1.5.3.1.3 Erdvinės ir laiko scenos

Kaip laiko referencijos tipai išvedami iš erdvės referencijos tipų, taip ir laiko scenos (angl. *temporal scene*) struktūra išvedama iš erdvinės scenos (angl. *spatial scene*) struktūros. *Erdvinės scenos* sąvoka atsirado su Tyler ir Evanso (2001) pasiūlytu principinės polisemijos (angl. *principled polysemy*) modeliu¹³.

Erdvinė scena, anot Tyler ir Evanso, yra „konceptualizacija, pagrįsta fizine erdvės patirtimi“¹⁴ (Tyler, Evans 2003, 16). Kitaip tariant, tai realiojo pasaulio konfigūracijų erdvėje abstrakti reprezentacija, užkoduota kalboje. Autoriai skiria dviejų rūšių erdvinės scenos elementus: konfigūracinius ir funkcinius. Konfigūraciniai elementai yra trajektorius (angl. *trajectory*) ir orientyras (angl. *landmark*). Trajektorius yra lokalizuojamas elementas (paprastai mažesnis ir judantis), orientyras – elementas, pagal kurį lokalizuojamas trajektorius (paprastai didesnis ir nejudantis)¹⁵. Trečias konfigūracinis elementas, pasak Tyler ir Evanso (2003, 50–51), yra konceptualusis erdvinis santykis tarp trajektoriaus ir orientyro.

¹³ Principinės polisemijos modelio idėja yra ta, kad poliseminės reikšmės išsidėsto kaip semantinis tinklas aplink centre esančią prototipinę reikšmę, jos visos tarpusavyje yra susijusios, nors ir yra skirtingos. Sukurta metodologija, padedanti atskirti tas reikšmes, kurios saugomos semantinėje atmintyje, ir tas, kurios pragmatiškai konstruojamos kontekste.

¹⁴ „A spatial scene is a conceptualization grounded in spatio-physical experience.“

¹⁵ Kognityvinėje lingvistikoje *trajektoriaus* ir *orientyro* terminai dažnai vartojami kaip terminų *figūra* (angl. *figure*) ir *fonas* (angl. *ground*) atitikmenys. Vienintelis Langackeris (2008, 58, 70) daro aiškų skirtį tarp jų: *figūros* ir *fono* terminus jis siūlo vartoti tik kalbant apie percepciją, o *trajektoriaus* ir *orientyro* terminus – kalbant apie lingvistinius pasakymus.

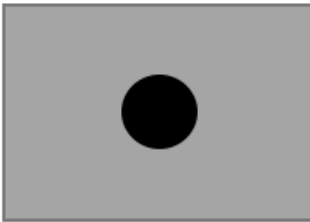
(16) *The infant is in her playpen.* (Tyler, Evans 2003, 51)

‘Kūdikis yra savo manieže.’

(17) *Kūdikis yra lovelėje.*

(16) pavyzdyje trajektorius yra *infant* (‘kūdikis’), orientyras – *playpen* (‘maniežas’), o konceptualusis erdvinis santykis žymimas prielinksniu *in*. Lietuvių kalbos pavyzdyje (17) trajektorius yra kūdikis, orientyras – lovelė, konceptualusis erdvinis santykis žymimas daiktavardžio *lovelė* vietininko linksniu.

Trajektorijų ir orientyrą galima pavaizduoti grafiškai (žr. 4 pav.).

4 pav. Trajektorius ir orientyras

4 paveiksle trajektorius yra juodas skritulys, orientyras – pilkas stačiakampis aplink skritulį.

Erdvinės scenos funkcinis elementas atspindi interaktyvų santykį tarp trajektoriaus ir orientyro tam tikroje erdvinėje konfigūracijoje. (16) pavyzdyje prielinksnis *in*, o (17) pavyzdyje daiktavardžio *lovelė* vietininko linksnis žymi inkliuzijos santykį, kai trajektorius yra orientyro viduje (Tyler, Evans 2003, 51).

Kiekviena erdvinė scena konceptualizuojama iš tam tikros stebėtojo pozicijos (angl. *vantage point*). Ta pati trajektoriaus ir orientyro konfigūracija gali būti konstruojama iš skirtingų stebėtojo pozicijų, kitaip tariant, į erdvinės scenos elementus galima žiūrėti iš skirtingų pusių (Tyler, Evans 2003, 53). (16) ir (17) pavyzdžiuose stebėtojo pozicija, iš kurios konstruojama erdvinė scena, yra „už scenos“.

Tiriant laiko raišką kalboje, analogiškai galima tyrinėti laiko scenas. Erdvinėse scenose vienas kito atžvilgiu rikiuojami objektai, o laiko scenose – įvykiai. Erdvinės scenos trajektoriaus analogas laiko scenose yra orientacinis įvykis (angl. *target event*), orientyro analogas – atskaitos taškas (angl. *reference point*). Orientacinis įvykis yra tas įvykis, kuris lokalizuojamas laike. Šį įvykį lokalizuoti padeda atskaitos taškas. Taigi, atskaitos taškas yra toks taškas laike, iš kurio žvelgiama į orientacinį įvykį (žr. 7 lentelę).

7 lentelė. Erdvinės ir laiko scenų palyginimas

<i>Erdvinė scena</i>	<i>Laiko scena</i>
<i>Lokalizuojami objektai</i>	<i>Lokalizuojami įvykiai</i>
<i>Trajektorius</i>	<i>Orientacinis įvykis</i>
<i>Orientyras</i>	<i>Atskaitos taškas</i>

Erdvinės scenos elementas – stebėtojo pozicija – laiko scenoms nėra svarbus. Tačiau laiko scenose gali būti perspektyvos taškas, t. y. perspektyva, iš kurios pateikiama laiko scena. Ta pati laiko scena gali būti koduojama iš skirtingų perspektyvos taškų. Pavyzdžiui:

(18) *Finalas artėja.*

(19) *Mes artėjame prie finalo.*

(18) pavyzdyje laiko scena susieja orientacinį įvykį (finalą) ir numanomą atskaitos tašką (patyrėjo lokaciją). Kadangi pasakymu realizuojamas judančio laiko modelis, laiko scena pateikiama iš orientacinio įvykio perspektyvos. Kitaip tariant, perspektyvos taškas yra orientacinis įvykis. (19) pavyzdyje laiko scena taip pat susieja orientacinį įvykį (finalą) ir atskaitos tašką, patyrėjo lokaciją, užkoduoatą įvardžiu *mes*. Tačiau pasakymu realizuojamas judančio ego modelis, todėl laiko scena perteikiama iš atskaitos taško perspektyvos. Abu aptarti perspektyvos atvejai būdingi deiktinei referencijai, tačiau perspektyvos taškas svarbus ir nusakant įvykių sekos santykius. Čia ir vėl galimi du variantai:

(20) *Kalėdos eina prieš Naujuosius metus.*¹⁶

(21) *Naujieji metai eina po Kalėdų.*

Abiejuose pavyzdžiuose įvykių seka yra tokia pati: visų pirma eina Kalėdos, po jų – Naujieji metai, tačiau skiriasi perspektyvos taškas. (20) pavyzdyje perspektyvos taškas fiksuojamas ankstesniame įvykyje, orientacinis įvykis yra Kalėdos, atskaitos taškas – Naujieji metai. Perteikiamas temporalinis santykis yra *anksčiau*, t. y. Kalėdos eina anksčiau už Naujuosius metus. Kadangi šiame pasakyme akcentuojamas ankstesnis įvykis, perspektyvos taškas yra prospektyva (ankstesnio įvykio perspektyva). (21) pavyzdyje įvykių seka perteikiama iš vėlesnio įvykio perspektyvos. Orientacinis įvykis yra Naujieji metai, atskaitos taškas – Kalėdos.

¹⁶ Pavyzdžiai versti iš Evans 2013, 116.

Temporalinis santykis yra *vėliau*: Naujieji metai Kalėdų atžvilgiu yra vėlesnis įvykis. Kadangi pasakyme akcentuojamas vėlesnis įvykis, perspektyvos taškas yra retrospektyva (Evans 2013, 117–118). (20) ir (21) pavyzdžiuose perteikiamos dinaminės situacijos, nes vartojamas veiksmažodis *eina* – laiko kryptiškumas pabrėžiamas judėjimo veiksmažodžiais, taigi, čia irgi perteikiamas judančio laiko modelis ((20) pavyzdyje Naujieji metai yra judantis atskaitos taškas). Tačiau abiejuose pavyzdžiuose konceptas gali būti ir statinis:

(22) *Kalėdos yra prieš Naujuosius metus.*

(23) *Naujieji metai yra po Kalėdų.*

(20) ir (22) bei (21) ir (23) pavyzdžiuose santykis tarp įvykių išlieka toks pats.

Dar viena koordinatė tiek erdvinėse, tiek laiko scenose yra *origo*. Pasak Evanso (2013, 70), erdvinėse scenose *origo* yra esinys, kuris fiksuoja trajektorijos koordinatinių sistemą. Pavyzdžiui:

(24) *Katė yra priešais medį.*¹⁷

Trajektorius yra katė, orientyras – medis. *Origo* yra stebėtojas, nes jis nustato koordinatinių sistemą (pats medis neturi intrinsinių požymių: kairės ir dešinės, priekio ir galo). Taigi, kad būtų įmanoma pasakyti, jog katė yra priešais medį, erdvinė scena turi būti pateikiama iš stebėtojo perspektyvos, sagitalė turi būti „projektuojama pagal kalbėtojo kūno padėtį“ (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 16).

Laiko scenose taip pat yra *origo*, pavyzdžiui:

(25) *Mes artėjame prie finalo.*

(25) pavyzdyje orientacinis įvykis, fiksuojamas laike, yra finalas. Jis fiksuojamas atskaitos taško atžvilgiu. Atskaitos taškas yra ego lokacija, užkoduota įvardžiu *mes*. *Origo* yra egocentrinė *dabar* patirtis, taigi šiame pavyzdyje atskaitos taškas ir *origo* sutampa (Evans 2013, 76). Iš esmės galima sakyti, kad *origo* atlieka inkaro vaidmenį.

Grabowskis (1999) *origo* tyrinėjo iš psicholingvistikos perspektyvos. Pasak jo, intrinsinio freimo atveju referencinio objekto (orientyro) pusės nepriklauso nuo situacijos, jos tokios yra visą laiką, o deiktinio freimo atveju

¹⁷ Pavyzdys verstas iš Evans 2013, 71.

referenciniam objektui pusės priskiriamos tik dėl stebėtojo perspektyvos, keičiantis šiai perspektyvai keičiasi ir referencinio objekto pusės. Kyla klausimas, kaip apskritai objektui priskiriamos pusės. Manoma, kad erdvės dimensijos susijusios su tam tikrą erdvę užimančio žmogaus kūno asimetrijomis: vertikālė yra ašis nuo galvos (viršus) iki kojų (apačia); pirmoji horizontalė (sagitalė) yra ašis nuo krūtinės iki nugaros; antroji horizontalė (transversalė) yra statmena vertikalei ir pirmajai horizontalei. Kadangi erdvės dimensijos nustatomos pagal žmogaus kūną, *origo* vadinamas antropomorfiniu.

Svarbus ir šių ašių, ypač sagitalės ir transversalės, poliškumas. Poliai nustatomi dviem būdais: *origo* gali būti toje pačioje vietoje, kaip ir referencinis objektas (orientyras), arba referencinio objekto (orientyro) išorėje. Pirmasis atvejis vadinamas vidaus perspektyva, arba vidiniu *origo* (angl. *inside Origo*), antrasis – išorės perspektyva, arba išoriniu *origo* (angl. *outside Origo*).

Pagrindinis vidaus perspektyvos (5 pav.) bruožas yra tas, kad egocentrinis *origo* yra toje pačioje vietoje kaip referencinis objektas, t. y. sutampa *origo* ir referencinio objekto horizontaliosios dimensijos, o vertikaliosios gali ir skirtis. Pavyzdžiui, objektas yra talpykla, kurioje yra *origo*. Kalbiniuose pasakymuose bus išreikštas tik lokalizuojamas ir referencinis objektai bei santykis tarp jų, bet ne *origo*, nors jis yra labai svarbus erdvinės scenos interpretacijai. Specifinis vidaus perspektyvos atvejis – kai stebėtojas save traktuoja kaip referencinį objektą.

Vidaus perspektyvos pavyzdžiai:

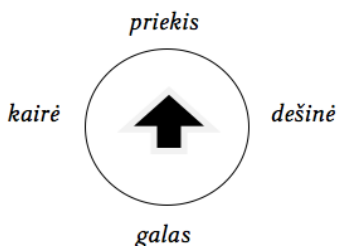
(26) *Priešais kamuolį ant kilimo yra dėmė.* (kalbėtojas sėdi ant kamuolio)¹⁸

(27) *Pieštukas yra priešais mane.*¹⁹

(26) pavyzdyje stebėtojas yra referencinio objekto (kamuolio) vietoje, t. y. sėdi ant jo, ir pagal tai lokalizuoja trajektorijų (dėmę). (27) pavyzdyje stebėtojas susitapatina su referenciniu objektu – trajektorijų lokalizuoja pagal santykį su savimi, tačiau, pasak Grabowskio, reikia funkciškai atskirti referencinį objektą *aš* ir jo kūno asimetrijas, iš kurių atsiranda *origo* (Grabowski 1999, 58).

¹⁸ Pavyzdys verstas pagal Grabowski 1999, 58.

¹⁹ Pavyzdys verstas pagal Grabowski 1999, 58.

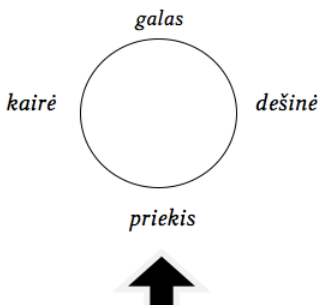

5 pav. Vidinis *origo* (rodyklė – *origo*, apskritimas – referencinis objektas) (pagal Grabowski 1999, 54)

Išorės perspektyvos (6 pav.) atveju *origo* yra ne referencinio objekto viduje, o nukreiptas į jį taip, kad, žvelgiant iš *origo* stebėjimo taško, referencinis objektas yra arčiau pirmosios horizontalės (sagitalės) teigiamo poliaus. Kitaip tariant, *origo* yra atgręžtas į referencinio objekto priekinę pusę. Pasak Kardelio ir Kardelytės-Grinevičienės, „trajektorias *priekis* visada sutaps su orientyro <...> žvilgsnio kryptimi“ (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 17). Pavyzdžiui:

(28) (*Iš mano stebėjimo taško*) *pieštukas yra priešais trintuką*.²⁰

(28) pavyzdyje pateiktas tipinis deiktinis referencijos freimas su išoriniu *origo*: objektų santykis nusakomas iš stebėtojo perspektyvos.

6 pav. Išorinis *origo* (rodyklė – *origo*, apskritimas – referencinis objektas) (pagal Grabowski 1999, 55)

Kaip vidinis ir išorinis *origo* pasireiškia laiko scenose, tyrė Kardelis ir Kardelytė-Grinevičienė (2016), analizuodami adverbialo *priekin* vaidmenį erdvinėse ir laiko scenose. Pasak jų, vidinis *origo* erdvinėse scenose

²⁰ Pavyzdys verstas pagal Grabowski 1999, 58.

susitapatina su objektu, o laiko scenose – su įvykiu. Vidinis *origo* laiko scenose galimas tik esant dviem sąlygoms: a) pasakojimo laikas turi būti praeitis, b) pasakojime turi būti ne mažiau kaip du įvykiai.

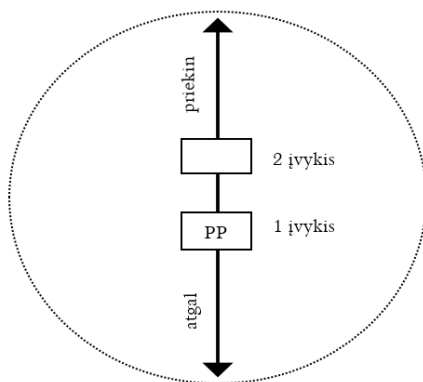
(29) *Kai dabar, tai anas priekin apsdabotų²¹, a ten yr pas tave kas, ar nēr.*

(Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 18)

(30) *O priekin metais šitaip buvo, priekin mano sulaužymo kojės.*

(Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 19)

(29) pavyzdyje perteikiama išorės perspektyva (išorinis *origo*): įvykiai laiko ašyje rikiuojami kalbėtojo žvilgsnio kryptimi. (30) pavyzdyje praeities laiko scenoje įvykiai rikiuojami kitokiu principu: „kalbėtojas grįžta atgal į tų įvykių vyksmo laiką, į vieną iš įvykių inkorporuoja vidinį *origo* ir stebi jį tarpusavio santykį bei chronologiją tarsi būdamas chronologiškai ankstesnio įvykio dalis, o ne iš savo kaip kalbėtojo pozicijos. Tokiu būdu įvykių išdėstymas laike priklauso ne nuo kalbėtojo pozicijos, o nuo įvykių tarpusavio santykio“ (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 21). (30) pavyzdyje rikiuojamas pirmas įvykis X ir antras įvykis – kojės sulaužymas, vidinis *origo* sutapatinamas su antru įvykiu.

7 pav. Vidinis *origo* laiko scenoje (pagal Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 21)

7 paveiksle pateikta vidinio *origo* laiko scenoje schema: vertikali rodyklė – įvykių išdėstymo kryptis (pasirinkta ne įprasta horizontali laiko ašis iš praeities į ateitį, nes ji vidinio *origo* atveju tampa nerelevantiška); punktyrinis ovalas rodo, kad ta kryptis gali kisti (tai priklauso nuo

²¹ ‘Apsiziūrētų.’

lokalizuojamo įvykio ir pasirinktų kalbinių laiko raiškos priemonių); stačiakampiai – įvykiai; PP – kalbėtojo pozicija (Kardelis, Kardelytė-Grinevičienė 2016, 22).

Pagal erdvines scenas sukonstruotos laiko scenos ir jų elementai yra pagrindiniai šios disertacijos tyrimo analizės įrankiai.

1.5.3.2 Laiko deiksė ir anafora

Šioje disertacijoje laikomasi požiūrio, kad deiksė ir anafora yra du nuo konteksto priklausančios referencijos tipai. Deiksę Levinsonas apibrėžia taip: tai „toks reiškinys, kai tam tikrų išstartų žodžių ir frazių reikšmei suprasti reikia kontekstinės informacijos. Žodžiai ar frazės, kurių reikšmei atskleisti reikalinga kontekstinė informacija, vadinami deiktiniais“²² (Levinson 1983, 54). Kontekstinė informacija – tai informacija apie kalbėtoją, klausytoją, kalbėjimo laiką ir vietą. Kad kalbėtojas ir klausytojas suprastų vienas kitą, jie turi turėti tą pačią kontekstinę informaciją. Kitaip tariant, kad lingvistinis vienetas būtų interpretuojamas kaip deiktinis, jam suprasti reikalingi tam tikri pasakymo situacijos elementai.

Deiktinę funkciją paprastai atlieka parodomieji įvardžiai (*šis, tas*), asmeniniai įvardžiai (*aš, tu*), gramatinio laiko kategorijos, laiko (*dabar, rytoj*) ir erdvės (*čia, ten*)rieveiksmiai. Pasak Yan Huango (2014, 169), deiksė yra universalus lingvistinis fenomenas – jis egzistuoja visose pasaulio kalbose, be deiksės kalbos komunikacinė funkcija būtų neefektyvi.

Skiriamos kelios deiksės kategorijos. Trys svarbiausios yra asmens, laiko ir erdvės. Kitos kategorijos yra socialinė, diskurso ir emocinė deiksė. Deiktiniai pasakymai gali būti proksimaliniai (rodantys, kad, tarkim, objektas yra arti stebėtojo (vietos deiksės atveju) arba kad įvykis yra arti deiktinio centro laiko koordinatės (laiko deiksės atveju)) arba distaliniai (toli nuo kalbėtojo). Proksimališkumas išreiškiamas tokiais žodžiais kaip *šis, čia, dabar*, distališkumas – *tas, ten, tada*. Proksimaliniams pasakymams suprasti būtinas santykis su kalbėtojo lokacija arba deiktiniu centru. Proksimalinės deiksės laiko kategorija tam tikrą momentą ar laiko tarpą identifikuoja kaip sutampantį su kalbėjimo momentu, artimą kalbėjimo momentui arba apimantį kalbėjimo momentą (Fillmore 1997).

Laiko deiksė koduoja laiko taškus (tarpus) ir susieja juos su kalbėjimo laiku (Huang 2014, 182). Laiko deiksė išreiškiama leksinėmis (adverbialais)

²² „Deixis refers to the phenomenon wherein understanding the meaning of certain words and phrases in an utterance requires contextual information. Words or phrases that require contextual information to convey meaning are deictic.“

ir gramatinėmis (gramatiniu laiku) priemonėmis. Tipiškiausi laiko deiksės atstovai yra adverbialai *dabar* ir *tada*. *Dabar* traktuojamas kaip proksimalinis deiktikas, *tada* – kaip distalinis.

Francis Cornishas (2007, 138) deiksę ir anaforą laiko „papildomomis diskurso procedūromis, kurias kalbėtojas pasitelkia tam, kad kurtų, modifikuotų arba pasiektų neatskleisto diskurso mentalinius modelius, veikiančius kalbėtojo ir adresato mintyse (rašytinės kalbos atveju – rašytojo ir skaitytojo)“²³. Deiksė per pasakymo situacijos kontekstą, kurio centrinis taškas yra kalbėtojo *čia* ir *dabar*, padeda atkreipti adresato dėmesį į naują diskurso objektą arba į naują žinomo objekto aspektą, kitaip tariant, kalbinė situacija – fonas – išryškina figūrą (naują referentą). Anaforos pasirodymas signalizuoja, kad reikia išlaikyti dėmesį, taigi į foną sugrąžinama jau egzistuojanti figūra. Pasak Cornisho, deiksės ir anaforos nereikėtų laikyti skirtingais reiškiniais: yra tam tikrų kalbinių priemonių, kurios yra grynai deiktinės arba grynai anaforinės, tačiau yra ir pereinamųjų atvejų, ir tokių, kai pasireiškia ir deiksė, ir anafora (Cornish 2007, 138–139).

Deiksės atveju referentui atpažinti reikalingi pasakymo situacijos kintami elementai (referentai skirtingose situacijose yra skirtingi), o anaforos atveju referentą apibrėžia ne pasakymo situacijos kintami elementai, o anksčiau kontekste paminėti elementai (Boulin 2015, 18). Pasak Huango (1994, 1), anafora (angl. *anaphora*) nusako dviejų lingvistinių elementų santykį: vienas jų vadinamas anafora (angl. *anaphor*), kitas – antecedentu (angl. *antecedent*). Remiantis šiuo aiškinimu, adverbialą *dabar* derėtų laikyti deiktiniu, o adverbialą *tada* – anaforiniu, nes jis nurodo tam tikrą momentą, kuris jau buvo arba dar bus paminėtas:

(31) *November 22nd, 1963? I was in Scotland then.* (Yule 1996, 9)

‘1963 m. lapkričio 22 d.? Tada aš buvau Škotijoje.’

(32) *Dinner at 8:30 on Saturday? Okay, I’ll see you then.* (Yule 1996, 9)

‘Vakarienė šeštadienį, 20.30 val.? Gerai, tada ir pasimatysime.’

(31) pavyzdyje adverbialas *then* (‘tada’) nurodo anksčiau paminėtą laiką praityje – 1963 m. lapkričio 22 dieną. (32) pavyzdyje *then* nurodo anksčiau paminėtą laiką ateityje – šeštadienį, 20.30 val.

²³ „Deixis and anaphora are complementary discourse procedures which the user exploits in constructing, modifying and accessing the contents of mental models of an unfolding discourse represented in the minds of speaker and addressee (or writer and reader in the written form of language).“

Taigi, adverbialas *tada* gali būti laikomas ir deiktiniu (distaliniu deiktiku), ir anaforiniu. Pasak Deborah Schiffrin (1990, 1992), adverbialą *then* galima vertinti kaip distalinį deiktinį žymiklį, koduojantį nepersidengiantį įvykio laiką ir kalbėjimo laiką. Tačiau *then* reikšmei nustatyti vis tiek reikalingas antecedentas, vien pasakymo situacijos nepakanka, todėl jis laikytinas ir anaforiniu.

Šiame darbe bus laikomasi nuostatos, kad vieni laiko adverbialai funkcionuoja tik kaip deiktiniai, o kiti – kaip deiktiniai-anaforiniai.

1.5.4 Laiko lietuvių kalboje tyrimai kognityviniu aspektu

Lietuvių kalboje laikas kognityviniu aspektu tirtas vos keliuose darbuose ir visų jų tyrimo objektas yra konceptualiosios LAIKO metaforos. Saulės Juzelėnienės straipsnyje apie laiko konceptualizavimą lietuvių kalboje tirtos konceptualiosios metaforos LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS, LAIKAS YRA ERDVĖ ir LAIKAS YRA ABSTRAKTUSIS KONCEPTAS, taip pat pateiktas sąrašas daiktavardžių, kurie gali būti laikomi LAIKO koncepto hiponimais (Juzelėnienė 2003, 2007). Aelita Kensminienė, tyrinėdama laiką lietuvių mįslėse, trumpai užsiminė ir apie konvencines LAIKO metaforas (LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS; LAIKAS YRA VANDUO; LAIKAS YRA VERTYBĖ (TURTAS); LAIKAS YRA TŪRIS; LAIKAS YRA GYVŪNAS; LAIKAS YRA GYDYTOJAS ir kt.) (Kensminienė 2009). Saulės Juzelėnienės, Viktorijos Seredžiūtės ir Skirmantės Šarkauskienės straipsnyje tirtos ontologinių metaforų kategorijai priskirtinos antropomorfinės LAIKO metaforos (LAIKAS KAIP KŪNĄ TURINTIS ŽMOGUS; LAIKAS KAIP JUDANTIS, VEIKIANTIS ASMUO; LAIKAS KAIP FIZIOLOGINIŲ POREIKIŲ TURINTI BŪTYBĖ; LAIKAS KAIP EMOCIJAS PATIRIANTI BŪTYBĖ; LAIKAS KAIP PERCEPTYVI BŪTYBĖ; LAIKAS KAIP LYTĮ TURINTI BŪTYBĖ; LAIKAS KAIP SOCIALI BŪTYBĖ) dabartinėje lietuvių poezijoje (Juzelėnienė *et al.* 2012). Eglės Vaivadaitės-Kaidi straipsnyje pristatytas Kristijono Donelaičio *Metų* tekste užfiksuotų konceptualiųjų LAIKO metaforų (LAIKAS YRA OBJEKTAS; LAIKAS YRA TALPA; LAIKAS YRA RIBOTA TIESĖ; LAIKAS YRA AUGALAS; LAIKAS YRA MAISTAS; LAIKAS YRA ŠVENTĖ; LAIKAS YRA JUDANTIS OBJEKTAS; LAIKAS YRA ŽMOGUS; LAIKAS YRA GYVŪNAS) tyrimas ir jų vertimas į ispanų, anglų bei vokiečių kalbas (Vaivadaitė-Kaidi 2014). Taigi, paties laiko koncepto klausimai lietuvių kalbotyroje tyrinėti labai menkai.

2 LINGVISTINĖS LAIKO RAIŠKOS PRIEMONĖS

2.1 Lingvistinių laiko raiškos priemonių įvairovė

Kaip teigia laiko raiškos kalboje tyrinėtojas vokiečių lingvistas Wolfgangas Kleinas, „visos mums žinomos kalbos yra sukūrusios nemažai priemonių, išreiškiančių įvairius laiko aspektus: laiko tarpus, jų poziciją laiko ašyje arba jų trukmę; ‘tikrus’ įvykius, kurie buvo išgyventi; įsivaizduojamus įvykius, kurie galėtų ar turėtų įvykti; įvykius, saugomus atmintyje, nesvarbu, koks jų šaltinis; ir specifinius temporalinius visų šių tipų įvykių bruožus, tokius kaip trukmės ilgumas ar dažnumas. Visa tai turi būti koku nors būdu apdorojama smegenyse“²⁴ (Klein 2008, 8–9).

Pasak Kleino (Klein 2008, 9–10; 2009, 40–41), iš esmės visas laiko raiškos natūraliose kalbose priemonės galima skirstyti į šešis tipus:

1) gramatinis laikas – tai gramatinė veiksmažodžio kategorija, kuri, remiantis tradicine samprata, lokalizuoja situaciją pagal santykį su kalbėjimo akto *dabar* („anksčiau“, „tuo pačiu metu“, „vėliau“). Anglų kalboje tokie pasakymai kaip *Eva was cheerful* ‘Eva buvo linksma’, *Eva is cheerful* ‘Eva yra linksma’ ir *Eva will be cheerful* ‘Eva bus linksma’ perteikia skirtingus gramatinius laikus. Gramatinė laiko kategorija būdinga ne visoms kalboms, tačiau visos kalbos vienaip ar kitaip išreiškia dabartį, praeitį ir ateitį; pavyzdžiui, kinų mandarinų kalboje veiksmažodis neturi gramatinės laiko kategorijos, tad laikas išreiškiamas adverbialais;

2) veikslas – tai dar viena gramatinė veiksmažodžio kategorija, kuri, remiantis tradicine samprata, parodo, kaip tam tikra situacija vystosi laiko atžvilgiu – ar tebevyksta (eigos veikslas), ar jau yra pasibaigusi (įvykio veikslas). Pavyzdžiui, pasakymas *Eva was closing the door* ‘Eva vėrė duris’ situaciją [Eva verti duris] pristato kaip tebevykstančią, o pasakymas *Eva closed the door* ‘Eva užvėrė duris’ tą pačią situaciją perteikia kaip įvykusią – abiem atvejais situacija vyksta prieš kalbėjimo momentą. Veikslas kaip gramatinė kategorija paprastai yra tose kalbose, kurios turi ir gramatinio laiko kategoriją;

²⁴ „<...> all languages we know of have developed rich means to express the various facets of time: bare time spans, their position on the time line or their duration; “real” events that are actually experienced; imaginary events that could or should happen; events stored in memory, regardless of from which source; and specific temporal features of all of these types of events, such as length of duration or frequency. All of this must somehow be processed in the brain <...>.“

3) leksinis veikslas (vok. *Aktionsart*) – remiantis tradicine samprata, tai tam tikras veiksmažodžių skirstymas pagal situacijų, kurias jie aprašo, temporalinius ypatumus, pavyzdžiui, vieni veiksmažodžiai nusako būklę (*to sleep* ‘miegoti’), kiti – vyksmą (*to close* ‘uždaryti’) ir pan. Tai būdinga visoms kalboms;

4) laiko adverbialai – gausiausia laiko raiškos priemonių klasė, egzistuojanti visose pasaulio kalbose. Funkciškai gali nurodyti labai skirtingus laiko aspektus: poziciją laiko ašyje (*now* ‘dabar’, *yesterday* ‘vakar’), trukmę (*for two hours* ‘dvi valandas’), dažnumą (*rarely* ‘retai’) ir t. t.;

5) laiko dalelytės – pereinamoji grandis tarp laiko adverbialų ir priesagų arba priešdėlių (būdinga kinų kalbai, pavyzdžiui, dalelytės *le*, *zhe* ir *guo* vartojamos po veiksmažodžio šaknies ir išreiškia tai, kas panašu į veikslą). Reta kalba jų turi, tačiau daugelis kalbų turi žodžių, kurie užima tarpinę poziciją tarp dalelyčių ir laiko adverbialų, pavyzdžiui: *still* ‘vis dar’, *yet* ‘dar’, *again* ‘vėl’;

6) diskurso principai – labai dažnai laiko santykiai išreiškiami ne specifiniais žodžiais ar konstrukcijomis, bet sakinių, kurie sudaro didesnes diskurso atkarpas, dėstymo tvarka, pavyzdžiui, kai įvykiai istorijoje turi būti dėstomi chronologiškai, t. y. tokia seka, kokia jie vyko.

Gramatinis laikas, veikslas, poziciniai laiko adverbialai ir diskurso dėstymo principai išreiškia išorinius temporalinius santykius: sekos (*prieš* ir *po*) bei topologinius (inkliuzijos ir persidengimo). Leksinis veikslas ir kitų rūšių laiko adverbialai (trukmės ir kt.) – vidinius temporalinius santykius, kurie yra, tarkim, neatskiriama veiksmažodžio leksinio turinio ypatybė (Starren 2001, 20–21).

Vis dėlto, anot Kleino (1994, 2; 2008, 3, 10; 2009, 41–42), susidaryti baigtinio laiko raiškos kalboje priemonių vaizdo negalima dėl kelių priežasčių. Visų pirma, daugiausia lingvistų dėmesio sulaukia gramatinio laiko ir veikslų kategorijos, nes jos giliau įaugusios į kalbos struktūrą, ir daug mažiau tiriama laiko adverbialai, dalelytės ir diskurso principai, nors, kaip jau buvo minėta, laiko adverbialų yra visose pasaulio kalbose, o to paties negalima pasakyti apie gramatinį laiką (gramatinio laiko kategorijos neturi apie pusę pasaulio kalbų (Tonhauser 2015), pvz.: kinų mandarinų, jukatekų, eskimų) ar veikslą. Be to, net ir tose kalbose, kurios turi gramatinį laiką ir veikslą, šios priemonės atlieka tik antraplanį vaidmenį laiko raiškos srityje – pirmaplanis vaidmuo vis tiek tenka laiko adverbialams (Calleja 2014, 5). Antra, daugiausia tirtos vos kelios indoeuropiečių kalbos (graikų, lotynų, anglų, vokiečių, rusų), o net apie 90 proc. pasaulio kalbų žinoma labai nedaug (šiuo metu pasaulyje suskaičiuojama nuo 6 iki 8 tūkst. kalbų – tikslų skaičių

pateikti labai sunku, nes, pirma, nėra aiškių ribų tarp kalbų ir dialektų, antra, tik labai maža dalis jų yra bent kiek tirta). Trečia, tiriant laiko raišką iš esmės nenagrinėjami tokie tekstai kaip instrukcijos, aprašymai ar įstatymai, daugiausia koncentruojamasi į naratyvų tyrimą. Ketvirta, trūksta sutarimo esminiais klausimais, tokiais kaip sąvokos *gramatinis laikas* ir *veikslas*.

Anot laiko reprezentacijų kalboje tyrinėtojos Kasios Jaszczolt, natūraliose kalbose temporalumą išreiškia tokios priemonės kaip gramatiniai laiko žymikliai (gramatinis laikas, veikslas, modalumas), leksiniai žymikliai (laiko prieveiksmiai, laiko jungtukai ir kitos dalelytės) ir evidencialumo žymikliai. Be leksinių ir gramatinių priemonių, dar yra pragmatinės priemonės, tokios kaip diskurso dėstymo principai (Jaszczolt 2012). Taigi, be jau Kleino minėtų laiko raiškos priemonių, pateikiamos dvi naujos – modalumas ir evidencialumas.

Švedų semantikos ir pragmatikos profesorius Jensas Allwoodas (2002) pateikė kiek kitokią svarbiausių lingvistinių laiko raiškos priemonių klasifikaciją:

1) afiksai, pavyzdžiui, gramatinių laikų galūnės (*I talk* ‘aš kalbu’ (dabartis), *I talked* ‘aš kalbėjau’ (praeitis);

2) balsių kitimai (*sit* ‘sėdi’, *sat* ‘sėdėjo’);

3) reduplikacija (*He ran and ran and ran* ‘Jis bėgo ir bėgo ir bėgo’ – rodo, kad procesas ilgai tęsėsi);

4) paprastieji ir sudurtiniai žodžiai, pavyzdžiui: prieveiksmiai (*now* ‘dabar’), daiktavardžiai (*second* ‘sekundė’), būdvardžiai (*long* ‘ilgas’);

5) intonacija, pavyzdžiui, balsių išilginimas siekiant nusakyti ilgą trukmę;

6) kūno judesiai, pavyzdžiui, staigūs judesiai norint parodyti, kad kas nors atsitiko labai greitai;

7) numanomas atitikimas tarp to, kas pasakyta, ir tarp tikrosios įvykių sekos – tai, kas minima pirmiausia, ir vyko pirmiausia (*Olle ate a sandwich and went to bed* ‘Olė suvalgė sumuštinį ir nuėjo į lovą’);

8) informacija, kuri lingvistiškai neišreiškiama, bet kurią galima numanyti iš kalbinės situacijos, pavyzdžiui, taškas laike, kai kas nors buvo pasakyta.

Pirmi du Allwoodo nurodyti lingvistinių priemonių tipai iš esmės atitinka Kleino klasifikacijos pirmus du tipus – gramatinį laiką ir veikslą, nes tiek afiksai, tiek balsių kitimai būdingi ir gramatiniam laikui, ir gramatiniam veikslui. Ketvirtas Allwoodo tipas – tai Kleino minimi laiko adverbialai, tik jie nebūtinai yra sudaryti iš vieno žodžio. Reduplikacija Kleino klasifikacijoje nebuvo minima, tačiau ją galima priskirti tiek prie gramatinio laiko, tiek prie gramatinio veikslas. Allwoodo pateiktas septintas tipas iš esmės atitinka Kleino minimus diskurso principus. Intonacija ir kūno judesiai yra kalbą papildančios komunikacinės priemonės, neatsispindinčios rašytiniame tekste.

Allwoodo minimas aštuntas tipas apskritai nėra lingvistinis (tai pripažįsta ir pats autorius, nors visas vardijamas priemonės vis tiek vadina lingvistinėmis).

Kleino pateikiama lingvistinių laiko raiškos priemonių klasifikacija paremta gramatika ir joje pateikiamos grynai kalbinės priemonės, be to, orientuojamasi į viso pasaulio kalbas. Allwoodas savo klasifikacijoje daugiausia orientuojasi į anglų kalbą ir pateikia nemažai paralingvistinių priemonių. Jaszczolt klasifikacijoje pateikiama modalumo kategorija laiką išreiškia netiesiogiai. Pavyzdžiui, episteminio modalumo („episteminis modalumas apibūdina pasakymus, kuriuose reiškiamas didesnis ar mažesnis kalbėtojo įsitikinimas pasakymo turinio tikroveškimu“ (Česnulienė 2012, 31)) ir laiko sąsajos pasireiškia taip: žmogus yra tikras tu, kas vyksta dabartyje, o tu, kas vyko praeityje ar vyks ateityje, nėra visiškai įsitikinęs (Allwood 2002, 6). Jaszczolt minimos paskutinės laiko raiškos priemonės – evidencialumo (evidencialumas yra „kalbinė kategorija, žyminti informacijos šaltinį“²⁵ (Aikhenvald 2004, 4)) – ir laiko sąsajos pasireiškia tik tam tikrose kalbose, pavyzdžiui, majoronų, indėnų tautos, gyvenančios Amazonijos regione, kalboje, kai kalbama apie praeities įvykį, visada turi būti pateikiamas informacijos šaltinis, t. y. sakinyje gramatiniais žymikliais nurodoma, kaip seniai įvykis vyko ir prieš kiek laiko kalbėtojas gavo to įrodymus, šie atvejai gali būti vadinami dvigubu gramatiniu laiku (Jaszczolt 2012, 12–13).

Tenbrink (2011) daro išvadą, kad laiko konceptai kalboje išreiškiami įvairesnėmis priemonėmis nei erdvės konceptai. Gramatinė sistema, pragmatiniai dėstymo principai ir leksiniai vienetai – būtent šios priemonės išreiškia tik laiką.

2.2 Lietuvių kalbos laiko raiškos priemonės

Lietuvių kalbai būdingos ne visos Kleino minimos laiko raiškos priemonės. Elena Valiulytė teigia, kad laikas lietuvių kalboje gali būti reiškiamas „leksiška – specialiais žodžiais, pvz., *diena, vasara, metai; dabar, rytoj, seniai*, morfologiškai – veiksmažodžio laikų formomis, pvz., *rašo* (dabar), *rašė, rašydavo* (praeity), *rašys, rašyk, rašyčiau* (ateity) ir sintaksiškai – žodžių formomis bei konstrukcijomis (vientisiniame sakinyje) arba sudėtinio sakinio šalutiniu dėmeniu“ (Valiulytė 1998, 181). Taigi, lietuvių kalboje laikas reiškiamas Kleino minėtų pirmų keturių tipų priemonėmis.

Daugiausia tyrimų, kaip ir kitose pasaulio kalbose, yra sulaukusios lietuvių kalbos gramatinės laiko (Paulauskienė 1979, 165–203; 1994, 325–365;

²⁵ „[Evidentiality is] a linguistic category whose primary meaning is source of information.“

Sližienė 1994, 295–304; Valeckienė 1998, 274–279; Holvoet, Pajėdienė 2004, 121–140; Judžentis 2012, 131–143 ir kt.) ir veiksmo (Paulauskienė 1979, 55–83; 1994, 291–296; Krinickaitė 1994, 288–290; Valeckienė 1998, 285–287; Holvoet, Čižik 2004, 141–162; Judžentis 2012, 147–160 ir kt.) kategorijos, mažiausiai – laiko adverbialai.

Gramatinis laikas – deiktinė-santykinė veiksmažodžio kategorija, nusakanti temporalinį santykį tarp situacijos, kuri aprašoma sakinyje, ir deiktinio laiko tarpo, kuris dažniausiai yra tas momentas, kai pasakymas yra ištariamas, t. y. kalbėjimo momentas (Klein 2009, 43). Kai situacijos laikas yra prieš kalbėjimo laiką, vartojamas būtasis laikas, kai kalbėjimo laikas yra prieš situacijos laiką, vartojamas būsiamasis laikas, o kai abu persidengia – esamasis laikas.

Kaip teigia Axelis Holvoetas ir Jūratė Pajėdienė, veiksmažodžių gramatinio laiko formos „negali turėti pastovios referencijos, nes jų laiko referencija visada priklauso nuo kalbėjimo momento – veiksmažodžių gramatinio laiko formos perteikia tik tam tikras apibendrintas laiko reikšmes (bendresnes nei deiktinių laiko aplinkybių), kurias ir atspindi tradiciniai terminai ‘esamasis laikas’, ‘būtasis laikas’, ‘būsiamasis laikas’“ (Holvoet, Pajėdienė 2004, 121). Nors laiko raiškos tyrimams *deiksės* sąvoka labai svarbi, akademinėse lietuvių kalbos gramatikose ji neminima, jose kalbama ne apie deiktinį ir santykinį laiką, bet apie absoliučią ir santykinę laiko reikšmes: absoliučiomis veiksmažodžių laikų reikšmėmis laikomos tos, kurios skiriamos pagal kalbėjimo momentą, o tos, kurios skiriamos pagal kitą sakinyje pasakytą veiksmą, vadinamos santykinėmis (Sližienė 1994, 293; Holvoet, Pajėdienė 2004, 121). Artūras Judžentis, aptardamas gramatinę laiko kategoriją, taip pat kalba apie absoliutų ir santykinį gramatinį laiką: „absoliutus laikas yra deiktinės prigimties: jo reikšmėje slypi nuoroda į kalbamąjį laiką. Dėl deiktinės prigimties galimos trys absoliučiojo gramatinio laiko vertės: kalbami dalykai gali vykti kalbėjimo metu (jų laikas sutampa su atskaitos laiku), anksčiau už kalbėjimo laiką arba vėliau už jį. <...> Santykinis gramatinis laikas nustatomas sakinyje pagrindiniu veiksmažodžiu reiškiamo absoliutaus laiko atžvilgiu“ (Judžentis 2012, 132–133).

Lietuvių kalboje „deiktinio laiko kategorijai priskirtinos trys vertės – esamasis, būtasis, būsiamasis laikai. Būtojo dažninio laiko priskyrimas laiko paradigmam remiasi tik tradicija“ (Holvoet, Pajėdienė 2004, 124), nes iteratyvumas yra ne laiko, o veiksmo reikšmė (Holvoet, Čižik 2004, 153). Be deiktinio laiko, lietuvių kalboje skiriamas santykinis laikas, kurio „funkcija – žymėti, kad vienas įvykis ankstesnis arba vėlesnis už kitą, arba kad du įvykiai vyksta tuo pačiu metu <...>. Santykinis įvykių lokalizavimas savaime nėra deiktinis, nes įvykių seką galima suvokti nepriklausomai nuo jų absoliutaus

lokalizavimo laiko ašyje“ (Holvoet, Čižik 2004, 153). Santykinio laiko reikšmės lietuvių kalboje būdingos dalyviams, padalyviams ir pusdalyviams.

Anot Kleino, nereikėtų daryti prielaidos, kad gramatinė laiko kategorija yra pati svarbiausia laiko raiškos priemonė, nes daug kalbų apskritai neturi šios kategorijos (Klein 2009, 43). Temporališkuo, t. y. santykio tarp mentalinio laiko koncepto ir jo raiškos kalboje, tyrimai, paremti vien gramatinio laiko ar veiksmo studijomis, yra nepakankami.

Remiantis tradicine samprata, *gramatinis veiksmas* neišreiškia temporalinių santykių, nes jis nesusieja situacijos su tam tikru laiku, tačiau, anot Kleino, ir veikslą galima laikyti temporaliniais santykiais, nes tiek eiga, tiek baigtumas visada yra susiję su tam tikru laiku (Klein 2009, 57–58). Gramatinio laiko ir veiksmo skirtį, remdamasi Kleinu, apibrėžė Marianne Starrren: tiek gramatinis laikas, tiek veiksmas yra abstraktūs temporaliniai santykiai, kurie susieja tris laiko tarpus: laiką, apie kurį kalbama (temos laiką), situacijos laiką ir pasakymo laiką. Temporalinius santykius tarp temos laiko ir pasakymo laiko išreiškia gramatinis laikas, o temporalinius santykius tarp temos laiko ir situacijos laiko – veiksmas (Starren 2001, 5). Paprastai kalbose skiriamas perfektinis, arba įvykio, ir imperfektinis, arba eigos, veiksmas. Perfektinio veiksmo atveju temos laikas įeina į situacijos laiką, o imperfektinio veiksmo atveju į temos laiką įeina situacijos laikas.

Loreta Vaičiulytė-Semėnienė teigia, kad „nepriklausomai nuo veiksmožodžio (veiksmožodinės frazės) reikšmės pobūdžio ir savarankiškumo kiekvieną veiksmožodžiu pasakomą veiksmą galima suvokti kaip procesą arba kaip baigtinį įvykį (rezultatą) <...>. Kitaip sakant, veiksmožodžio veiksmo vertė <...> susijusi ne tiek su pačiu veiksmožodžiu (ar veiksmožodine fraze), kiek su visu sakiniu ir sakinio kontekstu. <...> Vartojant imperfektinio veiksmo formas *atskaitos laikas* <...> telpa į sakinyje pasakomo proceso laiko intervalą, vartojant perfektinio veiksmo formas *atskaitos laikas* maždaug sutampa su aprašomo proceso užimamu laiku arba tokios formos žymi laiko intervalą iki atskaitos laiko“ (Vaičiulytė-Semėnienė 2012, 3). Pavyzdžiui:

(33) *Jis ką tik **tapo** gražiausiu pasaulyje paukščiu – povu...* (Vaičiulytė-Semėnienė 2012, 3)

(34) *Vidutinybės ar net apsukrūs, žinantys kam įsiteikti mulkia vienas po kito **tampa** dekanais, puošiasi prelatų ar net vyskupų mantijomis.* (Vaičiulytė-Semėnienė 2012, 3)

(33) pavyzdyje iliustruojamas perfektinis veiksmas, (34) pavyzdyje – imperfektinis veiksmas.

Axelis Holvoetas ir Veslava Čižik taip apibrėžia lietuvių kalbos veikslų priešpriešą: eigos veiksmo atveju veiksmas tarsi aprašomas iš vidinės perspektyvos, o įvykio veiksmo atveju – iš išorinės (Holvoet, Čižik 2004, 144).

Temporaliskumas lietuvių kalboje gali būti išreiškiamas ne tik gramatiškai (veiksmažodžio laiko ir veiksmo kategorijomis), bet ir leksiškai. Viena tokių laiko raiškos kalboje priemonių – *leksinis veikslas*, kuris aprašo situacijas pagal joms būdingą temporalinę struktūrą. Kitaip tariant, tai leksiškai išreikštos veiksmo reikšmės. Pasak Judženčio, „skiriamos keturios reikšminės veiksmažodžių grupės: būklės, veiklos, vyksmo ir atsitikimo“ (Judžentis 2012, 152):

1) būklės (angl. *states*) veiksmažodžiai (*gyventi, stovėti...*) reiškia statišką, nekintamą, duratyvinę ir atelinę pasyvaus subjekto būseną;

2) veiklos (angl. *activities*) veiksmažodžiai (*vaikščioti, elgtis...*) reiškia aktyvaus subjekto veiksmus, kurie neturi numatomos baigties, taigi yra dinaminiai, duratyviniai ir ateliniai;

3) vyksmo (angl. *accomplishments*) veiksmažodžiai (*nešti, skaityti...*) reiškia kintamus vyksmus, pasibaigiančius pasiekus tam tikrą natūralią ribą, taigi jie yra dinaminiai, duratyviniai ir teliniai;

4) atsitikimo (angl. *achievements*) veiksmažodžiai (*pamesti, pargriūti...*) reiškia nuo subjekto aktyvumo ir valios nepriklausančius staigius būsenos pokyčius, taigi yra dinaminiai, momentiniai ir teliniai (Judžentis 2012, 152–153; Riaubienė 2014, 101)²⁶.

Tad vieni veiksmažodžiai nusako trukmę (veiklos ir vyksmo predikatai), kiti – momentiskumą (atsitikimo predikatai). Pasak Benitos Riaubienės, „[i]š tiesų atidžiau pažvelgus į leksinį veiksmažodžių veikslą pasirodo, kad daugeliu atvejų jis priklauso ne nuo paties veiksmažodžio, o nuo konteksto, pvz., *Jonas bėga* veiksmažodis pavartotas veiklos reikšme, tačiau *Jonas bėga į parduotuvę* veiksmažodis perteikia įvyktį, nes prielinksninė frazė įveda telinį (baigties) tašką. <...> Įvykių tipai <...> neturi būti siejami su konkrečiais veiksmažodžiais, nes tas pats veiksmažodis, priklausomai nuo konteksto, gali perteikti skirtingą leksinio veiksmo tipą“ (Riaubienė 2014, 101–102).

Leksinis veikslas glaudžiai susijęs su gramatiniu laiku: baigtinis įvykis dažnai suvokiamas kaip įvykęs praeityje, o nebaigtinis įvykis – kaip vykstantis ateityje (Allwood 2002, 5).

Laiko adverbialai – labai įvairi ir turtinga klasė. Pasak Kleino, jais galima perteikti daug subtilesnius laiko atspalvius negu gramatiniu laiku ar veikslu,

²⁶ Leksinių veikslų terminija lietuvių kalba dar nenusistovėjusi, pvz., Riaubienė (2014) vartoja terminus *būsenos* (angl. *states*), *veiklos* (angl. *activities*), *įvyktys* (angl. *accomplishments*) ir *atsitikimai* (angl. *achievements*).

pavyzdžiui: trukmę, momentą, laiko tarpą, dažnumą (Klein 1994, 158). Skiriasi ne tik jų funkcijos, bet ir forma. Anglų kalboje pagal formą skiriami trys laiko adverbialų tipai:

- 1) paprastieji (*now* ‘dabar’, *then* ‘tada’, *soon* ‘netrukus’, *often* ‘dažnai’);
- 2) morfologiniai (*today* ‘šiandien’, *afterwards* ‘paskui’, *sometimes* ‘kartais’);
- 3) sintaksiniai – pats gausiausias tipas, skiriami trys potipiai:
 - a) daiktavardinės frazės (*last fall* ‘praėjusį rudenį’, *all day long* ‘visą dieną’);
 - b) prielinksninės frazės (*three hours ago* ‘prieš tris valandas’, *in the past* ‘praeityje’);
 - c) prijungiamieji sakiniai (*before he arrived* ‘prieš jam atvykstant’, *while I was in China* ‘kol aš buvau Kinijoje’) (Klein 1994, 147–148; 2009, 64–65).

Pirmo ir antro tipų laiko adverbialai atlieka gerokai daugiau funkcijų nei trečio tipo adverbialai. Pastarojo tipo adverbialai nusako tam tikrą laiko intervalą (Klein 1994, 148).

Lietuvių kalbotyroje šiuo atveju iš esmės būtų kalbama apie laiko aplinkybes – antrininkes sakinio dalis, nusakančias įvairius laiko santykius. Laiko aplinkybės gali būti reiškiamos labai įvairiai: prieveiksmiais, daiktavardžio linksniais, prielinksninėmis konstrukcijomis, įvairiomis dalyvinėmis, pusdalyvinėmis ir padalyvinėmis konstrukcijomis, šalutiniais laiko sakiniiais. Šioje disertacijoje visoms šioms priemonėms pavadinti bus vartojamas terminas *laiko adverbialai*. Jo reikalingumas pagrįstas kitame poskyryje (2.3).

Terminas *adverbialas* pasiskolintas iš anglų kalbos – juo nusakoma tam tikra sintaksinė funkcija sakinyje. Tradiciškai adverbialai suvokiami kaip elementai, patikslinantys veiksmažodinio arba sakinio referento aplinkybes (laiką, vietą, būdą ir t. t.). Tai labai heterogeniškas leksinių ir semantinių klasių ir poklasių, kuriems būdingi specifiniai inferenciniai ir distribuciniai požymiai, rinkinys. Kitaip nei kitos sakinio dalys, adverbialai sintaksiškai ir semantiškai yra gana laisvi (Maienborn, Schäfer 2011, 1391, 1416).

2.3 *Laiko adverbialo sąvoka* lietuvių kalbotyroje

Adverbialas – dar gana nauja sąvoka lietuvių kalbotyroje. Ją pradėjo vartoti Antanas Smetona ir Aurelija Usonienė, tirdami autoriaus pozicijos raiškos priemones (Smetona, Usonienė 2012). Šis terminas iki šiol daugiausia vartojamas evidencialumo ir modalumo tyrimuose (Usonienė 2012; Ruskan

2013; Šolienė 2013, 2015 ir kt.), o laiko tyrimuose vartotas tik disertacijos autorės ankstesniuose darbuose (Makauskaitė 2016a, 2016b).

Pasak Smetonos ir Usonienės (2012), adverbialai yra semantinė-funkcinė klasė, netapatinama nei surieveiksmiais kaip kalbos dalimi, nei su aplinkybėmis kaip sakinio dalimi. Autoriai teigia, kad „[f]unkciniu ir semantiniu požiūriu adverbialai irrieveiksmiai <...> persikloja, nes yra panašūs. Tačiau esminis skirtumas yra būtent toks, kad tai gerokai atviresnė klasė ir adverbialų morfosintaksinė realizacija yra daug įvairesnė neirieveiksmių“ (Smetona, Usonienė 2012, 129).

Adverbialai reiškiami ne tikrieveiksmiais, bet ir daiktavardžio frazėmis, prielinksninėmis konstrukcijomis, finitiniiais ir nefinitiniais sakiniais. Nors jų formaliosios raiškos įvairovė didelė, visi jie atlieka vieną iš trijų pagrindinių funkcijų:

a) aplinkybinę – priklauso sakinio propozicijai, nurodo būdą, vietą, laiką, kiekybę, priežastį, tikslą, yra visiškai integruoti į sakinio struktūrą;

b) autoriaus pozicijos – rodo požiūrį į propoziciją sakinyje, yra laisvi elementai, visai neintegruoti į sakinio struktūrą;

c) jungiamąją – jungia sakinius, sakinio ir kitas diskurso dalis, yra tarsi tarpinė grandis tarp pirmas dvi funkcijas atliekančių adverbialų, sakinio atžvilgiu yra labiau periferiniai (Smetona, Usonienė 2012, 130–131).

Terminas *adverbialas* reikalingas tada, kai tiriama plati skalė tam tikrų priemonių, atliekančių tą pačią funkciją (šiuo atveju – reiškiančių laiką), ir kai norima atsiriboti nuo tradicinio sakinio ar kalbos dalių skyrimo, nes jis tyrimui neaktualus.

Kaip jau buvo minėta, adverbialai yra atvira klasė, tad lietuvių kalbos laiko adverbialams galima priskirti:

a) laikorieveiksmius ir beveik suprieveiksmėjusius žodžius ar žodžių junginius (*vakar, vakare, vakar ryte, kitą kartą...*);

b) laiką nusakančių daiktavardžių linksnius ir daiktavardinius junginius (ACC: *pirmadienį*, INSTR: *popietėmis*, DAT: *visai žiemai*, LOC: *XIX amžiuje...*);

c) daiktavardžių linksnius su prielinksniais (*po pietų, prieš posėdį, per vestuves...*);

d) laiką nusakančias dalyvines, pusedalyvines ir padalyvines konstrukcijas (*atsikėlęs; eidamas į mokyklą; saulei nusileidus...*);

e) prijungiamuosius šalutinius laiko sakinius (*kai atvykau į Londoną; kol mama valgė...*).

Kodėl šiame darbe pasirinktas vartoti terminas *laiko adverbialas*, o ne *laiko aplinkybė*? Pasitaiko atvejų, kai sudėtinga atskirti laiko aplinkybę nuo kitos sakinio dalies, tarkim, papildinio. Keletą tokių pavyzdžių, tyrinėjami

lietuvių kalbos papildinius ir aplinkybes, pateikė Holvoetas ir Čižik-Prokaševa:

(35) *Jis mūsų firmoje išdirbo metus.* (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005, 69)

(36) *Posėdis užtruko dvi valandas.* (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005, 69)

Pasak straipsnio autorių, „[k]ai kurie veiksmažodžiai tiesiog reikalauja trukmę tikslinančio papildymo, ir tokiais atvejais sunku atskirti laiko galininką [kaip aplinkybę – I. M.] nuo tiesioginio papildinio“ (Holvoet, Čižik-Prokaševa 2005, 69). Laiko galininko probleminis priskyrimas laiko aplinkybėms arba papildiniams išsamiau tyrinėtas Holvoeto ir Judženčio straipsnyje apie tranzityvumo sampratą. Pasak jų, nors semantiškai laiko galininkas suvokiamas kaip aplinkybinis, formaliai jis panašus į papildinį – trukmę nurodantys daiktavardžiai sakinyje gali būti suvokiami kaip papildiniai: „[l]aiko tarpą galima įsivaizduoti kaip tam tikrą autonomiją turintį realybės objektą, kuris gali būti veikiamas tos veiklos, kurios trukmę žymi. Judėjimą tam tikra apibrėžta laiko atkarpa (*praleisti vakarą*) galima suvokti panašiai kaip judėjimą per erdvinį objektą (*pereiti sodą*). <...> Papildiniams ypač artimi tie galininkai, kurie eina su apibrėžta laiko tarpą trunkančius veiksmus ar būsenas reiškiančiais priešdėliniais veiksmažodžiais (pavyzdžiui, priešdėlio *iš-* vediniais)“ (Holvoet, Judžentis 2004, 71).

Terminas *laiko adverbialas* naudingas ir tada, kai tiriami laikorieveiksmiai, mat esama tokių atvejų, kai nebeaišku, ar žodis arba žodžių junginys yrarieveiksmis, ar kita kalbos dalis, ar dar ne iki galo suprieveiksmėjęs žodžių junginys. Tačiau tuos darinius sieja ta pati funkcija – jie nusako laiką, todėl, norint išvengti kalbos dalių skyrimo painiavos, visus juos galima laikyti laiko adverbialais. Toliau bus aptariami keli tokie probleminiai atvejai.

Apie vieną probleminį atvejį užsimena Smetona ir Usonienė. Pasak jų, „[s]emantinės-funkcinės adverbialų klasės skyrimas peržengia gana neparankias ribas tarp tradicinės lietuvių kalbos gramatikos kalbos dalių semantikos, funkcijų“ (Smetona, Usonienė 2012, 134). Šį teiginį autoriai iliustruoja tokiais pavyzdžiais:

(37) *Šiais metais vidutinė metinė oro temperatūra pakilo net dviem laipsniais.* (Smetona, Usonienė 2012, 135)

(38) *Šįmet buvo gausus bulvių derlius.* (Smetona, Usonienė 2012, 135)

Anot jų, *šiais metais* ir *šįmet* yra absoliutūs sinonimai, bet, kalbant apie kalbos dalis, jiems priskiriamos skirtingos gramatinės kategorijos, todėl kyla

klausimas, gal jau atėjo laikas naujai žodžių klasių klasifikacijai (Smetona, Usonienė 2012, 135).

Tokių atvejų, kaip ką tik aptartasis, lietuvių kalboje gausu, ypač kalbant apie laiko raiškos priemones, pavyzdžiui: *anąkart / aną kartą, kasryt / kas rytą, kiekvienąkart / kiekvieną kartą, kitąmet / kitais metais, šįvakar / šį vakarą, tądien / tą dieną, vienąsyk / vieną sykį* ir t. t. Kaip matyti, pirmas šių porų narys yra laikorieveiksmis, antrasis – žodžių junginys, sudarytas iš laiko sąvoką reiškiančio daiktavardžio ir įvardžio *anas, kas, kiekvienas, kitas, šis, tas, vienas*. Tačiau abiejų poros narių reikšmė dažniausiai yra tapati.

Kitas panašus atvejis – suprieveiksmėjusios ir nesuprieveiksmėjusios prielinksninės konstrukcijos, tokios kaip *iki piet / iki pietų, pernakt / per naktį, popiet / po pietų, priešpiet / prieš pietus*:

(39) *Vakar **iki piet** prekybininkai išsigabeno apie 120 tūkst. litrų svaigalų.*

(40) *Vakar **iki pietų** Vilniaus bendrovės „Tibus“ direktorius Vidmantas Urbonas pranešė kraupią žinią žuvusių vairuotojų šeimoms.*

(41) *Kartą, išstovėjęs ant tiltelio savaitę, vokų **pernakt** nesuvėręs <...>, grįžau į kajutę po pusryčių.*

(42) *Kai tarnaitė ją pakasa, toje vietoje **per naktį** išauga obelis.*

Reikšmės skirtumų tarp (39) ir (40) bei (41) ir (42) pavyzdžių ir čia nematyti.

Trečias probleminis atvejis –rieveiksmėti linkę daiktavardžių linksniai. Problema ta, kad ne visada galima atskirti, kada daiktavardžio linksnis jau yra visiškai suprieveiksmėjęs, o kada – dar ne. Taigi, iš esmės tai yra kalbos dalių klausimas. Kaip teigiama DLKG, tarp vardažodžių irrieveiksmio buvo, yra ir bus pereinamųjų atvejų – konstrukcijų bei žodžių, kur tikrarieveiksmio reikšmė iškyla tik tada, kai nėra jokių pažyminių (*iš ryto : iš ankstyvo ryto*), o jeigu atsiranda pažyminys,rieveiksmio nebelieka (DLKG, 411).

Daiktavardžių linksniųrieveiksmėjimą daugiausia tyrinėjo Kazys Ulvydas (2000, 119–325). Pasak jo, iš daiktavardžių vardininko yra susidarę tokierieveiksmiai kaip *laikas (ne laikas), metas (ne metas)*. Nors jis pats pripažįsta, kad tik sąlygiškai juos galima vadintirieveiksmiais, geresnis įvardijimas – hibridai (rieveiksmiai-daiktavardžiai). Pasak jo, priartėjimą prierieveiksmių lemia reikšmės abstraktumas ir predikatyvinė reikšmė. Pavyzdžiui:

(43) *Atsiminė, kad **laikas** pasirūpinti gyvuliais.* (Ulvydas 2000, 121)

(44) *Man taip pat tekėti **metas**.* (Ulvydas 2000, 121)

Naudininko linksnio visiško suprieveiksmėjimo atvejų tėra vienas – *rytui*:

(45) *Rytui pyragą pasilik, o ne darbą.* (Ulvydas 2000, 156)

Galininko linksnio suprieveiksmėjimas – gana sudėtingas procesas. Be pažyminių vartojami laiko galininkai, kuriais pasakomi tam tikri dienos, paros, savaitės laiko tarpai ar metų laikai, dėl tam tikro reikšmės bendrumo ir išimtinės aplinkybės funkcijos labai priartėja prierieveiksmių. „Tokie galininkai kaip *kartą, sykį, dieną, naktį, rytą, vakarą, pavasarį, vasarą, rudenį, žiemą* labiau priartėja prierieveiksmių nei *pirmadienį, antradienį, trečiadienį...* Ypač sunku nuorieveiksmių atriboti žodžių *kartas, sykis* laiko galininkus, nes jų reikšmė labai apibendrinta; be to, tų žodžių tik laiko galininkas ir turi stipresnę temporalinę reikšmę ir kaip tik dėl tų savo reikšmės ypatybių pradeda kiek izoliuotis iš linksniavimo sistemos“ (Ulvydas 2000, 208). Tačiau Ulvydas šių žodžių vis tiek nelaiko prieiveiksmiais.

Savo temporaline reikšme ir aplinkybine funkcija sakinyje prierieveiksmių priartėja tokie galininkai ar jų junginiai su kitais žodžiais kaip *akimirką, valandėlę, dieniukę, dienele, kartą, sykį (ne kartą, ne sykį), kas dieną, kas rytą, kas metą, kas vakarą, kas žiemą, kas vasarą, visą dieną, kitą sykį* ir t. t. Tačiau visiškai suprieveiksmėjusiais jų laikyti negalima, nes jie nėra izoliavęsi iš linksnių sistemos ir gali turėti pažyminių.

Įnagininkas iš visų linksnių labiausiai linkęs suprieveiksmėti. Žodžio prieiveiksmiškumą čia nulemia tokie požymiai kaip šliejimasis prie veiksmožodžio, formaliosios reikšmės praradimas, semantinė izoliacija, negalėjimas turėti būdvardinių pažyminių. Keli pavyzdžiai: *nakčia, paryčiu* (pradėjęs prieiveiksmėti), *laiku, ne laiku* (daugiau prieiveiksmiai negu daiktavardžiai), *atlydžiu, pavakariu* (dar negalutinai suprieveiksmėję). Suprieveiksmėję daugiskaitos įnagininkai: *rytais, vakarais, tarpais*.

Iš vietininkų minėtini dar ne iki galo suprieveiksmėję *vakare* ir *ryte*.

Jeigu šių probleminių atvejų paieškotume DLKŽ, rastume vos keletą, kurie laikomi prieiveiksmiais, tai tokie žodžiai kaip *laiku, nakčia, tarpais*.

Ketvirtas atvejis, kai sudėtinga nustatyti kalbos dalį, probleminiu laikomas ir Ulvydo. Aptardamas prieiveiksmių semantinius tipus, jis atskirai mini laiką nusakančius apylaisvius junginius. Iš jų dažnesni tokie, kurių pirmasis dėmuo nusako dieną, o antrasis – paros tarpą, pavyzdžiui: *ryt (rytoj) dieną, ryt (rytoj) iš (pat) ryto, šiandien vakare, vakar dieną*. Vienas kitas junginys gali virsti ir sudurtiniu prieiveiksmiu, nors antrieji jų dėmenys tada, kai jais eina galininko linksnis, nėra visai suprieveiksmėję (*vakar dieną > vakardien*). Kiti laisvesni junginiai: *anksti rytą, anksti iš ryto, anksti pavasarį, pernai rudenį, vėlai vakare* ir t. t. Prie daiktavardžio galininko linksnio prisišliejęs prieiveiksmis

nustelbia linksnio reikšmę ir sudaro apstabarejusius prieveiksminius junginius (Ulvydas 2000, 37–38, 208).

DLKG šie prieveiksnių junginiai (kartais su prielinksniais ir dalelytėmis) jau skiriami į atskirą porūšį, tačiau vis tiek nelaikomi gryniaisiais prieveiksniais (DLKG, 427).

Pasak Ulvydo, prie prieveiksnių priartėja ir tokie laiko galininkų junginiai kaip *dieną naktį, dieną naktelę, dieną ir naktį, rytą vakarą, žiemą vasarą* (Ulvydas 2000, 208). Deja, ir šių junginių nėra DLKŽ.

Visus aptartus probleminius atvejus galima laikyti laiko adverbialais. Įvedus į vartoseną šią sąvoką ir ją apibrėžus, tampa daug paprasčiau tyrinėti laiko raiškos priemonės – kiekvienu probleminiu atveju nebereikia nusistatyti kriterijų, padedančių žodį ar žodžių junginį priskirti vienai ar kitai kalbos daliai, kad būtų aišku, ar jį įtraukti į tyrimą, ar ne.

2.4 Laiko adverbialų semantiniai modeliai

Apibrėžus *adverbialo* sąvoką ir pagrindus jos reikalingumą lietuvių kalbotyrai, galima trumpam pereiti prie užsienio lingvistų laiko adverbialų semantikos tyrimų. Laiko adverbialai yra nevienalyčiai, kaip jau buvo minėta, jais galima perteikti plačiausią temporalinių reikšmių spektrą. Apžvelgus keletą skirtingų laiko adverbialų semantinių modelių (Haspelmath 1997; Viimaranta 2006; König 2008; Klein 2009; Rathert 2012), sudarytų tiek tyrinėjant vieną kalbą (anglų – König 2008; Klein 2009; Rathert 2012), tiek lyginant dvi (rusų ir suomių – Viimaranta 2006) ar net keliasdešimt (53 pasaulio kalbas, tarp jų ir lietuvių, – Haspelmath 1997) pasaulio kalbų, galima skirti tris pagrindines semantines laiko adverbialų klases: pozicijos, trukmės ir dažnumo. Pasak Kleino, poziciniai adverbialai nusako laiko tarpo poziciją laiko ašyje pagal santykį su kitu laiko tarpu; trukmės adverbialai nusako laiko tarpų arba situacijų, vykstančių tam tikrą laiką, trukmę ir / arba ribas; dažnumo adverbialai žymi laiko tarpų arba situacijų (įvykių, būsenų, procesų), kurios pasireiškia tais laiko tarpais, kiekybę.

Be šių pagrindinių klasių, Kleinas skiria dar vieną – kontrastinius laiko adverbialus: jų funkcija sunkiai apibrėžiama, nes jie neišreiškia pozicijos, trukmės ar dažnumo, bet vis tiek turi ryškų laiko atspalvį – palygina intervalą, kuris referuojamas, ir kitą intervalą, kuris numanomas iš konteksto (*already* ‘jau’, *still* ‘vis dar’, *yet* ‘dar’). Monikos Rathert modelyje, be pozicijos, trukmės ir dažnumo adverbialų, taip pat nurodomas dar vienas tipas: tęsimosios *dabar* adverbialai (*ever since* ‘nuo to laiko’). Šis tipas atitinka Martino Haspelmatho pozicinių adverbialų potipį – vėlesnio laiko-trukmės.

Johanna Viimaranta, kurios laiko raiškos priemonių (ne tik adverbialų, bet ir konceptualiųjų LAIKO metaforų) modelis paremtas funkcinė sintakse, poziciją pristato kaip tašką laike ir kaip laiko periodą. Panašiai elgiasi ir Ekkehardas Königas, kurio modelis paremtas priešybėmis: jis priešpriešina laiko tarpą ir tašką laike (*over the past few years* ‘per pastaruosius kelerius metus’ vs. *at noon* ‘vidurdienį’). Kaip tarpusavio priešybes jis pateikia ir trukmę bei dažnumą (*for two hours* ‘dvi valandas’ vs. *several times* ‘kelis kartus’).

Poziciniai laiko adverbialai taip pat nėra vienalyčiai. Kleinas juos skirsto į anaforinius (*then* ‘tada’), deiktinius (*tomorrow* ‘rytoj’) ir kalendorinius (*on the 8th of March* ‘kovo 8-ąją’) – visi jie gali nusakyti trejopus santykius: prieš, po ir vienalaikiškumo. Haspelmathas lokaciją laike nusakančius adverbialus skirsto į tuos, kurie nusako vienalaikiškumą, seką, seką-trukmę ir atstumą. Rathert – į anaforinius, deiktinius ir laikrodinius-kalendorinius. Deiktinių ir nedeiktinių (*two days ago* ‘prieš dvi dienas’ vs. *before sundown* ‘prieš saulėlydį’) bei anaforinių ir neanaforinių (*in the meantime* ‘tuo metu’ vs. *the first Monday of September* ‘pirmą rugšėjo pirmadienį’) adverbialų priešybes pateikia ir Königas. Be to, anaforinius adverbialus jis skirsto pagal tai, ar jie nurodo ankstesnę laiką (*before* ‘prieš’), ar vienalaikiškumą (*at the same time* ‘tuo pačiu metu’), ar vėlesnę laiką (*afterwards* ‘vėliau’). Viimaranta seką pateikia kaip atskirą reikšmių grupę, o ne kaip pozicijos potipį.

Trukmės adverbialus Kleinas skirsto į tuos, kurie nusako tik trukmę, ir tuos, kurie nusako trukmę bei ribą. Königo skirstymas labai panašus: laiko adverbialai, nusakantys trukmę, gali nurodyti periodo pradžią ir trukmę (*from now on* ‘nuo dabar’), tik trukmę (*for three hours* ‘tris valandas’) arba trukmę ir periodo pabaigos tašką (*until Friday* ‘iki penktadienio’). Haspelmathas skiria atelinę trukmę (*vieną valandą*), telinę trukmę (*per tris dienas*) ir atstumą-vėlesnę laiką (*jau daugelį metų*). Viimaranta nurodo tokias trukmės reikšmes: KAIP ILGAI = NEUTRALU (*целую неделю* ‘visą savaitę’), KAIP ILGAI = ILGAI (*долго* ‘ilgai’), KAIP ILGAI = TRUMPAI (*минуточку* ‘minutėlę’), PER KIEK LAIKO = NEUTRALU (*за сутки* ‘per dieną (ir naktį)’), PER KIEK LAIKO = PER ILGĄ LAIKO TARPĄ (*за долгое время* ‘per ilgą laiką’), PER KIEK LAIKO = PER TRUMPĄ LAIKO TARPĄ (*в момент* ‘per trumpą laiką’).

Dažnumo adverbialus Kleinas skirsto į abstrakčiusius (*often* ‘dažnai’, *once in a while* ‘kartkartėmis’, *rarely* ‘retai’) ir tiksliusius (*twice a week* ‘du kartus per savaitę’, *every Friday* ‘kiekvieną penktadienį’). Viimaranta skiria tris dažnumo reikšmes: VISADA (*до окончания дней* ‘iki dienų pabaigos’), NIEKADA (*когда рак на горе свистнет* ‘niekada’ (pažodinis vertimas: ‘kai vėžys kalnuose sušvilps’), DAŽNUMAS: KAIP DAŽNAI (*дважды* ‘dukart’). Rathert modelyje kvantifikaciniai adverbialai gali būti iteratyviniai (*twice*

‘dukart’, *several times* ‘keliskart’), dažniniai (*often* ‘dažnai’, *seldom* ‘retai’) ir bendriniai (*generally, usually* ‘paprastai’). Haspelmathas dažnumo adverbialų į savo modelį neįtraukė.

Iš čia aptartų laiko adverbialų semantinių modelių daugiau dėmesio vertėtų skirti Haspelmatho sudarytam modeliui, nes jis yra vienas išsamiausių ir universaliausių, be to, į jį įtraukta ir lietuvių kalba (daugiau apie šią studiją žr. § 2.5.2).

Nors aptarti laiko adverbialų semantiniai modeliai skiriasi, tarp jų galima rasti ir nemažai bendrumų, o universaliausiu laikytinas Kleino pasiūlytas modelis: laiko adverbialai gali nusakyti poziciją, trukmę, dažnumą ir kontrastą. Taip pat skirtina dar viena grupė – pozicijos-trukmės adverbialai (pasiūlyta Haspelmatho ir Rathert), kuriems būdingos tiek trukmės, tiek pozicijos ypatybės.

2.5 Lietuvių kalbos laiko adverbialams priskirtinų priemonių semantinių tyrimų apžvalga

Kadangi lietuvių kalbos laiko raiškos priemonių tyrimuose *adverbialo* sąvoka yra nauja, toliau bus apžvelgiami laikorieveiksmių, laiko raiškos daiktavardžio linksniais ir prielinksninėmis konstrukcijomis, dalyvinėmis, pusdalyvinėmis bei padalyvinėmis konstrukcijomis ir prijungiamaisiais sakiniais semantiniai tyrimai.

2.5.1 Kazio Ulvydo laikorieveiksmių semantinė klasifikacija, 1971 (2006)

Lietuvių kalbos laikorieveiksmius daugiausia yra tyrinėjęs Kazys Ulvydas (2000, 30–48, perpublikuota iš LKG 2, 454–472). Jis juos suskirstė į tokius reikšminius skyrius:

1. Žodžiai, nusakantys laiką, metą, kuriuo kas yra, vyksta, darosi, atsitinka. Laikas gali būti suvokiamas ir kaip momentas, ir kaip tam tikras tarpas. Skiriami keli pogrupiai:

- a) laikorieveiksmiai, žymintys dabartį ar šiaip bendrąsias laiko sąvokas (*bet kada, dabar, kada, kitąsyk, tuomet...*);
- b) laikorieveiksmiai, turintys bendresnę praeities reikšmę (*anąkart, kadaise, kartą, ką tik, seniai...*);
- c) laikorieveiksmiai, reiškiantys bendresnes laiko sąvokas, tokias kaip „anksti“, „pirma“, „vėlai“, „paskui“ (*anksti, iš anksto, paskui, pirma, po laiko, vėlai...*);
- d) laikorieveiksmiai, pasakantys pradinį ar galinį momentą ar laiko tarpą (*galiausiai, iš karto, iš pat pradžių...*);

- e) laikorieveiksmiai, rodantys dienas (*anądien, rytoj, šiandien, vakar...*);
- f) laikorieveiksmiai, žymintys paros tarpus (*anąryt, iš ryto, popiet, šiąnakt...*);
- g) laikorieveiksmiai, nusakantys įvairius paros tarpus pagal gamtos reiškinius (*apyaušriais, priebrėkšmiais...*);
- h) laikorieveiksmiai, turintys metų ar metų laikų reikšmę (*kitąmet, pavasariop, pernai...*);
- i) laikorieveiksmiai tarmėse, kuriais nusakomi oro būviai kaip laiko tarpai (*audrotie, sningančioj...*).

Atskirai minimi laikorieveiksmiai, sudarantys tam tikrus apylaisvius junginius. Iš jų dažnesni tokie, kurių pirmasis dėmuo nusako dieną, o antrasis – paros tarpą, pavyzdžiui: *ryt dieną, ryt iš ryto, šiandien vakare, vakar dieną*. Kiti laisvesni junginiai: *anksti rytą, anksti iš ryto, anksti pavasarį, pernai rudenį, vėlai vakare* ir t. t.

2. Žodžiai, rodantys laiko trukmę arba ribą:

- a) laikorieveiksmiai, žymintys, kiek laiko kas trunka, yra, vyksta, darosi, atsitinka (*amžinai, dieną naktį, ilgai, metai iš metų, niekada, pernakt, trumpai, visada...*);
- b) laikorieveiksmiai, pasakantys, nuo kol iki kol kas trunka, yra, vyksta, darosi, atsitinka (*iki dabar, ikipiet, iki šiol, iš mažens, nuo amžių, nuo mažų dienų, nuo pernai...*);
- c) laikorieveiksmiai, rodantys, kuriam laikui praėjus kas yra, vyksta, darosi, atsitinka (*bematant, ilgainiui, kaipmat, netrukus, su laiku, tučtuojau, veikia...*).

3. Žodžiai, turintys veiksmo dažnio reikšmę. Šiaisrieveiksmiais nusakomas veiksmo dažnumas ir kartojimas (*dažnai, kai kada, kartais, kasdien, laikas nuo laiko, retai...*). Veiksmo kartojimą ryškiau žymi šierieveiksmiai: *iš galo, iš naujo*. Tos pat krypties veiksmo ar būsenos kartojimą, priešingos krypties veiksmo ar būsenos atsiradimą rodorieveiksmis *vėl*.

4. Tik užuomazgosrieveiksmių, žyminčių, kuriam laikui, kuriam terminui kas yra, vyksta, darosi, skiriama, atsitinka (*ilgam, šiamsyk, tamkart, trumpam...*).

Laikorieveiksmių semantinė klasifikacija pateikta ir DLKG (425–428). Ji sudaryta Ulvydo klasifikacijos pagrindu. Abiejų klasifikacijų skirtumai yra šie:

1) pirmoje grupėje neskiriamas laikorieveiksmių, reiškiančių bendresnes laiko sąvokas, pogrupis. DLKG šios sąvokos priskirtos prie pirmojo pogrupio (laikorieveiksmių, žyminčių dabartį ar šiaip bendrąsias laiko sąvokas);

2) į atskirą pogrupį išskiriamirieveiksmai, sudarantys apylaisvius žodžių junginius, pavyzdžiui: *vakar vakare, ryt iš ryto, vakardien*. Ulvydas apie juos taip pat užsimena, tačiau neišskiria kaip atskiro pogrupio;

3) labai trumpai aptariama dažnumo reikšmę turinčiųrieveiksmių grupė. Nepaminima, kad kai kurierieveiksmai turi ryškesnę kartojimo reikšmę.

Abiejuose šaltiniuose pateikiamas laikorieveiksmių semantines klasifikacijas derėtų laikyti pirminėmis. Jos paremtos tik vidine laikorieveiksmių semantika, kontekstas jų skirstyme neatlieka beveik jokio vaidmens, nors gana dažnairieveiksmių reikšmę galima apibrėžti tik atsižvelgiant į kontekstą, kuriame jie pavartoti.

Logiškas atrodo Ulvydorieveiksmių skirstymas į keturias grupes pagal tai, ar jie reiškia momentą arba laiko tarpą, laiko trukmę ir jo ribą, veiksmo dažnumą, terminą. Tačiau tolesnio skirstymo pagrindai nevienodi ir neaiškūs. Pavyzdžiui, laikorieveiksmai, žymintys dabartį / praeitį, ir laikorieveiksmai, žymintys dienas / paros tarpus bei turintys metų ar metų laikų reikšmę, pateikiami skirtingose klasifikacijos vietose, tačiau jie persidengia: dieną nusakantisrieveiksmis *anądien*, paros tarpą nusakantisrieveiksmis *anąryt* ar metų reikšmę turintisrieveiksmis *pernai* turi ir ryškią praeities reikšmę.

Abiejonių kelia ir tokie terminai kaip *bendrosios laiko sąvokos* ir *bendresnės laiko sąvokos* – tai netikslios formuluotės, be to, jas nusakantysrieveiksmai atsiduria dviejose klasifikacijos vietose:rieveiksmai, žymintys dabartį ar šiaip bendrąsias laiko sąvokas, irrieveiksmai, reiškiantys bendresnes laiko sąvokas, tokias kaip „anksti“, „pirma“, „vėlai“, „paskui“.

Įdomu ir tai, kad trukmėsrieveiksmiams priskiriami tokierieveiksmai kaip *bematant, kaipmat, netrukus, tučtuojau, veikiai* ir kt. – jie nurodo, kad įvykis vyksta praėjus tam tikram laiko tarpui nuo kalbėjimo momento, tačiau įvykio trukmės neperteikia.

Neatsižvelgiama ir įrieveiksmių daugiareikšmiškumą, pavyzdžiui,rieveiksmis *tada* priskiriamas tiems, kurie reiškia bendresnes laiko sąvokas, tačiau iš tokio įvardijimo apie žodžio reikšmę ką nors spręsti labai sunku. Iš tiesųrieveiksmis *tada* atlieka bent dvi su laiku susijusias funkcijas: juo nusakomas tam tikras laikas praeityje arba ateityje, taip pat laiko sekos santykis.

2.5.2 Martino Haspelmatho daiktavardinių laiko adverbialų semantinė klasifikacija, 1997

Vieną išsamiausių ir universaliausių laiko adverbialų semantinių modelių pristatė Martinas Haspelmathas knygoje *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages* (1997). Šios studijos tikslas – ištirti laiko konceptualizavimą, paremtą erdvės suvokimu, ir atsakyti į klausimą, ar toks laiko konceptualizavimas yra universalus, ar nulemtas tam tikros kultūros. Autorius ištyrinėjo laiką nusakančius daiktavardinius adverbialus (laiko raišką prielinksnių konstrukcijomis ir daiktavardžių linksniais) net 53 pasaulio kalbose, tarp jų ir lietuvių. Surinkti duomenys patvirtino, kad laiko konceptualizavimas pagal analogiją su erdve pasaulyje paplitęs labai plačiai, jo neriboja nei genetika, nei geografija, nei tipologija.

Tyrinėdamas laiką nusakančius daiktavardinius adverbialus Haspelmathas nurodė tokias jų semantines funkcijas (kadangi tyrinėjo ir lietuvių kalbos adverbialus, toliau pateikiami autoriaus nurodyti pavyzdžiai):

I. Lokacija laike

1. Vienalaikiškumas

- a) valanda (*septintą valandą*)
- b) dienos dalis (*vakarą*)
- c) diena (*sabatą [šeštadienį]*)
- d) mėnuo (*rugsėjo mėnesį*)
- e) metų laikas (*pavasariį*)
- f) metai (*penkioliktaisiais metais*)
- g) šventė (*Velykų šventėmis*)

2. Seka

- a) ankstesnis laikas (*prieš žiemą*)
- b) vėlesnis laikas (*po pietų*)

3. Seka-trukmė

- c) ankstesnis laikas-trukmė (*iki šiandien*)
- d) vėlesnis laikas-trukmė (*nuo pasaulio sukūrimo*)

4. Atstumas

- a) atstumas-ateitis (*po / už kelių minučių*)
- b) atstumas-praeitis (*prieš tris dienas*)

II. Trukmė

- a) atelinė (*vieną valandą*)
- b) telinė (*per tris dienas*)
- c) atstumas-vėlesnis laikas (*jau daugelį metų*).

Šis Haspelmatho darbas yra pirmasis, kuriame moderniais metodais tyrinėtos ir lietuvių laiko raiškos priemonės – laiko raiška gretinama su erdvės raiška ir daroma išvada, kad laiko conceptualizavimas erdvės sąvokomis būdingas ir lietuvių kalbai. Tačiau kadangi tai net 53 kalbų lyginamoji studija, lietuvių kalbos daiktavardiniai laiko adverbialai tyrinėti gana fragmentiškai.

2.5.3 Elenos Valiulytės sintaksinių laiko raiškos priemonių semantinė klasifikacija, 1998

Laiko raišką sintaksinėmis formomis – daiktavardžio linksniais ir prielinksninėmis konstrukcijomis – yra ištyrinėjusi ir Elena Valiulytė studijoje *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai* (1998, 177–334). „Ko nors laikui nusakyti yra specialirieveiksmių grupė – laikorieveiksmiai. Jie turi vieną apibendrintą sintaksinę funkciją – eina laiko aplinkybe. <...> Berieveiksmių, ko nors laiką gali nurodyti ir daiktavardžių linksniai – vieni ir su prielinksniais, t. y. prielinksninėmis konstrukcijomis. Šios sintaksinės formos <...> laiką gali nusakyti konkrečiau, tiksliau negu daugelisrieveiksmių“ (Valiulytė 1998, 187). Plg.:

(46) *grįžo seniai* – *grįžo prieš trejus metus* (Valiulytė 1998, 187)

(47) *keliasi anksti* – *keliasi be saulės* (Valiulytė 1998, 187)

(48) *ateina dažnai* – *ateina kas dieną* (Valiulytė 1998, 187)

(49) *išvyko ilgam* – *išvyko penkeriems metams* (Valiulytė 1998, 187)

Pasak Valiulytės, „sintaksinę laiko reikšmę gali turėti daiktavardžiai, reiškiantys laiko sąvokas, rečiau – veiksmus, procesus, būsenas ir tik atskirais atvejais – su prielinksniais *pirma / prieš, po, paskui, su, prie* – konkretūs daiktavardžiai“ (Valiulytė 1998, 182). Autorė skiria 14 laiko reikšmę turinčių daiktavardžių grupių: laiko mato vienetų ir jų dalių pavadinimai (*sekundė, para...*); apibrėžtų laiko tarpų pavadinimai (*penkmetis, semestras, neolitas...*); neapibrėžtų laiko tarpų pavadinimai (*epocha, akimirka...*); paros dalių pavadinimai (*rytas, aušra, vidurdienis...*); metų laikų pavadinimai (*pavasaris, viduržiemis, sausra...*); savaitės dienų pavadinimai (*antradienis, šventadienis, savaitgalis...*); mėnesių pavadinimai (*sausis, vasaris...*); neapibrėžtai ilgų laiko tarpų kalbamojo momento (dabarties) atžvilgiu pavadinimai (*dabartis, ateitis...*); žmogaus amžiaus tarpsnių pavadinimai (*vaikystė, senatvė...*); valgyto meto pavadinimai (*pusryčiai, pavakariai...*); švenčių, atmintinų datų pavadinimai (*Velykos, Trys karaliai...*); veiksmų, procesų ir su jais susijusių sąvokų pavadinimai (*vestuvės, pamoka...*); tam tikrais atvejais laikui nurodyti vartojami konkretieji daiktavardžiai (*prie kavos puodelio, su rasa...*); asmenis

nurodantys daiktavardžiai bei asmeniniai įvardžiai, laikui žymėti vartojami su prielinksniu *prie* (*prie vaikų...*).

Laiką sakinyje gali reikšti visi daiktavardžių linksniai, išskyrus šauksmininką, o specialių laiko reikšmės prielinksnių lietuvių kalboje nėra, išskyrus prielinksnį *po* konstrukcijoje su kilmininku, pavyzdžiui, *atėjo po pietų*. Laikas reiškiamas tų pačių prielinksnių konstrukcijomis kaip ir vieta: *per, vidury, iš, į, pirma, prieš, už, nuo, iki, apie, arti / netoli, su, be*.

„Laiko reikšmės sintaksines formas – linksnius ir prielinksines konstrukcijas – galima priešinti tarp savęs pagal tam tikrus semantinius požymius ir išskirti semantines opozicijas“ (Valiulytė 1998, 189). Autorė pateikia laiko reikšmės žodžių semantinę klasifikaciją, kurios pamatą sudaro sutampančio / nesutampančio laiko semantinė opozicija pagal veiksmo (į)vykimo sutapimą / nesutapimą su sintaksinės formos nurodomu laiko tarpu.

Sutampančio laiko diferenciniai požymiai: pasikartojantys laiko tarpai arba pavieniai laiko tarpai (laiko dažnis ir vieninis laikas), veiksmas siejamas su visu nurodytu laiko tarpu arba užima tik dalį jo (apibrėžtas ir neapibrėžtas laikas), nurodytas laikas siejamas arba nesiejamas su ateitimi (paskirties laikas ir su ateitimi nesiejamas laikas), su žymimu laiko tarpu siejamas tęstinis veiksmas arba baigtinis (veiksmo trukmė ir veiksmo terminas) (žr. 8 lentelę). Nesutampančių laiką žymi tik prielinksninės konstrukcijos (žr. 9 lentelę).

8 lentelė. Sutampančio laiko reikšmių sistema (pagal Valiulytė 1998, 191)

<i>Neapibrėžtas laikas</i>	<i>Apibrėžtas laikas</i>		<i>Laiko dažnis</i>	<i>Paskirties laikas</i>
	<i>veiksmo trukmė</i>	<i>veiksmo terminas</i>		
<i>grįžo vakare</i>	<i>ėjo valandą</i>	<i>padarė per valandą</i>	<i>lyja kas valandą</i>	<i>išėjo valandai</i>
(kada?)	(kaip ilgai?)	(kaip greit?)	(kaip dažnai?)	(kaip ilgam?)

9 lentelė. Nesutampančio laiko reikšmių sistema (pagal Valiulytė 1998, 191)

<i>Ankstesnis (a) ir vėlesnis (b) laikas</i>	<i>Pradinė (a) ir galinė (b) laiko riba</i>	<i>Apytikris laikas</i>	<i>Gretimas laikas (vienalaikiškumas)</i>	<i>Apribotas laikas</i>
<i>(a) prieš pietus</i>	<i>(a) nuo pietų</i>	<i>apie pietus</i>	<i>su saule</i>	<i>nuo ryto iki vakaro</i>
<i>(b) po pietų</i>	<i>(b) iki pietų</i>	<i>arti pietų</i>	<i>su tamsa</i>	

Išvados teigiama, kad sutampantis laikas reiškiamas visais daiktavardžių linksniais, išskyrus šauksmininką, ir prielinksnio *per* su galininku konstrukcija. Nesutampantis laikas žymimas prielinksninėmis konstrukcijomis. Kiekviena konkretesnė reikšmė paprastai reiškiamą ne viena sintaksine forma.

Šioje klasifikacijoje klausimų kelia sąvoka *paskirties laikas* – ar pateikiamame pavyzdyje *išėjo valandai* iš tiesų nusakoma paskirtis, o ne terminas? Jeigu nusakomas pastarasis, tada būtų galima teigti, kad terminas lietuvių kalboje nusakomas dvejopai: daiktavardžio naudininko linksniu ir prielinksnio *per* su galininku konstrukcija.

Nesutampantio laiko reikšmių sistema taip pat kelia abejonių: pradinę ir galinę laiko ribą bei apribotą laiką nusakantys adverbialai visi turi ir trukmės reikšmę, bet nesutampantio laiko reikšmių sistemoje – priešingai nei sutampantio laiko reikšmių sistemoje – ši reikšmė neminima. Sąvoka *neapibrėžtas laikas* (pateiktas pavyzdys – *vakare*) lygiai taip pat būtų tinkama ir ankstesnę bei vėlesnę laiką nusakantiems adverbialams apibūdinti (*prieš pietus, po pietų*).

Šioje semantinėje klasifikacijoje nevartojamas terminas *laiko tarpas* (*periodas, momentas*), jis pakeičiamas daug bendresne sąvoka *laikas*. Nefigūruoja ir dar viena labai svarbi – *deiksės* – sąvoka, nors prielinksninės konstrukcijos, ypač su prielinksniais *prieš* ir *po*, labai dažnai rodo ir deiktinius laiko santykius, pavyzdžiui: *prieš valandą, po dviejų dienų*.

2.5.4 Bertholdo Forssmano laiko prieveiksmių semantinė klasifikacija, 2003

2003 m. pasirodė vokiečių lingvisto Bertholdo Forssmano studija *Das baltische Adverb*, kurios objektas – synchroniniai ir diachroniniai lietuvių ir latvių kalbos prieveiksmių tyrimai. Joje pateikta ir lietuvių kalbos laiko prieveiksmių semantinė klasifikacija (Forssman 2003, 45–60).

Prieš pradėdamas nagrinėti laiko prieveiksmių semantiką Forssmanas apibrėžia *laiko* sąvoką. Laiką gretina su erdve: nors tai gerokai sudėtingesnis konceptas, kaip ir erdvė, jis gali būti nusakomas kalbėtojo atžvilgiu ir suvokiamas kaip kontinuumas, kurį galima dalyti į segmentus. Tačiau, priešingai nei erdvė, laikas yra vienos dimensijos ir vienakryptis. Egzistuoja du laiko suvokimo modeliai: laikas nejuda, bet judame mes iš praeities į ateitį, arba laikas juda, o mes stovime savo *čia* ir *dabar*. Abu modeliai kalboje gali egzistuoti tuo pat metu. Paminimas ir socialinis laiko aspektas: laikas gali būti asmeninis ir viešasis. Asmeninis laikas suvokiamas subjektyviai (*Tai netruks ilgai*), o viešasis laikas yra apibrėžtas konvencijų, matuojamas objektyviai,

daugelyje kultūrų paremtas gamtos reiškinių stebėjimu (diena, naktis, mėnuo, metai) arba tikslu laiko matavimu (valanda, minutė, sekundė).

Forssmano laikorieveiksmių semantinėje klasifikacijoje nurodomos keturios grupės: punktiniai, duratyviniai, iteratyviniai ir absoliutieji neapibrėžiamiejirieveiksmai.

Jau pats pavadinimas *punktiniai* sufleruoja, kad šierieveiksmai nusako tašką, kurį įvykis, kurio neatsiejama ypatybė yra laikiškumas, užima laiko ašyje. Punktiniairieveiksmai skirstomi į deiktinius ir nedeiktinius. Tipinis deiktinis laikorieveiksmais yra *dabar*. Deiktiniais laikomi tierieveiksmai, kurie susiję su kalbėjimo momentu. Jie įvykį lokalizuoja pagal santykį su atskaitos laiku: gali nusakyti vienalaikiškumą, ankstesnę arba vėlesnę laiką. Deiktiniairieveiksmai dar gali būti situaciniai arba nesituaciniai. Nesituaciniairieveiksmai susiję su ankstesniais sakiniiais ar pasakymais, o ne su tam tikra situacija (žr. 10 lentelę).

10 lentelė. Punktiniairieveiksmai [+PUNKT] (pagal Forssman 2003, 264)

Deiktiniai [+DEIKT]	Situaciniai [+SIT]	Ankstesnis laikas [+ANT]	Nekalendoriniai [-K]	<i>ką tik, andai, neseniai</i>
			Kalendoriniai [+K]	<i>vakar, pernai</i>
		Vienalaikiškumas [+SIM]	Nekalendoriniai [-K]	<i>dabar</i>
			Kalendoriniai [+K]	<i>šiandien</i>
		Vėlesnis laikas [+POST]	Nekalendoriniai [-K]	<i>netrukus, tuojau</i>
			Kalendoriniai [+K]	<i>rytoj, poryt</i>
	Subjektyvieji poziciniai [+SUBJ]			<i>anksti, jau</i>
	Nesituaciniai [-SIT]	Ankstesnis laikas [+ANT]	Nekalendoriniai [-K]	<i>anuokart, tuokart</i>
			Kalendoriniai [+K]	<i>tądien, anądien</i>
		Vienalaikiškumas [+SIM]	Nekalendoriniai [-K]	<i>šiuotarp, vienukart</i>
			Kalendoriniai [+K]	–
		Vėlesnis laikas [+POST]	Nekalendoriniai [-K]	<i>paskui</i>

			Kalendoriniai [+K]	kitądien, kitąmet
		„Chronologiniai“ [+CHRON]	Nekalendoriniai [-K]	pirma, antra, galop
			Kalendoriniai [+K]	pirmądien, pirmąmet
Nedeiktiniai [-DEIKT]			Nekalendoriniai [-K]	audrotie
			Kalendoriniai [+K]	nakčia, pavasariop
			Neapibrėžiamieji [+INDEF]	kažin kada

Duratyviniairieveiksmiai gali būti referenciniai arba nerefereciniai. Referenciniųrieveiksmių atveju atskaitos laikas gali sutapti arba nesutapti su kalbėjimo laiku. Nerefereciniairieveiksmiai santykio su atskaitos laiku neišreiškia (žr. 11 lentelę).

11 lentelė. Duratyviniairieveiksmiai [+DUR] (pagal Forssman 2003, 264)

Referenciniai [+REF]	Atskaitos laikas sutampa su kalbėjimo laiku	iki šiol
	Atskaitos laikas nesutampa su kalbėjimo laiku	iki tol
Nerefereciniai [-REF]	Asmeninis laikas [-K]	ilgam, trumpam
	Viešasis laikas [+K]	perdien

Iteratyviniairieveiksmiai skirstomi į implicitinius (nusako veiksmo kartojimą) ir eksplikitinius (nusako kartojimo dažnį). Kartojimo dažnis gali būti nusakomas subjektyviai ir objektyviai (žr. 12 lentelę).

12 lentelė. Iteratyviniairieveiksmiai [+IT] (pagal Forssman 2003, 264)

Implicitiniai [+IMPL]	Paprastasis pakartojimas		vėl
	Su skaitvardžiu		pirmąkart, trečiąkart
	Su įvardžiu		šįkart
Eksplikitiniai [+EXPL]	Subjektyvieji	Skalė	nuo dažnai iki retai
	Objektyvieji	Su skaitvardžiu	dukart
		Kalendoriniai	kasdien, pamečiui

Absolūtieji neapibrėžiamiejirieveiksmai yra dvejopi: vieni nurodo poziciją, kuri užima visą laiko ašį, o kiti nerodo jokios pozicijos laiko ašyje (žr. 13 lentelę).

13 lentelė. Absolūtieji neapibrėžiamiejirieveiksmai [+INDEF] (pagal Forssman 2003, 265)

<i>Užima visą laiko ašį</i>	<i>visada</i>
<i>Neužima jokios vietos laiko ašyje</i>	<i>niekada</i>

Forssmano lietuvių kalbos laikorieveiksmių semantinė klasifikacija yra pati moderniausia, į ją įtraukta ir *deiksės* sąvoka, sukurta sistema, parinktos argumentuotos opozicijos. Tačiau tyrimas nėra išsamus, į jį įtraukta tik nedidelė dalis laikorieveiksmių, pateikiama mažai pavyzdžių, kuriuose atsiskleistų kontekstas, norsrieveiksmio reikšmei kontekstas labai svarbus, neatspindimas irrieveiksmių daugiareikšmiškumas.

2.5.5 Prijungiamųjų laiko sakinių semantiniai tyrimai

Lietuvių kalbos prijungiamųjų laiko sakinių semantika daugiausia tyrinėta Jūrātės Pajėdienės (2004, 2008, 2009, 2012, 2018). „Prijungiamieji laiko sakiniai paprastai modifikuoja pagrindinio sakinio tarinį. Sudėtinu prijungiamuoju laiko sakiniu nusakomas dviejų veiksmų vienalaikiškumas arba seka“ (Pajėdienė 2012, 17). Vienas veiksmas nusakomas pagrindiniu, antras veiksmas – šalutiniu sakiniu. Vienalaikiškumas gali būti visiškas, kai „apytikriai sutampa dviejų veiksmų pradžia ir pabaiga“ (50), arba dalinis, kai „esama ilgesnės – trumpesnės trukmės santykio“ (Pajėdienė 2012, 17) (51):

(50) *Mama tą dainelę niūniuoja, kol / kai pyksta.* (Pajėdienė 2012, 17)

(51) *Kai važiuome per tą miestelį, staiga sutemo.* (Pajėdienė 2012, 17)

„Veiksmų seka (t. y. gretimasis dviejų veiksmų išsidėstymas) prijungiamaisiais laiko sakiniais gali būti nusakoma ikoniškai – sakinio dėmenų išdėstymas atkartoja natūralią veiksmų chronologiją [52], arba inversiškai, – veiksmus nusakančius sakinio dėmenis išdėstant atvirkštine tvarka“ (53) (Pajėdienė 2012, 17):

(52) *Kai tik gavo algą, brolis iškart grąžino skolą.* (Pajėdienė 2012, 17)

(53) *Dreba vos išvydę prezidentę.* (Pajėdienė 2012, 17)

Pasak Pajėdienės, prijungiamaisiais laiko sakiniiais kartu su sekos ar vienalaikiškumo reikšmėmis gali būti perteikiami ir kiti parametrai: momentas, trukmė, pasikartojimas. Be to, kartais „prijungiamieji laiko sakiniai gali reikšti ne tik tam tikros tvarkos veiksmų lokalizaciją laiko skalėje, bet ir priežastinę sąsają tarp veiksmų“ – ankstesnis veiksmas „suvokiamas ne tik kaip pirmesnis, bet ir kaip priežastis ar sąlyga vėlesniam“ (Pajėdienė 2004, 38; 2012, 18).

2.6 Disertacijoje tiriamų laiko adverbialų inventorius

Kadangi laiko adverbialų įvairovė yra labai didelė, šios disertacijos tyrimo objektu pasirinkta tik dalis jų – paprastieji laiko adverbialai (tradiciniu požiūriu – laiko prieveiksmai ir formaliai prieveiksmais nelaikomi jų semantiniai atitikmenys, taip pat beveik suprieveiksmėję žodžiai ar žodžių junginiai). Be to, tirtos ne visos semantinės laiko adverbialų klasės, o tik viena – poziciniai laiko adverbialai.

Laiko adverbialų inventorius sudarytas remiantis Ulvydo (2000) pateiktais prieveiksmių pavyzdžiais ir lietuvių kalbos žodynais (DLKŽ (lkiis.lki.lt/dabartinis) ir LKŽ (lkz.lt)). Siekta atspindėti dabartinę lietuvių kalbą ir atskleisti adverbialų variantiškumą (DLKT menčiau ar visai menkai paliudyti laiko adverbialų variantai disertacijos tyrime nurodomi skliausteliuose). Pateikiamas sąrašas nėra baigtinis lietuvių kalbos pozicinių laiko adverbialų sąrašas, jų gali būti ir daugiau (ypač vadinamųjų laisvųjų žodžių junginių, sudarytų iš dviejų adverbialų, tokių kaip *ryt vakare* ar *anksti pavasarį*, – į inventorių įtraukti būdingiausi atstovai), be to, vieni adverbialai traukiasi iš aktyvios vartosenos, atsiranda naujų. Vis dėlto tikimasi, kad sudarytas inventorius yra pakankamai gausus ir įvairus temporaliniams santykiams atspindėti.

Disertacijoje tiriamų lietuvių kalbos laiko adverbialų inventorius:

akimirksniu, anądien (aną dieną), anąkart (aną kartą), anąmet (anais metais, aną metą), anąnakt (aną naktį), anąryt (aną rytą), anąsyk (aną sykį), anąvakar (aną vakarą), andai, anksčiau, anksčiau ar vėliau, anksčiau laiko, ankstėliau, anksti, anksti iš ryto, anksti pavasarį, anksti rudenį, anksti vasarą, anksti rytą, anksti ryte, ankstokai, anuokart (anuo kartu), anuolaik (anuo laiku), anuomet (anuo metu), anuosyk (anuo sykiu), apyaušriais, apyaušriu, apybrėkšmais, apypiete, apyryčiu, apyšviesiu, be laiko, bemat, bematant, beregint, bet kada, bežiūrint, dabar, diena naktis, dieną, dieną naktį, dienąnakt, galiausiai, galop, galų gale, galų pagalėj, gangreit, greit, greitai, ilginiui, iš anksto, iš karto, iš laiko, iš pat karto, iš pat pradžių, iš pat ryto, iš

pradžios, iš pradžių, iš ryto, iš rudenio, iš rudens, iš sykio, iš vakaro, iškart, išsyk, kada, kada nors, kadai, kadai kas, kadais, kadaise, kaip matai, kaipmat, kartą, kažkada, kažki kuomet, kažin kada, kažin kuomet, kažkada, kažkadais, kažkuomet, ką tik, kitada, kitados, kitądien (kitą dieną), kitąkart (kitą kartą), kitąmet (kitais metais), kitąnakt (kitą naktį), kitąryt (kitą rytą), kitąsyk (kitą sykį), kitkart, kitukart, kitusyk, kuomet, kuomet nors, kuriądien, laiku, nakčia, naktį, ne per seniausiai, nedelsiant, negaištant, negreit, negreitai, neilgai trukus, neilgtrukus, nelaukiant, neseniai, netrukus, nieko nelaukiant, nūdien, nūn, nūnai, pagaliau, pagaliaus, pagaliop, pagalios, pagalop, paryčiais, paryčiu, paryčiui, paskėliau, paskiau, paskiausiai, paskui, paskum, patamsiais, pavakare, pavakariais, pavakariop, pavakariu, pavakariui, pavakariukais, pavakary, pavasariop, pavasarį, per anksti, per laiką, per vėlai, pernai, pernai rudenį, pernai vasarą, perpiet, pervasar, peržiem, pirm, pirm laiko, pirma, pirma laiko, pirmiau, pirmiausia, pirmiausiai, pirmučiausia, pirmučiausiai, pirmuliausia, po laiko, po to, po visam, popiečiais, popiečiu, popiet, poryt, pradžioj, pradžioje, prieš laiką, prieš tai, priešaušriais, priešaušriu, priešpiečiais, priešpiet, prietamsiais, proaušriais, ryt, ryt anksti, ryt dieną, ryt iš pat ryto, ryt iš ryto, ryt iš vakaro, ryt poryt, ryt rytą, ryt ryte, ryt vakare, rytas vakaras, rytą, rytą vakarą, ryte, rytoj, rytoj anksti, rytoj dieną, rytoj iš pat ryto, rytoj iš ryto, rytoj iš vakaro, rytoj rytą, rytoj ryte, rytoj vakare, rytojaus dieną, rytojaus rytą, rudeniop, rudenį, rudenop, seniai, seniai seniai, seniau, senokai, senų seniausiai, sykį, su laiku, susyk, šiandie, šiandien, šiandien dieną, šiandien naktį, šiandien rytą, šiandien ryte, šiandien vakare, šiandieną, šiądien (šią dieną), šiąnakt (šią naktį), šiąvasar (šią vasarą), šiąžiem (šią žiemą), šiemet, šiuokart (šiuo kartu), šiuolaik (šiuo laiku), šiuomet (šiuo metu), šiuosyk (šiuo sykiu), šįkart (šį kartą), šįmet (šiais metais), šįryt (šį rytą), šįsyk (šį sykį), šįvakar (šį vakarą), tada, tądien (tą dieną), tąkart (tą kartą), tąnakt (tą naktį), tąryt (tą rytą), tąsyk (tą sykį), tąvakar (tą vakarą), tąvasar (tą vasarą), tąžiem (tą žiemą), tik ką, tučtuoj, tučtuojau, tučtuojaus, tuo metu, tuo pačiu metu, tuo pat metu, tuo tarpu, tuoj, tuoj pat, tuojau, tuojau pat, tuojaus, tuokart (tuo kartu), tuolaik (tuo laiku), tuomet, tuosyk (tuo sykiu), tuotarp (tuo tarpu), užpernai, užporyt, užužpernai, užužvakar, užvakar, vakar, vakar dieną, vakar naktį, vakar rytą, vakar ryte, vakar vakarą, vakar vakare, vakarą, vakardien, vakare, vakarykščiai, vakarnakt, vakarop, vakarryt, vasarą, vasarop, veik, veikiai, vėlai, vėlai naktį, vėlai pavasarį, vėlai rudenį, vėlai vakare, vėliau, vėlokai, vidudieny, vidunakt, vidunakty, vidurvasarį, viduržiemį, viduvasarį, viduvasary, vidužiemį, vidužiemy, vienąvakar (vieną vakarą), vienądien (vieną dieną), vienąkart (vieną kartą), vienąnakt (vieną naktį), vienąryt (vieną

*rytą, vienąsyk (vieną sykį), vienkart (vieną kartą), visų pirma, visųpirm,
žiemą, žiemą vasarą, žiemop.*

3 LIETUVIŲ KALBOS POZICINIŲ LAIKO ADVERBIALŲ SEMANTINĖ STRUKTŪRA

Lietuvių kalbos laiko adverbialai gali nusakyti poziciją laiko ašyje (poziciniai adverbialai), situacijos laiko intervalo ilgį (trukmės adverbialai), situacijos laiko intervalo ilgį ir ribas (trukmės-pozicijos adverbialai), laiko tarpų arba situacijų, pasireiškiančių tais laiko tarpais, kiekybę (dažnumo adverbialai). Remiantis Kleinu (2009), lietuvių kalboje galima skirti ir dar vieną laiko adverbialų tipą – kontrastinius laiko adverbialus, kurie palygina du laiko intervalus – referuojamą ir numanomą iš konteksto.

Pozicinių laiko adverbialų semantikai tirti šiame darbe taikomi erdvės referencijos freimai: deiktinis, intrinsinis ir ekstrinsinis. Trukmės, trukmės-pozicijos, dažnumo ir kontrastiniams adverbialams tirti reikėtų taikyti kiek kitokius modelius, tačiau ir šie laiko adverbialai turi sąsają su erdvės domenu, pavyzdžiui, trukmė gali būti siejama su atstumo samprata (*atostogos truko tris savaites / kelias tęsėsi tris kilometrus*), dažnumas – su tankumo (*į darbą einu kas tris dienas / medžiai susodinti kas tris metrus*) ir pan. Trukmės-pozicijos adverbialai perteikia deiktinį (*iki šiandien*) ir ekstrinsinį (*iki liepos 20 d.*) referencijos freimus, bet neperteikia intrinsinio. Šio darbo objektu pasirinkti poziciniai laiko adverbialai, o trukmės, trukmės-pozicijos, dažnumo ir kontrastinių laiko adverbialų semantika ir sąsajos su erdvės raiška – tolesnių tyrimų objektas. Be to, remiantis Kleinu (1994, 143), būtent poziciniai adverbialai yra patys svarbiausi – savo indėliu į temporalinę pasakymo reikšmę jie konkuruoja su gramatiniu laiku ir veikslu.

Lietuvių kalbos poziciniai laiko adverbialai skirstomi remiantis laiko referencijos tipais. Poziciniai adverbialai, nusakantys temporalinio įvykio santykį su patyrėjo temporaline lokacija, laikomi deiktiniais. Adverbialai, nusakantys santykį tarp dviejų įvykių, vadinami sekos adverbialais, o tie adverbialai, kurie įvykį fiksuoja pagal ciklinio arba linijinio laiko modelius, vadinami kalendoriniais. Be to, skiriamas dar vienas pereinamasis atvejis: deiktiniai-anaforiniai adverbialai. Šie adverbialai perteikia santykį tarp dviejų įvykių, bet tuo pat metu specifiskai nusako temporalinio įvykio santykį su kalbėjimo momentu.

3.1 Deiktiniai adverbialai

Deiktiniai adverbialai perteikia deiktinę laiko referenciją: orientacinis įvykis lokalizuojamas atskaitos taško atžvilgiu iš stebėtojo perspektyvos (*origo*). Taigi, laiko scenos dalyviai yra orientacinis įvykis, atskaitos taškas ir *origo*.

Deiktiniai poziciniai adverbialai nusako santykį tarp temporalinio įvykio ir patyrėjo temporalinės lokacijos. Koordinačių sistema yra egocentrinė, o referencijos strategija paremta patyrėju. Atskaitos taškas yra patyrėjo temporalinė lokacija, *origo* – egocentrinė *dabar* patirtis. Orientacinis įvykis gali užimti treją poziciją sagitalėje atskaitos taško atžvilgiu: sutapti su atskaitos tašku, užimti poziciją sagitalės *anksčiau* regione arba sagitalės *vėliau* regione.

Kadangi deiktiniai adverbialai koduoja *praeities* <-> *dabarties* <-> *ateities* santykius, šie santykiai ir bus tolesnis jų skirstymo pagrindas.

3.1.1 Praeitis

Orientacinis įvykis lokalizuojamas praityje, t. y. sagitalės *anksčiau* regione, egocentrinės *dabar* patirties atžvilgiu. Perteikiamas santykis tarp orientacinio įvykio ir atskaitos taško. Perspektyvos taškas nėra svarbus, nes tiriami adverbialai neperteikia nei judančio ego, nei judančio laiko modelių. Galimi keli su praetimi susiję leksiniai konceptai: [TOLIMA PRAEITIS]²⁷, [ARTIMA PRAEITIS], [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE], [PRAEITIS], [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE], [PROKSIMALINĖ PRAEITIS], [DISTALINĖ PRAEITIS].

[TOLIMA PRAEITIS]. Leksinis konceptas [TOLIMA PRAEITIS] prototipiškai realizuojamas tokiais adverbialais kaip *kadaise*, *kažkada*, *kažkuomet*, *kitados*, *kitąkart*, *kitąsyk*, *seniai* ir *senokai* bei jų variantais (*kada(s)*, *kada kas*, *kažkadais*, *kaži(n) kada*, *kaži(n) kuomet*, *kitada*, *kitą kartą*, *kitkart*, *kitukart*, *kitą sykį*, *kitusyk*, *seniai seniai*, *senų seniausiai* ir kt.). Jie nurodo, kad atstumas tarp orientacinio įvykio laiko ir atskaitos taško koordinačių yra didelis, tačiau tiksliau nematuojamas.

Adverbialai *kadaise*, *kažkada* ir *kitados* vartojami sinonimiškai:

(54) *Šiame kaime kadaise žemę valdė jo tėvas.*

(55) *Ten demokratija popierinė. Kažkada ten ir lietuviškas žodis buvo sukaustytas.*

(56) *Tai buvo tas pats naktinis klubas, kuriame kitados dirbo Džoana.*

(57) *Koks rusas nemėgsta greitai važiuoti, – kadaise prasitarė klasikas N. Gogolis.*

²⁷ Remiantis Evanso (2013) pavyzdžiu, laužtiniai skliaustai nurodo, kad juose pateikiamas terminas yra glosa, identifikuojanti leksinį konceptą – įvairių lingvistinių žinių, formuojančių tą leksinį konceptą, sandaugą.

(58) *Lietuvoje taip pat neišvengta praradimų. Neminint jau **kažkada** prarastų rūšių – tauro, kukmedžio, vandens riešuto ir kai kurių kitų <...>.*

(59) *Šis namas Aleksui reiškia ypač daug: **kitados** jį pastatė jo tėvas, garsus ir pripažintas architektas, dėl profesinės karjeros aukojęs šeimos gyvenimą.*

(54) pavyzdyje orientacinis įvykis yra žemės valdymas. Vartojamas būtasis kartinis laikas ir adverbialas *kadaise* jį lokalizuoja praeityje. Atstumas tarp orientacinio įvykio ir patyrėjo temporalinės lokacijos yra didelis – tai rodo paties adverbialo *kadaise* reikšmė.

Kaip matyti iš pateikiamų pavyzdžių, orientacinis įvykis gali būti tiek apribotas, tiek neapribotas: (54–56) pavyzdžiuose laike fiksuojami įvykiai – žemės valdymas, sukaustyto žodžio buvimas ir dirbimas naktiniame klube – yra neapriboti, t. y. neturintys natūralaus baigties taško. (57–59) pavyzdžiuose pateikiami įvykiai – prasitarimas, rūšių praradimas ir namo pastatymas – yra apriboti. Tačiau net ir natūralios baigties taško neturintys įvykiai, lokalizuojami laike adverbialais *kadaise*, *kažkada* ir *kitados*, pasakymo ištarimo momentu jau yra baigęsi, tiksliau tariant, pasibaigę gerokai iki pasakymo ištarimo momento.

Šie adverbialai gali lokalizuoti ir pasikartojančius įvykius, tuomet jie vartojami su būtuju dažniniu laiku:

(60) *Sakoma, jog **kadaise** motinos likdavo namie su vaikučiais, galvijais ir daržais, o vyrai iškeliaudavo mamutų medžioti, laukuose ar mieste dirbti.*

(61) *Klausantis „Kalėdų eglutės“, kuriai jau 20 metų, supranti, jog **kažkada** būdavo kuriama tikra muzika.*

(62) ***Kitados** Mykolo Romerio universitete su neakiaizdiniais ir dieniniais studentais pakalbėdavome, kad būtų gera turėti vaikų darželį.*

Tam tikrame kontekste šie adverbialai gali perteikti numanomą įvykio laiko gretinimą su patyrėjo *dabar* situacija:

(63) *Tokiu būdu Kremlius susidorojo su opoziciją parėmusiu **kadaise** turtingiausiu Rusijos žmogumi.*

(64) ***Kažkada** plačiai garsėjusi Endokrininių preparatų gamykla tebėra gyva <...>.*

(65) *Už tai buvo dėkingas **kitados** didžiam Rygos politechnikos dėstytojui Osvaldui.*

(63–65) pavyzdžiuose perteikiamas numanomas dviejų situacijų gretinimas praeityje, nusakomoje adverbialais *kadaise*, *kažkada* ir *kitados*, ir kalbėjimo momentu: (63) atveju presuponuojama, kad opozicijos paremtas rusas turtingiausias buvo tik tolimoje praeityje, o kalbėjimo momentu jis toks nėra; (64) atveju pateikiama presupozicija, kad gamykla garsi buvo tik tolimoje praeityje, bet ne kalbėjimo momentu; (65) atveju presuponuojama, kad Osvaldas didis dėstytojas buvo tolimoje praeityje, o kalbėjimo momentu – jau nebe.

Orientacinio įvykio gretinimas su patyrėjo *dabar* situacija gali būti ne tik numanomas, bet ir išreikštas:

(66) *Tokie „seni vilkai“ kaip Silvestras Stalonė ir Arnoldas Švarcenegeris jau nebėra tokie populiarūs kaip **kadaise**, ir filmai, kuriuose jie vaidina, nebepritraukia žiūrovų.*

(67) *Būtų juokinga norėti kalbėti taip, kaip **kažkada** žmonės kalbėjo, o ne taip, kaip jie kalba dabar.*

(68) *Narių kontingentas radikaliai pasikeitė. **Kitados** 90 procentų jų buvo iš kaimo, dabar – 100 procentų iš miesto, net milijoninių didmiesčių.*

(66) ir (67) pavyzdžiuose lyginimas išreiškiamas vartojant jungtuką *kaip*, (68) pavyzdyje abi lyginamos situacijos lokalizuojamos laike vartojant adverbialus *kitados* ir *dabar*.

Adverbialai *kadaise* ir *kitados* yra vienareikšmiai – vartojami tik tolimai praeičiai žymėti. Adverbialas *kažkada* atlieka ir daugiau funkcijų: juo gali būti nusakomas ir nežinomas laikas praeityje bei ateityje, taigi, jis yra daugiazonis. Beje, vienas iš adverbialo *kadaise* variantų – *kada* – gali nusakyti ir trukmę.

Adverbialai *kitąkart* ir *kitąsyk* funkcionuoja panašiai kaip adverbialai *kadaise*, *kažkada* ir *kitados*:

(69) *Iš tikro, visai ne ant trijų dramblių, ne ant trijų banginių laikosi pasaulis, kaip **kitąkart** gražiai rašyta Icchoko Mero...*

(70) ***Kitąsyk** buvo siuvėjas, kuris eidavo per kaimus ir siūdavo žmonėms drabužius pagal jų norą.*

(69) pavyzdyje orientacinis įvykis yra rašymas, jis lokalizuojamas toli praeityje. (70) pavyzdyje adverbialu *kitąsyk* pradedamas pasakojimas – šis adverbialas nurodo, kad pasakojimo laikas yra tolimesnis praeitis. Adverbialams *kadaise*, *kitados*, *kitąkart* ir *kitąsyk* būdinga tai, kad jie gali funkcionuoti kaip pasakojimo (pasakos, legendos ir pan.) pradžios formulė – taip iš karto nurodomas pasakojimo laikas – tolimesnis praeitis.

Adverbialai *kitąkart* ir *kitąsyk* atlieka ir daugiau su laiku susijusių funkcijų: gali funkcionuoti kaip sekos adverbialai, taip pat rodyti kartojimąsi.

Leksinį konceptą [TOLIMA PRAEITIS] realizuojantys adverbialai *seniai* ir *senokai* skirtinguose kontekstuose taip pat gali atlikti skirtingas funkcijas: nusakyti tiek tolimą / gana tolimą praeitį, tiek trukmę. Tolimą praeitį nusakantys adverbialai *seniai* ir *senokai* vartojami tik su būtuojų kartiniu laiku (71, 72) ir nevartojami su būtuojų dažniniu laiku (73, 74):

(71) *Ir vaikai, ir jo žmona **seniai** priprato prie naktinių svečių <...>.*

(72) **Senokai** mirė ir Grinius, bet jo ir mirusio nepamiršta nei Kavolis, nei apskritai ramus R. Šilbajoris.

(73) * *Sakoma, jog **seniai** motinos likdavo namie su vaikučiais, galvijais ir daržais.*

(74) * **Senokai** Mykolo Romerio universitete su neakivaizdiniais ir dieniniais studentais pakalbėdavome, kad būtų gera turėti vaikų darželį.

Kadangi visais tolimą praeitį nusakančiais adverbialais laikas lokalizuojamas neapibrėžtai, jie gali būti vartojami kataforiškai – tokiais atvejais jų reikšmę apibrėžia vėlesnis kontekstas:

(75) *O Maestro diena vis dar lygiai taip pat sklidina darbų, nė valandėlės nepaliekant atokvėpiui, kaip ir **kadais, prieš aną pirmąją sėkmę!***

(76) **Kažkada, dirbant „Gimtajame krašte“**, su žinoma lietuvių išėivijos visuomenės veikėja teko polemizuoti <...>.

(77) *Per dvejus su puse metų jį perskaičiusi tik dvi knygas, nors skaityti labai mėgsta. **Kitados, jaunystėje**, perskaitydavusi po dvi knygas per dieną.*

(78) *Ginklą į rankas ji paėmė **seniai, dar besimokydama Vilniaus A. Vienuolio vidurinėje mokykloje.***

Leksinis konceptas [TOLIMA PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [IVYKIS X FIKSUOJAMAS TOLIMOJE PRAEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU]²⁸.

[ARTIMA PRAEITIS]. Leksinis konceptas [ARTIMA PRAEITIS] išreiškiamas adverbialais *dabar, ką tik, neseniai, nūdien* ir *nūnai* bei jų variantais (*tik ką, ne per seniausiai, nūn* ir kt.). Atstumas tarp orientacinio įvykio ir atskaitos

²⁸ Remiantis Evanso (2013) pavyzdžiu, glosos pateikiamos laužtiniuose skliaustuose – tam, kad būtų aišku, jog jos referuoja į leksinį konceptą.

taško yra mažas, tačiau, kaip ir leksinio koncepto [TOLIMA PRAEITIS] atveju, tiksliau nekonkretinamas.

Adverbialas *dabar* ir jo atitikmenys užsienio kalbose yra vienas iš daugiausia tyrinėjamų laiko adverbialų (Boucher 1986, 1993; Schiffrin 1987; Altshuler 2009, 2016; Hunter 2012; Boulin 2015 ir kt.). Vieni lingvistai (pvz., Kamp 1971) jį laiko grynąja indeksine (deiktine) struktūra, t. y. tokia struktūra, kurios lingvistinę reikšmę kiekviename situacijoje apibrėžia referentas, kuris visais atvejais yra kalbėjimo momentas. Rodney Huddlestonas ir Geoffrey Pullumas (2003) teigė, kad adverbialas *now* 'dabar' gali apimti ir platesnį laiko tarpą nei kalbėjimo momentas, t. y. kad *now* nusakomas laiko intervalas apima ir kalbėjimo momentą. Kiti tyrinėtojai (Altshuler 2009, 2016; Boulin 2015 ir kt.) atkreipė dėmesį, kad adverbialo *now* referentas gali būti ne tik kalbėjimo laikas, bet ir tam tikras laiko intervalas, esantis netoli kalbėjimo laiko – prieš jį arba po jo, bet jo neapimantis. Pavyzdžiui:

(79) *Leidinyš tik dabar pasirodė, tad netrukus Jums išsiųsiu.*

(79) pavyzdyje orientacinis įvykis – leidinio pasirodymas – lokalizuojamas praityje, taigi iki kalbėjimo momento. Adverbialo *dabar* nurodomas laiko intervalas kalbėjimo momento neapima, tačiau yra labai arti jo, todėl šiame pavyzdyje realizuojamas leksinis konceptas [ARTIMA PRAEITIS]. Šią adverbialo funkciją sustiprina dalelytė *tik*.

Kiti šį leksinį konceptą realizuojantys adverbialai nurodo didesnę atstumą nuo orientacinio įvykio iki atskaitos taško:

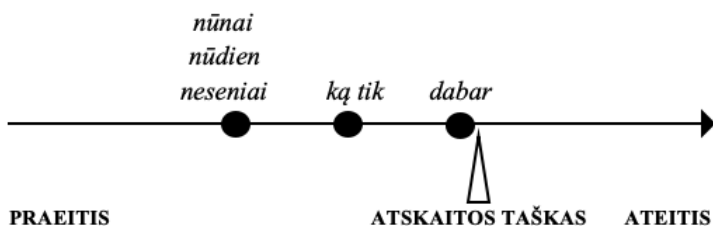
(80) *Mane ką tik paskyrė vadovauti penkiems žmonėms.*

(81) *Neseniai ji iššoko iš namo penktojo aukšto, susižalojo, tapo invalide.*

(82) *Jis nelaimingai paneigė taiklią Juozo Brazaičio formulę, kad „Antanas Vaičiulaitis – estetinio realizmo kūrėjas“, formulę, kurią nūdien visapusiškai pagrindė ir išplėtojo Viktorija Daujotytė.*

(83) *Kiek čia seniai keikęs carus ir jų pakalikus, nūnai pavirto jų liaupsintoju.*

(80) pavyzdyje orientacinis įvykis – paskyrimas vadovauti – lokalizuojamas kiek toliau nuo atskaitos taško, o dar didesnis atstumas nusakomas adverbialais *neseniai*, *nūdien* ir *nūnai* (81–83) pavyzdžiuose. Šių adverbialų žymimi atstumai nuo orientacinio įvykio iki atskaitos taško pateikiami 8 paveiksle.

8 pav. Leksinį konceptą [ARTIMA PRAEITIS] išreiškiančių adverbialų lokalizuojamų įvykių išsidėstymas laiko ašyje

(79–83) pavyzdžiuose įvykiai (leidinio pasirodymas, paskyrimas vadovauti, iššokimas iš penkto aukšto, formulės pagrindimas, virtimas liaupsintoju) yra apriboti, tačiau šie adverbialai gali lokalizuoti ir neapribotus įvykius, pavyzdžiui:

(84) *Ši byla man priminė įvykius, kurie **neseniai** dėjosi Panevėžyje.*

Adverbialas *ką tik* vartojamas tik praeities santykiams nusakyti, *neseniai* gali nusakyti ir trukmę, o *dabar*, *nūdien* ir *nūnai* yra kontekstiniai – tik jų aplinkinis kontekstas lemia, ar įvykis lokalizuojamas praeityje, ar dabartyje, ar ateityje. Šiuos adverbialus, remiantis Renaatu Declercku (2006, 593), galima vadinti daugiazoniais: tai tokie deiktiniai adverbialai, kurių nusakomas laiko tarpas apima dabarties zoną, zoną po dabarties (ateitį) ir zoną prieš dabartį (praeitį).

Dabar yra vienas daugiausia funkcijų atliekančių lietuvių kalbos adverbialų, be to, jis vartojamas ne tik laiko santykiams nusakyti, bet ir kaip diskurso žymiklis. Pagrindinė su laiku susijusi šio adverbialo funkcija – nurodyti, kad orientacinis įvykis sutampa su egocentrine *dabar* patirtimi. (79) pavyzdyje adverbialu *dabar* lokalizuojamo įvykio laikas nesutampa su egocentrine *dabar* patirtimi, nes yra sagitalės *anksčiau* regione, taigi, *dabar* šiame pavyzdyje nusako įvykio laiką.

Adverbialas *ką tik* vartojamas ir kitokiems praeities laiko santykiams nusakyti, pavyzdžiui:

(85) *Po rašinio, išėjusio **ką tik** palaidojus S. Vilimą, „Kauno diena“ gavo piktą L. Gogelio laišką.*

(85) pavyzdyje nusakomas laiko atstumas ne tarp orientacinio įvykio ir atskaitos taško, o tarp dviejų įvykių: rašinio išėjimo ir Vilimo palaidojimo. Ankstesnis įvykis (atskaitos taškas) yra Vilimo palaidojimas, vėlesnis (orientacinis įvykis) – rašinio išėjimas. Adverbialas *ką tik* nurodo, kad laiko atstumas tarp šių dviejų įvykių yra labai mažas – jie vyko iš karto vienas po kito. Taigi, šiame pavyzdyje perteikiama ne deiktinė, bet sekos referencija. Tai neprototipinis adverbialo *ką tik* vartojimo atvejis.

Leksinis konceptas [ARTIMA PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS ARTIMOJE PRAEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]. Leksinis konceptas [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE] realizuojamas adverbialais *vakar* (*vakarykščiiai*), *užvakar*, *užužvakar* ir *pernai*, *užpernai*, *užužpernai*. Kitaip nei anksčiau aptarti leksiniai konceptai [TOLIMA PRAEITIS] ir [ARTIMA PRAEITIS], šis leksinis konceptas nurodo tikslų atstumą tarp praeityje lokalizuojamo orientacinio įvykio ir atskaitos taško (kalbėjimo momento). Laiko atstumą dienomis nusako adverbialai *vakar* (vieną dieną prieš atskaitos taško dieną), *užvakar* (dvi dienas prieš atskaitos taško dieną) ir *užužvakar* (tris dienas prieš atskaitos taško dieną). Laiko atstumą metais nurodo adverbialai *pernai* (vienus metus prieš atskaitos taško metus), *užpernai* (dvejus metus prieš atskaitos taško metus) ir *užužpernai* (trejus metus prieš atskaitos taško metus). Kaip matyti, lietuvių kalboje leksikalizavęsi trys deiktiškai nusakomų praėjusių dienų ir metų terminai (pvz., anglų kalboje leksikalizavęsis tik vienas praėjusių dieną nusakantis terminas (*yesterday* ‘vakar’) ir nė vienas praėjusius metus nusakantis terminas).²⁹

Nors šio leksinio koncepto pavadinime vartojamas žodis *tikslus*, laiko atstumo nusakymo tikslumas yra sąlyginis: kai laiko atstumas yra viena diena, tai nebūtinai reiškia, kad tai yra 24 valandos, o kai laiko atstumas yra vieni metai, tai nebūtinai reiškia, kad jis lygus 365 (366) dienoms. Adverbialais *vakar* ir *pernai* nusakomas laiko atstumas gali būti ir viena valanda, ir viena

²⁹ Nesuprieivėsmėje laiko atstumą praeityje nusakantys kalendoriniai terminai yra dvižodžiai: sudaryti iš dalyvio *praėjęs / praeitas* ir laiko vienetų (*savaitė, mėnuo, dešimtmetis, šimtmetis, tūkstantmetis...*; *sekundė, minutė, valanda...*; *žiema, pavasaris, vasara, ruduo; gruodis, sausis, vasaris, kovas...*). Veikiamojo dalyvio forma *praėjęs* rodo, kad laikas suvokiamas kaip judantis (adverbialo *praėjusių savaitę* reikšmė – ‘tą savaitę, kuri praėjo’), o neveikiamojo dalyvio forma *praeitas* – kad laikas suvokiamas kaip stovintis vietoje, o per laiką juda ego (pasakymo *praeitą savaitę* reikšmė – ‘tą savaitę, kurią ego praėjo’).

minutė, ir kelios sekundės, jeigu atskaitos taškas bus iš karto po vidurnakčio (*vakar* atveju) ir iš karto po vidurnakčio Naujųjų metų naktį (*pernai* atveju). Būtent vidurnaktis yra ta riba, kuri turi skirti orientacinį įvykį ir atskaitos tašką – orientacinis įvykis turi būti lokalizuojamas prieš vidurnaktį, o atskaitos taškas – po vidurnakčio.

Tikslų laiko atstumą praeityje nusakantys adverbialai priartėja prie kalendorinių adverbialų, nes diena ir metai yra kalendoriniai laiko matavimo vienetai, nustatyti remiantis Žemės sukimusi aplink savo ašį (diena) ir Žemės sukimusi aplink Saulę (metai). Tačiau *origo* šių adverbialų atveju yra egocentrinė *dabar* patirtis, o ne ekstrinsinės koordinacių sistemos centras, toks kaip laikrodys ar kalendorius, todėl šie adverbialai laikomi deiktiniais.

(86) *Vakar* jo kraują tirti į sostinę vežė patys namiškiai.

(87) Šioje bažnyčioje *užvakar* pasislėpė nuo 200 iki 400 palestiniečių.

(88) *Pernai* „Pirmoje kavoje“ kalėdinis procesas prasidėjo mėnesiu vėliau – rugsėjį.

(89) Pavyzdžiui, *užpernai* priimtas memorandumas dėl taikos ir saugumo NVS dvelkia ESBO principais.

(86) ir (87) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – kraujo vežimas, pasislėpimas bažnyčioje – lokalizuojami atitinkamai dieną ir dvi dienas prieš atskaitos taško dieną. (88) ir (89) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – kalėdinio proceso prasidėjimas ir memorandumo priėmimas – lokalizuojami atitinkamai vienus ir dvejus metus prieš atskaitos taško metus. Visuose pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai galėjo vykti bet kuriuo paros (86, 87) ar metų (88, 89) laiku ilgesnį ar trumpesnį laiko tarpą, t. y. tik dalį adverbialais nusakomo laiko intervalo. Tačiau yra ir tokių atvejų, kai orientacinis įvykis trunka visą adverbialu nusakomą laiko intervalą, pavyzdžiui:

(90) *Vakar* buvo mano gimimo diena – 40 metų.

(91) Prasta diena *užvakar* buvo ir Ramūnui Šiškauskui.

(92) *Pernai* buvo Tarptautiniai šeimos metai, o šiomet, kaip žinote, – Tolerancijos.

(93) Salmonelioze 1996 m. užregistruota daugiau kaip du tūkstančiai susirgimų – 21 proc. mažiau nei *užpernai*, dizenterija – 2 600 susirgimų, *užpernai* buvo užregistruota 5 200.

(90–93) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – gimimo diena, prasta diena, Tarptautiniai šeimos metai, susirgimų užregistravimas – trunka visą adverbialais nusakomą laiko intervalą – visą dieną arba visus metus.

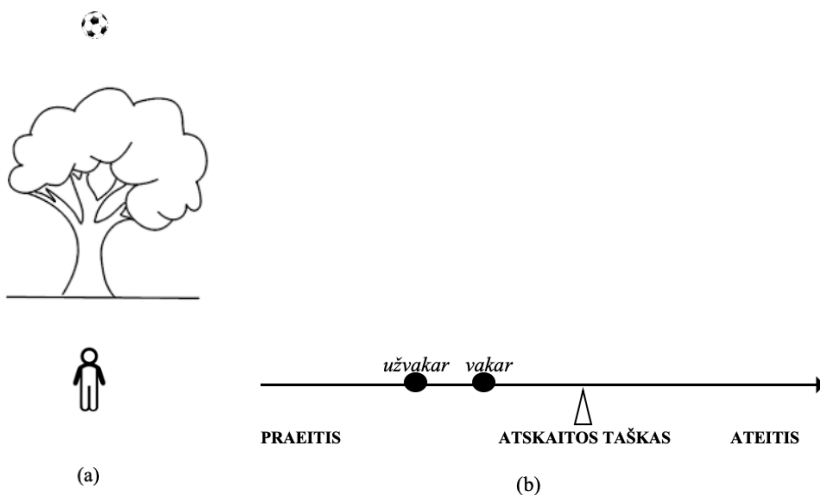
Adverbialai *užvakar* ir *užžurnai* DLKT paliudyti labai menkai:

(94) *Šiandien rytą išeinu pro duris, o antro aukšto lange sėdi kaimynė. Ji užžurnai atėjo skolintis druskos, o aš su draugais gėriau degtinę.*

(95) *Gal kartais čia yra ta pati vagilė, kuri užžurnai ištasė visutėles amžinatilsj Antolios vištas?*

Abiejuose pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – ėjimas skolintis druskos ir vištų ištasymas – užima tik tam tikrą visos dienos ir visų metų dalį.

Tyrinėjant adverbialų *užvakar* ir *užžurnai* darybą, matyti, kad jie sudaryti iš prielinksnio *už* ir adverbialų *vakar* bei *žurnai*. Prielinksnis *už* vartojamas ir erdviniams, ir laiko santykiams žymėti. Kai žymimi erdviniai santykiai, prielinksnis *už* trajektorijų lokalizuoja orientyro galinėje pusėje stebėtojo žvilgsnio kryptimi. Objektai išsidėsto taip: stebėtojas, priešais jį – orientyras, už orientyro – trajektorius. Kai žymimi laiko santykiai, panašiai išsidėsto įvykiai, tik jau horizontalioje laiko ašyje: atskaitos taško diena (metai), prieš ją – diena (metai) prieš atskaitos tašką (*vakar*, *žurnai*), o prieš šią – dvi dienos prieš atskaitos tašką (*užvakar*) arba dveji metai prieš atskaitos tašką (*užžurnai*). 9a paveiksle pavaizduota erdvinė situacija *Kamuolys yra už medžio*, 9b paveiksle – laiko adverbialo *užvakar* raiška.

9 pav. Prielinksnio *už* vartojimas erdvės (a) ir laiko (b) santykiams reikšti

Įdomu tai, kad prielinksnis *už* laisvuosiuose laiką nusakančiuose žodžių junginiuose nevertojamas nurodant, kad įvykis vyko dieną ar metus iki

atskaitos taško – tokiais atvejais vartojamas prielinksnis *prieš: prieš vieną dieną (vakar atitinkmuo), prieš metus (pernai atitinkmuo)*.

Visiems tikslų laiko atstumą praeityje nusakantiems adverbialams būdinga tai, kad jų žymima pozicija laike gali būti dar labiau sukonkretinama kitais laiką nusakančiais žodžiais. Kadangi adverbialais *vakar* ir *užvakar* nusakomas laikas yra diena (para), jis gali būti tikslinamas nurodant paros metą (rytas, pietūs, vakaras, naktis ir pan.) arba valandą, pavyzdžiui:

(96) *Vakar paryčiais* tvyrojo rūkas.

(97) *Užvakar apie 18 valandą* Marijampolės aplinkkelyje, sankryžoje su keliu Marijampolė–Šunskai, į avariją pakliuvo Marijampolės muitinės pareigūnai.

Adverbialais *pernai* ir *užpernai* nusakomas laikas tikslinamas nurodant mėnesį ir dieną, tik mėnesį, metų laiką, ketvirtį, pusmetį ir pan.:

(98) *Pernai rugsėjo 13-ąją* labai panašiomis aplinkybėmis buvo apvogtas ir Kaune esantis vienintelis pasaulyje M. K. Čiurlionio muziejus.

(99) Tikrai, kai *užpernai žiemą*, išaugus A. A. grupei iki penkių narių, iškilo kambario klausimas, teko ilgus kelius nueiti.

(100) *Pernai antrąjį pusmetį* „Girių bizonas“ dirbo nuostolingai <...>.

Dalis šių adverbialų junginių, pavyzdžiui: *vakar vakare, vakar dieną, vakar naktį, pernai rudenį, pernai vasarą*, yra sudarę stabilius junginius arba virtę vienažodžiais (*vakarnakt, vakardien, vakarryt* ir pan.).

Leksinis konceptas [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS PRAEITYJE TIKSLIU DIENŲ ARBA METŲ ATSTUMU EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[PRAEITIS]. Leksinis konceptas [PRAEITIS] realizuojamas tokiais adverbialais kaip *anksčiau, ankstėliau, pirma, pirmiau* ir *seniau*. Visi šie adverbialai prototipiniais atvejais įvykį lokalizuoja praeityje egocentrinės *dabar* patirties atžvilgiu ir lokalizuojamą situaciją lygina su atskaitos taško situacija – ji priešpriešinama praeties situacijai arba tapatinama su ja.

(101) *Irena Chliustova mano, kad pėstieji nepasikeitė, po automobiliais nelenda, tik vairuotojai anksčiau* buvo kultūringesni ir atsargesni.

(102) *Beje, skėmiškiai tęsia senąsias veislininkystės tradicijas. Ankstėliau* augindavo Lietuvos baltąsias kiaules, dabar pastarąsias mišrina su užsienietišku veislių kuiliais.

(103) *Po to ūkinis gyvenimas pasikeitė į gerąją pusę. Žemė buvo čia pat prie sodybos. Nebereikėdavo taip toli kaip **pirma** vežti mėšlą arba parsivežti javus ir šieną ir gaišti vykstant į darbą ir grįžtant namo.*

(104) *Sekmadieniais, kaip ir **pirmiau**, griežiu per mišias ir vadovauju giedotojų grupei <...>.*

(105) ***Seniau** Šeštines vadino Mažylių švente.*

(101) pavyzdyje adverbialas *anksčiau* orientacinį įvykį – vairuotojų buvimą kultūringesniais ir atsargesniais – lokalizuoja praeityje, o pasakymo kontekstas leidžia presuponuoti, kad kalbėjimo momentu situacija yra priešinga – vairuotojai jau nebėra tokie kultūringi ir atsakingi. (102) pavyzdyje praeities situacija, lokalizuojama adverbialu *anksčiau*, – baltųjų kiaulių auginimas, lyginama su situacija, lokalizuojama adverbialu *dabar*, – baltųjų kiaulių mišrinimu. (103) ir (104) pavyzdžiuose dviejų įvykių palyginimas išreikštas akivaizdžiai – vartojamas lyginamasis jungtukas *kaip*: (103) pavyzdyje lyginamos dvi praeities situacijos, kai mėšlą reikėjo vežti toli ir kai jau nebereikėjo vežti taip toli, (104) pavyzdyje ir atskaitos laiku sekmadieniais kalbėtojas griežia smuiku bei vadovauja giedotojų grupei, ir prieš atskaitos tašką sekmadieniais jis tai darydavo. (105) pavyzdyje pateikiama presupozicija (kaip ir (101) pavyzdyje): adverbialas *seniau* įvykį lokalizuoja praeityje, o kontekstas leidžia suprasti, kad kalbėjimo momentu Šeštinės jau nebevadinos Mažylių švente.

Svarbiausia šių adverbialų funkcija yra lokalizuoti įvykius praeityje, laiko atstumas iki atskaitos taško niekaip nenusakomas, o lyginimas (numanomas arba išreikštas, vartojant lyginamąjį jungtuką) yra antrinis šių adverbialų reikšmės elementas. Galimi ir atvejai, kai lyginimo nėra, tarkim:

(106) *Nobelio premijos laureatas H. Biolis lietuvių skaitytojui pažįstamas jau visai neblogai. **Ankstėliau** yra pasirodę jo romanai „Biliardas pusę dešimtos“, „Grupinis portretas su dama“, „Klouno akimis“, „Namai be šeimininko“ ir kt.*

(106) pavyzdyje nurodoma praeities situacija be jokio lyginimo: teigiama, kad praeityje pasirodė keletas rašytojo romanų.

Visi šie adverbialai atlieka ir daugiau funkcijų, jie gali būti vartojami ir kaip sekos adverbialai, taigi – perteikti santykį tarp dviejų įvykių. *Pirma* ir *pirmiau* gali nurodyti ir erdvinius santykius, pavyzdžiui:

(107) *Vadinasi, su biudžetu bus atsiskaityta tik tuo atveju, jeigu liks pinigų atsiskaičius su **pirmiau** eilėje stovinčiais kreditoriais.*

Leksinis konceptas [PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS PRAEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE]. Leksinis konceptas [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] realizuojamas adverbialais *kada, kada nors, kažkada, kažkuomet, kuriądien, kuomet, kuomet nors, anksčiau ar vėliau* bei jų variantais (*kažkadais, kaž(n) kada, kaž(n) kuomet, kurią dieną* ir kt.), taip pat adverbialu *bet kada*. Šie adverbialai gali nusakyti tiek laiką ateityje, tiek laiką praeityje, o adverbialas *kažkada* – ir tolimą praeitį.

Net tais atvejais, kai nurodomas įvykio laikas praeityje, tas įvykis nebūtinai yra vykęs:

(108) *O vaikai anaipol ne angeliukai. Antai vienas trylikametis kokį nori automobilį nuvarys per penkiolika minučių. Gal kuriam nors mokytojui kantrybė kada ir trūko...*

(109) *Archeologų nuomone, labai abejotina, ar šiame aukštumos kyšulyje kada nors galėjo būti piliavietė.*

(110) *Sakykite, ar jums kada nors yra tekę lankytis teatre?*

(111) *Tik labai nemėgsta vyriškių, pasiramsčiuojančių lazdomis... Gal kažkada yra gavęs, kaip sakoma, į kailį.*

(112) *Ar nesi kuomet skaitęs itališkai Nicolaum Machiavellum, kuris rašė de principe – apie kunigaikštį?*

(108–112) pavyzdžiuose orientacinių įvykių – kantrybės trūkimo, piliavietės buvimo, lankymosi teatre, gavimo į kailį, Machiavellio skaitymo – vykimo laikas nėra žinomas, tai gali būti bet kuris momentas praeityje. Be to, įvykis galėjo ir apskritai nevykti: (108) ir (111) pavyzdžiuose neužtikrintumą, kad įvykis vyko, pabrėžia dalelytė *gal*, (109) pavyzdyje – pasakymas *labai abejotina*, (110) ir (112) pavyzdžiuose – klausimo forma.

(113) *Siauri ir platūs, gležni ir raumeningi, tiesūs ir nuolaidūs, blyškūs ir baltučiai, putlūs ir liesi – visi pečiai, kuriuos kada nors sukūrė gamta, skirtingais laikotarpiais buvo madingi.*

(114) *Vieną saloną puošė turkiška palapinė, kažin kada kažin kieno pargabenta.*

(115) *Todėl pilną Mačernio poezijos vaizdą turi tik tai, kas yra kuomet nors girdėjęs jį patį skaitant.*

(116) *O kad LDDP mutantas egzistuoti baigė – tai ir gerai: anksčiau ar vėliau tai turėjo įvykti.*

(117) *Išsivedė mane, **kuriądien** 1947 m. pas jį apsilankiusį, ir, atsisukęs Gedimino prospekto link, įtūžęs šaukė bene tokiais žodžiais <...>.*

(113–117) pavyzdžiuose įvykio vykimo faktas nekvestionuojamas: (113) pavyzdyje kalbama apie žmogaus pečius, kuriuos sukūrė gamta tam tikru – nežinomu – momentu praeityje, (114) pavyzdyje – apie palapinę, kurios pargabenimo laikas yra nežinomas, (115) – apie girdėjimą, kaip Mačernis skaito savo poeziją, kuriuo nors metu praeityje, (116) – apie LDDP egzistavimo baigtį, kuri turėjo įvykti kuriuo nors metu, (117) – apie apsilankymą, kuris vyko 1947 m., tačiau kurią tiksliai dieną – nežinoma.

Taigi, visi įvykiai – vykę ar tik galbūt vykę – lokalizuojami praeityje, o tiksliau jų vykimo laikas nedetalizuojamas.

Neapibrėžtą laiką praeityje nusako ir adverbialai *kada* bei *kuomet*, vartojami kaip klausiamieji žodžiai:

(118) ***Kada** buvo pradėta „Dainų dainelė“?*

(119) ***Kada** buvote Jablonskio sekretoriumi? **Kada** gavote JAV pilietybę?*

(120) *Žurnalistė: Dalia, o **kuomet** buvo sunkiausia? Dalia: Kai reikėjo apsispręsti eiti pas gydytoją, buvo baisiausia, nes anksčiau dar niekad nesikreipiau pas ginekologą.*

(118) pavyzdyje įvykio vykimo faktas nekvestionuojamas – „Dainų dainelė“ iki kalbėjimo momento tikrai buvo pradėta, tik subjektui nežinoma, kuriuo metu. Taip pat ir (119) pavyzdyje – žinoma, kad įvykiai vyko (apklausiamasis buvo Jablonskio sekretorius ir gavo JAV pilietybę), tik nežinomas jų vykimo laikas. (120) pavyzdyje adverbialas *kuomet* nurodo tą momentą praeityje, kai subjektui buvo sunkiausia, tačiau klausiančiajam šio įvykio laikas yra nežinomas.

Iš šių adverbialų savo funkcija išsiskiria adverbialas *bet kada*. Kai vartojamas praeities kontekstuose, jis lokalizuoja tik įvykio galimybę, o ne patį įvykio vykimą:

(121) *Keliaudavau su padirbtu pasu, tad nuolat buvau įsitempusi ir susikaupusi – privalėjau staigiai orientuotis. Įkliūti galėjau **bet kada**.*

(122) *Lietuvio gyvybė nieko nekainavo atėjūnams, galėjo **bet kada** užpūsti kaip žvakę, ir niekam už tai atsakyti nereikėjo.*

(121) pavyzdyje orientacinis įvykis, lokalizuojamas adverbialu *bet kada*, yra galimybė įkliūti – subjektas galėjo įkliūti bet kuriuo metu, bet ar įkliuvo – nežinoma. (122) pavyzdyje orientacinis įvykis yra galimybė lietuvio gyvybę

užpūsti kaip žvakę, įvykis galėjo vykti praeityje bet kuriuo metu, bet ar vyko – taip pat nežinoma. Taigi, pats įvykio vykimo faktas nėra patvirtintas, tik konstatuojama, kad praeityje būta tokios galimybės.

Leksinį konceptą [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] galima apibrėžti taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEŽINOMU LAIKU PRAEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *kartą, sykį, vienąkart (vieną kartą, vienkart), vienąsyk (vieną sykį), vienądien (vieną dieną), vienąnakt (vieną naktį), vienąryt (vieną rytą), vienąvakar (vieną vakarą)*. Tai labiausiai suprieveiksmėję adverbialai, tačiau šį leksinį konceptą gali nusakyti ir nesuprieveiksmėję adverbialai *vieną žiemą / pavasarį / popietę / pavakarę* ir t. t. Šie adverbialai yra daugiazoniai – tik kontekstas lemia, ar jais nusakomas praetis, ar ateities laikas. Kai nusakomas praetis laikas, nurodoma, kad įvykis vyko neapibrėžtu (kalbėtojui žinomą, tačiau kalbėjimo situacijai nesvarbiu) laiku praeityje, atstumas iki kalbėjimo momento taip pat neapibrėžtas.

Dalis šių adverbialų nurodo neapibrėžtą kartą praeityje:

(123) *Pasitaiko įvairių kuriozų – kartą prieš spektaklį paskambina mokytojas ir pasako: „Nepradėkite spektaklio, nes mes dar „Akropolyje“.*

(124) *Sykį su geriausia drauge nusprendėme Naujuosius sutikti Paryžiuje.*

(125) *Atėjo vienąkart pas ją V. Mockus ir vyriškai pasišnekėjo: girdi, arba tu liaukis, arba... cypsi.*

(126) *Pamenu, vienąsyk pasikviečiau draugus iš Kupiškio patalkėti vežant šieną.*

Visi šie adverbialai gali būti vartojami sinonimiškai, nes nurodo kartą (sykį) praeityje. Tarkim, (124) pavyzdyje orientacinis įvykis yra sprendimas Naujuosius sutikti Paryžiuje, jis vyksta prieš kalbėjimo momentą. Kada tiksliau tas įvykis vyko, niekaip nenurodoma, taigi, čia svarbu ne tikslus įvykio laikas, o pats įvykio faktas – tiesiog toks įvykis vyko. Kaip ir kiti praeitį nusakantys adverbialai, taip ir šie naratyviniuose tekstuose gali būti vartojami su vadinamuoju istoriniu esamuoju laiku³⁰ (123). Šiais adverbialais gali būti pradedamas pasakojimas (124) (taip pat ir pasakos – tai dažna pasakų pradžios formulė).

³⁰ Angl. *historical present* – ‘istorinis esamasis laikas’. Kadangi lietuvių kalbotyroje šio termino atitiktis nėra, šiame darbe bus vartojamas termino anglų kalba atitikmuo *istorinis esamasis laikas*.

Kai svarbus ne tik įvykio vykimo faktas, bet ir jo laikas, šių adverbialų nurodomas neapibrėžtas laikas gali būti sukonkretinamas kitais adverbialais:

(127) *Kartą, jau baigiantis tarnybai, užėjau pas dėdę pasitarti, kaip man toliau teks gyventi, nes į gimtuosius Sabelkas grįžti nebesirengiau <...>.*

(128) *Sykį ankstų rytmetį sulaikęs kvėpavimą pirštų galais prisėlinau prie tuščios virtuvės ir pro siaurą durų plyšelį žvilgtelėjau vidun – deja <...>.*

Kiti leksinį konceptą [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] nusakantys adverbialai nurodo ne kartą praeityje, o paros dalį: dieną, naktį, rytą ir vakarą, taigi laiką nusako kiek konkrečiau, tačiau atstumas iki kalbėjimo momento niekaip neapibrėžiamas – neaišku, ar tai tolimesnis praeitis, ar artimas:

(129) *Prasidėjo nesutarimai, pykčiai, kol jo moteris vieną dieną pareiškė: „Tu – kaip nori, o mes išvažiuojame.“*

(130) *Vieną naktį, kai patekėjo dailus mėnulio ovalas ir pakibo dangaus vidury, ir visa žemė tarsi plaukštėsi ore, Pranciškus vaikštinėjo Asyžiaus takeliais <...>.*

(131) *Vieną rytą atėjusi į darbą po durimis radau geltoną voką.*

(132) *Pasijuto toks niekam nereikalingas, kad vieną vakarą be pasirinkimo išgėrė vos ne visas namuose užsilikusias tabletes...*

(129) pavyzdyje orientacinis įvykis – pareiškimas – lokalizuojamas nenurodytą dieną iki kalbėjimo momento, (130) pavyzdyje orientacinis įvykis – Pranciškaus vaikštinėjimas Asyžiaus takeliais – lokalizuojamas nenurodytą naktį (šalia pavartotais kitais laiko adverbialais ši diena labiau sukonkretinama) iki kalbėjimo momento ir t. t. Adverbialas *vieną dieną* (ir jo variantai) gali būti vartojamas ir kaip kartą (sykį) nurodančių adverbialų sinonimas, nes juo nebūtinai nusakoma paros dalis.

Visi aptariamą leksinį konceptą nusakantys adverbialai gali funkcionuoti ir kaip kiekybės adverbialai.

Leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEAPIBRĖŽTĄ KARTĄ (SYKĮ) AR PAROS METĄ PRAEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[PROKSIMALINĖ PRAEITIS]. Visi šį leksinį konceptą realizuojantys adverbialai – *šiandien (šiandie, šiandieną, šiandien), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną), šiandieną (šiandieną)* (taip pat nesuprievoiksmėję adverbialai *šį pavasarį, šį rudenį, šiemet (šįmet, šiais metais), šįkart (šį kartą, šiuokart), šįsyk (šį sykį, šiuosyk)* – yra daugiazoniai,

t. y. įvykį gali lokalizuoti praeityje, dabartyje ir ateityje. Jais nusakomas arčiausiai atskaitos taško esantis tam tikras paros metas, metų laikas, diena ir metai, kartas (sykis). Parodomasis įvardis *šis*, visų šių adverbialų pirmasis sandas, yra proksimalinės deiksės reprezentantas, todėl šie adverbialai nusako proksimalinę (arčiausiai patyrėjo lokacijos esančią) praeitį.

Visi šį leksinį konceptą išreiškiantys adverbialai (išskyrus *šįsyk* ir *šįkart*) orientacinį įvykį lokalizuoja atskaitos taško dieną arba atskaitos taško metais. Kai įvykis lokalizuojamas praeityje, orientacinis įvykis, kaip paprastai, yra prieš atskaitos tašką:

(133) *Aš šiandien parašiau Gallimard'ui <...>, kad Jums išsiųstų visus mano dramos veikalus <...>.*

(134) *Šiąnakt man labai skaudėjo galvą, kankino nemiga...*

(135) *Keletą dienų jis nieko neėdė, o šįryt radau jį negyvą savo narve <...>.*

(136) *Aš bandžiau paaiškinti tėvui, bet jis šįvakar buvo per daug susikrimtęs ir nenorėjo manęs klausyti.*

(137) *Vilniaus jaunuomenės klubas „Bastet“ šių vasar įsteigė 4 stovyklas.*

(138) *Bet šių žiem taip atsitiko, kad jiems, ir be didesnių kaimietišku rūpesčių gyvenantiems, prireikė pagalbininkės.*

(139) *Šiomet, beje, pareiškė norą atestuotis net 120 pradinių klasių mokytojų.*

(133) pavyzdyje orientacinis įvykis – parašymas Gallimard'ui – lokalizuojamas atskaitos taško dieną, tačiau tą dienos dalį, kuri jau yra praėjusi (iki atskaitos taško). (134) pavyzdyje orientacinis įvykis – galvos skaudėjimas ir nemiga – lokalizuojamas naktį prieš atskaitos tašką, taigi pasakymo ištartimo momentu naktis jau yra pasibaigusi. Adverbialo *šiąnakt* reikšmę šiame sakinyje (ir kituose, kuriuose nurodoma praeitis) dar galima apibrėžti taip: ‘praėjusią naktį’. (135–138) pavyzdžiuose minimas laiko tarpas – rytas, vakaras, vasara ir žiema – kalbėjimo momentu nebūtinai yra pasibaigęs. Adverbialų *šįryt*, *šįvakar*, *šių vasar* ir *šių žiem* reikšmes galima apibrėžti taip: ‘atskaitos dienos rytą’, ‘atskaitos dienos vakarą’, ‘atskaitos metų vasarą’ ir ‘atskaitos metų žiemą’. (139) pavyzdyje adverbialu *šiomet* nurodomi metai kalbėjimo metu dar nėra pasibaigę.

Adverbialų *šiąnakt*, *šįryt* ir *šįvakar* sinonimai – dvidėmeniai adverbialai *šiandien naktį*, *šiandien rytą* (*ryte*, *iš ryto*), *šiandien vakare*:

(140) *15.45 val. paskambino Juozas Tiškus ir tarp kitko pranešė, kad šiandien naktį mirė Liudas Šaltenis <...>.*

(141) *Ar pas jus šiandien rytą buvo elektra?*

(142) *Tik šiandien vakare galėjau peržiūrėti kitus savaitraščius.*

Kiek kitaip yra su adverbialais *šiandien* ir *šiandien dieną*. Adverbialu *šiandien* nusakomas paros laikas nebūtinai yra diena, tai gali būti bet kuris paros metas. Norint nusakyti dieną kaip paros metą vartojamas adverbialas *šiandien dieną*.

Šių adverbialų nurodoma proksimalinė praeitis gali būti sukonkretinama kitais adverbialais. Paros metas (143) gali būti sukonkretinamas nurodant valandą, metų laikas (144) – mėnesį, savaitę, metai (145) – mėnesį, ketvirtį, pusmetį ir pan.:

(143) *Šįryt 9 val. aš susisiečiau su savo būstine Kandahare ir apie Osama bin Ladeną nieko nepranešama.*

(144) *Šiąvasar (VI.25), ankstų sekmadienio rytą – apie 5 val. Pasvalyje, Vytauto gatvėje, ties namu, pažymėtu 30-uuju numeriu, prasižiojo grindys.*

(145) *O šiomet rugpjūčio mėnesį pirmą kartą nuo reformų pradžios infliacija labai sumažėjo.*

Kad šie adverbialai nurodytų praeities laiką, turi būti vartojami būtieji laikai. Išimtinis atvejis – vadinamasis istorinis esamasis laikas:

(146) – *Kas per tvarka mūsų spaustuvėje. Šįryt nueinu į mašinų skyrių. Visi vokiečių leidiniai atidėti į šalį ir visomis mašinomis spausdina tik jūsų „Kūrybą“.*

(146) pavyzdyje adverbialas *šįryt* orientacinį įvykį – nuėjimą į mašinų skyrių – lokalizuoja praeityje, atskaitos taško dienos ryte.

Kiek kitokie yra sinonimiškai vartojami adverbialai *šįkart* ir *šįsyk*. Jie nurodo ne tam tikrą paros metą ar metų dalį, bet tam tikrą kartą, esantį arčiausiai patyrėjo *dabar*. Jau patys savaime jie presuponuoja, kad tai ne pirmas kartas, kai vyksta tam tikras įvykis, tik jo rezultatas yra kitoks nei ankstesnių panašių kartų, pavyzdžiui:

(147) *Kiek vėliau Lietuvos vadovas sakė žurnalistams, kad ne pirmą kartą gyvenime patiria ašarinių dujų poveikį. Tačiau, skirtingai nei anksčiau, šįkart ašaros jam neištryško.*

(148) *Po triuškinančio pralaimėjimo praėjusį savaitgalį „Inkarui“ šįsyk jaunieji žalgiriečiai išvengė panašaus likimo.*

Abiejuose pavyzdžiuose adverbialais *šįkart* ir *šįsyk* lokalizuojami orientaciniai įvykiai vyksta ne pirmą kartą – tai galima suprasti ir iš konteksto. (147) pavyzdyje Lietuvos vadovas ašarinių dujų poveikį yra patyręs kelis kartus, bet tas kartas, kuris yra arčiausiai kalbėjimo momento, išsiskyrė tuo, kad jam neištryško ašaros. (148) pavyzdyje pateikiamas įvykis – „Inkaro“ ir „Žalgirio“ rungtynės – vyksta bent du kartus, tik abiejų rungtynių rezultatai yra skirtingi – tą sykį, kuris yra arčiausiai kalbėjimo momento, žalgiriečiai rungtynes laimi.

Leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS TAM TIKRĄ DIENĄ, PAROS METĄ, METŲ LAIKĄ, TAM TIKRAIS METAIS, TAM TIKRĄ KARTĄ (SYKĮ) PRAEITYJE, ARČIAUSIAI EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES].

[DISTALINĖ PRAEITIS]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *anądien* (*aną dieną*), *anąnakt* (*aną naktį*), *anąryt* (*aną rytą*), *anąvakar* (*aną vakarą*), *anąmet* (*anais metais*, *aną metą*), *anąkart* (*aną kartą*, *anuokart*), *anąsyk* (*aną sykį*, *anuosyk*) ir *andai*. Jų visų (išskyrus *andai*) pirmasis sandas yra parodomasis įvardis *anas*, išreiškiantis distalinę deiksę (toli nuo kalbėtojo) (žr.: Rosinas 1996; Ambrazas 2006; Judžentytė 2017; Judžentytė-Šinkūnienė 2018), taigi, šie adverbialai žymi distalinę praeitį, nutolusią nuo kalbėjimo momento. Visi minėti adverbialai yra vienos zonos – praeities – adverbialai.

Anądien, *anąnakt*, *anąryt* ir *anąvakar* žymi dieną, naktį, rytą ir vakarą praeityje:

(149) „Negalvojau, kad ateis toks laikas, kai anūkams negalėsiu padėti net pačių pigiausių sausainių dėžutės. Kaimynės anūkas **anądien** tvirtino, kad jam geriau būtų gyventi vaikų namuose, kuriuose per šventes valdžia lankosi, užsieniečiai dovanų atveža“, – rašo nusiminusi moteris.

(150) Šoktelėjęs ant laipto, ant kurio **anąnakt** sėdėjau, nuspaudžiu juodą mygtuką.³¹

(151) Algimantas Šlapikas drožia tokią medinę žuvį, o Sigitas Straigis – giedančius paukščius. **Anąryt** Juozo Šlivinsko laukė „staigmena“ – užrašėlis ant jo kuriamos skulptūros <...>.

(152) Ar jis visai pamišęs, užverda šeimininkas, rašyti čia nesą ko ir jau klausia už vieno stalo su Manio Jogu, Ochsenblutų Maksu ir Hagerio Migu kaip ir **anąvakar** kortuojantį savo sūnų, ar jis sutvarkęs tą reikalą dėl policininko?

³¹ Pavyzdys paimtas iš grožinės literatūros patekstynio, nes publicistikos patekstynyje nepaliudytas.

(149) pavyzdyje adverbialas *anądien* orientacinį įvykį – tvirtinimą, kad geriau gyventi vaikų namuose, – lokalizuoja vieną dieną praeityje. Kuri tiksliai diena tai buvo, nei kalbėtojui, nei klausytojui nėra svarbu. Taip pat yra ir kituose pavyzdžiuose: (150) nurodoma, kad įvykis vyko vieną naktį praeityje, (151) – vieną rytą praeityje, (152) – vieną vakarą praeityje.

Pateiktuose pavyzdžiuose nėra aišku, ar orientaciniai įvykiai užėmė visą, ar tik dalį adverbialais nurodomo laiko intervalo. Toliau pateikiamame pavyzdyje aiškiai nusakoma, kad adverbialo *anądien* referentas yra visa diena:

(153) *Nes tie žmonės, ypač medžioklės brakonieriai, kaip reik ginkluoti. Niekad nežinai, ko galima iš jų sulaukti... Anądien buvo vandenu ir šiukšlynų diena, šiandien – medžių diena.*

Adverbialas *anąmet* turi ne vieną reikšmę: DLKŽ užfiksuota jo reikšmė – ‘anais metais’, o LKŽ – ‘aną metą, anąkart’. Ne visais atvejais aišku, kuria reikšme vartojamas šis adverbialas:

(154) *Anąmet Aukštaitijos nacionalinio parko poilsiavietėse, turizmo ir rekreacijos centre Palūšėje atsilankė apie 4 000 žmonių. Šiomet jų tikimasi sulaukti dvigubai daugiau.*

(155) *Senas kapų sargas Marijampolėje anąmet aiškino, kad prabangiais limuzinais atriedantys skustagalviai be ceremonijų įžūliai pareikalauja: „Seni, mūsų bosą nukepė...“*

(156) *Saujelei akcininkų oratoriai teisinosi, kad neigiamos įtakos bendrovės finansams turi smunkantis Vokietijos markės ir Švedijos kronos kursas. (Anąmet smarkiai skundėsi lito įvedimu.)*

(154) pavyzdyje *anąmet* referentas yra aiškus dėl *anąmet* ir *šiomet* priešpriešos, taigi, tai yra praėję metai. Adverbialas *anąmet* gali žymėti bet kuriuos praėjusius metus, o šiame pavyzdyje iš konteksto aišku, kad *anąmet* referuoja vienus metus iki atskaitos laiko. (155) ir (156) pavyzdžiuose nėra aišku, ar *anąmet* nurodo metus, ar kartą praeityje.

Adverbialai *anąkart* ir *anąsyk* vartojami sinonimiškai ir žymi kartą (sykį) praeityje:

(157) *Vakar viena moterėlė autobuse giriasi kitai: geras, tai geras mūsų pirmininkėlis. Anąkart pasišaukė ir sako: neturiu iš ko, Antosėl, tau atlyginimo mokėti.*

(158) – *Atsimenate, **anąsyk** aš pasakojau apie tą gestapo kurjerį, palaikiusį glaudžiausius ryšius su pogrindininkais.*

Abiejuose pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – pasišaukimas ir sakymas (157) bei pasakojimas (158) – lokalizuojami vieną kartą praeityje. Minimas kartas (sykis) daugiau niekaip nesukonkretinamas.

Adverbialas *andai* taip pat nėra vienareikšmis: jis gali būti vartojamas kaip adverbialų *anądien*, *anąkart* ir *anąsyk* sinonimas arba kaip adverbialo *anuomet* sinonimas. Kai vartojamas pastarąja reikšme, *andai* priskiriamas deiktiniams-anaforiniams adverbialams (žr. § 3.2.1 (DISTALINĖ PRAEITIS)).

(159) *O pakėlęs galvą pamatau B., kurį **andai** rodė per televiziją, kaip ieškomą policijos.*

(159) pavyzdyje adverbialas *andai* orientacinį įvykį – B. rodymą per televiziją – lokalizuoja vieną dieną arba kartą praeityje.

Adverbialais *anądien*, *anąkart*, *anąsyk* ir *andai* gali būti pradedamas pasakojimas – klausytojui iš karto nurodoma, kad kalbėtojo minimi įvykiai vyko praeityje, o kitos laiko aplinkybės pasakojimui neturi reikšmės:

(160) ***Anądien** rodė televizijos laidą apie tokį Zovą ir jo bandymus prastumti projektus, susijusius su klonavimu „in vitro“.*

(161) ***Anąkart** pervažiuojant Aleksoto tiltą tarp autobuso keleivių užsimezgė įdomus pokalbis.*

(162) ***Anąsyk** eidamas per Lietuvą sutikau Kudirką.*

(163) ***Andai** žadėjau parašyti apie garsiąją Normano Davieso Lenkijos istoriją, bet jeigu būčiau nuoseklus, turėčiau visą vasarą jai paskirti!*

Šiems adverbialams būdinga ir tai, kad naratyviniuose tekstuose jie gali būti vartojami su esamuoju laiku, tačiau ir tokiu atveju įvykiai lokalizuojami praeityje:

(164) *Sėdi **anądien** Vilytė kieme ant suoliuko ir skaito knygą. Prie jos tuoj pribėgo dvi bendraamžės. Taip visos trys, labai susidomėjusios, skaitė, vartė knygą.*

(165) ***Anąkart** vaikštom po Šilainių prekybos centrą Kaune ir savo akimis netikim: puikuojasi obuoliai iš PAR.*

(166) *Nori tikėk, nori netikėk, o Brangusis pasakoja: – Paskambina **andai** prie durų. Atidarau. Stovi tokia bedantė, kretanti senė iš Klykolių ir prašo: „Duok atsigerti.“*

Distalinę praeitį nusakantys adverbialai gali būti vartojami ir anaforiškai (žr. § 3.2.1 (DISTALINĖ PRAEITIS)).

Leksinis konceptas [DISTALINĖ PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEAPIBRĖŽTĄ DIENĄ, PAROS METĄ, NEAPIBRĖŽTAIS METAIS, NEAPIBRĖŽTĄ KARTĄ (SYKĮ) PRAEITYJE, TOLI NUO EGOCENTRINĖS *DABAR* PATIRTIES].

3.1.2 Ateitis

Orientacinis įvykis lokalizuojamas ateityje, t. y. sagitalės *vėliau* regione, egocentrinės *dabar* patirties atžvilgiu. Adverbialai perteikia santykį tarp orientacinio įvykio ir atskaitos taško. Perspektyvos taškas nėra svarbus, nes tiriami adverbialai neperteikia nei judančio ego, nei judančio laiko modelių. Galimi keli su ateitimi susiję leksiniai konceptai: [TOLIMA ATEITIS], [ARTIMA ATEITIS], [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE], [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE] ir [PROKSIMALINĖ ATEITIS].

[**TOLIMA ATEITIS**]. Leksinis konceptas [TOLIMA ATEITIS] išreiškiamas adverbialu *negreitai* ir jo trumpesniu variantu *negreit*. Laiko atstumas tarp orientacinio įvykio ir atskaitos taško yra didelis, bet tiksliau nenusakomas, nebent adverbialas vartojamas kataforiškai (169, 170):

(167) *Ja bus galima vadovautis tik tada, kai kaime dirbs bendrosios praktikos gydytojai, bet tai bus **negreitai**.*

(168) *Gal kada ir grįšim. Bet turbūt **negreit**.*

(169) *Derlių pjausime **negreitai, gal po kokių dvidešimties metų**.*

(170) *Miškų tyrimo instituto Miško genetikos atkūrimo skyriaus vedėjas Rimvydas Gabrilavičius sako, kad šie medžiai nežus, lają jie suformuos, bet tai bus **negreit, tik po kelerių metų...***

(167) ir (168) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – bendrosios praktikos gydytojų dirbimas ir grįžimas – lokalizuojami tolimoje ateityje patyrėjo temporalinės lokacijos atžvilgiu. (169) ir (170) pavyzdžiuose adverbialas *negreit(ai)* orientacinius įvykius – derliaus pjovimą ir lajos suformavimą – lokalizuoja tolimoje ateityje, tačiau kadangi jie vartojami kataforiškai, vėlesniame kontekste pateikiamas jų referentas („po kokių dvidešimties metų“ ir „tik po kelerių metų“).

Laiką ateityje nurodantis adverbialas *negreit(ai)* vartojamas su būsimuoju laiku, o vartojamas su kitais gramatiniais laikais jis atlieka daugiau funkcijų – gali rikiuoti įvykius vieną po kito arba nusakyti trukmę.

Leksinis konceptas [TOLIMA ATEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS TOLIMOJE ATEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[ARTIMA ATEITIS]. Leksinį konceptą [ARTIMA ATEITIS] išreiškiančių adverbialų įvairovė gana didelė, tai adverbialai *bemat(ant)*, *beregint*, *dabar*, *gangreit*, *greit(ai)*, *kaipmat (kaip matai)*, *nedelsiant*, *netrukus (neilgai trukus, neilgtrukus)*, *(nieko) nelaukiant*, *nūn(ai)*, *tučtuojau (tučtuoj, tučtuojaus)*, *tuoj(au) (pat) (tuojaus)*, *veik(iai)*:

(171) *Man kažkaip ir baisoka, kad jis vis greta ir greta mūsų taikstosi eiti. Toks jau sudžiūvęs, pageltęs, jog, regis, **bemat** ims ir nugrius <...>.*

(172) *Ateis, mieloji, visi **beregint** bus čia.*

(173) ***Dabar** padarysime eksperimentą, kuris padės jums suprasti, kas yra ribos ir kaip mūsų ribos pasireiškia bendraujant su kitais.*

(174) *Daug didesnė tikimybė, kad, tarkim, pasaulio autorių teisių gynimo organizacijos iškels mums tarptautinį skandalą **gangreit**.*

(175) – *Nusiraminkit, – šypsosi panelė. – Jau **greitai** kelionės pabaiga.*

(176) – *Mauči, o **kaipmat** gauni į snukį! – paaiškinu.*

(177) – *Kreipkimės į Prezidentą, – sakė jis. – Tokį Seimą vertėtų **nedelsiant** paleisti.*

(178) *Augalų evoliucijos namai **netrukus** lankytojams atvers duris.*

(179) *Šilumos taupymo būdų yra, reikia, **nieko nelaukiant**, jais pasinaudoti.*

(180) *Atvažiavo sanitarai ir išgabeno visus į beprotnamį. **Nūnai**, sako, šis užkeiktas namas bus nugriautas ir toj vietoj pastatyta degalinė.*

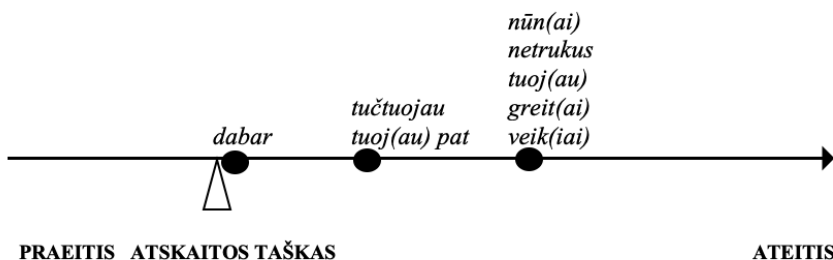
(181) – *Mūsų nuomonė tokia, kad ji niekuo neprasikaltusi ir kad ją reikia **tučtuojau** paleisti.*

(182) *Daržoves atidžiai išrūšiuojame. Blogesnes **tuoj pat** sunaudokime, o geresnes susluoksniuokime su durpėmis ar smėliu ir palikime žiemai.*

(183) *Teisk savo artimą teisingai ir atmink, kad **veikiai** Tu pats už viską turėsi duoti apyskaitą!*

Adverbialas *dabar*, kaip jau buvo minėta, atlieka ir daugiau su laiku susijusių funkcijų: gali įvykį lokalizuoti artimoje praeityje ir dabartyje (beje, daugiazonis yra ir adverbialas *nūnai*). Šiuo atveju adverbialas *dabar* referuoja įvykio laiką, o ne kalbėjimo momentą, kaip išreiškiant dabartį. Atstumas tarp

dabar nusakomo įvykio laiko ateityje ir atskaitos taško (patyrėjo *dabar*) yra minimalus, įvykis lokalizuojamas iškart po atskaitos taško – galima sakyti, pratęsia atskaitos taško laiką. Tarp kitų artimą ateitį išreiškiančių adverbialų nusakomo laiko ir atskaitos taško atstumas yra didesnis (žr. 10 pav.).

10 pav. Leksinį konceptą [ARTIMA ATEITIS] išreiškiančių adverbialų lokalizuojamų įvykių išsidėstymas laiko ašyje

Kaip matyti iš 8 ir 10 paveikslų, leksiniai konceptai [ARTIMA PRAEITIS] ir [ARTIMA ATEITIS] deiktiniais adverbialais realizuojami labai panašiai, tik veidrodiniu principu: ateities konceptas – sagitalės dešinėje, praeities konceptas – kairėje. Abiem atvejais galima skirti tris atstumo iki atskaitos taško žingsnius: prie pat atskaitos taško, kiek toliau nuo atskaitos taško ir toli nuo atskaitos taško.

Nusakant ateities įvykius su adverbialais vartojamas būsimasis laikas (171–175, 178, 180), įvairios konstrukcijos su modaliniais veiksmazodžiais (*galėti, privalėti, reikėti, turėti* ir pan.) (177, 179, 181, 183), liepiamosios nuosakos formos (182).

Visi artimą ateitį nusakantys adverbialai atlieka ir daugiau su laiku susijusių funkcijų, ne tik deiktines. Dažniausiai jais išreiškiami įvykių sekos santykiai, todėl šios jų funkcijos bus aptartos vėlesniuose skyriuose. Adverbialai *greitai* ir *gangreit* kalboje funkcionuoja ir kaip būdo adverbialai.

Leksinis konceptas [ARTIMA ATEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS ARTIMOJE ATEITYJE EGOCENTRINĖS *DABAR* PATIRTIES ATŽVILGIU].

[TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *ryt(oj), poryt, užporyt* ir *kitąmet*, taip pat *kitądien (kitą dieną), kitąnakt (kitą naktį)* ir *kitąryt (kitą rytą)*.

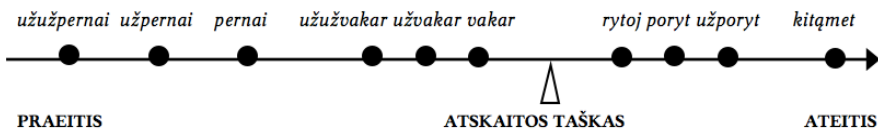
Adverbialai *ryt(oj), poryt, užporyt* ir *kitąmet* laiko atstumą nuo patyrėjo *dabar* matuoja dienomis ir metais: viena diena (*rytoj*), dvi dienos (*poryt*), trys dienos (*užporyt*), vieni metai (*kitąmet*). Lietuvių kalboje leksikalizavęsi trys

ateinančias dienas nusakantys terminai, ir vienas – ateinančius metus (kaip jau buvo minėta, praėjusias dienas ir metus nusakančių terminų leksikalizavosi po lygiai – po tris).

Patyrėjo *dabar* ir orientacinis įvykis priskiriami skirtingoms dienoms arba skirtingiems metams. Laiko atstumas ateityje nusakomas panašiai kaip laiko atstumas praeityje, tik nėra suprieveiksmėję dvejų ir trejų metų atstumą ateityje nusakantys adverbialai (žr. 14 lentelę). Laiko atstumą praeityje ir ateityje nusakančių adverbialų išsidėstymas laiko ašyje pavaizduotas 11 paveiksle.

14 lentelė. Tikslų laiko atstumą praeityje ir ateityje nusakantys adverbialai

<i>Laiko atstumas</i>	<i>1 diena</i>	<i>2 dienos</i>	<i>3 dienos</i>	<i>1 metai</i>	<i>2 metai</i>	<i>3 metai</i>
<i>Praeitis</i>	<i>vakar</i>	<i>užvakar</i>	<i>užųžvakar</i>	<i>pernai</i>	<i>užpernai</i>	<i>užųžpernai</i>
<i>Ateitis</i>	<i>rytoj</i>	<i>poryt</i>	<i>užporyt</i>	<i>kitąmet</i>	[<i>po dvejų metų</i>]	[<i>po trejų metų</i>]

11 pav. Tikslų laiko atstumą praeityje ir ateityje nusakančių adverbialų išsidėstymas laiko ašyje

Kadangi tyrinėjant adverbialų *užvakar* ir *užpernai* semantiką buvo atkreiptas dėmesys į jų darybą, reikia paminėti, kad tokiu pačiu principu sudarytas ir adverbialas *užporyt*: iš prielinksnio *už*, vartojamo ir erdviniams, ir laiko santykiams žymėti, bei adverbialo *poryt*. Taigi, horizontalioje laiko ašyje įvykiai išsidėsto taip: atskaitos taškas, į dešinę nuo jo – diena po atskaitos dienos (*ryt*), tada – dvi dienos po atskaitos taško dienos (nusakoma adverbialu *poryt*, sudarytu iš prielinksnio *po* ir adverbialo *ryt*), ir galop – trys dienos po atskaitos taško dienos, nusakomos adverbialu *užporyt*. Taigi, nusakant dienas praeityje ir ateityje pastebima darybos asimetrija: diena prieš *vakar* suvokiama kaip esanti už vakar, diena po *ryt* suvokiama tiesiogiai, o dienos prieš *užvakar* ir po *poryt* suvokiamos kaip esančios už *užvakar* ir už *poryt*.

Orientacinis įvykis, lokalizuojamas tikslų laiką ateityje nusakančiais adverbialais, gali užimti dalį adverbialu nusakomo laiko intervalo (184–187) arba visą intervalą (188–191):

- (184) – *Mamyte, prašau eik gulti, – maldavau. – **Rytoj** pasikalbėsim.*
- (185) *Lietuvos krepšininkės **poryt** Prancūzijoje pradės finalinį 28-ojo Europos čempionato turnyrą.*
- (186) *Ar aritmetikos taisyklės garantuoja, jog **užporyt** ten atrasi šilingą?*
- (187) *Svajonės paversti vaško lydymo krosnį turizmo objektu išsipildys jau **kitąmet**.*

(184–186) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – pasikalbėjimas, turnyro pradėjimas ir šilingo atradimas – lokalizuojami atitinkamai vieną, dvi ir tris dienas po atskaitos taško dienos. (187) pavyzdyje orientacinis įvykis – svajonės išsipildymas – lokalizuojamas praėjus metams po patyrėjo *dabar*.

- (188) ***Rytoj** bus diena, tokia pati, kaip ir visos.*
- (189) ***Poryt** bus du mėnesiai nuo žiemos pradžios.*
- (190) *Net sutrikau, kai vienas berniukas, tyliai priėjęs prie manęs, paklausė: „Mokytoja, ar aš galiu čia būti, man tik **poryt** bus 14 metų?“*
- (191) – ***Kitąmet** bus trisdešimt metų, kai dirbu gydytoja.*

(188–191) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – tokia pati diena, du mėnesiai nuo žiemos pradžios, 14-as gimtadienis, 30 metų sukaktis – trunka arba visą dieną (188–190), arba visus metus (191).

(192–195) pavyzdžiuose visi adverbialai vartojami su būsimoju laiku, tačiau įvykis ateityje lokalizuojamas ir vartojant esamąjį laiką (192, 193), ir liepiamosios (194) bei tariamosios nuosakos (195) formas:

- (192) *Santechniką **rytoj** laidoja.*
- (193) ***Rytoj** atestuojam, **poryt** atleidžiam.*
- (194) *Nežinau, aš tik po atostogų, ateikit **rytoj!***
- (195) *Pasak jo, profsąjungos sieks, kad **kitąmet** būtų priimtas sprendimas MMA padidinti iki pusės Statistikos departamento skelbiamo vidutinio darbo užmokesčio.*

Neprototipinis atvejis – laiką ateityje nusakančių adverbialų vartojimas su būtaisiais laikais, pavyzdžiui:

- (196) *Smulkutė mokytoja susigūžė lyg nuo botago kirčių. Kai vedėsi mus atgal, nuo jos veido nenyko išgąstinga išraiška. Kitą dieną mokytoja apsirgo ir nebeatėjo į mokyklą. Neatėjo ir **poryt**. Vėliau sužinojome, kad ji persikėlė dirbti kitur.*

(196) pavyzdyje adverbialas *poryt* vartojamas naratyviniame tekste, kuriame vienas po kito vardijami įvykiai, tad adverbialu nusakomi ne ateities, o praeities santykiai. Be to, jis vartojamas nedeiktiškai – nurodo santykį ne su patyrėjo *dabar*, o su kitu įvykiu. Pavyzdyje perteikiama tokia įvykių seka: mokytoja išsigando, kitą dieną neatėjo į mokyklą, dar kitą dieną taip pat neatėjo į mokyklą. Adverbialu *poryt* fiksuojamas trečio įvykio laikas – praėjus dienai po įvardytos „kitos dienos“ („kita diena“ čia yra tarsi *rytoj* atitikmuo). Tipiniu atveju vietoj adverbialo *poryt* čia būtų vartojamas adverbialas *dar kitą dieną*.

Tikslų atstumą ateityje nusakančiais adverbialais nusakomas laikas gali būti sukonkretinamas kitais laiką nusakančiais žodžiais. Adverbialų *rytoj*, *poryt* ir *užporyt* nusakomas laikas gali būti sukonkretinamas nurodant paros metą (197), valandą (198, 199), savaitės dieną (199), adverbialo *kitąmet* nusakomas laikas – nurodant mėnesį ir dieną (200), tik mėnesį (201), metų laiką (202), ketvirtį (203):

(197) *Bet kuriuo atveju rytoj vėlai vakare (tiksliau, turbūt – jau penktadienio rytą) lauksime žinių iš Brazilijos.*

(198) *Pirmąjį rudens pirmadienį, t. y. poryt, 19 val. poetės Violetos Šoblinskaitės bičiuliai ir gerbėjai susibėgs į Kauno Senamiestyje esančią „Skliautų“ kavinę <...>.*

(199) *Man kiek paprieštaravus, ji pasakė, kad būtinai turiu ateiti poryt, trečiadienį, 11 valandą.*

(200) – *Mūsų įmonė užsidarys kitąmet liepos pirmą dieną, – sakė generalinis direktorius.*

(201) *Tai – kitąmet kovo pabaigoje Danijoje vyksiantis eilinis Europos bokso čempionatas.*

(202) *Manau, kad kitąmet pavasarį prasidės šios bazės rekonstrukcijos darbai.*

(203) *Manychiau, kad kitąmet, pirmąjį ketvirtį, JAV centrinis bankas (JAV federalinė rezervų sistema, Fed) žada užbaigti bazinės palūkanų normos mažinimo ciklą.*

Dalis šių adverbialų yra stabilūs žodžių junginiai, pavyzdžiui: *ryt(oj) dieną, ryt(oj) rytą, ryt(oj) ryte, ryt(oj) iš ryto, ryt(oj) vakarą, ryt(oj) vakare*, taip pat *ryt(oj) anksti* ir t. t.

Dar vienas stabilus žodžių junginys yra adverbialas *ryt(oj) (ar) poryt*:

(204) *Neverta puoselėti iliuzijų, kad ryt ar poryt Vyriausybei bus lengviau.*

(205) *Ji jaučia pareigą savo plunksna užfiksuoti tai, ką ryt poryt negailestingai sugrauš laikas.*

(204) ir (205) pavyzdžiuose adverbialus *ryt (ar) poryt* nusakomas netikrumas dėl tikslaus įvykio laiko: jis gali vykti tiek dieną ar dvi dienas po atskaitos taško, tiek ir kurią kitą dieną ateityje.

Leksinį konceptą [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] gali nusakyti ir adverbialai *kitądien (kitą dieną), kitąnakt (kitą naktį)* ir *kitąryt (kitą rytą)* – jie nurodo, kad orientacinis įvykis vyksta dienos atstumu nuo kalbėjimo momento, ir nusako, kuriuo tos dienos paros laiku – rytą ar naktį:

(206) *Tikimasi, kad jau po poros valandų nuotraukas galės įsigyti visi norintieji, o **kitądien** jos įgaus suvenyrinių atvirukų, papuoštų šventės simbolika, pavidalą.*

(207) *Be to, ar galėtų jis, Sorgailas, pakelti ranką prieš savo tėvynainius? Ne, ne vieta jam šiame kare, nes tai ne jo karas. Pats laikas nešdintis, kol mirtis dar tik galanda savo kalaviją. Taip! Sorgailas dabar pat... Ne, **kitąnakt** paliks būrį, grįš namo, ir daugiau niekada...*

(208) *Kaukutis nusišluostė nuo veido ašaras. Jis žinojo, kad **kitą rytą** vėl tvarkys pievelę: lygins žolę, valys gėlių žiedlapius... Toks jo darbas.*

(206) pavyzdyje adverbialas *kitądien* nurodo, kad orientacinis įvykis – suvenyrinių atvirukų pavidalo įgijimas – vyksta dieną po kalbėjimo momento. (207) ir (208) pavyzdžiuose orientaciniai įvykiai – būrio palikimas (207) ir pievelės tvarkymas (208) – taip pat vyksta dieną po kalbėjimo momento, tačiau čia dar patikslinamas ir paros metas: naktis (207) ir rytas (208).

Adverbialai *rytoj, poryt, užporyt* atlieka tik vieną temporalinę funkciją, o adverbialai *kitądien, kitąnakt, kitąryt* ir *kitąmet* gali būti vartojami ir nusakant praeitį, tokiu atveju jie atlieka kitą funkciją – įvykių sekos – ir realizuoja leksinį konceptą [VĖLIAU SEKOJE DIENOS ARBA METŲ ATSTUMU] (žr. § 3.3.1).

Leksinis konceptas [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS ATEITYJE TIKSLIU DIENŲ ARBA METŲ ATSTUMU EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]. Šis leksinis konceptas išreiškiamas adverbialais *ilgainiui, su laiku, paskui (paskėliau, paskiau, paskum)* ir *vėliau*. Kaip deiktiniai jie vartojami tik ateities ir hipotetinio laiko situacijose, o kitais atvejais jie atlieka sekos funkciją. Šie adverbialai nurodo, kad įvykis vyks praėjus neapibrėžtam laiko tarpui nuo kalbėjimo momento:

(209) *Poezijos, regis, **ilgainiui** niekam nereiks. Ji bus įkinkyta į reklamos etc. vėžimėlį.*

(210) *Pas mus restorane nėra staliukų, kad valgytum ir nematytu, kaip tu valgai. Nėra. Bet bus **su laiku**.*

(211) *Komandų kapitonai (kas bus Lietuvos ekipos kapitonas, dar nenuspręsta – apie tai pranešime **vėliau**) 1998 metų gegužės 1 dieną privalės savo šalių darbus išsiųsti turnyro direktoriui.*

(212) *Tiesa, įdomu, už ko ištekėjai, gal parašysi? Atrodo, vyksta dideli „griaustiniai ir žaibai“ iš dieduko pusės, bet dar nieko tiksliai nežinau, **paskui** parašysiu.*

(213) *Be to, G. Furmanavičius pabrėžė, kad svarbiausiuoju asmens dokumentu **ilgainiui** turėtų tapti ne pasas, o asmens tapatybės kortelė, kuri jau dabar yra visiškai pakankama Lietuvoje ir daugelyje užsienio šalių.*

(209–212) pavyzdžiuose pateikiama ateities laiko situacija. (209) pavyzdyje adverbialas *ilgainiui* orientacinį įvykį – poezijos nereikėjimą – lokalizuoja praėjus tam tikram laiko tarpui po kalbėjimo momento. Įterpinys *regis* nurodo, kad kalbėtojas nėra užtikrintas, jog įvykis tikrais vyks. (210) pavyzdyje adverbialas *su laiku* orientacinį įvykį – staliukų buvimą – lokalizuoja praėjus tam tikram laiko tarpui po kalbėjimo momento. Šiame pavyzdyje kalbėtojas yra užtikrintas, kad įvykis vyks. (211) pavyzdyje adverbialas *vėliau* praėjus tam tikram laiko tarpui po kalbėjimo momento lokalizuoja orientacinį įvykį – pranešimą, kas bus kapitonas, (212) pavyzdyje adverbialas *paskui* – parašymą, už ko ištekėjo. (211) ir (212) pavyzdžiuose kalbėtojas taip pat yra tikras tuo, kad įvykiai vyks. (213) pavyzdyje pateikiama hipotetinė situacija ateityje – po tam tikro laiko nuo egocentrinės *dabar* patirties asmens tapatybės kortelė gali tapti svarbiausiu dokumentu. Šiame pavyzdyje vartojama tariamosios nuosakos forma *turėtų* rodo, kad kalbėtojas apsidraudžia nuo tvirtinimo, todėl jo minimas įvykis gali ir neįvykti.

Adverbialai *ilgainiui* ir *su laiku* gali funkcionuoti ir kaip trukmės adverbialai.

Leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS ATEITYJE NEAPIBRĖŽTU LAIKO ATSTUMU EGOCENTRINĖS *DABAR* PATIRTIES ATŽVILGIU].

[NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *kada, kada nors, kažkada, kažkuomet, kuriądien (kurią dieną), kuomet, kuomet nors, anksčiau ar vėliau* bei jų variantais (*kažkadais, kaž(n) kuomet* ir kt.), taip pat adverbialu *bet kada*, taigi, tais pačiais adverbialais,

kuriais gali būti nusakomas ir nežinomas laikas praeityje. Patys savaime šie adverbialai nurodo tik temporalinį neapibrėžtumą ir būtent kontekstas lemia, ar jais nurodoma praeitis, ar ateitis. Kai nurodoma ateitis, įvykis, kuris joje lokalizuojamas, nebūtinai turi vykti. Žinoma, kai kalbama apie ateitį, šimtaprocentinio užtikrintumo dėl to, kas bus ar vyks, apskritai negali būti.

Toliau pateikiamuose pavyzdžiuose (214–217) dėl įvykių vykimo ateityje neabejojama, tik nežinomas tikslus laikas, kada tie įvykiai vyks:

(214) *Uždarę nusikaltėlius į kalėjimus, mes, deja, niekur nuo jų nepabėgsim. Jie **kada nors** sugrįš!*

(215) *Jie rašo: „Gariūnų laikai **kažkada** baigsis, o be mokslo gyvenime nieko nepasieksi.“*

(216) *Dėl senų automobilių gausumo **anksčiau ar vėliau** kils viena problema.*

(217) *Tad šie vargšai dabar yra priversti purkštauti prieš rusus ir kartais net mus geru žodžiu prisiminti. **Kuomet nors** prieis juk ir prie veiklos; bet kiekvieni laukimo metai neša Centro Europai neapskaičiuojamus nuostolius.*

(218–225) pavyzdžiuose užtikrintumo, kad įvykiai vyks, nėra:

(218) *„Nežinomi Viešpaties Dievo keliai. Ką gali žinoti, gal **kada** ir sumokės“, – atsiduso dėdė Feliksas <...>.*

(219) *Bene pagrindinis iš jų – pavojus įsivelti į karą, kuris, specialistų teigimu, baigsis nežinia **kada**.*

(220) *Nežinau, ar **kada nors** vesiu.*

(221) *Gal ir aš **kažkada** sakysiu studentams: na, po penkiolikos metų galėsite kažką parašyti apie kurį nors vieną kitos kultūros aspektą.*

(222) *Jį apima gaudi neviltis: Dieve, argi aš **kuomet** pasieksiu šitokį tobulumą?*

(223) *Gal po ilgo patyrimo **kuomet nors** žmonės pradės normaliau galvoti, gal susilpnės „Chebros“ dvasia, atsiras bendrų principų, išnyks pyktis.*

(224) *Štai Juozas Olekas tikisi vėl netrukus dirbti su Darbo partija: „Tikiu, kad tas jūsų suvažiavimas bus žingsnis į priekį, kai mes **anksčiau ar vėliau** galbūt vėl galėsime suvienyti savo pajėgas ir dirbti Lietuvos žmonių labui, ir tų gerų pokyčių bus daugiau.“*

(225) *Gal **kurią dieną** kas nors sugalvos, kad reikia keisti visus 33 Seime esančius liberalus.*

Neužtikrintumą sustiprina dalelytės *gal* (218, 221, 223, 225) ir *galbūt* (224),rieveksmis *nežinia* (219), veiksmazodis *nežinau* (220), klausimo forma (222).

Kadangi leksinį konceptą [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE] realizuojantys adverbialai orientacinio įvykio laiką nusako labai neapibrėžtai, jie gali būti vartojami kataforiškai – tokiais atvejais jų referentas pateikiamas vėlesniame kontekste:

(226) *Ir gal kada nors, po dešimt metų, sakysit: „O vis tik ten buvo laimė!“*

(227) *Kažkada, kai iš atminties išsitrins žiniasklaidos aprašyta skandalinga istorija apie tėvą, bandžiusį apginti sūnų ir už tai nukentėjusį, kas nors, norėdamas sukompromituoti S. Antanaitį, bet kada ras faktų, kurie padės tai padaryti.*

Adverbialai *kada* ir *kuomet*, nusakantys nežinomą laiką ateityje, vartojami ir klausiamuosiuose sakiniuose, kai norima pasitikslinti orientacinio įvykio laiką ateityje, t. y. atstumą nuo kalbamojo momento:

(228) *Aš ėmiau nerimauti dėl Juozo: kas darosi Vilniuje, kaip jis iš ten ištrūks. Kada vėl jį pamatysiu?*

(229) *Kada galima Jūsų tikėtis Vilniuje?*

Adverbialas *bet kada*, vartojamas ateities kontekstuose, nurodo ne įvykio vykimo laiką, bet įvykio galimybę:

(230) *Vienas daugiau techninio pobūdžio planas numato, kad šalies kontrolė bus patikėta Irako armijai, o JAV pajėgos pasitrauks į kaimynines šalis ir bet kada galės būti grąžintos atgal, jei Irako vientisumui kils rimtas pavojus.*

(230) pavyzdyje orientacinis įvykis, kurio galimybė numatoma ateityje, yra JAV pajėgų grąžinimas atgal. Adverbialas *bet kada* nurodo, kad tas įvykis galės vykti bet kuriuo metu ateityje.

Leksinis konceptas [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEŽINOMU LAIKU ATEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]. Leksinis konceptas nusakomas adverbialais *kartą, sykį, vienąkart (vieną kartą, vienkart), vienąsyk (vieną*

sykį), *vienądien* (*vieną dieną*), *vienąnakt* (*vieną naktį*), *vienąryt* (*vieną rytą*), *vienąvakar* (*vieną vakarą*), t. y. tais pačiais, kaip ir leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE]. Šie adverbialai nurodo arba kartą (*sykį*), arba paros metą ateityje – įvykio laikas daugiau niekaip neapibrėžiamas, todėl galima teigti, kad čia svarbesnis pats įvykio vykimo faktas, o ne jo laikas. Nesuprieveiksmėję adverbialai gali nurodyti ir pereinamąsias paros dalis (*vieną popietę* ir kt.), ir metų laikus (*vieną žiemą* ir kt.), ir mėnesius (*vieną birželį* ir kt.), ir savaitės dienas (*vieną trečiadienį* ir kt.), ir pan.

(231) *Didžiausia vyro bėda, kad sykį patekęs į fatalios moters pinkles jis prisieks, jog ateityje niekuomet to nebebus.*

(232) *Jie išsunkė iš mano širdies viską, bet aš juos niekinu, nekenčiu komunistų. Vienąkart nusižudysiu.*

(233) *Tėvas sako: „Vienąsyk ir tavo paklos priešais sribukyną.“*

(234) *Tiesa, protų nutekėjimas liūdina, vis dėlto tikiuosi, kad vienądien jie atsimins, kur gavę išsilavinimą, ir sugrįš tėvynėn.*

(235) *Belieka tikėtis, kad ši Vyriausybė nesusitarusi su visuomene vieną rytą nesugalvos atsisakyti metrinės sistemos.*

(231) pavyzdyje orientacinis įvykis yra patekimas į fatalios moters pinkles, jis lokalizuojamas ateityje, t. y. po kalbėjimo momento. Kaip ir paprastai, nusakant ateities įvykius nėra iki galo aišku, ar jie vyks. (232) pavyzdyje ateityje lokalizuojamas orientacinis įvykis yra nusižudymas. (231–233) pavyzdžiuose tvirtai teigiama, kad įvykiai vyks, o (234) ir (235) pavyzdžiuose nusakomas tik tikėjimasis, kad įvykiai vyks: (234) pavyzdyje tikimasi, kad nutekėję protai atsimins, kur gavo išsilavinimą, ir grįš, (235) pavyzdyje išreiškiama viltis, kad Vyriausybė nesugalvos atsisakyti metrinės sistemos, taigi, šiame pavyzdyje tikimasi, kad įvykis apskritai neįvyks.

Ateities laikui galima priskirti ir situacijas, kuriomis nusakomas liepimas ar raginimas:

(236) *Liaukimės vienąsyk saldžialiežuvavę, abejoję ir ypač pataikavę prievartinio sovietinio meno kūrėjams.*

(236) pavyzdyje orientacinis įvykis yra liovimasis saldžialiežuviauti, abejoti ir pataikauti. Kadangi nusakomas raginimas, galima preziumuoti, kad adverbialu *vienąsyk* nurodomas laikas po kalbėjimo momento, taigi, ateitis.

Kaip jau buvo minėta aptariant leksinį konceptą [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE], visi šie adverbialai gali funkcionuoti ir kaip kiekybės adverbialai.

Leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEAPIBRĖŽTĄ KARTĄ (SYKĮ) AR PAROS METĄ ATEITYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

[PROKSIMALINĖ ATEITIS]. Šis leksinis konceptas išreiškiamas tais pačiais adverbialais, kaip ir leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ PRAEITIS]: *šiandien* (*šandie, šiandieną, šiądien*), *šiąnakt* (*šią naktį*), *šįryt* (*šį rytą*), *šįvakar* (*šį vakarą*), *šiąvasar* (*šią vasarą*), *šiąžiem* (*šią žiemą*) (kiti du metų laikus nurodantys adverbialai – *šį pavasarį* ir *šį rudenį* – nėra suprieveiksmėję), *šiomet* (*šimet, šiais metais*), *šįkart* (*šiuokart, šį kartą*) ir *šįsyk* (*šiuosyk, šį sykį*). Leksinis konceptas pavadintas „proksimaline ateitimi“, nes visų jį išreiškiančių adverbialų vienas iš sandų yra parodomasis įvardis *šis* – proksimalinės deiksės reprezentantas.

Adverbialai *šiandien*, *šiąnakt*, *šįryt* ir *šįvakar* įvykį lokalizuoja atskaitos taško dieną, adverbialai *šiąvasar*, *šiąžiem* ir *šiomet* – atskaitos taško metais:

(237) **Šiandien** Baltarusijoje vietomis pasnigs, aukščiausia temperatūra dieną 1–6 laipsniai šalčio.

(238) – Ogi todėl, kad **šiąnakt** mėnulis subyrės į druzgus, jis jau ima žioruoti iš vidaus, patys tuoj pamatysit.

(239) **Šįryt** pas Prezidentą apsilankys R. Paksas ir Seimo Pirmininkas Artūras Paulauskas <...>.

(240) – Kalbėk! O ne – dar **šįvakar** būsi pragare!

(241) Kišenės **šią vasarą** papildys ir kaimynai.

(242) Šį kartą mada neskiria dėmesio sagoms, nes **šią žiemą** jas išstums prie drabužio (palto, švarko, palaidinės) prisiuvami spragtukai.

(243) Ar **šiomet** žievėgraužis tipografas labai apniks egles?

Ne visuose pateiktuose pavyzdžiuose aišku, ar atskaitos taškas ir orientacinis įvykis priklauso tam pačiam laiko tarpui, kuris nurodomas adverbialais. (237) pavyzdyje orientacinis įvykis – snigimas Baltarusijoje – lokalizuojamas tą pačią dieną, kaip ir patyrėjo *dabar*, tik toje dienos dalyje, kuri dar bus po atskaitos taško. (238) pavyzdyje neaišku, ar atskaitos taškas yra tą pačią naktį, ar tą pačią dieną kitu metu (ryte, dieną ar vakare). Tam reikalingas platesnis kontekstas. Išimtinis šiuo atveju yra adverbialas *šįryt* – atskaitos taškas ir orientacinis įvykis visada priklauso tam pačiam rytui. Taip yra todėl, kad rytas žmogaus suvokiamas kaip dienos pradžia (nors faktiškai paros pradžia laikomas vidurnaktis), o naktis – kaip pabaiga. Tai susiję su natūraliu žmogaus gyvenimo ritmu: ryte keliamasi, todėl diena prasideda nuo ryto.

Ateities laikas šiais adverbialais nusakomas vartojant ne tik būsimąjį laiką, bet ir liepiamąjį (244, 245) bei tariamąjį nuosakas (246, 247):

(244) – *Pabudėk **šiandakt** už durų, – prašė pati.*

(245) *Jei dalyvavote talkose, bet dėl kurių nors priežasčių negavote jų, atvykite **šiomet**, įteiksime.*

(246) *Užvakar jie susitiko su tais, kurių britai neįsileido į savo šalį. **Šįvakar** visi turėtų pasiekti Lietuvą.*

(247) *Tuo tarpu Socialdemokratų partijos prezidiumas, vieningo sprendimo nepriėmė ir galutinį žodį dėl balsavimo **šįryt** turėtų priimti socialdemokratų frakcija, pranešė BNS.*

Taip pat esamąjį laiką:

(248) *Ak įgriso man aiškintis tau!.. **Šiandakt** grįžtu Jamaikon.*

(249) *Sekmadienio popietę atskridęs į Lietuvą, **šįryt** 26 metų 178 cm ūgio amerikietis įžaidėjas jau iškeliauja namo, į Niujorką.*

(250) *Beveik mėnesį Kaune viešinti vokiečių dailininkė iš Švalenbergo surengė kūrybinę ataskaitą – **šįvakar** atidaroma Gabrielės Huesker-Ardelt tapybos ir grafikos darbų paroda.*

Kai nepakankamas kontekstas ir vartojamas esamasis laikas, gali būti neaišku, ar kalbama apie ateities laiką, ar apie dabartį, pavyzdžiui:

(251) ***Šįvakar** rodo filmuką „Garvežiukas iš ramunių stotelės“.*

Kai leksinį konceptą [PROKSIMALINĖ ATEITIS] išreiškiančiais adverbialais nusakomas paros metas, jis gali būti tikslinamas nurodant valandą, o kai nurodomas metų laikas ar metai, laikas gali būti konkretinamas nusakant mėnesį, ketvirtį, pusmetį ir pan.:

(252) ***Šįvakar 18 val. 30 min.** sostinės „Lietuvos ryto“ krepšinio arenoje „Lietuvos telekomas“ varžysis su Valensijos „Ros Casares“ (Ispanija) komanda.*

(253) ***Šiomet rugpjūčio mėnesį** mūsų gimtajame krašte bus paminėtos partizano Jono Bunikio žūties 50-osios metinės.*

Leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ ATEITIS] gali būti išreiškiamas ir dvidėmeniais adverbialais, kurių pirmasis sandas yra *šiandien*: *šiandien naktį*,

šiandien rytą (ryte), šiandien dieną, šiandien vakare. Šiandien naktį, šiandien rytą (ryte) ir šiandien vakare yra adverbialų šiānakt, šįryt ir šįvakar sinonimai:

(254) *Įsivaizduok, jei nutiktų taip, kad **šiandien naktį** Los Andžela nusiaubtų cunamis ir mes mirtume.*³²

(255) *Nutarta, jog apie paskutinį sprendimą dėl galimo kauniečių mitingo Savivaldybės administratorius informuos **šiandien rytą**.*

(256) *Turbūt jau **šiandien dieną** arba **vakare** pradės stiprėti vėjas, o dangų aptrauks debesys.*

(257) *Vilniečiai Kalėdų eglę Rotušės ir Katedros aikštėse įžiebs **šiandien vakare**.*

Kiek kitokie yra adverbialai *šįkart* ir *šįsyk*. Jais nusakomas tam tikras kartas ateityje, esantis arčiausiai patyrėjo *dabar*. Kaip buvo minėta aptariant šiuos adverbialus, realizuojančius leksinį konceptą [PROKSIMALINĖ PRAEITIS], patys adverbialai presuponuoja, kad įvykis nebuvo vienkartinis – jis vyko daugiau nei vieną kartą, tačiau rezultatai gali būti skirtingi:

(258) *Turėdamas galvoje priešsezonines „Žalgirio“ rungtynes maniau, jog **šįkart** Kaune mūsų čempionams bus blogiau, juolab pirmasis varžovas – išties galingas.*

(259) *Sekmadienį bus smalsu palyginti Lietuvos ir tolimosios egzotiškosios Indonezijos futbolo lygį, juolab kad mūsų šaliai **šįsyk**, kaip ir Brazilijoje, atstovaus vietiniai futbolininkai – be „užsieniečių“.*

(258) pavyzdyje kalbama apie dvejas „Žalgirio“ rungtynes – priešsezonines ir Kaune. Pirmosios rungtynės „Žalgiriui“ baigėsi sėkmingai, o antrųjų – ateityje vyksiančių – rungtynių teigiamu rezultatu kalbėtojas nėra užtikrintas. (259) pavyzdyje abu kartus – tiek praeityje, tiek ateityje – Lietuvos futbolo komandai atstovauja vietiniai futbolininkai. Abiem atvejais sandas *šis* nurodo, kad ateityje lokalizuojamas įvykis yra arčiausiai kalbėjimo momento – kiti kartai, kai tas pats įvykis buvo fiksuojamas, yra labiau nutolę nuo kalbėjimo momento.

Leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ ATEITIS] apibrėžiamas taip: [IVYKIS X FIKSUOJAMAS TAM TIKRĄ DIENĄ, PAROS METĄ, METŲ LAIKĄ, TAM TIKRAIS METAIS, TAM TIKRĄ KARTĄ (SYKĮ) ATEITYJE ARČIAUSIAI EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES].

³² Pavyzdys paimtas iš grožinės literatūros patekstyvio, nes publicistikos patekstyje nepaliudytas.

3.1.3 Dabartis

Orientacinis įvykis lokalizuojamas dabartyje, t. y. jis visiškai sutampa su patyrėjo *dabar* arba patyrėjo *dabar* yra jo dalis. Adverbialai perteikia santykį tarp orientacinio įvykio ir atskaitos taško (bent vienas orientacinio įvykio taškas sutampa su atskaitos tašku, o šis sutampa su kalbėjimo momentu), *origo* yra egocentrinė *dabar* patirtis. Galimi trys su dabartimi susiję leksiniai konceptai: [APIBRĖŽTOJI DABARTIS], [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] ir [PROKSIMALINĖ DABARTIS].

[APIBRĖŽTOJI DABARTIS]. Leksinis konceptas [APIBRĖŽTOJI DABARTIS] išreiškiamas adverbialu *dabar*. Juo nusakomas laiko tarpas sutampa su kalbėjimo momentu.

Adverbialas *dabar* yra viena iš trijų deiktinio centro (*origo*) koordinačių (kitos dvi yra *čia* ir *aš*) – nurodo kalbėjimo momento laiką. Nuo kitų dviejų koordinačių (erdvės ir asmens) laiko koordinatė skiriasi tuo, kad toje pačioje situacijoje gali būti tik vienas – unikalus – referentas, o *aš* ir *čia* referentai gali kaitaliotis. Bernardas Comrie tai vadina deiktiniu simultaniškumu (angl. *deictic simultaneity*) ir aiškina taip: „dabarties momentas yra tas pats kalbėtojų ir klausytojų, o erdvė gali skirtis – kalbėtojas ir klausytojas gali būti skirtingose lokacijose ir vis tiek komunikuoti“³³ (Comrie 1985, 15). Adverbialu *dabar* referuojamas laiko intervalas yra vienintelė deiktinė *origo* koordinatė, kuri niekada negali referuoti to paties esinio skirtinguose pasakymuose (Boulin 2015, 57).

Adverbialas *dabar* kalbėjimo momentą nurodo tiesioginėje kalboje (pokalbiuose):

(260) – *Odinė liemenė, kuria Jūs **dabar** vilkite... – Taip, tai žmonos rankų darbas.*

(260) pavyzdyje orientacinis įvykis – liemenės vilkėjimas – ir atskaitos taškas (kalbėjimo momentas) sutampa: kalbėtojas liemenę vilki kalbėjimo momentu. Galima daryti prielaidą, kad orientacinis įvykis trunka ilgiau nei vien tik kalbėjimo momentu: pašnekovas liemenę vilkėjo ir prieš kalbėjimo momentą, vilkės ir po jo.

³³ „<...> the present moment is the same for both speaker and hearer, whereas for space it is possible for speaker and hearer to be in different locations and still communicate.“

Temporalinis *origo* tiesioginėje kalboje visada sutampa su kalbėjimo momentu ir negali būti perkeliamas, nes kalbėjimo momentas yra lengvai identifikuojamas unikalus laiko intervalas. Naratyviniuose tekstuose apibrėžtąją dabartį nusakantis adverbialas *dabar* gali būti vartojamas ir kalbant apie praeitį. Naratyvas nuo tiesioginės kalbos skiriasi tuo, kad jame nėra kalbėtojo intervencijos – tiesiog rikiuojami praeities įvykiai. Deiktiniai adverbialai daugiausia vartojami tiesioginėje kalboje, kai yra aiškios deiktinio centro koordinatės (kalbėtojas, vieta ir laikas), tačiau gali būti vartojami ir naratyviniuose tekstuose. Kaip jie funkcionuoja naratyve, paaiškina Mary Galbraith išplėtotą deiktinio perkėlimo teorija (angl. *Deictic Shift Theory*). Anot šios teorijos, naratyviniuose tekstuose deiktinis laukas veikia ne pasakymo, bet istorijos lygmenyje. „Fikcinis pasakojimas reikalauja, kad skaitytojas įsivaizduotų deiktinius laukus, kuriuose ČIA, DABAR ir PATIES koordinatės yra perkeliamos iš savo įprastos vietos ‘aš’ į vietą pasakojimo tekste“³⁴ (Galbraith 1995, 46). Taigi, naratyvo centre yra ne pasakotojas – deiktinį centrą nustato personažas (arba keli personažai). Pasakotojas, anot Boulin (2015, 61), yra tas, kuris priskiria *origo* personažui ar personažams, taigi, *origo* tiesioginėje kalboje dažniausiai sutampa su kalbėjimo momentu, o naratyviniame tekste tai yra personažo *dabar* taškas. Šį *dabar* tašką naratyviniuose tekstuose nustato skaitytojas, skaitant istoriją su kiekvienu minimu įvykiu šis taškas nuolat atnaujinamas. Pasakojamų įvykių sekoje įvykiai, esantys prieš *dabar* tašką, suvokiami kaip vykę praeityje, o įvykiai po *dabar* taško – kaip vyksiantys ateityje. Taigi, naratyvuose adverbialo *dabar* referentas yra laiko intervalas, kurio bent vienas taškas sutampa su *dabar* tašku (Boulin 2015, 63).

Pavyzdžiui:

(261) *Motina matė, kaip jis ten sėdi vienas. Nors ir atgavo kalbą, bet kalbėdavosi juodu mažai. Beveik akimis. Kaip ir anksčiau. Tik Povilėlio akys **dabar** buvo liūdnos, ir motinai buvo sunku. Bet kartu ir laiminga buvo: sūnus **dabar** toks, kaip visi.*

(261) pavyzdyje adverbialu *dabar* nurodomas personažo (motinos) *dabar* laikas. Deiktinį centrą apibrėžia personažas, o temporalinis *origo* yra personažo išgyvenamas *dabar*.

³⁴ „<...> fictional narration requires the reader to imagine deictic fields in which HERE, NOW, and SELF coordinates are transposed from their usual anchorage in the „I“ into an anchorage in the narrative text.“

Adverbialas *dabar* yra daugiazonis ir atlieka ne vieną temporalinę funkciją: be šio, dar realizuoja leksinius konceptus [ARTIMA PRAEITIS], [ARTIMA ATEITIS] ir [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS].

Leksinis konceptas [APIBRĖŽTOJI DABARTIS] apibrėžiamas taip: [IVYKIO X LAIKAS SUTAMPA SU EGOCENTRINE DABAR PATIRTIMI].

[NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]. Leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] realizuojamas adverbialais *dabar*, *nūn(ai)*, *nūdien*, *šiandien* (*šiandie*, *šiandieną*), *šiuomet* (*šiuo metu*), *šiuolaik* (*šiuo laiku*). Jais nusakomas laiko tarpas neturi aiškių ribų, tačiau būtinai apima ir atskaitos tašką, sutampantį su patyrėjo *dabar*.

(262) *Dabar* labai madinga kalbėti apie rašytojo situaciją.

(263) *Nūnai* net ir lietuviški gaminiai neretai būna prisodrinti priedų, kad būtų prailgintas realizacijos laikas.

(264) Pagaliau, *nūdien* jau senųjų dvarponių nebėra, jų ekonominė galybė sugriauta, jie atgimusiai lietuvių tautai nebepavojingi.

(265) Naujausia pasaulio istorija liudija: *šiandien* sunku surasti tautą, kuri tebegyventų kompaktiškai, be emigracijos.

(266) Šią aksiomą žinojome dar mokykloje, tačiau kaip ją pritaikyti *šiuolaik*, kai tuščias apmokėjimo už elektros energiją kapšas?

(267) N. Miliauskaitės poezija nėra tinkama jokiai konjunktūrai, kurią *šiuomet* tam tikra rašančiųjų dalis patenkina uoliai ir nuolanki tarnaitė <...>.

(262–267) pavyzdžiuose adverbialais nusakomas neapibrėžtas laikas – kalbėtojo gyvenamieji laikai, apimantys ir kalbėjimo momentą. Visiems pavyzdžiams būdingas apibendrinimas ir numanomas gretinimas su praeitimi. Tarkim, (262) pavyzdyje reiškiamas apibendrinta mintis, kad kalbėtojo gyvenamuoju laiku madinga kalbėti apie rašytojo situaciją, ir presuponuojama, kad ankstesniais laikais taip nebuvo. Riba tarp ankstesnių ir šių laikų nėra aiški, tačiau adverbialais nusakomas laikotarpis yra gana ilgas – matuojamas metais ar dešimtmečiais.

Šie adverbialai gali funkcionuoti ir kataforiškai – tokiu atveju vėlesniame kontekste bus nurodomas jų referentas:

(268) *Šiandien, XX a. pabaigoje*, „tautinė juosta“ vis dar tebefunkcionuoja lietuvių kultūroje.

(269) *Jei panaši padėtis buvo dar kiek pateisinta, kol buvome svetimųjų sprespaudoje, tai dabar, atgavus politinę nepriklausomybę, ji šimteriopai smerkтина.*

Tais pačiais adverbialais gali būti nusakomas ir trumpesnis, tačiau taip pat neapibrėžtas dabarties laikotarpis:

(270) **Dabar** ji gydoma amerikiečių ligoninėje Vokietijoje.

(271) – *Aš tave grabe mačiau! – tarė Dūmeliui Rėmelis. Tas pakratė barzdelę ir išdidžiai pasakė: – Nūnai mane daug kur mato. Aš juk balotiruojuos!*

(272) *Deja, nūdien Lietuvoje veikia tik apie 190 žemės ūkio kooperatyvų.*

(273) **Šiandien** Svetlana laisvai kalba vokiškai ir angliškai.

(274) *Kategoriški tėvo samprotavimai nenuslopino Marijos Gripės pasaulikimo. Šiuomet ji – daugiau kaip keturiasdešimties knygų autorė, skaitoma maždaug trisdešimčia pasaulio kalbų.*

Įvykiai, kurių laikas fiksuojamas (270–274) pavyzdžiuose, nėra momentiniai – akivaizdu, kad jie trunka ilgiau nei momentą (pvz., gydymas ligoninėje) ar tik vieną dieną (pvz., kalbėjimas vokiškai ir angliškai), tačiau neužima ir tokio ilgo dabarties laiko tarpo kaip įvykiai ankstesniuose pavyzdžiuose. Tai tarsi tarpinis variantas tarp apibrėžtą dabartį ir kalbėtojo gyvenamuosius laikus nusakančių adverbialų.

Leksinis konceptas [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS NEAPIBRĖŽTU LAIKU, APIMANČIU IR EGOCENTRINĘ DABAR PATIRTĮ].

[PROKSIMALINĖ DABARTIS]. Leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ DABARTIS] išreiškiamas tais pačiais adverbialais, kaip ir leksiniai konceptai [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] bei [PROKSIMALINĖ ATEITIS]: *šiandien, šiąnakt, šįryt, šįvakar, šiąvasar, šiąžiem, šiomet, šįkart* ir *šįsyk* bei jų variantais (*šiądien, šiandieną, šiomet, šiuokart, šiuosyk* ir kt.).

Kai nusakoma diena ar metai, paros ar metų dalis, atskaitos taškas (kalbėjimo momentas) ir orientacinis įvykis sutampa – tai ta pati diena, naktis, tas pats rytas ar vakaras, ta pati vasara ar žiema, tie patys metai:

(275) **Šiandien** svečiai M. B. Norheim, J. E. Willgohs, K. I. Berge, G. Ohldieck, M. Norheim triūsia M. Žilinsko dailės galerijoje.

(276) **Šiąnakt** lyja, todėl man yra šalta.

(277) Muzikantas iš Kazlų Rūdos. **Šįryt** vaikšto jau neapsibintavęs.

(278) *Šįvakar siautėjam su Agne naktiniam bare.*

(279) *Italijos komandai atstovauja viena geriausių Lietuvos krepšininkių Jurgita Štreimikytė-Virbickienė, šią vasarą rungtyniaujanti JAV, Nacionalinėje moterų krepšinio lygoje.*

(280) *Nesunku suprasti, kad S. Raišelio tėvo vardu pirкта buvusi kolūkio pirtis šią žiemą yra lankoma.*

(281) *Tačiau džiugu, kad tos šakos, kurios pernai snūduriavo arba buvo smukusios (statyba, energetika), šiemet pamažu stabilizuojasi.*

Visi šiuose pavyzdžiuose nusakomi orientaciniai įvykiai – triūsimas, šalimas, vaikščiojimas, siautėjimas, rungtyniavimas, lankymas, stabilizavimasis – yra neapriboti, taigi, trunkantys ne tik kalbėjimo momentu, bet ir prieš jį bei po jo, visą adverbialais nusakomą laiko tarpą (visą dieną, naktį, rytą, vakarą, vasarą, žiemą, metus) arba dalį jo. Tam tikrais atvejais aiškiai nusakoma, kad įvykis trunka visą adverbialu nusakomą laiko tarpą:

(282) *Gerb. redaktoriau, vakar, vasario 19 d., vedė mano 36 metų sūnus, o šiandien yra mano gimtadienis.*

(283) *Šiemet sukanka 50 metų, kai baigėsi karas, labai nualinęs ir Japoniją, – sakė profesorius.*

(282) pavyzdyje orientacinis įvykis – kalbėtojo gimtadienis – apima visą dieną, o (283) pavyzdyje pateikiamas orientacinis įvykis – karo pabaigos 50-metis – apima visus metus.

Visuose pateiktuose pavyzdžiuose vartojamas esamasis laikas yra tipinis dabarties laiko raiškos atveju, tačiau, kaip jau buvo minėta aptariant ateitį nusakančius adverbialus, esamasis laikas gali būti vartojamas ir kalbant apie ateitį. Pasitaiko ir tokių atvejų, kai neaišku, ar adverbialas įvykį lokalizuoja dabartyje, ar ateityje, pavyzdžiui:

(284) *Šiandien „Gediminas“ išplaukia į savo pirmąjį reisą, į Rygą, jame – 13 žmonių įgula.*

(284) pavyzdį galima interpretuoti dvejai: adverbialu *šiandien* gali būti nusakomas laikas po atskaitos taško tą pačią dieną, t. y. laivas dar tik išplauks į reisą, arba kalbėjimo momentu laivas jau gali būti pradėjęs plaukti.

Kaip ir realizuojant leksinius konceptus [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] bei [PROKSIMALINĖ ATEITIS], kaip adverbialų *šiandien*, *šįryt*, *šįvakar* ir *šiąnakt* sinonimai vartojamai dvižodžiai adverbialai *šiandien dieną*, *šiandien rytą* (*ryte / iš ryto*), *šiandien vakare* ir *šiandien naktį*.

Iš proksimalinę dabartį nusakančių adverbialų išsiskiria adverbialai *šįkart* ir *šįsyk*. Jais nusakomas tam tikras kartas besikartojančių įvykių eilėje – būtent tas, kuris vyksta ir kalbėjimo momentu:

(285) *Štai dar vienas mobilusis telefonas. Šįkart ne toks naujas, tačiau savo funkcijomis bei kaina neatsilieikantis nuo mobiliųjų telefonų – gigantų.*

(286) *Taip, šįsyk kalvelė tikrai yra, bet už jos, kiek tik akys aprėpia, – tundra ir žiemos kelias.*

Abiejuose pavyzdžiuose presuponuojama, kad įvykiai pasikartoja: iš (285) pavyzdžio aišku, kad kalbėtojas yra aptaręs daugiau nei vieną mobiliąjį telefoną, tačiau tas, kuris aptariamas kalbėjimo momentu, yra ne toks naujas, o iš (286) pavyzdžio aišku, kad matoma ne pirma kalvelė, tačiau ta, kuri matoma kalbėjimo momentu, tikrai yra, o ankstesnės, matyt, buvo įsivaizduojamos.

Leksinis konceptas [PROKSIMALINĖ DABARTIS] apibrėžiamas taip: [IVYKIS X FIKSUOJAMAS TAM TIKRĄ DIENĄ, PAROS METĄ, METŲ LAIKĄ, TAM TIKRAIS METAIS, TAM TIKRĄ KARTĄ (SYKĮ) DABARTYJE EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES ATŽVILGIU].

3.1.4 Apibendrinimas

Deiktinių temporalinius santykius perteikiančių leksinių konceptų visuma pateikiama semantinio žemėlapiu modelyje 12 paveiksle. Kaip matyti, daugelis ateities ir praeities leksinių konceptų sutampa:

1) perteikiamas didelis atstumas nuo kalbėjimo momento: [TOLIMA PRAEITIS] ir [TOLIMA ATEITIS];

2) perteikiamas mažas atstumas nuo kalbėjimo momento: [ARTIMA PRAEITIS] ir [ARTIMA ATEITIS];

3) perteikiamas tikslus atstumas nuo kalbėjimo momento: [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE] ir [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE];

4) perteikiamas nežinomas laikas: [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] ir [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE];

5) perteikiamas neapibrėžtas laikas: [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] ir [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE];

6) perteikiamas proksimališkumas: [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] ir [PROKSIMALINĖ ATEITIS].

Be šių, praeitis dar gali būti reprezentuojama leksiniais konceptais [PRAEITIS] ir [DISTALINĖ PRAEITIS], o ateitis – leksiniu konceptu

[NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]. Taigi, praeitis reprezentuojama vienu leksiniu konceptu daugiau.

Dabartis reprezentuojama trimis leksiniais konceptais: [APIBRĖŽTOJI DABARTIS], [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] ir [PROKSIMALINĖ DABARTIS]. Pastarasis leksinis konceptas būdingas ir kalbant apie praeitį, ir apie ateitį.

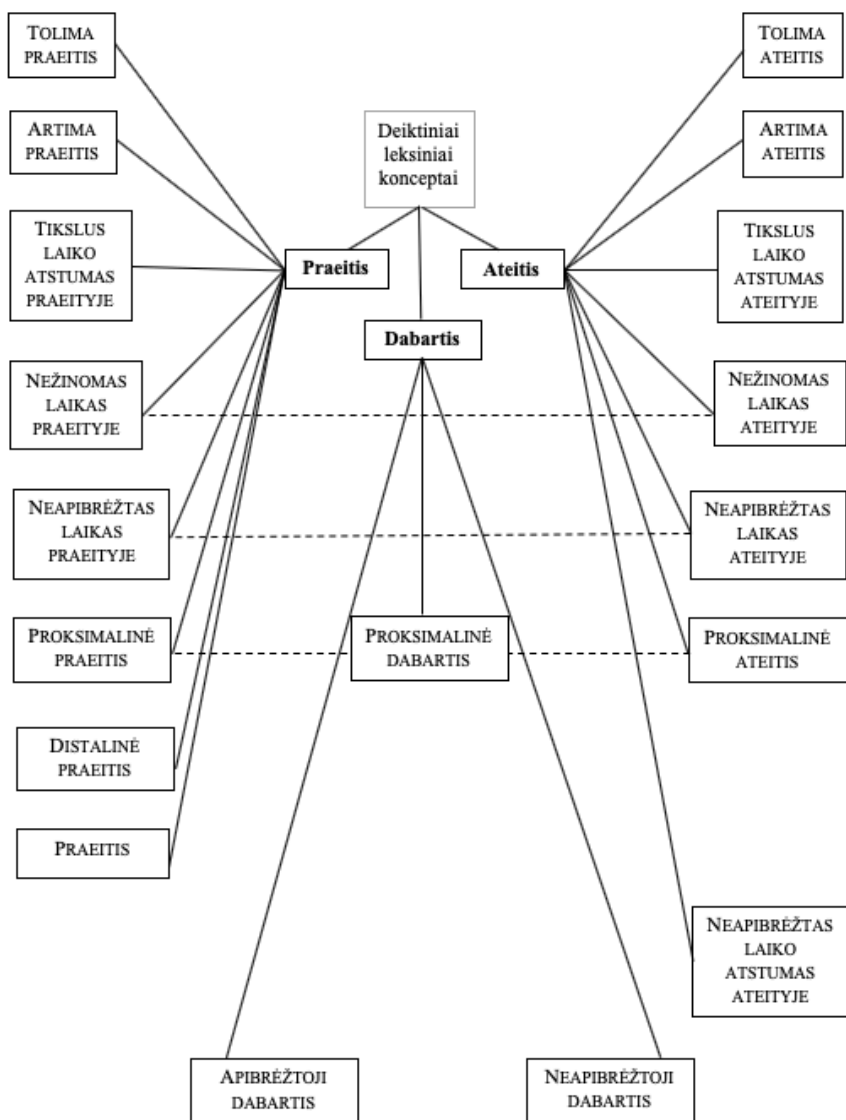
Punktyrine linija semantinio žemėlapiu modelyje žymimi tie atvejai, kai leksiniai konceptai realizuojami tais pačiais adverbialais. Taigi, tais pačiais adverbialais nusakomi šie leksiniai konceptai:

1) [PROKSIMALINĖ PRAEITIS], [PROKSIMALINĖ DABARTIS] ir [PROKSIMALINĖ ATEITIS];

2) [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] ir [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE];

3) [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] ir [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE].

Disertacijos priede pateikiamas visas sąrašas šiame darbe tiriamų laiko adverbialų, nurodoma jais reprezentuojama laiko referencija ir jų realizuojami leksiniai konceptai. Kaip galima matyti, tie patys laiko adverbialai gali reprezentuoti ne vieną laiko referencijos tipą, taigi, semantinėje struktūroje gali užimti daugiau nei vieną poziciją.

12 pav. Deiktinių leksinių konceptų semantinio žemėlapio modelis

3.2 Deiktiniai-anaforiniai adverbialai

Deiktiniai-anaforiniai laiko adverbialai yra pereinamasis atvejis tarp pozicinių deiktinių ir sekos adverbialų. Jie turi ir laiko deiksės ypatumą – rodo, kad orientacinis įvykis lokalizuojamas toli nuo deiktinio centro (distalinė deiksė), ir anaforai būdingų ypatybių – susieja du lingvistinius įvykius (įvykį X ir įvykį Y). Atskaitos taškas yra ne patyrėjo lokacija, kaip deiksės atveju, o kitas lingvistinis įvykis. Deiktiniai-anaforiniai laiko adverbialai verčia ieškoti nurodyto atskaitos laiko ir prisiinkaruoja prie jo – paverčia jį įvykio Y temos laiku (Boulin 2015, 244).

Pasak Boulin (2015, 242), temporalinės anaforos atveju vertėtų įsivesti naują sąvoką – *temos laikas* (angl. *topic time*), pasiūlytą Kleino (1994). Temos laikas yra „tas laiko tarpas, kuriuo apribojamas kalbėtojo pareiškimas“³⁵ (Klein 1994, 4). Pavyzdžiui:

(287) *The light was on.* (Klein 1994, 2)
'Šviesa degė.'

(287) pavyzdyje situacijos laikas (angl. *time of situation*) yra visas laiko tarpas, kada degė šviesa, o temos laikas yra tas laiko tarpas, kuriam taikomas pareiškimas, kad šviesa degė. Skiriasi ir situacijos bei temos laiko santykis su pasakymo laiku (angl. *time of utterance*). Šiame pavyzdyje yra aišku, kad temos laikas yra ankstesnis už pasakymo laiką, tačiau tai nereiškia, kad šviesa negalėjo degti ir pasakymo laiku, taigi, kad pasakymo laikas įeina į situacijos laiką. Todėl su pasakymo laiku susijęs ne situacijos laikas, o temos laikas. Jeigu (287) pavyzdys būtų atsakymas į klausimą „Ką pastebėjote, kai pažvelgėte į kambarį?“, temos laikas būtų aiškiai apibrėžtas: tas metas, kai kalbėtojas pažvelgė į kambarį (Klein 1994, 3–4).

Pasak Starren (2001, 27), *temos laiko* nederėtų painioti su *atskaitos tašku* – sąvoka, kurią į vartoseną pirmasis įvedė Reichenbachas (1947), kalbėdamas apie gramatinį laiką. Reichenbacho pasiūlytą taip pat trinarę sistemą sudaro atskaitos taškas (angl. *point of reference*), įvykio taškas (angl. *point of event*) ir kalbėjimo taškas (angl. *point of speech*). Anot Starren, *atskaitos taško* sąvoka yra neapibrėžta ir įvairiai interpretuotina, todėl ji siūlo vartoti Kleino pasiūlytą terminą *temos laikas*. Juo labiau kad Reichenbacho pasirinktas terminas *taškas* ne visada tinkamas – juk taškai negali apimti vienas kito, todėl tinkamesnė yra sąvoka *laiko tarpas* arba tiesiog *laikas* (Starren 2001, 18).

³⁵ „<...> the time span to which the speaker's claim is confined.“

Kadangi deiktiniai-anaforiniai laiko adverbialai gali nusakyti laiką praityje, ateityje ir apibendrintą laiką, tai ir bus tolesnis jų skirstymo pagrindas.

3.2.1 Praeitis

Orientacinis įvykis lokalizuojamas praityje, nutolusioje nuo patyrėjo *dabar* (distalinė deiksė). Temos laiką apibrėžia antecedentas: kairiajame kontekste (kataforos atveju – dešiniajame kontekste) minimas laiko taškas arba intervalas tampa adverbialo inkaru ir juo apibūdinamo įvykio temporaline lokacija, arba adverbialas referuoja laiką, artimą įvykio X laikui, taigi įvykio X ir įvykio Y laikai nepersidengia. Galimi du su praetimi susiję leksiniai konceptai: [DISTALINĖ PRAEITIS] ir [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS].

[DISTALINĖ PRAEITIS]. Šį leksinį konceptą realizuoja adverbialai *tada, tąkart (tuokart, tą kartą), tąsyk (tuosyk, tą sykį), tuomet (tuo metu), tuolaik (tuo laiku), tuotarp (tuo tarpu), andai, anąkart (anuokart, aną kartą), anąsyk (anuosyk, aną sykį), anuomet (anąmet, anuo metu), anuolaik (anuo laiku)*. Šių adverbialų (išskyrus *tada* ir *andai*) pirmieji sandai yra deiktiniai parodomieji įvardžiai *tas* ir *anas*. DLKG parodomasis įvardis *anas* laikomas distaliniu (toli nuo kalbėtojo), o parodomasis įvardis *tas* – neutraliuoju (skirtinguose kontekstuose gali įgyti ir proksimalinę, ir distalinę reikšmę). Tačiau Judžentytė-Šinkūnienė, tyrinėjusi dabartinę šnekamąją kalbą, išsiaiškino, kad ir parodomasis įvardis *tas* vartojamas kaip distalinis, kad būtent jis, o ne įvardis *anas*, dalyvauja proksimalinėje ir distalinėje opozicijoje, kurioje proksimalinę padėtį užima įvardis *šis*, o distalinę – *tas* (kartu su įvardžiu *anas*) (Judžentytė 2017; Judžentytė-Šinkūnienė 2018). Taigi, abu įvardžiai – *tas* ir *anas* – laikytini distaliniais deiktiniais įvardžiais, o adverbialai, kurių vienas iš sandų yra šie įvardžiai, laikytini distaliniais adverbialais – jie rodo, kad orientacinis įvykis yra nutolęs nuo deiktinio centro laiko koordinatės. Kartu jie visi funkcionuoja kaip anaforiniai adverbialai – jų referentą padeda nustatyti ankstesniame ar vėlesniame kontekste pateikiama lingvistinė informacija.

Adverbialai *tada, tąkart, tąsyk, tuomet, tuolaik* ir *tuotarp* yra daigiazoniai – priklausomai nuo konteksto, gali nurodyti praeitį arba ateitį, taip pat apibendrintą laiką, o adverbialai *andai, anąkart, anąsyk, anuomet, anuolaik* yra vienos zonos – praeties – adverbialai.

Adverbialas *tada* yra tipinis distalinės laiko deiksės atstovas, tiksliau – viena iš šio adverbialo temporalinių funkcijų, nes *tada* atlieka ir nedeiktinę

temporalinę funkciją – nusako įvykių seką, tačiau abiem atvejais – ir referencinio *tada*, ir seką nusakančio *tada* – nurodomas santykis tarp dviejų įvykių arba jų lokacijų laike, be to, abiem atvejais *tada* apibrėžia antrojo įvykio laiką (Boulin 2015, 223) (adverbialo *tada* įvykių sekos funkcija aptariama § 3.3.1 (VĒLIAU SEKOJE)). Referencinis *tada* užkoduoja atskaitos laiko (arba temos laiko; pirmasis įvykis (X)) ir įvykio laiko (antrasis įvykis (Y)) persidengimą, ir tam nereikalinga referencija į temporalinį *origo* – kalbėjimo momentą ar pasakojimo *dabar* tašką (Boulin 2015, 219).

Beje, adverbialas *tada* tekste gali atlikti ir netemporalinę – diskurso žymiklio – funkciją (šią funkciją gali atlikti ir keli kiti leksinį konceptą [DISTALINĖ PRAEITIS] realizuojantys adverbialai, pvz., *tuomet*).

Adverbialas *tada* ir jo atitikmenys kitose kalbose yra sulaukęs nemažai lingvistų dėmesio (Schiffrin 1987, 1992; Glasbey 1992–1993; Thompson 1999; Borillo 2005; Boulin 2015 ir kt.). Tyrinėjamos tiek jo temporalinės, tiek diskursinės funkcijos, tiek santykis tarp šių funkcijų. Visi lingvistai sutaria, kad galima skirti dvi temporalinio adverbialo *tada* funkcijas: referencinę ir įvykių sekos. Nesutariama kitu klausimu: ar adverbialas *tada* laikytinas deiktiniu, ar anaforiniu, ar ir deiktiniu, ir anaforiniu. Šis klausimas aktualus ir kitiems leksinį konceptą [DISTALINĖ PRAEITIS] realizuojantiems adverbialams, nes jų referentams tinkamai interpretuoti reikalinga lingvistinė kontekstinė informacija.

Schiffrin (1990) teigia, kad deiktinės ir anaforinės *tada* reikšmės yra susijusios, ir jos visada egzistuoja kartu. Adverbialas *tada* laikomas deiktiniu, nes jis, kaip ir adverbialas *dabar*, perteikia atstumą iki deiktinio centro. Skirtumas tik tas, kad *tada* turi distalinę temporalinę reikšmę, t. y. įvykio laikas nesutampa su kalbėjimo momentu, o adverbialas *dabar* turi proksimalinę temporalinę reikšmę – įvykio laikas sutampa su kalbėjimo momentu (tuo atveju, kad *dabar* nusakomas dabarties laikas, nes šis adverbialas yra daugiazonis). *Tada* anaforiškumas pasireiškia tuo, kad jis žymi temporalinį santykį tarp dviejų lingvistinių įvykių. Be to, net ir įvykių sekos funkciją atliekantį adverbialą *tada* Schiffrin laiko deiktiniu: „*Then* [‘tada’] yra visada deiktinis ir anaforinis: *then* visada nurodo, kad įvykis yra nutolęs nuo deiktinio centro ir kad su anksčiau paminėtu atskaitos laiku jį sieja arba sekos, arba persidengimo ryšys“³⁶ (Schiffrin 1990, 262).

Pavyzdžiui:

³⁶ „*Then* is always deictic and anaphoric: *then* always conveys that an event be interpreted as temporally distant from the deictic center, and as having either a successive or overlapping relationship with a previously established reference time.“

(288) – *Kaip vertinate savo prieš 20 metų atliktą darbą?*

– **Tada** sunkiausia buvo atsakyti į klausimą, nuo ko pradėti – kėdžių ar lubų pakeitimo.

(288) pavyzdyje adverbialas *tada* vartojamas kaip referencinis: jis referuoja tą laiką, kai pašnekovas atliko savo darbą – prieš 20 metų. *Tada* anaforiškumas pasireiškia tuo, kad jį paaiškina antecedentas „prieš 20 metų“, t. y. ankstesnio lingvistinio konteksto segmentas. Kita vertus, *tada* yra ir deiktinis, nes nusako temporalinį nutolinimą nuo deiktinio centro (kalbėjimo momento) (Schiffrin 1990).

Kiek kitaip mano Huddlestonas ir Pullumas (2002, 1455): anot jų, referencinis *tada* gali būti arba deiktinis – tais atvejais, kai jam suprasti reikalingas santykis su kalbėjimo momentu, arba anaforinis – tais atvejais, kai jo referentas yra kitas elementas tekste. *Tada* deiktinės funkcijos pasireiškia tokiose situacijose, kai, tarkim, kalbėtojas žiūri vaizdo įrašą apie tai, kas vyko anksčiau, ir komentuodamas vartoja adverbialą *tada*.

Boulin, tyrinėdama anglų kalbos adverbialų *now* (‘dabar’) ir *then* (‘tada’) deiktiškumą ir anaforiškumą, daro išvadą, kad nors adverbialas *then* turi distalinę temporalinę reikšmę, deiktiškai jis funkcionuoja kitaip nei adverbialas *now*, nes jam suprasti nereikalingas santykis su kalbėjimo momentu, taigi referencinis *then* visada interpretuojamas ir kaip distalinis žymiklis, koduojantis nuotolį nuo deiktinio centro (prieš jį arba po jo, bet jokių būdu nesutampa su juo), ir kaip anaforinis žymiklis, nes tik taip iki galo išsiaiškinama jo reikšmė (Boulin 2015, 231, 244). Tokios pat pozicijos bus laikomasi ir šiame darbe, todėl adverbialas *tada* vadinamas deiktiniu-anaforiniu – jis užima tarpinę poziciją tarp pozicinių deiktinių ir sekos adverbialų.

Referencinę funkciją atliekantis *tada* nurodo tam tikrą tašką laike arba tam tikrą laiko intervalą. Prototipiškai jis nurodo, kad įvykio Y (antrojo įvykio) laikas identifikuojamas kaip įvykio X (pirmojo įvykio) laikas:

(289) *Savo esamą formą ji įgijo dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, tačiau tada čia buvo turgavietė.*

(289) pavyzdyje įvykis Y yra turgavietės buvimas, įvykis X – esamos formos įgijimas, adverbialas *tada* nurodo, kad abiejų įvykių laikas sutampa – abu jie vyko prieš Pirmąjį pasaulinį karą. Kadangi *tada* turi distalinę reikšmę, tai rodo, kad atskaitos taškas nesutampa su kalbėjimo momentu, šiuo atveju jis yra prieš kalbėjimo momentą, taigi – praeityje.

Glasbey (1992–1993), tyrinėdama anglų kalbos referencinio adverbialo *then* ('tada') temporalinę raišką, skyrė du jo vartojimo atvejus: 1) kai adverbialas *then* vartojamas anaforiškai ir nurodo anksčiau aiškiai paminėtą temporalinį referentą; 2) kai vartojant adverbialą *then* išreiškiamas dalies santykis (arba temporalinė inkluzija (angl. *temporal inclusion*; Glasbey 1992–1993, 293). Taigi, pirmuoju atveju *then* vartojamas kaip temporalinė anafora, o antruoju atveju – kaip temporalinių santykių tarp įvykių ir būsenų raiškos priemonė.

Taip pat vartojamas ir lietuvių kalbos adverbialas *tada*:

(290) *Šiose mintyse nereikia ieškoti bolševikmečiu reklamuotos lygybės nostalgijos (lygybės **tada** nebuvo), pasigendama tik elementariausio teisingumo.*

(290) pavyzdyje *tada* vartojamas tipiškai anaforiškai – nurodo aiškų temporalinį referentą „bolševikmečiu“. Šis pavyzdys iliustruoja abiejų įvykių (lygybės reklamavimo ir lygybės nebuvimo) kotemporaliskumą (persidengimą) – jų vykimo laiko sutapimą.

Adverbialas *tada* gali išreikšti ir temporalinę inkluziją, pavyzdžiui:

(291) *Vyruui papasakojau tik apie kitą – neišsipildžiusią neištikimybę „su karalaičiu“. Vyras **tada** man atrodė nemielas. Su „karalaičiu“ jautėm nepaprastai didelę simpatiją vienas kitam, buvome labai artimi. Kartą vos nepasimylėjome, sustojom tik paskutinę akimirką... Gal mūsų santykiai būtų kitaip pasibaigę, tačiau **tada** dar buvau pakankamai jauna ir labai bijojau, nežengiau to žingsnio.*

(291) pavyzdyje įvykis X yra neištikimybė su „karalaičiu“, įvykis Y (šiuo atveju tai ne įvykis, o būseną) – jaunystė. Pasakotoja būdama jauna tam tikrą laiką buvo neištikima savo vyrui. Tad jaunystės būseną šiame pavyzdyje yra tarsi neištikimybės įvykio fonas. Įvykis Y užima tik dalį įvykio X, todėl šis santykis laikytinas temporaline inkluzija.

Referencinis *tada* gali nusakyti situaciją, kai aiškiai identifikuojami du skirtingi įvykiai (292), arba situaciją, kuri gali būti suvokiama kaip du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai (293):

(292) *1920 metais jis buvo Rokiškio gimnazijos direktorius ir lietuvių kalbos bei literatūros mokytojas. O aš **tada** buvau penktos klasės moksleivis.*

(293) *Paaikėjo, jog, be nustatytos dozės, sportininkas pats sau leisdavosi didelės dozės anabolikų tiesiai į raumenis. Matyt, tada ir pateko infekcija <...>.*

(292) pavyzdyje pateikiami du skirtingi įvykiai: minimas asmuo buvo direktorius ir mokytojas, pasakotojas buvo penktos klasės mokinys. Adverbialo *tada* referentas yra 1920-ieji ir nė vienas įvykis nėra kito įvykio dalis. (293) pavyzdyje minimas tas pats įvykis – sportininkas leidosi anabolikus, infekcijos patekimas suvokiamas kaip įvykio X dalis. Tiksliau – įvykis X buvo pasikartojantis, o infekcija pateko vieną iš tų kartų, kai sportininkas leidosi vaistus. Taigi, čia adverbialas *tada* rodo į įvykio laiką, aiškus temporalinis referentas nereikalingas.

Adverbialų *tada, tuomet, tuolaik* ir *tuotarp* antecedentai gali būti įvairūs:

1) deiktiniai:

(294) *Dabar Švč. Mergelės Marijos su Kūdikiu paveikslą mes matome beveik tokį patį, kokį prieš 400 metų matė tuolaik gyvenę žmonės.*

Adverbialo *tuolaik* antecedentas yra „prieš 400 metų“, t. y. 400 metų iki kalbėjimo momento. Šiame pavyzdyje užfiksuotas temporalinės inkliuzijos santykis, nes įvykis Y – žmonių gyvenimas – yra įvykio X – paveikslo matymo – fonas.

2) kalendoriniai:

(295) *1562 m. rudenį šiuose rūmuose Žygimantas Augustas iškėlė savo sesers Kotrynos vestuves su Jonu Vaza, tuomet dar Suomijos kunigaikščiu.*

Adverbialo *tuomet* antecedentas yra 1562 m. ruduo. Įvykis Y – kunigaikščio statuso turėjimas – taip pat yra įvykio X – vestuvių – fonas, taigi ir čia perteiktas temporalinės inkliuzijos santykis.

Tuos atvejus, kai antecedentas yra tam tikras istorinis laikotarpis ar įvykis, taip pat galima vertinti kaip kalendorinius, nes istoriniai laikotarpiai ir įvykiai paprastai yra aiškiai apibrėžti laike (išskyrus pačius seniausius istorinius laikotarpius):

(296) *Iki Pirmojo pasaulinio karo Petras Andriulaitis baigė Kudirkos Naumiesčio keturklasę mokyklą, kurią tuomet užskaitė kaip 4 gimnazijos klases.*

Šiame pavyzdyje *tuomet* antecedentas yra laikotarpis iki Pirmojo pasaulinio karo, taigi, iki 1914 metų.

3) savaitės diena, mėnuo, metų laikas, šventinė diena – tie kalendoriniai laiko intervalai, kurie vis kartojami, tačiau kai kalbama apie praeitį laiką ir nusakomas metų laikas, mėnuo, savaitės diena ar šventė, paprastai omenyje turimas tam tikras, o ne bet kuris, metų laikas, mėnuo, savaitės diena ar šventė – ir adresatui, ir adresantui yra žinoma, apie kurį laiko intervalą kalbama:

(297) *Apie tai, kad beveik tuo pačiu metu (apie 16 val.) tą ankstyvo pavasario šeštadienį Neryje ilūžo 6-metis ir 9-metis Donatai, rašėme. Vienas iš **tada** nuskendusiujų lyg ir dėvėjo tokiais pačiais rūbais, kaip rastasis sekmadienio vidurdienį Nemune.*

(297) pavyzdyje adverbialo *tada* referentas yra „tas ankstyvo pavasario šeštadienis“ – taigi, nurodomas ir metų laikas, ir savaitės diena. Įvardis *tas* rodo, kad tai ne bet kuris, o tam tikras tam tikro pavasario šeštadienis, taigi, šiuo atveju antecedentas nurodomas anaforiškai.

4) žmogaus gyvenimo tarpsnis:

(298) *Labai mėgau pasakas, paauglystėje – nuotykių romanus. Marko Tveno „Tomo Sojerio nuotykių“ – viena linksmiausių **tuomet** skaitytų knygų.*

Tai subjektyvus laiko nurodymo būdas. (298) pavyzdyje *tuomet* antecedentas yra kalbėtojo paauglystė. Čia pateikiami ne du skirtingi įvykiai, o du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai: kalbėtojas paauglystėje mėgo nuotykių romanus ir mėgstamiausias jo perskaitytas romanas buvo *Tomo Sojerio nuotykių*.

5) kitas įvykis:

(299) *Ir maudėsi, ir taškėsi, ir viens kitam ausis lupu, vandenį už apykaklės pylė. Motina **tuotarp** sėdėjo ant liepto ir kabaldavo savo treningines pasiraičiusi – velniukus supo.*

(299) pavyzdyje adverbialo *tuotarp* referentai yra kiti įvykiai: [vaikų] maudymasis, taškymasis, ausų lupimas, vandens pylimas. Tuo pačiu metu vyksta skirtingi įvykiai: mama sėdi ant tiltelio ir vaikai dūksta vandenyje.

Sinonimiškai vartojami adverbialai *tąkart* ir *tąsyk* bei jų variantai *tuokart* bei *tuosyk* rodo tam tikrą kartą, kai vyko įvykis, – vienetinį arba vieną iš panašių kartų. Taigi, šių adverbialų antecedentas yra įvykis, to įvykio temporalinės lokacijos įvardijimas nebūtinai:

(300) *Pamenu susitikimą su kandidatais į Lietuvos Respublikos Seimą. Ir ko tik jie **tąkart** neprižadėjo, saldžiai suokdami savo rinkėjams: jeigu mus išrinks, dirbsime žmonėms, darbo liaudžiai, į mus galėsite bet kada kreiptis <...>.*

(301) *Kartą šeimininkas užrakino duris ir pasakė neįleisiąs mūsų į butą. Prašiau, maldavau įleisti, nes mums su sūnumi nebuvo kur eiti. Šeimininkas **tąsyk** pasigailėjo.*

(300) pavyzdyje adverbialo *tąkart* antecedentas yra susitikimas su kandidatais į Seimą. Šio susitikimo laikas – praeitis. (301) pavyzdyje *tąsyk* antecedentas yra tas kartas praityje, kai šeimininkas užrakino duris ir nenorėjo įleisti. (300) pavyzdyje pateikiami du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai: iš pradžių teigiama, kad vyko kandidatų susitikimas, o tada pasakojama, ką kandidatai pažadėjo. (301) pavyzdyje perteikiamas ne įvykių persidengimas, o jų vykimo laikų artimumas: visų pirma šeimininkas užsirakino, o tada pasigailėjo (taigi – ir įleido). Tad adverbialas *tąsyk* čia referuoja laiką, artimą įvykio X laikui.

Tais atvejais, kai įvykio laikas nusakomas tiksliau, tai gali būti daroma įvairiais būdais, pavyzdžiui:

(302) <...> *I. Močialovas buvo pagrobtas 1999-ųjų rugsėjo 22-osios naktį. Cigaretėmis bei kitais tabako gaminiiais ketinęs prekiauti vilnietis **tąkart** su draugu buvo sostinės „Indigo“ klube.*

(303) *Labas, nepažįstamoji. Praėjusį šeštadienį, apie 21 valandą 45 minutės, važiuavau 13-ojo maršruto troleibusu nuo Šiaurės prospekto. S. Žukausko stotelėje įlipai tu su drauge. Esi juodaplaukė. **Tąkart** vilkėjai raudoną striukę, o tavo draugė – kremos spalvos kelnes.*

(304) *Vidurvasarį padegtos šio buto durys, o Vėlinių išvakarėse per virtuvės langą įmestas kažkoks sprogmuo, kuris sukėlė Cikanavičių bute gaisrą. **Tąkart** išdegė visa virtuvė.*

(305) *Labas, Rasa. Susitikome per „Kauno dienas“, berods, šeštadienio vakarą. Aš buvau su trim draugais. Vienas jų mokosi su tavo drauge. **Tąkart** jūs buvote kartu.*

(306) *Alina G. iš šios ligoninės buvo grįžusi vos prieš savaitę. Ten ji pateko po to, kai sausio mėnesį nuo tilto šoko į upę. **Tąsyk** ją iš vandens ištraukė pro šalį ėjęs policijos pareigūnas.*

(302) pavyzdyje *ląkart* antecedentas yra Močialovo pagrobimas, kuris vyko 1999 m. rugsėjo 22 d. naktį, taigi įvykio laikas nurodomas kalendoriškai. Čia įvykis Y yra įvykio X fonas – Močialovas buvo pagrobtas tuo metu, kai jis buvo klube (ten pat buvo ir iki jį pagrobiant). (303) pavyzdyje *ląkart* antecedentas yra kelionė troleibusu šeštadienį prieš patyrėjo *dabar*, taigi įvykio laikas nurodomas deiktiškai. Abiejų įvykių – kalbėtojo važiavimo troleibusu ir merginos striukės vilkėjimo – laikas persidengia. (304) pavyzdyje nurodomas laikas yra šventinė diena – Vėlinių išvakarės. Įvykiai vyko vienas po kito: iš pradžių buvo įmestas sprogmuo, tada išdegė virtuvė. (305) pavyzdyje nurodoma savaitės diena ir paros laikas (šeštadienio vakaras), *ląkart* antecedentas yra susitikimas šeštadienio vakarą. Čia įvykiai – susitikimas ir buvimas su drauge – persidengia. (306) pavyzdyje nurodomas mėnuo (sausis). Pirmasis įvykis yra šokimas nuo tilto, antrasis – ištraukimas iš vandens, tad jie vyko ne tuo pat metu, o vienas po kito.

Adverbialai *ląkart* ir *ląsyk* gali nusakyti ir tam tikrą kartą panašių kartų sekoje:

(307) *Vaikino mama mirė, kai jam buvo penkiolika metų. Po dvejų metų, būdamas septyniolikos, L. Bučinskas pirmą kartą pateko teisiųjų suolan. **Tąkart** – už automobilio vagystę.*

(308) *Kaimynei K. Paipelienei mušama motina irgi ne kartą skundėsi. Ir tą pačią rugsėjo 4 d. po pietų buvo atėjusi, sakė, kad ją sumušė Laima. Tik moteriškė **ląsyk** kaimynės atidžiai neklausė.*

Abiejuose pavyzdžiuose ankstesniame kontekste aiškiai nusakoma, kad panašūs įvykiai, kurių vietą laike lokalizuoja adverbialai *ląkart* ir *ląsyk*, vyko ne kartą: (307) pavyzdyje Bučinskas buvo ne kartą patekęs į teisiųjų suolą, o adverbialas *ląkart* nurodo pirmą kartą, kai jis ten pateko; (308) pavyzdyje motina kaimynei skundėsi ne kartą, o adverbialu *ląsyk* nurodomas vienas iš tų kartų, vykęs rugsėjo 4 d. po pietų.

Naratyviniuose tekstuose adverbialai *ląkart* ir *ląsyk* gali būti vartojami su esamuoju laiku, pavyzdžiui:

(309) KGB darbuotojas F. Loginovas asmeniškai praneša R. Vaitonienėi-Šovinytei, jog ji įtraukta į „patikimų asmenų“ sąrašą. Tačiau R. Vaitonienė-Šovinytė **tuokart** nesipiktina, nenustemba, neprieštarauja.

Neprototipiniais atvejais šie adverbialai gali prarasti karto (sykio) reikšmę:

(310) Esu gimusi 1890 m. vasario 1 d. iš tėvelių Juozapo Bendoraičio ir Agotos Gudaitytės, Šukių kaime (**tuokart** buvusiam Juozapavos dvarui), Lankeliškių parapijoje.

(310) pavyzdyje adverbialo *tuokart* antecedentas yra pasakotojos gimimo diena – 1890 m. vasario 1-oji. Tačiau Šukių kaimas Juozapavos dvaru buvo vadinamas ilgesnį laikotarpį nei tik kartas, todėl čia adverbialas *tuokart* vartojamas reikšmė ‘tuo metu, tais laikais’.

Adverbialai *anąkart*, *anąsyk*, *anąmet*, *anuomet*, *anuolaik* ir *andai* tekste taip pat gali funkcionuoti kaip deiktiniai-anaforiniai adverbialai, kurių referentas yra nusakytas ankstesniame kontekste:

(311) Pergalę lėmusį įvartį 25-ąją min. pelnė Maksimas Afinogenovas. Rusų vartininkas Nikolajus Chabibulinas stovėjo lyg siena ir atrėmė visus smūgius, kurių buvo 41. Prieš ketverius metus Nagane šios rinktinės žaidė finale. Anąsyk irgi buvo pasiektas vienintelis įvartis, bet tai padarė čekas Petras Svoboda.

(312) Beje, kiek teatrų veikė XVIII a. Italijos miestuose ir kiek operų ten **anuomet** buvo statoma, net sunku suskaičiuoti.

(313) Jo padėtis 1529 m. Bazelyje atrodė šiek tiek panaši į tą, kurioje jis buvo atsidūręs 1521 m. Levene, – tik čia viskas buvo priešingai. **Andai** katalikai mėgino mobilizuoti jį prieš Liuterį, dabar evangelikai geidė jį išlaikyti Bazelyje.

(311) pavyzdyje įvykis Y yra vienintelio įvartio įmušimas, įvykis X – rinktinių žaidimas finale prieš ketverius metus. Įvykis X yra adverbialu *anąsyk* lokalizuojamo įvykio Y fonas. (312) pavyzdyje abu įvykiai – teatrų veikimas ir operų statymas – yra viena laikais, *anuomet* antecedentas yra XVIII amžius. (313) pavyzdyje adverbialo *andai*, lokalizuojančio įvykį – mobilizavimą prieš Liuterį, referentas nurodomas kalendoriškai – tai 1521 metai. Tais pačiais metais jis buvo atsidūręs padėtyje, panašioje į jo padėtį 1529 m., ir katalikai mėgino jį mobilizuoti. Čia pateikiami du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai.

Šiems adverbialams būdinga ir tai, kad jų referentas ne visada būna aiškiai nusakomas ankstesniame kontekste (314), be to, kartais jį gali padėti išsiaiškinti tik tolimesis kontekstas (315):

(314) *Sovietiniai lageriai skyrėsi nuo dabartinių kalėjimų. Kaliniai dabar neturi tik laisvės, gali nedirbti, o **anuomet** ne tik laisvės neturėjai, bet buvai tiesiog nieku laikomas.*

(315) *Atėjome į šiltai prikūrentą kabinetą, kur po Stalino portretu, matyt, būtinu kiekvienam aukštesnio rango vadui atributu, sėdėjo apkūnus majoras – taip pat su skiriamaisiais sovietinio aviatoriaus ženklais.*

– *Sėskite, Skoty, – mostelėjo jis putnia ranka. – Ir nepagalvokite, jog čia pakvietėme jus tardymui. Noriu su jumis pasikalbėti kaip kolega su kolega. Aš atsisėdau, stengdamasis atspėti, kas gi slepiasi po plačia šio majoro šypsena. Tiesa, ilgai spėlioti neteko. Pasikeitus viena kita nereikšminga fraze, kabineto šeimininkas netikėtai paklausė:*

– *Kokios buvo jūsų, kaip bombonešio įgulos nario, pareigos?*

– *Dirbau prie radaro, – tarstelėjau jam trumpai.*

Bet majorui to nepakako.

– *Kokio radaro?*

– *Naujo pavyzdžio.*

– *Kokia būtų jo charakteristika?*

– *„Ach, štai ko gerbiamajam prireikė“, – pamaniau suprasedamas, kur jis suka. Tiesiai ir atsakiau:*

– *Atsiprašau, bet tai karinė paslaptis, ir aš prisiekiau jos neišduoti.*

Majoro šypsena pamažu blėso.

– *Argi gali būti tarp sąjungininkų kokių nors paslapčių.*

– *Tai turėtų nuspręsti mano valdžia.*

– *Suprantu, suprantu, – miksėjo galva majoras. – Amerikiečiams jūs tikriausiai viską pasakytumėte...*

– *Nėra reikalo apie tai amerikiečiams pasakoti: jie patys tą radarą išrado...*

Majoras, jau visai rūškanas, atsigręžė į kitą šalia sėdėjusį karininką:

– *Matyti, leisime ponui Jangui eiti...*

Po trejeto dienų vėl buvau jo pakviestas. Jo šypsena šįkart buvo, kaip sakoma, iki ausų. Pradėjo atsiprašinėti:

– *Mes **anąkart** buvome per daug priekabūs. Mano kolega, – jis mostelėjo putnia ranka į tuščią kėdę, kurioje **anąkart** sėdėjo tas tylusis karininkas, – mano kolega, matote, labai domisi radarais, ir mes gal kiek perlenkėme lazda.*

(314) pavyzdyje adverbialo *anuomet* referentas nėra aiškiai išreikštas: pavyzdyje lyginami sovietiniai lageriai ir pasakotojo gyvenamojo laiko kalėjimai. Kadangi žodis *sovietinis* turi laiko nuorodą – yra susijęs su Sovietų Sąjunga, o šios gyvavimo laikotarpis vadinamas sovietmečiu, galima daryti preilaidą, kad adverbialo *anuomet* referentas yra sovietmetis. (315) pavyzdyje adverbialo *anąkart* referentas yra tas kartas praeityje, kai pasakotojas buvo pakviestas pas majorą. Referentą padeda išsiaiškinti už sakinio ribas gerokai platesnis kontekstas. Be to, šiame pavyzdyje gerai pademonstruota adverbialų *šįkart* ir *anąkart* opozicija: *šįkart* rodo arti kalbėtojo laiko esantį kartą – tai antrasis susitikimas su majoru, kuris vyksta pasakojimo metu (proksimalinė deiksė), o *anąkart* – toli nuo kalbėtojo, tai pirmasis susitikimas su majoru, vykęs praeityje (distalinė deiksė).

Leksinį konceptą [DISTALINĖ PRAEITIS] realizuojantys adverbialai gali būti vartojami ir kataforiškai – tada antecedentas nurodomas ne ankstesniame, o vėlesniame kontekste³⁷:

(316) *Abu kauniečius Palangos kriminalistai sulaikė **tuomet**, kai jie, atsidarę baltarusio automobilį, bandė jį užvesti sujungdami išplėštus laidus.*

(317) *Vietinių pasakojimu, ji buvusi labai rupi, nes kunigas kartais paprasčiausiai badavo... O koks tai buvo žmogus! **Anąkart**, kai susitikom Kaišiadoryse, man parodė iš Vatikano atsiųstą atviruką.*

(318) ***Andai**, kai nebuvo „žvaigždžių plokštumos“, sužėrėti buvo galima vien savo išskirtine biografija. Dabar, deja, reikia ir meninės kokybės.*

(316) pavyzdyje pirma nurodomas įvykis Y – kauniečių sulaikymas, tada – įvykis X (bandymas užvesti automobilį), kuris padeda nustatyti įvykio Y temporalinę lokalizaciją, perteikiamą adverbialu *tuomet*. (317) ir (318) pavyzdžiuose pirma pateikiamas adverbialas (*anąkart* (317) ir *andai* (318)), tada – įvykis Y, kurio temporalinė lokacija tokia pati, kaip ir vėliau nurodomo įvykio X.

Galima ir kiek kitokia kataforinė šių adverbialų raiška:

(319) *Teisūs buvo tie, kurie **tada**, prieš 20 metų, ištarė: *šias dienas prisimins istorija.**

³⁷ Kataforos atveju vartotinas terminas *postcedentas*, o ne *antecedentas*, nes priešdėlis *ante-* reiškia ‘prieš, priešais’, o priešdėlis *post-* – ‘po, už’. Tačiau lingvistinėje literatūroje jis nėra plačiai paplitęs, todėl ir šiame darbe, kai kalbama apie kataforą, bus vartojamas terminas *antecedentas*.

(320) *Na, o siuntų „dingimo“ istorija – išties gana banali. Pasirodo, tąsyk, birželio mėnesį, siuntų laivu buvo kaip niekad daug.*

(321) *Anuomet, XVIII amžiaus pabaigoje, Konstitucija buvo puolama su ginklais rankose.*

(319–321) pavyzdžiuose pateikiama tik po vieną įvykį, o ne temporaliskai susiejami du įvykiai, kaip įprasta deiktinių-anaforinių adverbialų vartojimo atveju. Iš pradžių pavartojamas adverbialas, o tada nusakomas jo referentas: (319) pavyzdyje orientacinis įvykis – ištarimas – lokalizuojamas adverbialu *tada*, kurio referentas nurodomas deiktiškai: prieš 20 metų (t. y. 20 metų iki kalbėjimo momento); (320) pavyzdyje adverbialo *taisyk* referentas yra birželio mėnuo, (321) pavyzdyje adverbialo *anuomet* – XVIII a. pabaiga. Taigi, įvykiai iš pradžių laike lokalizuojami labai neapibrėžtai – adverbialai *tada* ir *taisyk* nurodo tik tiek, kad įvykio laikas yra nutolęs nuo deiktinio centro, o adverbialas *anuomet* dar nurodo ir tai, kad tas nutolęs laikas yra praeitis, ir tik tada įvykio laikas nusakomas konkrečiau. Tokia taktika naudojama norint atkreipti klausytojo ar skaitytojo dėmesį.

Būna ir tokių atvejų, kai neaišku, ar adverbialas vartojamas kaip referencinis, ar nurodo įvykių seką. Pavyzdžiui:

(322) *Želigovskiui užėmus Vilnių, M. P. Riomeris tuoj pat stojo prieš tą akciją ir galutinai perėjo į lietuvių pusę. Tada ir parašė garsųjį laišką Pilsudskiui, ar ne?*

(322) pavyzdyje nėra aišku, ar adverbialas *tada* nusako vienalaikiškumą – laiško rašymas ir perėjimas į lietuvių pusę vyko tuo pat metu; ar įvykių seką – iš pradžių Riomeris perėjo į lietuvių pusę, o tada parašė laišką.

Leksinis konceptas [DISTALINĖ PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU ARBA ARTIMU LAIKU PRAEITYJE, KAIP IR ĮVYKIS X, IR YRA NUTOLĖS NUO EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES].

[KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS]. Šis leksinis konceptas realizuojama adverbialais *tądien* (*tą dieną*), *tąnakt* (*tą naktį*), *tąryt* (*tą rytą*), *tąvakar* (*tą vakarą*), *tąvasar* (*tą vasarą*), *tąžiem* (*tą žiemą*) ir *anądien* (*aną dieną*), *anąnakt* (*aną naktį*), *anąryt* (*aną rytą*), *anąvakar* (*aną vakarą*). Kitaip nei leksinį konceptą [DISTALINĖ PRAEITIS] nusakantys deiktiniai-anaforiniai adverbialai, šie adverbialai patys savaime nurodo kalendorinį laiko tarpą – dieną, paros metą, metų laiką.

Adverbialų *tądien*, *tąnakt*, *tąryt* ir *tąvakar* antecedentas gali būti pateikiamas keliais būdais:

1) kalendoriškai – nusakoma tiksli data:

(323) *Nusprendusieji laikytis atokiai nuo PM trynė delnais 1993 [m.] balandžio 2 d., vėliau pramintą „Marlboro penktadieniu“. **Tądien** dėl augančios konkurencijos JAV tabako rinkoje PM sumažino „Marlboro“ pakuotės kainą 40 centų, ir tai nulėmė 23 % bendrovės akcijų kainos kritimą.*

(324) *Gerokai vėlavęs reisui Kristianstadas–Palanga–Kaunas skridęs lėktuvas vasario 23-iosios naktį Karmėlavos aerouoste nusileido jau po vidurnaktį. Čia dirbantys pasienio policijos pareigūnai vos prieš mėnesį buvo įsigiję prietaisą radiacijai matuoti. Tikrino juo keleivių bagažą ir **tąnakt**.*

(325) *<...> 1918-ųjų vasario 16-ąją dangus virš Vilniaus buvo žydras žydras, be debesėlio. <...> Tokią dieną norisi tik atsukti veidą į saulę, į dangų ir leistis persmelkiamam būsimo pavasario nuojautų. Tačiau būrelis vyrų, kurie **tąryt** rinkosi į vieną senovinį namą Pilies gatvėje, veiduose šitai neatsispindėjo.*

(323) pavyzdyje temos laikas yra 1993 m. balandžio 2 diena. Abu įvykiai – delnų trynimasis ir kainos sumažinimas – vyko tą pačią dieną. Antrasis įvykis – kainos sumažinimas – yra pirmojo įvykio priežastis, tad įvykiai vyko ne tuo pačiu metu, o vienas po kito, tačiau tą pačią dieną. (324) pavyzdyje nenurodomi metai, tačiau galima numanyti, kad tai pasakojimo laiko einamieji metai. Abu įvykiai – lėktuvo nusileidimas ir bagažo tikrinimas – vyksta tą pačią naktį, bet ne tuo pačiu metu: lėktuvas pirma nusileidžia su bagažu, o tada bagažas tikrinamas. (325) pavyzdyje antrasis įvykis – vyrų rinkimasis į namą – užima greičiausiai dalį pirmojo įvykio, nes dangus galėjo būti žydras ne tik tos dienos rytą, todėl pirmasis įvykis yra antrojo įvykio fonas.

2) deiktiškai – nusakoma tam tikra diena prieš patyrėjo dabar:

(326) *Paprašytas pakomentuoti, kas vis dėlto užvakar įvyko Kauno areštinėje, viešosios policijos vyresnysis komisaras A. Tarasevičius sakė, kad **tądien** areštinė buvo perpildyta, joje buvo daugiau kaip 150 žmonių.*

(327) *Kol kas neaišku, kas **vakar naktį** nutiko nuosavą „Audi 100“ vairavusiam Kauno kelių policijos vyr. policininkui Remigijui Lapinskui. Jo automobilis **tąnakt**, apie 3.55 val., ties Vytauto prospekto ir Karo*

ligoninės gatvių sankryža staiga užvažiavo ant šaligatvio ir atsitrenkė į namo sieną.

(326) pavyzdyje temos laikas yra dvi dienos iki kalbėjimo momento dienos (*užvakar*). Kalbama apie tą patį įvykį areštiniėje – visų pirma paminima, kad toks įvykis vyko, o tada jis apibūdinamas išsamiau. (327) pavyzdyje temos laikas yra viena diena iki kalbėjimo momento. Čia taip pat kalbama apie tą patį – eismo – įvykį. Iš pradžių paminima, kad kažkas nutiko naktį iki kalbėjimo momento, o tada eismo įvykis apibūdinamas išsamiau.

3) nusakoma savaitės diena:

(328) *Buvo ko nerimauti: valytoja dirbusi O. Palajevienė antradienį turėjo grįžti iš atostogų. **Tądien** ji atėjo į darbą sumušta, atsiprašė iš darbo, paprašė paskolinti pinigų.*

(329) *Ketvirtadienį I. Kanto gatvės 21-ajame name oficialiai ėmė veikti Baltijos televizijos Kauno būstinė. Šios televizijos direktorius Gintaras Songaila **tąvakar** žurnalistams surengtame priėmime išvardijo ir dar kelias žymėtinas vasario 23-iosios progas.*

Abiejuose pavyzdžiuose adverbialų *tądien* ir *tąvakar* antecedentai yra savaitės dienos – antradienis (328) ir ketvirtadienis (329). Kadangi abu pavyzdžiai yra iš pranešimų spaudoje, juose kalbama ne apie bet kurią antradienį ar ketvirtadienį, o apie tam tikrą – ir adresatas, ir adresantas žino, apie kurią.

4) nusakoma šventinė diena:

(330) *Švenčių dienomis įvykdyti net trys išpuoliai prieš Lietuvos bažnyčias. Vienas iš jų – Kalėdų išvakarėse Jonavos rajone. **Tądien** rasta išniekinta nerakinama šio rajono Skarulių gyvenvietės Šv. Onos bažnyčios koplytėlė.*

(331) *Praūžė meilės diena, kai sausakimšos buvo ne tik kavinės, restoranai, bet ir visi Kauno muzikiniai klubai. Meilė **tąnakt** nedingo – vieniems tai gyvenimo cukrus, kitiems – jausmų labirintas, tretiems – laikas, kai esi labai išprotėjęs.*

(330) pavyzdyje adverbialo *tądien* temos laikas yra Kalėdų išvakarės, t. y. Kūčios (gruodžio 24 d.), (331) pavyzdyje adverbialo *tąnakt* – meilės, t. y. Šv. Valentino, diena (vasario 14 d.). Kaip ir savaitės dienų atveju, taip ir šiais atvejais tai ne bet kurios Kūčios ir ne bet kuri Šv. Valentino diena – galima

numanyti, kad tai tos šventinės dienos praeityje, kurios yra arčiausiai patyrėjo *dabar* lokacijos.

5) nusakomas kitas įvykis:

(332) *Žudikas į mokyklą įžengė apie vienuoliktą valandą ryto. Tądien gimnazijoje vyko matematikos egzaminas.*

(333) *Kazimieras Uoka iš Seimo tribūnos paskelbė, kad susidegins. Tąryt mes jau buvome amžiną atilsį pasakę Lietuvos taikdariui vyresniajam leitenantui Normundui Valteriui <...>.*

(332) pavyzdyje *tađdien* temos laikas yra ta diena, kurios rytą žudikas įžengė į mokyklą. Antrasis įvykis – matematikos egzaminas – yra pirmojo įvykio – žudiko įžengimo į mokyklą – fonas. (333) pavyzdyje *tađryt* temos laikas yra ta diena, kai Kazimieras Uoka paskelbė, kad susidegins. Abu įvykiai – leitenanto laidotuvės ir Uokos paskelbimas – yra nevienalaikiai, jie vyko vienas po kito (pirma buvo laidotuvės, tada – pareiškimas), tačiau abu vyko tą pačią dieną – ar paskelbimas taip pat vyko ryte, nėra aišku.

Paprastai adverbialai *tađdien*, *tađnakt*, *tađryt* ir *tađvakar* nurodo vieną tam tikrą dieną, tačiau galimi ir tokie atvejai kaip (334):

(334) *Aukštą spaudimą Rulys turėjo seniai. Jis dar labiau pakildavo antrą Kalėdų dieną. Mat tądien dažnai padauginavo.*

Šiame pavyzdyje adverbialo *tađdien* temos laikas yra antra Kalėdų diena, bet ne tam tikrų vienu metų, nes įvykis – padauginimas – kartojasi kiekvienais metais būtent tą dieną.

Neprototipinis adverbialo *tađnakt* vartojimo atvejis:

(335) *Vaiskų liepos 31-osios rytą Eglė ir Tadas Šernai, kaip ir kiekvieną vasarą grįžę atostogų iš Suomijos, pakirdo puikiai nusiteikę. Tadas išvedė šunį, Eglė iškrakmolino vestuvinius Tomo baltinius, užsiplikė kavos. „Buvo nuostabus rytas. Šiltas, vaiskus, – prisimena E. Šernienė. – Sučirškė telefonas, Birutė Barauskienė, paklaususi, ar Tomas tąnakt budėjo, greitakalbe išbėrė informaciją apie Medininkus. Nepatikėjau. Tada ji lėtai išsakė: „Patikėk, Egle. Ten jie sušaudyti – radijas pranešė.“*

Šiame pavyzdyje adverbialas *tađnakt* vartojamas ir grynai deiktiškai, ir anaforiškai. Visų pirma, jis yra vartojamas tiesioginėje kalboje ir žymi naktį prieš patyrėjo *dabar* (naktį prieš Birutės Barauskienės telefono skambutį).

Tačiau tiesiogine kalba atpasakojami įvykiai, vykę ne naktį prieš kalbėjimo momentą, o gerokai anksčiau, todėl vartojamas adverbialas *tąnakt*, o ne deiktiniai adverbialai *šiąnakt* ar *praėjusią naktį*. Pats adverbialas *tąnakt* rodo, kad ankstesniame kontekste turi būti pateiktas temos laikas – šiuo atveju, liepos 31 diena. Taigi, *tąnakt* referentas yra liepos 31-osios naktis.

Adverbialai *anądien*, *anąnakt*, *anąryt* ir *anąvakar* išsiskiria tuo, kad yra vienos zonos – gali nurodyti tik praeitį:

(336) *Apdulkėjo dirbtuvėlėj drožinėti šaukštai ir lentutės bei kiti suvenyrai, nes nuo tos dienos, kai išėjo sūnus, tėvas čia nebeužsina. Tik sėdi prie lango ir žiūri į pilką, tuščią horizontą... Kartkartėmis vieškeliu praeis prekeiviai, keliauninkai, bet to vienintelio, kuris **anądien** nutolo, nebus...*

(337) *Netrukus jau skridome link Vilniaus <...> ir ministrą kažkaip savaime užmiršome. Tiek ir tos kelionės, lėktuvas netrukus ėmė leistis. Vilniaus aerouoste laukė šioks toks netikėtumas. Buvo pilna policininkų ir civilių reikšmingais veidais, ant automobilių mirksėjo signaliniai žibintai ir apskritai – tvyrojo neeilinio įvykio atmosfera. Galėjai pagalvoti, kad gaudo kokį teroristą ar dar ką baisiau... Bet pačiuo tik mūsų Vidaus reikalų ministrą. Įsodino į automobilį ir kaukdami nurūko aerouosto betonu. <...> Tik po viso šio triukšmingo karnavalo privažiavo aerouosto autobusas paimti kitų keleivių. Drausmingi, pašnibždom kalbėdami, važiavome link aerouosto rūmų... Prisiminiau šitą kelionę, kai spaudoje ėmė mirgėti pranešimai apie interpeliaciją, kai užvirė diskusija, ar dera VRM vadovui važinėti vogtais automobiliais, kai vien atlaidi gerbiamo ministro šypsena, regis, teigė, kad nieko jūs (t. y. mes) neišmanote. Pagalvojau, gal ir **anądien** vogtasis dalyvavo tame pompastiškame sutiktuvių ceremoniale arba, moderniai šnekant, tame kuklumo „spektaklyje“.*

(338) *Tačiau ne tik nukentėjusiais pripažintiems žuvusiųjų artimiesiems, visiems proceso dalyviams ir pačiam teisiamajam buvo puiki proga prisiminti kraupios rugpjūčio 11-osios nakties įvykius. Apžiūrint prie bylos prijungtus daiktinius įrodymus (pistoletus, šautuvus, knygas), pagarsinus rašytinę bylos medžiagą, buvo parodyta vaizdajuostė, kurioje užfiksuoti V. Vladimirovo parodymų patikrinimo vietoje vaizdai. Surakintomis rankomis ir dar prie tvirto pareigūno „prisegtas“, bet ramus, gerai nusiteikęs V. Vladimirovas geranoriškai rodė tardytojui ir kitiems pareigūnams „Senukų“ sandėlių teritoriją, kurioje buvo įvykdytas nusikaltimas, išsamiai pasakojo, kurioje vietoje ir kaip paklojo po viena visus keturis bendradarbius. <...> Kratos metu V. Vladimirovo įsirengtose slėptuvėse ir pas jo pažįstamą A. Krylovą buvo rasti iš „Senukų“*

*bendrovės pagrobti ginklai (pistoletai „Sig Sauer“, lygiavamzdis šautuvas „Mosberg“, šaudmenys), radijo ryšio priemonės. Ginklų jo arsenale buvo ir daugiau: tai ir „asmeninis“ pistoletas „Erma Werke“, iš kurio **aną naktį** ir buvo paleista daugiausiai kulku į bendradarbius <...>.*

(336) pavyzdyje adverbialo *anądien* referentas yra ta diena praeityje, kai išėjo sūnus. Čia pateikiami du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai: tą pačią dieną išėjo sūnus ir nutolo. (337) pavyzdyje adverbialo *anądien* referentą padeda nustatyti tolimasis kontekstas: tai ta diena, kai kalbėtojas parskrido į Vilnių tuo pačiu lėktuvu, kaip ir ministras. (338) pavyzdyje adverbialo *aną naktį* antecedentas nurodytas taip pat tolimajame kairiajame kontekste – tai rugpjūčio 11-osios naktis.

Kiti du leksinį konceptą [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] nusakantys adverbialai – *tąvasar* bei *tąžiem* – vartojami panašiai, kaip aptartieji adverbialai *tądien*, *tąnakt*, *tąryt* ir *tąvakar*. Didžiausias skirtumas tas, kad adverbialų *tąvasar* ir *tąžiem* antecedentas negali būti tam tikra diena, tad paprastai jis būna išreikštas kalendoriškai (nurodomi konkretūs metai) arba deiktiškai (nurodomi metai pagal santykį su patyrėjo *dabar*):

(339) *1322 m. Baltijos bangų ošimą nutildė sausio speigai. **Tąžiem** iš Liubeko į Daniją ledu ėjo rogių kelias...*

(340) *Praėjusių metų rugsėjo pradžioje išspausdinus Jono Meko „Laiškus iš Niekur“ (jo išpūdžiai ir mintys, **tą vasarą** apsilankius Lietuvoje), „Valstiečių laikraščio“ redakcijoje kilo nemalonus šurmulyš.*

(339) pavyzdyje adverbialo *tąžiem* temos laikas yra 1322 m. žiema, taigi antecedentas nusakomas kalendoriškai. (340) pavyzdyje adverbialo *tą vasarą* antecedentas nusakomas deiktiškai: temos laikas yra metų prieš patyrėjo *dabar* vasara.

Tačiau galimi ir tokie atvejai kaip (341):

(341) *Atėjo žiema. Daug sniego buvo **tą žiemą**.*

Šiame pavyzdyje adverbialas *tą žiemą* tiesiog nurodo metų, apie kuriuos pasakojama, žiemą.

Visuose apžvelgtuose leksinį konceptą [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] iliustruojančiuose pavyzdžiuose antecedentas pateikiamas ankstesniame kontekste. Tačiau šie adverbialai vartojami ir kataforiškai, t. y. antecedentas gali būti pateikiamas vėlesniame kontekste:

(342) *Mažyliai rodė nubrozdinimus ir kraujosruvas, padarytas tėvo rankų. **Tądien**, kai vaikai su motina išėjo iš namų, R. Kisielius buvo sumušęs aštuonmetį sūnų Mindaugą, šešiametį Žilviną ir devynerių metų dukterį Romą.*

(343) *Pasak jo, **tąvakar**, kai į ligoninę buvo atgabentas susirgęs J. Braneika, priėmimo skyriuje dirbusi gydytoja matė, kaip motina su kūdikiu, kuriam buvo reikalinga medikų priežiūra, išėjo pro ligoninės duris, tačiau sprunkančios motinos ji nepajėgė sulaukyti.*

(344) *Taip kalbėjomės Kirchheimo gatvelėje **tą žiemą**, kai buvo 22 laipsniai šalčio, ir mūsų nosys spindėjo kiek melsvai.*

(345) ***Anądien**, kai į Vilnių buvo vizito atskridęs Ukrainos Prezidentas Viktoras Juščenko, Pilies gatvėje nuo ryto galėjai stebėti didelį sujudimą.*

(346) *Kartais jos [keistokos mintys] visiškai mane apvaldo – kaip kad **aną vakarą**, likus namie vienam, o Marijanai viešint pas draugus Cholstebre.*

(342) pavyzdyje pirma paminimas adverbialas *tądien*, tada nurodomas jo antecedentas: vaikų ir motinos išėjimas iš namų. Abu įvykiai (vaikų sumušimas ir vaikų su motina išėjimas iš namų) susiję priežasties ir pasekmės ryšiu, taigi vyko vienas po kito, bet tą pačią dieną. (343) pavyzdyje *tąvakar* antecedentas pateikiamas vėlesniame kontekste. Abiejų įvykių – Braneikos atgabenimo į ligoninę ir motinos sprukimo – eiliškumas neaiškus, tik jų temos laikas yra tas pats vakaras. (344) pavyzdyje adverbialo *tą žiemą* antecedentas yra žiema, kai buvo 22 laipsniai šalčio. Antrasis įvykis yra pirmojo įvykio – kalbėjimosi – fonas. (345) pavyzdyje *anądien* vartojamas kataforiškai – jo antecedentas (Ukrainos prezidento vizito Vilniuje diena) nurodomas vėlesniame kontekste. (346) pavyzdyje kataforiškai vartojamo adverbialo *aną vakarą* antecedentas yra likimas namie vienam, orientacinis įvykis – apvaldymas.

Kataforiškai vartojant aptariamus adverbialus, galimi ir tokie atvejai, kai minimas tik vienas įvykis, o ne susiejami du įvykiai:

(347) *Kažkodėl man atrodo, kad **tądien**, 1918-ųjų vasario 16-ąją, dangus virš Vilniaus buvo žydras žydras, be debesėlio.*

(348) ***Anądien**, per Onines, LR Seimo pirmininkui Artūriui Paulauskui važiuojant į Anykščių miesto šventę ir užsukus į Ažuožerių kaimą Anykščių rajone pasveikinti dviejų Onučių, kaimo gyventojas Pranas Sipas, užspyręs svečių į kiemo kampą, kėsinosi neišleisti tol, kol nepradėsime gyventi geriau.*

(347) pavyzdyje adverbialas *tądien*, kurio antecedentas – 1918 m. vasario 16 d., lokalizuoja tik vieną būseną – dangaus žydrumą. Kadangi visų pirma pavartojamas adverbialas *tądien*, tai rodo, kad klausytojas turėtų žinoti, apie ką kalbama, ir tik tada nurodomas antecedentas. Taip patraukiamas klausytojo dėmesys ir pabrėžiamas minimos dienos reikšmingumas. (348) pavyzdyje adverbialo *anądien* antecedentas yra Oninės. Situacija analogiška – pirma pavartojamas adverbialas *anądien*, o tada pateikiamas jo antecedentas.

Adverbialai *tądien*, *tąnakt*, *tąryt*, *tąvakar*, *tąvasar* ir *tąziem* funkcionuoja tik kaip deiktiniai-anaforiniai, o adverbialai *anądien*, *anąnakt*, *anąryt* ir *anąvakar* – ir kaip deiktiniai (tais atvejais, kai nurodo tik praeitį ir nesusieja dviejų įvykių).

Leksinis konceptas [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU KALENDORINIU LAIKU – TĄ PAČIĄ DIENĄ, TUO PAČIU PAROS METU AR METŲ LAIKU – PRAEITYJE, KAIP IR ĮVYKIS X, IR YRA NUTOLĘS NUO EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES].

3.2.2 Ateitis

Orientacinis įvykis lokalizuojamas ateityje (po kalbėjimo momento), nutolusioje nuo patyrėjo *dabar*. Temos laiką apibrėžia antecedentas: ankstesniame kairiajame kontekste (kataforos atveju – vėlesniame dešiniajame kontekste) minimas laiko taškas arba intervalas tampa adverbialo inkaru ir juo apibūdinamo įvykio temporaline lokacija, arba adverbialas referuoja laiką, artimą įvykio X laikui, taigi įvykio X ir įvykio Y laikai nepersidengia. Galimi du su ateitimi susiję leksiniai konceptai: [DISTALINĖ ATEITIS] ir [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS].

[**DISTALINĖ ATEITIS**]. Šis leksinis konceptas realizuojamas laiko adverbialais *tada*, *tuomet* (*tuometu*), *tuolaik* (*tuolaiku*), *tuotarp* (*tuotarpu*), *tąkart* (*tuokart*, *tą kartą*) ir *tąsyk* (*tuosyk*, *tą sykį*). *Tada*, *tuomet*, *tuolaik* ir *tuotarp* patys savaime nenurodo jokio laiko intervalo, *tąkart* ir *tąsyk* nurodo tam tikrą kartą (sykį). Šiais adverbialais įvykiai ateityje lokalizuojami tokiu pačiu principu, kaip ir praeityje:

(349) – *Kaip norėčiau Kezytę pamatyti po kokių penkerių metų. Kažin kokia ji **tada** bus?*

(350) <...> *jie nemano per valstybines šventes uždaryti parduotuvių – juk kaip tik **tuomet** bus pirkėjų bumas <...>.*

(351) „Kaunas“ ir „Rodiklis“ *nemokamų kvietimų į futbolo rungtynes platinimo akciją planuoja gegužės mėnesį. **Tuomet** „Kaunas“ namuose*

žais su Kėdainių „Nevėžiu“ (gegužės 6 d.), Vilniaus „Geležiniu vilku“ (13 d.), Kauno „Inkaru“ (16 d.) ir Rūdiškių „Vėtra“ (23 d.).

(352) *Bet, šiaip ar taip, kitą penktadienį jau bus aišku. Mat tądien numatytas simpoziumo kūrinų parodos atidarymas. **Tąkart** paaiškės, ką sukūrė dar keturi simpoziumo dalyviai, mūsų vizito metu įstrigę tarnybose ar moksluose.*

(353) <...> *Jūros šventei* parengė originalią programą su orkestru. Joje taip pat dalyvaus P. Meškėla, V. Kovaliovas, „Trys panteros“ ir kiti dainininkai. Visi **tuometu** būsiantys uostamiestyje galės ją pamatyti ir įvertinti.

(354) *Apie aštuntąją atidžiai jo išklausk, nes **tuometu** supratingasis Plutonas šiaip jau droviam tavo draugui suteiks neįtikėtino iškalbingumo ir pasitikėjimo savimi.*

(349) pavyzdyje temos laikas yra po kalbėjimo momento, taigi – ateityje. Kalbėtojas pažymi, kad propozicijos „ji [Kezytė] bus“ laiką apibrėžia temos laikas, t. y. po kokių penkerių metų nuo kalbėjimo laiko (antecedentas nurodomas deiktiškai). Įvykio X – Kezytės pamatymo – ir įvykio Y – Kezytės buvimo – laikai persidengia: įvykis Y yra būsena, o įvykis X – trumpalaikis įvykis, taigi įvykis X yra įvykio Y dalis. Įvykių X ir Y visiškas sutapimas iliustruojamas (350) pavyzdyje: adverbialo *tuomet* antecedentas yra „per valstybines šventes“. Abu įvykiai – parduotuvių neuždarymas ir pirkėjų bumas – vyksta tuo pačiu metu. (351) pavyzdyje *tuomet* antecedentas yra gegužės mėnuo – ne bet kuris, o tas, kuris yra ateityje arčiausiai kalbėtojo. Įvykis X – kvietimų platinimo akcija, įvykis Y – ketverios „Kauno“ rungtyinės, taigi, galima sakyti, kad yra keturi įvykiai Y. Jų visų temos laikas sutampa su įvykio X laiku. (352) pavyzdyje adverbialo *ląkart* referentas yra įvykis – parodos atidarymas. Ankstesniame kontekste deiktiškai nurodomas ir šio įvykio (parodos atidarymo) laikas – kitą penktadienį, tad *ląkart* patikslintas referentas yra parodos atidarymas kitą penktadienį, t. y. artimiausią penktadienį po patyrėjo *dabar*. Čia pateikiami skirtingi to paties įvykio aprašymai. (353) pavyzdyje adverbialo *tuometu* referentas yra šventė – Jūros šventė, (354) pavyzdyje adverbialo *tuometu* referentas – aštunta [diena].

Kadangi nėra šimtaprocentinio užtikrintumo, kad įvykis ar įvykiai ateityje vyks, galimos ir tokios situacijos:

(355) *Išvirtą patiekalą šildykite ant silpnos ugnies, be to, tik tiek, kiek **tuokart** suvalgysite.*

Šiame pavyzdyje adverbialo *tuokart* laikas yra tas momentas ateityje, kai bus valgomas patiekalas, o ar tas patiekalas iš tiesų bus valgomas – nežinoma, nes šis pasakymas yra instrukcija. Taigi įvykis X tėra numanomas patiekalo gaminimas, įvykis Y – suvalgymas.

Nusakant distalinę ateitį galimi ir kataforos atvejai:

(356) *Smulčiau apie šią operaciją Urologijos skyriaus chirurgai pasakoti atsisakė, tvirtino esą labai prietaringi ir pažadėjo į visus klausimus atsakyti **tada**, kai pagijęs ligonis bus išrašomas iš ligoninės.*

(356) pavyzdyje adverbialo *tada* antecedentas nurodomas vėlesniame kontekste. Abu įvykiai – atsakymas į klausimus ir ligonio išrašymas iš ligoninės – yra vienalaikiai.

Leksinio koncepto [DISTALINĖ ATEITIS] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU ARBA ARTIMU LAIKU ATEITYJE, KAIP IR ĮVYKIS X, IR YRA NUTOLEŠ NUO EGOCENTRINĖS DABAR PATIRTIES].

[**KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS**]. Šis leksinis konceptas realizuojamas tais pačiais adverbialais, kaip ir kalendorinės distalinės praeities leksinis konceptas: *tądien* (*tą dieną*), *tąnakt* (*tą naktį*), *tąryt* (*tą rytą*), *tąvakar* (*tą vakarą*) (ateities laiką išreiškiantys adverbialai *tąvasar* ir *tąžiem* DLKT nepaliudyti). Skirtumas tik tas, kad jais įvykis lokalizuojamas ateityje, t. y. po patyrėjo *dabar*:

(357) *Michelio Jaffrennou filmai bus rodomi ketvirtadienį. **Tądien** bus ir susitikimas su garsiuoju menininku <...>.*

(358) *Rugsėjo 1-ąją prasideda ne tik mokslo metai. **Tądien** Šiuolaikinio meno centre (Vilnius, Vokiečių g. 2) atidaromas informacijos apie šiuolaikinį meną archyvas – ŠMC INFO LAB'as (informacijos laboratorija).*

(359) *Rytoj numatyta viešnagė Nidoje. **Tądien** svečiai dar kartą susitiks su meru S. Šukiu, pasidalys savo išpūdžiais.*

(360) *Pirmą valandą nakties, kai „Telekomas“ žada kauniečius trumpam palikti be telefono 02, miestas jau miega. Be to, **tąnakt** policijos pagalbą bus galima prisišaukti ir įprastu mobiliuoju ryšiu <...>.*

(361) *Ankstų pirmadienio rytą Mėnulio pilnatis pateks į Žemės šešėlį ir nusidažys kraupiai raudona spalva. <...>. Vilniuje **tą rytą** Mėnulis leis 6 val. 19 min., taigi anksti atsikėlę spėtume pamatyti besileidžiant maždaug 3/4 užtemusį Mėnulį.*

(362) *Visų pirma apie koncertą, kuris vyks Filharmonijoje gruodžio 28 d. 19 val. **Tą vakar** visi vokalinės muzikos gerbėjai tikrai galės atsitraukti nuo problemų ir prieš pat Naujuosius atsiduoti puikios operinės muzikos glėbin.*

(357) pavyzdyje minimi du tą pačią dieną vykstantys įvykiai – filmų rodymas ir susitikimas su menininku (jų eiliškumas nėra aiškus). *Tą dien* referentas yra savaitės diena – ketvirtadienis, tačiau ne bet kuris, o tam tikras ketvirtadienis – ir adresatui, ar adresantui aišku, apie kurį ketvirtadienį kalbama. (358) pavyzdyje adverbialo *tą dien* referentas nurodomas kalendoriškai – rugsėjo 1 diena. Mokslų metų pradžia ir archyvo atidarymo fonas. (359) pavyzdyje *tą dien* antecedentas yra deiktinis: „rytoj“, t. y. vieną dieną po atskaitos taško dienos. Du skirtingi įvykiai – viešnamė Nidoje ir susitikimas su meru – vyksta tą pačią dieną, tačiau neaišku, ar jie persidengia (ar susitikimas su meru vyks Nidoje), ar eina vienas po kito. (360) pavyzdyje *tą nakt* antecedentas yra ta naktis, kai neveiks telefono numeris 02. Šiame pavyzdyje pateikiami du skirtingi, tačiau vienalaikiai įvykiai: neveiks telefono numeris 02, policiją bus galima prisišaukti mobiliuoju ryšiu. (361) pavyzdyje adverbialo *tą rytą* referentas yra pirmadienio rytas, kaip ir (357) pavyzdyje, taip ir čia adresantui ir adresatui aišku, apie kurio pirmadienio rytą kalbama. (362) pavyzdyje *tą vakar* antecedentas pateikiamas ne tik kalendoriškai (gruodžio 28 d.) – nurodoma ir konkreti valanda (19 val.). Čia pateikiami du skirtingi to paties įvykio apibūdinimai. Taigi, ateities laikas šiais adverbialais išreiškiamas tais pačiais būdais, kaip ir praeities laikas.

Kaip paprastai, ateitis išreiškiama vartojant ne tik būsimąjį, bet ir esamąjį laiką (358).

Distalinė ateitis nusakoma ir kataforiškai:

(363) „*Žinok, krikščioni, **tą dieną**, kai tu nedegsi meile, daugelis šiame pasaulyje mirs iš šalčio...*“

(363) pavyzdyje adverbialo *tą dieną* referentas, nurodomas vėlesniame kontekste, yra diena, kai tu nedegsi meile. Abu įvykiai – nedegimas meile ir mirimas iš šalčio – yra vienalaikiai.

Leksinis konceptas [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU KALENDORINIU LAIKU – TĄ PAČIĄ DIENĄ, TUO PAČIU PAROS METU AR METŲ LAIKU – ATEITYJE, KAIP IR ĮVYKIS X, IR YRA NUTOLES NUO EGOCENTRINĖS *DABAR* PATIRTIES].

3.2.3 Apibendrintas laikas

Deiktiniai-anaforiniai adverbialai gali būti vartojami ir su esamuoju laiku, tačiau ir tokiais atvejais jie nepraranda savo distalinės reikšmės – jais žymimas laikas nesutampa su deiktinio centro laiko koordinate. Kita vertus, ir negali sutapti, nes situacija yra ne konkreti, o apibendrinta – būdinga tiek praeičiai, tiek dabarčiai, tiek ateičiai, todėl galima teigti, kad tokiais atvejais adverbialai praranda savo deiktiškumą ir funkcionuoja kaip grynai anaforiniai. Taigi, toliau aptariami atvejai gali būti laikomi esančiais deiktinių-anaforinių adverbialų vartojimo periferijoje.

Kaip ir praeitį bei ateitį nurodančių adverbialų atveju, įvykio Y laikas susiejamas su įvykio X laiku – visiškai sutampa, persidengia arba yra labai arti vienas kito. Galimi du apibendrintą laiką nusakantys leksiniai konceptai: [APIBENDRINTAS LAIKAS] ir [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS].

[APIBENDRINTAS LAIKAS]. Kai adverbialai *tada, tuomet (tuo metu), tuolaik (tuo laiku), tuotarp (tuo tarpu), tąkart (tuokart, tą kartą)* ir *tąsyk (tuosyk, tą sykį)* vartojami su esamuoju laiku (išskyrus tuos atvejus, kai tai istorinis esamasis laikas), jie referuoja apibendrintą laiką, tačiau ir tokiais atvejais atsiranda nuotolis nuo deiktinio centro laiko koordinatės.

(364) – *Yra koks nors ypatingas laikas ar aplinkybės kūrybai? Kas padeda susikaupti, kas blaško?*

– Ateina ruduo, tada yra daugiau laiko.

(365) *Geriausias laikas majonezo gamybos įmonės startui – tai metas artėjant Velykoms ir Kalėdoms. Majonezo paklausą tuomet išauga neregėtai: jo reikia įvairiausioms mišrainėms, kepiniams, salotoms, pagaliau valgant elementariausių kietai išvirtą kiaušinį <...>.*

(366) *Draugystei pavojus iškyla netgi tuomet, kai du kartus draugą pasikvietęs į restoraną, abu kartus už jį ir sumoki. **Tuokart** įžeidi savo draugą, – paversdamas jį išlaikytiniu.*

(367) *Jie tinka vartoti tik palyginti trumpą laiką, kai liga uždegimo paburkimo stadijos, t. y. pačioje jos pradžioje. Pacientas **tuo laiku** praktiškai niekada nesikreipia į gydytoją.*

(364) pavyzdyje adverbialo *tada* antecedentas yra ruduo, tačiau ne tam tikras, o bet kuris ruduo, nes kalbama apibendrintai. Susiejami du įvykiai: rudens atėjimas ir daugiau laiko kūrybai turėjimas. (365) pavyzdyje adverbialas *tuomet* taip pat referuoja apibendrintą laiką, t. y. metą artėjant bet kurioms Velykoms ir Kalėdoms. Įvykiai – įmonės startavimas ir majonezo

paklausos išaugimas – persidengia, tačiau įvykis Y (paklausos išaugimas) yra įvykio X (įmonės startavimo) fonas. (366) pavyzdyje *tuokart* referentas yra tas atvejis, kai antrą kartą pasikvieti draugą pietų ir vėl už jį sumoki. Adverbialo susiejamų įvykių – sumokėjimo už pietus ir įžeidimo – laikas sutampa. (367) pavyzdyje adverbialo *tuos laikus* referentas yra pati ligos pradžia, o juo susiejamų įvykių – ligos pradžios ir nesikreipimo į gydytojus – laikas taip pat sutampa.

Apibendrinto laiko raiškai būdinga ir katafora, kai antecedentas nurodomas vėlesniame kontekste:

(368) *Pastatai bei įrengimai dėvėsi ir **tada**, kai jie nenaudojami.*

(369) *Šių dienų iniciatorius popiežius Jonas Paulius II kviečia jaunimą organizuoti tokias jaunimo dienas savo vyskupijose **tuomet**, kai jaunimas nesirenka vienoje pasaulio vietoje.*

(368) pavyzdyje abiejų įvykių – įrenginių dėvėjimosi ir įrenginių nenaudojimo – laikas visiškai sutampa, o (369) pavyzdyje įvykis Y (jaunimo nesirinkimas vienoje pasaulio vietoje) yra įvykio X (jaunimo dienų organizavimas) fonas.

Kataforos atvejai labai priartėja prie adverbialų *tada* ir *tuomet* diskursinių funkcijų, kai nurodoma sąlyga.

Apibendrintam laikui reikšti gali būti vartojamas ir būsimasis laikas:

(370) *Arba susirenka prekių už tam tikrą sumą, kai net pagavus už rankos ir iškvietus policiją naudos mažai. Policija apklaus ir paleis, **tąsyk** prekes susigrąžinsi, tačiau po savaitės kitos vėl išvysi pažįstamą veidą.*

(370) pavyzdyje adverbialas *tąsyk* referuoja tą kartą, kai policija apklausia smulkų vagišių ir jį paleidžia. Įvykiai išsidėsto taip: policija apklausia vagišių, jis sugrąžina prekes ir policija jį paleidžia. Taigi, *tąsyk* referuojamas laikas įsiterpia tarp dviejų įvykių.

Leksinis konceptas [APIBENDRINTAS LAIKAS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU APIBENDRINTU LAIKU, KAIP IR ĮVYKIS X].

[**KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS**]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *tądien* (*tą dieną*), *tąnakt* (*tą naktį*), *tąryt* (*tą rytą*) ir *tąvakar* (*tą vakarą*), nusakančiais kalendorinį laiką: dieną ar paros metą (dieną, naktį, rytą, vakarą).

(371) *Ispanijoje gruodžio 31 d. vadinama Šventojo Silvestro diena. Dėl ko jis buvo paskelbtas šventuoju, mažai kas pamena, tačiau, kad **tądien** negalima dirbti – žino visi.*

(372) *Naujieji metai – visuotinių linksmybių metas. **Tąnakt** tautiniai restoranai primena tolimų kraštų tradicijas.*

(373) *Tad gali tikėtis, kad tą pirmąjį rytmetį su tavimi jis irgi panūs „užšokti ant bangos“. <...> Ilgam paspruk į vonią. Vaikinui reikia kelių vienatvės minučių nuleisti garą, apsižiūrėti, kur esąs, ir susivokti savyje. **Tąryt** jam reikia kiek laiko, kai jis nesijus stebimas ir nemanys, jog turi suregzti ką nors protingo ar romantiško.*

(374) *Didžiojo Ketvirtadienio vakarą prasideda Velykų Tridienio liturgija – **tąvakar** visa Bažnyčia mini ir iškilmingai švenčia Eucharistijos ir kunigystės įsteigimą <...>.*

(371) pavyzdyje *tądien* antecedentas yra Šv. Silvestro diena, minima gruodžio 31-ąją. Pateikiami du to paties įvykio apibūdinimai: paminima, kad yra tokia diena, ir kad per ją negalima dirbti. (372) pavyzdyje adverbialas *tąnakt* referuoja šventę – Naujuosius metus, pradedamus švęsti gruodžio 31 d. vakare ir švenčiamus visą sausio 1 d., tačiau šiuo atveju referuojama tik dalis šios šventės – naktis. (373) pavyzdyje *tąryt* antecedentas yra pirmasis poros *rytmetys* kartu, (374) pavyzdyje *tąvakar* antecedentas – Didžiojo Ketvirtadienio vakaras. Visuose pavyzdžiuose situacijos yra apibendrintos.

Galima ir kataforinė raiška, pavyzdžiui:

(375) ***Tądien**, kai buvęs draugas maino aukso žiedus su kita, naujasis vaikinys pakviečia tave į linksmą vakarėlį.*

Šiame pavyzdyje abu įvykiai – aukso žiedų mainymas ir kvietimas į vakarėlį – nebūtinai vyksta tuo pačiu laiku, tačiau būtinai tą pačią dieną.

Leksinio koncepto [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS TUO PAČIU KALENDORINIU APIBENDRINTU LAIKU – TĄ PAČIĄ DIENĄ AR TUO PAČIU PAROS METU, – KAIP IR ĮVYKIS X].

3.2.4 Apibendrinimas

Deiktiniai-anaforiniai leksiniai konceptai vaizduojami semantinio žemėlapio modelyje 13 paveiksle. Kaip matyti, praeities ir ateities leksiniai konceptai sutampa:

1) perteikia distališkumą: [DISTALINĖ PRAEITIS] ir [DISTALINĖ ATEITIS];

2) perteikia kalendorinį distališkumą: [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] ir [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS].

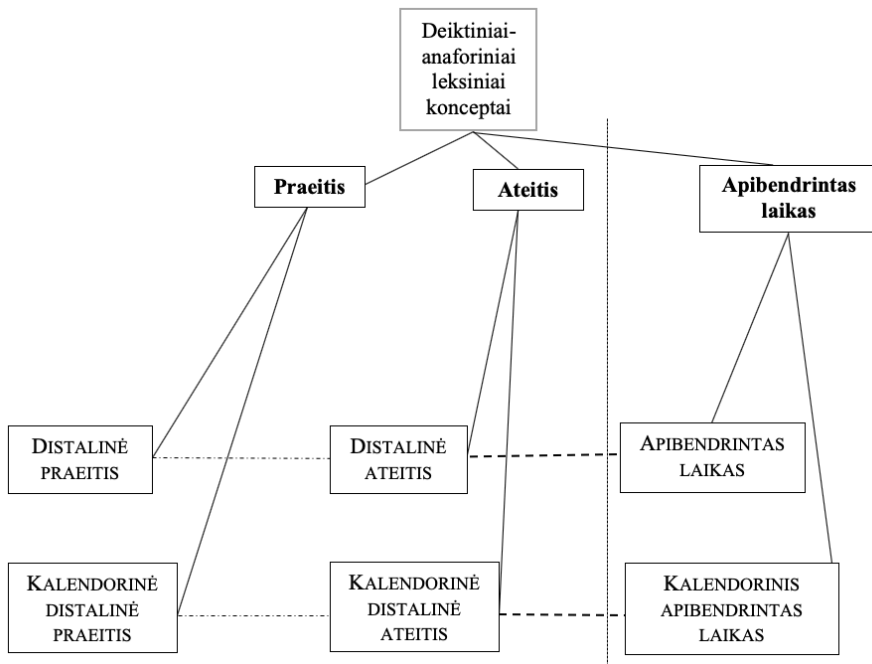
Apibendrinto laiko leksiniai konceptai, kadangi labiau atspindi anaforiškumą, o ne deiktiškumą, pateikiami už statmenos taškelių linijos, žyminčios periferiją.

Punktyrine linija žymimi tie atvejai, kai leksiniai konceptai realizuojami tais pačiais adverbialais. Linija iš taškelių ir brūkšnelių žymimi tie atvejai, kai sutampa dalis adverbialų, kuriais realizuojami leksiniai konceptai. Taigi, tais pačiais adverbialais nusakomi šie leksiniai konceptai:

1) [DISTALINĖ ATEITIS] ir [APIBENDRINTAS LAIKAS];

2) [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS] ir [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS].

Leksiniai konceptai [DISTALINĖ PRAEITIS] realizuojami tais pačiais adverbialais, kaip ir leksiniai konceptai [DISTALINĖ ATEITIS] ir [APIBENDRINTAS LAIKAS], bei dar pluoštų kitų. Taip pat yra ir su leksiniu konceptu [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS].

13 pav. Deiktinių-anaforinių leksinių konceptų semantinio žemėlapio modelis

3.3 Sekos adverbialai

Pasak Evanso, „žmogaus gebėjimas patirti seką yra centrinis mūsų gebėjimui sėkmingai funkcionuoti pasaulyje“³⁸ (Evans 2013, 114), tai yra viena iš žmogaus „juntamų“ laiko patirčių. Nesuvokdamas įvykių sekos, žmogus negalėtų suvokti ir priežasties bei pasekmės ryšio, o tai keltų pavojų jo egzistencijai. Kad suvoktų įvykių seką, žmogus turi gebėti atpažinti įvykius ir juos išrikiuoti vieną po kito (Evans 2013, 114).

Taigi, sekos adverbialai perteikia kitą laiko asimetriją – *anksčiau* ir *vėliau* asimetriją, t. y. įvykių sekos santykius. Įvykių išsidėstymas vienas kito atžvilgiu nepriklauso nuo stebėtojo pozicijos. Sekos adverbialai perteikia intrinsinę laiko referenciją, kai įvykis laike lokalizuojamas ne stebėtojo, o kito įvykio atžvilgiu. Intrinsinė laiko sistema yra binarinė: ją sudaro orientacinis įvykis ir atskaitos taškas. Orientacinis įvykis lokalizuojamas kito įvykio – atskaitos taško – atžvilgiu. Įvykių seka fiksuojama pagal *origo* (pirmąjį arba ryškesnį įvykį), taigi *origo* gali sutapti su atskaitos tašku. Šiuo atveju nei *origo*, nei atskaitos taškas nėra paremtas egocentrine *dabar* patirtimi.

Sekos adverbialai gali lokalizuoti vėlesnį įvykį arba ankstesnį įvykį. Tačiau yra ir dar vienas atvejis, kai įvykiai dėstomi vienas kito atžvilgiu – tai temporalinis sutapimas, t. y. kai du įvykiai ar daugiau jų vyksta tuo pačiu metu. Taigi, sekos adverbialai bus skirstomi pagal tai, ar jie lokalizuoja vėlesnį įvykį, ar ankstesnį įvykį, ar nusako įvykių temporalinį sutapimą.

3.3.1 Vėlesnis įvykis

Vėlesnį įvykį lokalizuojantys adverbialai nerefereuoja jokio momento ar laiko tarpo, jų funkcija, anot Boulin (2015, 267), yra atverti laiko intervalą, identifikuojamą kaip įvykio Y (antrojo įvykio) temos laikas, šiuo atveju temos laikas nesutampa su įvykio X (pirmojo įvykio) laiku, nes įvykiai vyksta vienas po kito.

Abu įvykiai nebūtinai vyksta iš karto vienas po kito. Galimi keli variantai: laiko tarpas tarp įvykių X ir Y nenurodomas, laiko tarpas tarp įvykių X ir Y nurodomas – jis yra ilgas, trumpas, neapibrėžtas, matuojamas tiksliai – dienomis ir metais. Taip pat adverbialai gali nurodyti, kad tai paskutinis įvykis tam tikroje sekoje. Skiriami šie leksiniai konceptai: [VĖLIAU SEKOJE], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM

³⁸ „The human ability to experience succession is central to our ability to function successfully in the world.“

LAIKO TARPUI], [VĒLIAU SEKOJE DIENOS ARBA METŲ ATSTUMU], [VĒLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE], [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE].

Dalis vėlesnį įvykį nusakančių adverbialų nusako ne dviejų įvykių sekos santykį, bet santykį tarp įvykio ir sutarto arba įprasto laiko – įvykis vyksta po sutarto / įprasto laiko. Tai leksinis konceptas [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO].

[VĒLIAU SEKOJE]. Šį leksinį konceptą realizuoja adverbialai *tada, tuomet, po to, paskui (paskėliau, paskiau, paskum), vėliau*. Jie nurodo, kad įvykis Y vyksta po įvykio X, o koks laiko tarpas yra tarp abiejų įvykių, nenurodoma (kartais galima numanyti iš situacijos).

Šie adverbialai daugiausia vartojami naratyviniuose tekstuose. Tačiau tokio tipo tekstuose įvykiai patys savaime suvokiami kaip išdėstyti chronologiškai, todėl galima kelti klausimą, ar sekos adverbialų vartojimas naratyviniuose tekstuose nėra perteklinis. Pasak Virtanen (1996) ir Boulin (2015), sekos adverbialai naratyve atlieka tam tikrą funkciją – tai yra iškelimo į pirmą planą priemonė (angl. *foregrounding device*). Taigi, šiais adverbialais lokalizuojamas įvykis iškeliamas į pirmą planą „atveriant naują temos laiko intervalą“³⁹ (Boulin 2015, 226).

Pasak Thompson (1999), adverbialas *then* ‘tada’ gali būti praleidžiamas ne visais atvejais. Panagrinėkime šiuos lietuvių kalbos pavyzdžius:

(376a) *R. Galkinas išsitraukė ginklą ir du kartus šovė V. Paliukaičiui į koją. Viena kulka sutrupino blauzdikaulį, o kita buvo peršauta šlaunis ir pažeista arterija. Sustabdyti staiga plūstelėjusio kraujo nepavyko. Tada sugėrovai iškvietė greitąją pagalbą.*

(376b) *R. Galkinas išsitraukė ginklą ir du kartus šovė V. Paliukaičiui į koją. Viena kulka sutrupino blauzdikaulį, o kita buvo peršauta šlaunis ir pažeista arterija. Sustabdyti staiga plūstelėjusio kraujo nepavyko. Sugėrovai iškvietė greitąją pagalbą.*

(376a) ir (376b) pavyzdžiuose adverbialo *tada* vartojimas ar nevartojimas neturi įtakos įvykių sekos temporalinei interpretacijai, nes čia pateikiama logiška įvykių seka ir visi veiksmai – pašaukimas į koją, nepavyksta sustabdyti kraujavimo, iškviečiama greitoji – priklauso tam pačiam semantiniam laukui (Thompson 1999). Būtų nelogiška, jei greitoji būtų iškviečiama prieš pašaukiant žmogų.

³⁹ „<...> by opening a new topic time interval.“

Kai sekoje rikiuojami įvykiai priklauso skirtingiems semantiniams laukams, adverbialo *tada* vartojimas ar nevartojimas gali turėti įtakos jo temporalinei interpretacijai, pavyzdžiui:

(377a) *Užsakė žieminės padangas užpakaliniams ratams. Tada nuėjo iki Reksolo parduotuvės ir pakeitė savo žadintuvą kelioniniu, einančiu labai tyliai, nusipirko mercedesui sniego šluotą <...>.*

(377b) *Užsakė žieminės padangas užpakaliniams ratams. Nuėjo iki Reksolo parduotuvės ir pakeitė savo žadintuvą kelioniniu, einančiu labai tyliai <...>.*

(377) pavyzdyje įvykiai – padangų užsakymas, nuėjimas į parduotuvę ir žadintuvo pakeitimas – nėra iš to paties semantinio lauko, todėl nebūtinai suvokiami kaip chronologiški. Tokiais atvejais sekos adverbialų vartojimas suteikia aiškumo (Thompson 1999; Boulin 2015).

Leksinį konceptą [VĖLIAU SEKOJE] nusakantys adverbialai gali būti vartojami tiek tame pačiame sakinyje ar pasakyme, kaip ir įvykis X, tiek kitame sakinyje ar pasakyme:

(378) *Prie vaikinių priėjo du vyrai ir mergina. Vienas vyras paprašė Ričardo duoti paskambinti mobiliuoju telefonu. Vaikinas nesutiko. Tada nepažįstamasis puolė jį mušti.*

(379) *Senelis, paskutinį kartą apžiūrėjęs gyvulius grįžo, pakabino kailinę kepurę ant vagio, aukštai – ties durų stakta, tada nusirengė kailinius ir avėsi batus <...>.*

(378) pavyzdyje orientacinis įvykis (įvykis Y) yra puolimas mušti, atskaitos taškas (įvykis X) yra nesutikimas. Adverbialas *tada* atveria įvykio Y laiko intervalą (temos laiką), kuris prasideda pasibaigus įvykiui X. Abiejų įvykių subjektai yra skirtingi. Be to, šiuos įvykius sieja ir priežasties bei pasekmės ryšys: kadangi vaikinas nesutiko duoti paskambinti, nepažįstamasis ėmė jį mušti. (379) pavyzdyje įvykis Y yra kailinių nusirengimas, įvykis X – kepurės pakabinimas. Adverbialas *tada* orientacinį įvykį lokalizuoja iš karto po atskaitos taško (pasibaigus įvykiui X). Abiejų įvykių subjektas yra tas pats (senelis), įvykiai pateikiami tame pačiame sakinyje, tiksliau – sakinyje pateikiama penkių įvykių seka: senelis apžiūri gyvulius, grįžta namo, pakabina kepurę, nusirengia kailinius, nusiauna batus. Adverbialas *tada* lokalizuoja ketvirtą – taip iškelia jį į pirmą planą ir kartu pradeda naują įvykių seką (nusirengia, nusiauna).

(380) *Tie ėmė šaukti: „Ant kryžiaus jį!“ Pilotas dar klausė: „O ką gi pikta jis yra padaręs?“ **Tuomet** jie pradėjo dar garsiau rėkti: „Ant kryžiaus jį!“*

(381) *Kai viską išgriovėme nusipirktose patalpose, **tuomet** ir sugalvojome, kaip turėtų atrodyti mūsų išsvajota vyninė, – sakė Vilija.*

Šioje pavyzdžių poroje abi įvykių sekas sudaro du nariai: (380) pavyzdyje – Pilotas klausia (įvykis X), jie pradeda rėkti (įvykis Y) (skirtingi subjektai, du sakiniai), (381) pavyzdyje – išgriovė (įvykis X) ir sugalvojo (įvykis Y) (tas pats subjektas, tas pats sakinys). Įvykiai vyksta vienas po kito, ar tarp jų yra koks laiko tarpas – nenurodoma.

(382) *Nušautojo kūną palaidodavo kiti Lukiškėse laikomi kaliniai, turintys teisę prižiūrėti pareigūnų laikinai išeiti į laisvę. Tik **po to** apie įvykdytą bausmę sužinodavo mirtininko giminės bei visuomenė.*

(383) *Pasirodžius albumui „Diva“, Lenoks išvyko į koncertinį turą, o **po to** vėl užsidarė namuose – iki 1994 metų pabaigos.*

(382) pavyzdyje įvykis X yra laidojimas, įvykis Y – sužinojimas. Subjektai yra skirtingi (kaliniai ir giminės bei visuomenė), įvykių seka pateikiama dviem sakiniiais. (383) pavyzdyje abiejų įvykių (išvykimo į turą ir užsidarymo namuose) subjektas yra tas pats (Lenoks), abu įvykiai dėstomi tame pačiame sakinyje.

(384) *Fokusininkas parodo žiūrovams nedidelį paveiksliuką su rėmeliu. **Paskui** paveiksliuką padeda ant stalo ir uždengia laikraščiu.*

(385) *Laukan atsargiai išsiritu senutėlis žydas senamade juoda skrybėle ir tokiu pat apsiaustu ir ėmė trypčioti aplinkui nugriuvusį motociklininką, o **paskui** šnarpšdamas priklaupė ant vieno kelio, o nevykėlio sargybinio galvą priglaudė sau prie krūtinės.*

(384) pavyzdyje taisyklė, kai subjektas tas pats, abu įvykiai pateikiami tame pačiame sakinyje, nebegalioja: subjektas yra tas pats (fokusininkas), tačiau abu įvykiai (paveiksliuko parodymas ir paveiksliuko padėjimas ant stalo) pateikiami skirtinguose sakiniuose. Be to, adverbialas *paskui* inicijuoja naują įvykių seką: paveiksliukas padedamas ant stalo, paveiksliukas uždengiamas laikraščiu. (385) pavyzdyje minėta tendencija išlaikoma: tas pats subjektas, tas pats sakinys. Šiame pavyzdyje pateikiama keturių įvykių seka: senelis išsiritu laukan, ėmė trypčioti, priklaupė, priglaudė galvą. Adverbialas *paskui* lokalizuoja trečią įvykį keturių įvykių sekoje, taigi, kaip ir (384) pavyzdyje, inicijuoja naują įvykių seką (priklaupė, priglaudė galvą).

(386) *Mama atveždavo spalvoto popieriaus, o mes mielai lankstydavome ir karpydavome. **Vėliau** aplikacijas iš spalvoto popieriaus klijuodavome.*

(387) *Tada Benco žmona uždainavo... Bencas bandė ją tildyti – žodžiais, **vėliau** delnu.*

(386) pavyzdyje įvykių seka pateikiama dviejuose sakiniuose, nors subjektas yra tas pats, (387) pavyzdyje – tas pats subjektas, tas pats sakiny. Adverbialas *vėliau* ne tik nusako įvykių seką, bet ir nurodo, kad tarp abiejų įvykių yra tam tikras laiko tarpas. Kartais jis gali būti nusakomas kiek aiškiau, pavyzdžiui, vartojantrieveiksmius *gerokai*, *daug*, *truputį*, *šiek tiek* ir kt.:

(388) *Motina uždraudė miestelio bibliotekai išduoti dukrai angliškas knygas – taip iki 13 metų dukra namie angliškai neskaitė. Jau **daug vėliau**, tai prisiminusi, motina E. Juodvalkei pasakė: „Nerašytum poezijos, nekaltėtum lietuviškai kaip kalbi, jeigu nebūčiau to padariusi.“*

(389) *Kai mokiausi institute, mano pedagogas nuolat kartodavo: „Jeigu jaunystė žinotų, jeigu senatvė galėtų...“ Šios frazės išmintį aš supratau **gerokai vėliau**.*

Su kitais šį leksinį konceptą realizuojančiais adverbialais šierieveiksmiai negali būti vartojami (**daug / *gerokai / *truputį / *šiek tiek tada / tuomet / paskui / po to*).

Išnagrinėjus pateiktus pavyzdžius, matyti, kad lietuvių kalboje nėra taisyklės, kada įvykių seka pateikiama tame pačiame sakinyje, o kada – dviejuose sakiniuose. Tik galima įžvelgti dėsninę, kad kai įvykių subjektai skiriasi, įvykiai dėstomi dviejuose gretimuose sakiniuose, o kai subjektas tas pats – tame pačiame sakinyje. Tačiau, visuose pateiktuose pavyzdžiuose taškus pakeitus kableliais ir atvirkščiai, niekas nepasikeistų (išskyrus (381) pavyzdį, nes tai prijungiamasis sakiny).

Kitas dėsniumas yra šis: jeigu įvykis X ir įvykis Y pateikiami skirtinguose sakiniuose, įvykį Y lokalizuojantis adverbialas eina sakinio pradžioje⁴⁰ ((382) pavyzdyje prie adverbialo *po to* prisišliėjusi dalelytė *tik* paryškina adverbialo funkciją).

⁴⁰ Tokie atvejai panašūs į anglų kalbos adverbialo *then* ('tada'), nusakančio seką, vartojimą. Kadangi anglų kalbos žodžių tvarka sakinyje yra griežtesnė nei lietuvių kalbos, laiko adverbialų pozicija sakinyje gali nulemti ir jų atliekamą funkciją, pvz., sekos adverbialas *then* paprastai vartojamas sakinio pradžioje, o referencinis adverbialas *then* – sakinio pabaigoje. Tačiau yra ir išimčių iš šios taisyklės (daugiau žr.: Thompson 1999; Boulin 2015 ir kt.).

Yra ir tokių atvejų, kai atskaitos taškas (įvykis X) pateikiamas ne ankstesniame gretimame sakinyje, o tolimajame kairiajame kontekste, pavyzdžiui:

(390) *Aš jau kažkur kažkam esu pasakojęs vieną gana anekdotišką atvejį. Tai buvo, kai paskutinę savo knygą, tą didžiąją rinktinę, ruošė spaudai. Jos buvo pavadinta „Širdies labirintas“, tai jau būtų labiau susiję su mįslėmis ar net klystkeliais... O aš siūliau, kad būtų platesnis aspektas. Meilė irgi kad tilptų, bet šiaip galėtų būti ir platesnė prasmė. Tad įkalbėjau ją pakeist, ne „Širdies“ daryt, bet „Sielos“. Ji sutiko ir net apsidžiaugė. O šiaip tai kažkiek eilėraščių aš jai ir išmėčiau. Ypač iš tų „hinduistinių“, manding, jos spontaniškųjų. Sakiau: „Gal čia yra ir tavo apsvaigimo. Kažkas, ne estetinis žavesys, tau juos daro gerus... Yra tam tikros iliuzijos. Tam tikros, na, taikomosios paskirties... O kaip atrodyt, kai kito tikėjimo žmogus tatai skaitys? Jokių aureolių nematys, kurios tau galbūt rašant švytėjo...“ **Paskui** ji pati šiek tiek nutolo nuo hinduizmo (nors prieš pabaigą vėl grįžo, mano įkalbėta marmaliavo mantra).*

Šiame pavyzdyje orientacinis įvykis yra nutolimas nuo hinduizmo, o atskaitos taškas pateikiamas tolimajame kairiajame kontekste – tai knygos ruošimas spaudai. Abiejų įvykių subjektai skiriasi (įvykio X – kalbėtojas ir poetė, įvykio Y – poetė). Be to, adverbialas *paskui* taip pat nurodo, kad tarp abiejų įvykių yra tam tikras laiko tarpas. Kartais tas laiko tarpas gali būti tiksliai nurodomas:

(391) *Tie genai kaip tik ir leidžia laišoms nuplaukti į Atlanto tolybes maitintis, o **paskiau, praėjus keleriems metams**, liepia grįžti namo.*

Vėlesnį įvykį lokalizuojantiems adverbialams būdinga tai, kad jie vartojami įvairiose instrukcijose, receptų aprašymuose ir pan., kai pateikiamas veiksmų eiliškumas, o subjektas visur yra tas pats, pavyzdžiui:

(392) *Veiksmingiausia būtų, jei prieš tai nusipraustum po šiltu dušu, kad atsivertę poros ir būtų lengviau išrauti plaukelius. **Tuomet** išsirink gerai apšviestą vietą, ir imkis pinceto smailia, užapvalinta viršūne, stipriai suimančia plaukelį.*

(393) *Supilkite svogūną, pakepintą su sviestu ir nedideliu kiekiu sultinio, **paskui** su kiaušinio tryniu sumaišytą grietinėlę.*

(394) *Įberkite pagal skonį druskos ir maltų pipirų. Kiaušinius (1–2) geriau dėti per du kartus: pirma trynius, **po to**, kai juos išplakame, – baltymus. Tada viską išmaišome ir gautą masę sukemšame į nunertą žuvies odą.*

(392) pavyzdys yra instrukcija, kaip išrauti plaukelius. Adverbialas *tuomet* orientacinį įvykį – vietos išsirinkimą – lokalizuoja po įvykio X (nusiprausimo) ir inicijuoja naują veiksmų seką (išsirinkti vietą ir paimti pincetą). (393) pavyzdys yra patiekalo recepto ištrauka: adverbialas *paskui* surikiuoja du veiksmus (pirma supilti svogūną, tada supilti grietinėlę, sumaišytą su tryniu). (394) pavyzdyje pavartoti du vėlesnį įvykį lokalizuojantys adverbialai: *po to* ir *tada*. Adverbialas *po to* veiksmus išrikiuoja taip: sudėti kiaušinių trynius, sudėti baltymus. Baltymai (kataforiškai vartojamo įvardžio *juos* referentas yra baltymai) turi būti išplakti, tik tiksliai nenurodoma, ar baltymus reikia išplakti būtinai *po to*, kai sudedami tryniai. Matyt, kad tai receptui neturi reikšmės – tiesiog baltymai vienu ar kitu metu turi būti išplakti prieš juos supilant. Adverbialo *po to* lokalizuojamas įvykis yra baltymų supilimas. Adverbialas *tada* pratęsia veiksmų seką ir nurodo kitą veiksmą po baltymų supilimo – išmaišymą, be to, inicijuoja naują seką – išmaišymą ir sukimšimą.

Adverbialas *vėliau* vartojamas ir tose situacijose, kuriose temporaliniu atžvilgiu lyginami du įvykiai – kai aiškinamasi, kuris iš jų vyko pirmas, o kuris – antras:

(395) *Matyt, šis medis paplito pas mus gerokai **vėliau** negu, sakysim, eglė ar ąžuolas.*

(396) *Tirkiliškių gyvenvietė atsirado **vėliau** nei Kazliškiai – apie 1960 metus.*

(395) pavyzdyje įvykių seka yra tokia: įvykis X yra eglių ir ąžuolų paplitimas, įvykis Y – šio medžio paplitimas. (396) pavyzdyje įvykis X yra Kazliškių atsiradimas, įvykis Y – Tirkiliškių atsiradimas. Abiejuose pavyzdžiuose įvykius į seką išrikiuoja adverbialas *vėliau*.

Kad įvykių seka būtų dar aiškesnė, vartojami ir ankstesnį, ir vėlesnį įvykį nusakantys adverbialai:

(397) *Nelaikykite ilgai atviro šaldytuvo; **pirma** pagalvokite, ką norite iš jo išimti, o tik **paskui** atidarykite dureles!*

(398) ***Iš pradžių** sukuriame problemą, **po to** eikvojame jėgas jai pašalinti.*

(397) pavyzdyje įvykis X (pagalvojimas) lokalizuojamas ankstesnį įvykį nusakančiu adverbialu *pirma*, o įvykis Y (atidarymas) – vėlesnį įvykį

nusakančiu adverbialu *paskui*. (398) pavyzdyje situacija perteikiama analogiškai, tik vartojami kiti adverbialai. Taip dar labiau pabrėžiamas įvykių eiliškumas.

Ne visais atvejais įvykis X pateikiamas pirmas, o įvykis Y – antras. Įvykiai gali būti pateikiami nechronologiškai: pirma nurodomas vėlesnis, tada – ankstesnis įvykis:

(399) *Priremtas prie sienos aiškina, jog žino, kad daro blogai. Sakosi pats negalįs suprasti, kaip tai atsitinka: atsikvoši tik **tada**, kai pamato, kiek pinigų pralošė.*

(400) *Tokį žingsnį komisija žengė **po to**, kai sužinojo, jog Lietuvos atlikėja atrankai pasiūlė žymios Belgijos dainininkės Laros Fabien dainą „Love By Grace“, išleistą 2000 metais.*

(401) *Bendrabučio gyventojos gyvena linksmą gyvenimą – surimtės **vėliau**, kai ištekės <...>.*

(399) pavyzdyje pirma pateikiamas įvykis Y (atsikvošėjimas), tada – įvykis X (pamatymas), tačiau adverbialas *tada* vis tiek lokalizuoja įvykį Y. Taip pat yra ir (400) pavyzdyje: įvykis X (sužinojimas) pateikiamas po įvykio Y (žengimo). Analogiška situacija ir (401) pavyzdyje. Kitaip nei anksčiau aptartuose pavyzdžiuose, kai nepaisoma įvykių chronologijos, pakinta adverbialo vieta sakinyje – iš priekio jis nukeliamas į pabaigą, prieš pat prijungiamąjį sakinį.

Aptariamą leksinį konceptą realizuojantys adverbialai atlieka ir daugiau su laiku susijusių funkcijų: *tada* ir *tuomet* funkcionuoja ir kaip deiktiniai-anaforiniai adverbialai, *vėliau* ir *paskui* – ir kaip deiktiniai, adverbialas *vėliau* dar gali realizuoti sekos leksinį konceptą [PO SUTARTO / PRASTO LAIKO]. Tik adverbialas *po to* atlieka vieną temporalinę – sekos – funkciją.

Leksinio koncepto [VĖLIAU SEKOJE] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X].

[VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]. Šiam leksiniam konceptui atstovauja adverbialai *akimirksniu*, *bemat(ant)*, *beregint*, *bežiūrint*, *gangreit*, *greit(ai)*, *iš karto (iš pat karto, iškart)*, *iš sykio (išsyk)*, *kaipmat (kaip matai)*, *nedelsiant*, *negaištant*, *(nieko) nelaukiant*, *netrukus (neilgtrukus, neilgai trukus)*, *susyk*, *tučtuojau(s) (tučtuoj)*, *tuojau(s) (tuoj)*, *tuoj(au) pat*, *veik(iai)*. Daugelis šių adverbialų tam tikrame kontekste (paprastai tiesioginėje kalboje) atlieka deiktinę funkciją – realizuoja leksinį konceptą [ARTIMA ATEITIS], o naratyviniuose tekstuose (arba tais atvejais, kai pasakojimas pateikiamas tiesiogine kalba) jie išrikiuoja įvykius ir nurodo, kad

yra trumpas laiko tarpas tarp įvykių X (atskaitos taško) ir Y (orientacinio įvykio):

(402) *Vos jachta palietė prieplauką, mano škotas **tuoj** iššoko į krantą ir **akimirksniu** puolė visiškai jam nepažįstamą ir iš išvaizdos labai geraširdį šunį – tiesa, taip pat didelį ir baltą.*

(403) – *Pranešiu kranto sargybiniams, jie išplauks ieškoti. Kai tik jūsų žmona bus surasta, **bemat** duosime žinią.*

(404) *Kokia šviesiaplaukė gražuolė krinta į akį, ir **beregint** išstirpsti.*

(405) *Karštą dieną sausakimšame troleibuse jūsų rūpestinga mamytė pakiša jums ledų, kad nepasidarytų silpna ar neišalktumėte važiuodamas. **Bežiūrint** ledai ima varvėti, ir, truktelėjus troleibusui, jūs išteptomis rankomis prisiliečiate prie šalimais stovinčio keleivio šviesaus kostiumo arba suknelės <...>.*

(406) *Jaunikliai inkilėlį palieka po 6–7 savaitių ir **gangreit** pradeda patys maitintis.*

(407) *Apie 1964 m. Marija Gimbutienė persikėlė į Kaliforniją ir **greit** pradėjo profesoriauti Los Andželo universitete.*

(408) *Vaiva, sena mano studijų draugė, išsiskyrė. Kai ji užsuko pas mane, **iš karto** pamačiau, jog kažkas negerai.*

(409) *Milda vakare pavargusi grįžta iš darbo ir **išsyk** susinervina: juk buvo susitarta, kad Arūnas šiandien darys namuose tvarką, bet virtuvės plautuvėje riogso kalnas nešvarių indų <...>.*

(410) *Jis pasakė tik tiek: „Teta Arafa“, ir visi svečiai **kaipmat** nusiramino.*

(411) *Iš karto diagnozuojamas PAA plyšimas ir **nedelsiant** daroma operacija specializuotame kraujagyslių chirurgijos skyriuje mažina mirštamumą.*

(412) *Kadangi atleidimo nuo ekonominių sankcijų galiojimo laikas yra ribotas, prašytume įmonių teisingai užpildyti visus reikalaujamus dokumentus ir **nelaukiant**, sumokėjus visas mokesčių nepriemokas, kreiptis į Vilniaus miesto valstybinę mokesčių inspekciją.*

(413) *Po kelių valandų valdžių Lietuvoje perėmė kariuomenė. **Netrukus** paaiškėjo, kad tikrieji perversmo autoriai yra tautininkai, kuriuos remia dalis krikščionių demokratų.*

(414) *Minutėlę Gita tyli, žiūrėdama į Šurą, per miegus kažką veblenančią. Paskiau sako:*

– *Aš turiu vieną kitą tabletę liuminalio.*

*Mama **susyk** apsidžiaugė.*

(415) *Kai atvyko į lagerį, **tuojau pat** prasidėjo tardymai.*

(416) *Vaikas paniurzgė truputį, bet **veikiai** vėl nurimo.*

Nors ši leksinį konceptą realizuojančių adverbialų įvairovė didelė, jie visi funkcionuoja panašiai. Tarkim, (402) pavyzdyje pateikiama trijų įvykių seka: jachta palietė prielauką, škotas iššoko, škotas puolė. Adverbialai *tuoj* ir *akimirksniu* lokalizuoja antrą ir trečią įvykius: *tuoj* nurodo, kad antras įvykis vyko praėjus trumpam laiko tarpui po pirmo įvykio, o *akimirksniu* – kad trečias įvykis vyko praėjus labai trumpam laiko tarpui po antro įvykio. (403) pavyzdyje pateikiama dviejų įvykių seka: žmonos suradimas ir žinios davimas. Adverbialas *bemat* vartojamas tiesioginėje kalboje, tačiau veikia ne kaip deiktinis, nes nenurodo ryšio su kalbėjimo momentu, o kaip sekos adverbialas, nes surikiuoja abu įvykius ir dar nurodo, kad laiko tarpas tarp jų yra trumpas.

Laiko tarpo tarp įvykių trumpumas yra sąlyginis. Tarkim, (402) pavyzdyje adverbialas *tuoj* nurodo, kad įvykiai sekė vienas po kito su labai trumpu laiko tarpu tarp jų: šuo iššoko ir puolė, o (415) pavyzdyje pavartotas adverbialas *tuojau pat* nurodo, kad tarp rikiuojamų įvykių – atvykimo į lagerį ir tardymų pradžios – laiko tarpas gali būti ilgesnis nei (402) pavyzdyje.

Adverbialams *iš karto*, *iš sykio*, *netrukus*, *tuojau (pat)* ir *tučtuojau* būdinga tai, kad jų pozicija sakinyje ar pasakyme gali būti ne prieš įvykį Y, o prieš įvykį X, tačiau jie vis tiek lokalizuoja įvykį Y:

(417) *Tais metais, kai baigiau VU Teisės fakultetą, iš karto po baigimo dar neimdavo tiesiai į armiją – galima buvo keletą metų padirbėti.*

(418) *O man išsyk po apsisprendimo tarsi kalnas nuo krūtinės nuslinko.*

(419) *Netrukus po vieno turto prievartavimo atvejo ir pats nusikaltėlių autoritetas apmaudžiai suprato, kad juo buvo tik pasinaudota.*

(420) *Tuojau po karo J. Janickis ėmėsi gaivinti Kauno valstybinio Vytauto Didžiojo universiteto fizinės chemijos katedrą.*

(421) *Tačiau kaip šalies vairininko pirmutinis jo uždavinys – tučtuojau po Den Siaopino laidotuvių – įtikinti šalį ir tarptautinę bendriją, kad visiškai kontroliuoja padėtį ir nenukryps nuo reformų kurso.*

(417) pavyzdyje įvykis X yra studijų baigimas, įvykis Y – ėmimas į armiją. Adverbialas *iš karto* užima poziciją prieš pat įvykį X, tačiau orientacinis įvykis, kurį jis lokalizuoja, yra įvykis Y – sekoje antras įvykis. Visuose šiuose pavyzdžiuose sekos adverbialų svarbesnė funkcija yra nurodyti laiko tarpą tarp abiejų įvykių, o eiliškumo nurodymo funkcija yra antrinė – jeigu šių adverbialų šiuose pavyzdžiuose neliktų, įvykių chronologija išliktų aiški, tik nebūtų žinoma, koks laiko tarpas tarp tų įvykių.

Galimi ir tokie atvejai, kai įvykis Y pateikiamas pirmas, o įvykis X – antras:

(422) *O mes priėmėm straipsnį vasario 9 d., priėmėm vieningu balsavimu, žengėm žingsnį už nepriklausomybę greitai po sausio tragedijos.*

Šiame pavyzdyje įvykis X (atskaitos taškas) yra sausio tragedija, orientacinis įvykis (įvykis Y) – žingsnio žengimas. Įvykis X sakinyje pateikiamas po įvykio Y, taigi, įvykių dėstymo tvarka neatitinka jų chronologijos.

Įvykis X gali būti ir aiškiai nenusakytas, tik numanomas:

(423) *Pasakodamas, kad šokėjams drabužius atvežė iš Vokietijos, Kęstas visą laiką nutylėdavo, kad juos iškart atidavė savo geriems draugams dizaineriams Gičiui ir Kristinai.*

(424) *Jeį gerai žinai, ko ieškai, didesniame, tradicijas turinčiame knygyne išsyk būsi pakonsultuotas.*

(425) *Viskas paprasta: per kitą bandymą mokslininkai nustatė, kad žmonės suvalgydavo daugiau vištos sparnelių, jei padavėjas kaipmat nurinkdavo kaulus.*

(423) pavyzdyje adverbialas *iškart* orientacinį įvykį – drabužių atidavimą – lokalizuoja po numanomo atskaitos taško – drabužių gavimo.

(424) pavyzdyje numanomas įvykis X, po kurio eina įvykis Y (pakonsultavimas), yra kreipimasis į konsultantą. (425) pavyzdyje numanomas įvykis Y yra sparnelių suvalgymas. Įvykis Y aiškiai nenusakomas tais atvejais, kai jį galima presuponuoti, t. y. numanyti iš konteksto.

Seką ir atstumą tarp įvykių nurodantys adverbialai gali būti vartojami ir poroje su vėlesnį įvykį lokalizuojančiais adverbialais:

(426) *Tačiau ekspertizė nustatė, kad Michailas buvo visai nedaug išgėręs ir jo veiksmams tai negalėjo turėti įtakos. O Elvyra po to tuoj pat išvažiavo iš Lietuvos, niekur nesikreipė dėl sužalojimo <...>.*

(427) *Šnibžtelės paskui apie jo nederamą elgesį užsienyje, o tada bemat rankas išsukios.*

(428) *Taigi, buvo kreiptasi greitai po to, kai apie tokią ministerijos nuomonę sužinojo Vilniaus generalgubernatorius.*

(429) *Verslininkas R. Ozgirdas sakė, jog statyti hidroelektrinę buvo pasišovęs iškart po to, kai buvo privatizuotas žuvininkystės ūkis, bet tada šio sumanymo nebuvo įmanoma įgyvendinti <...>.*

(430) *Kai bus ištaisyta, tada nedelsiant bus apmokėta.*

(431) *Jeį viskas gerai klosis, turėčiau straipsnį baigti per 2 savaiti. Ir tada tuojau siųsiu Jums vertimą daryti.*

(426–431) pavyzdžiuose labiau pabrėžiama aptariamų adverbialų funkcija nurodyti laiko tarpą tarp dviejų įvykių, o sekos funkciją jie tarsi praranda, nes ją atlieka greta esantis vėlesnį įvykį sekoje nurodantis adverbialas.

Leksinio koncepto [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X, LAIKO INTERVALAS TARP ABIEJŲ ĮVYKIŲ YRA TRUMPAS].

[VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI]. Šį leksinį konceptą perteikiančių adverbialų yra gerokai mažiau nei tų, kurie nurodo, kad laiko tarpas tarp įvykių yra trumpas, tiksliau – tai vienintelis adverbialas *negreit(ai)*. Be to, šis adverbialas atlieka ir dar vieną jau aptartą deiktinę funkciją – realizuoja leksinį konceptą [TOLIMA ATEITIS]. Įvykių sekos funkciją jis paprastai atlieka naratyviniuose tekstuose, o deiktinę funkciją – tiesioginėje kalboje.

(432) *Gerai prisimenu tas valandas, praleistas gamtoje, nes kaip tik ten susipažinau su savo būsimu vyru. Rimčiau susidraugavome **negreitai**, nes tiesiog pamiršome pasikeisti telefonų numeriais.*

(433) *O Vilniuje gydytojas pasakė jaunai moteriškai be užuolankų: „Jūs sergate skyd liaukės vėžiu.“ Dar **negreit** moteris atsipeikėjo po patirto dvasinio šoko...*

(432) pavyzdyje orientacinis įvykis yra susidraugavimas, jis lokalizuojamas po atskaitos taško – susipažinimo – praėjus ilgam laiko tarpui. Įvykių chronologija išlaikoma: pirma pateikiamas įvykis X, tada – įvykis Y. (433) pavyzdyje įvykių chronologija yra tokia: dvasinio šoko patyrimas, atsipeikėjimas. Adverbialas *negreit* lokalizuoja įvykį Y (atsipeikėjimą). Tačiau šiame pavyzdyje įvykių chronologinė seka neišlaikoma: pirma pateikiamas įvykis Y, po jo – įvykis X.

Įvykis X ne visada pateikiamas, tačiau tokiais atvejais jį galima nesunkiai numanyti iš konteksto:

(434) *Kartu studijavę lietuviai prisimena, kad Vitas pinigų turėdavo netgi mažiau negu kitų ir mažiau pasiturinčių tėvų vaikai, o maskviškiai draugai labai **negreit** ir nustebę sužinojo, kad jo tėvas – profesorius.*

(434) pavyzdyje adverbialo *negreit* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra sužinojimas, kad Vito tėvas yra profesorius. Galima presuponuoti, kad atskaitos taškas yra Vito susipažinimas su maskviškiais draugais.

Leksinio koncepto [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X, LAIKO INTERVALAS TARP ABIEJŲ ĮVYKIŲ YRA ILGAS].

[VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI]. Šį leksinį konceptą realizuoja adverbialai *ilgainiui*, *su laiku* ir *per laiką*. Jie lokalizuoja įvykį Y sekoje, t. y. po įvykio X, ir nurodo, kad tarp įvykio X ir įvykio Y yra tam tikras neapibrėžtas laiko tarpas.

(435) *Jis tampa populiarus, jį pastebi kokie nors agentai, vadybininkai, kurie nori leisti jo plokštelę. **Ilgainiui** tie vadybininkai pradeda diktuoti tam tikras sąlygas.*

(436) *Pasak jos, lietuviukai visuomet stropiai puola į mokslus, norėdami neatsilikti nuo bendraamžių, tačiau tas entuziazmas **su laiku** atvėsta.*

(437) *Tradicija gali būti stipri, su ja galima susigyventi, **per laiką** ji gali virsti įpročiu.*

(438) *Vėliau Universitete susiorganizavo kūrybinis literatūros būrelis, **ilgainiui** tapęs nemaža rakštimi Universiteto vadovybei, ypač partiniam biurui.*

(439) *Po ekspansijos į berberų teritorijas, arabai **su laiku** asimiliavo vietinius gyventojus, kurie prarado savo kalbą ir tradicijas.*

(440) *Suprantama, primestos pasaulio suvokimo ideologinės schemos **per laiką** schematino ir patį mąstymą.*

(435) pavyzdyje pateikiama trijų įvykių seka: tampa populiarus, pastebi agentai, vadybininkai pradeda diktuoti sąlygas. Antro ir trečio įvykių subjektas yra tas pats, o pirmo įvykio subjektas skiriasi. Adverbialas *ilgainiui* lokalizuoja trečią įvykį ir rodo, kad tarp antro ir trečio įvykių – pastebėjimo ir pradėjimo diktuoti sąlygas – yra neapibrėžtas laiko tarpas. (436) pavyzdyje, kaip ir (435), pateikiama apibendrinta situacija ir dviejų įvykių, tarp kurių yra neapibrėžtas laiko tarpas, seka: puola į mokslus, entuziazmas atvėsta. Abiejų įvykių subjektai skiriasi. (437) pavyzdyje įvykių seka yra tokia: susigyvenimas su tradicija (įvykis X), tradicijos virtimas įpročiu (įvykis Y), juos skiria neapibrėžtas laiko tarpas. (438–440) pavyzdžiuose pateikiamos jau ne apibendrintos, o praeityje vykusios situacijos. (438) pavyzdyje abiejų perteikiamų įvykių subjektas yra tas pats – literatūros būrelis. Atskaitos taškas – būrelio susiorganizavimas, orientacinis įvykis – būrelio tapimas rakštimi. Pastaroji situacija yra neapribota, todėl adverbialas *ilgainiui*, ją lokalizuodamas, dar rodo ir tai, kad iš vieno įvykio per tam tikrą laiko tarpą pereinama prie kito įvykio – orientacinis įvykis yra ne momentinis, o

besitęsiantis kurį laiką. Tad adverbialas *ilgainiui* čia turi ir tam tikrą trukmės atspalvį. Panašiai yra ir (439) pavyzdyje: orientacinis įvykis čia yra gyventojų asimiliavimas, atskaitos taškas – ekspansija, nuo vieno įvykio laipsniškai pereinama prie kito, taigi, ir čia išryškėja trukmės atspalvis. (440) pavyzdyje orientacinis įvykis yra mąstymo schematinimas, atskaitos taškas – schemų primetimas. Orientacinis įvykis, lokalizuojamas adverbialu *per laiką*, čia taip pat neapribotas, neturintis aiškaus baigties taško, taigi, ryškus trukmės atspalvis.

Adverbialo *ilgainiui* trukmės atspalvis išryškėja ir ima dominuoti tokiose situacijose kaip (441):

(441) *Fakultetas tapo intelektualinio gyvenimo ir kadru rengimo židiniu. Ilgainiui fakultetas gražėjo, augo, plėtėsi.*

Įvykis X (atskaitos taškas) šiame pavyzdyje yra fakulteto tapimas židiniu. Įvykis Y – fakulteto gražėjimas, augimas ir plėtimasis, tiksliau – tai trys vienas su kitu susiję įvykiai. Jie yra neapriboti ir adverbialas *ilgainiui* akcentuoja jų trukmę. Fakultetui tapus intelektualinio gyvenimo ir kadru rengimo židiniu, prasidėjo kiti procesai ir tęsėsi tam tikrą laiką.

Aptariamų adverbialų vėlesnio įvykio lokalizavimo sekoje funkcija išryškėja tais atvejais, kai įvykis X, kaip pirmasis sekoje, taip pat lokalizuojamas sekos adverbialu, pavyzdžiui:

(442) *Jo nuomone, tik iš pradžių pirkėjai plūsteli į naują didelę parduotuvę, bet ilgainiui nusistovi nuolatinių klientų ratas.*

(443) *Kai kurie ginčijasi, jog labai abstraktus pamatinis įstatymas, kuriam iš pradžių buvo nepritariama, su laiku tapo pagrindu tam, ką politinė teorija vadina „konstituciniu patriotizmu“, paprastai vienijančiu valstybę <...>.*

(442) pavyzdyje įvykis X yra pirkėjų plūstelėjimas, įvykis Y – klientų rato nusistovėjimas. Įvykis X lokalizuojamas adverbialu *iš pradžių*, įvykis Y – adverbialu *ilgainiui*. Įvykius X ir Y skiria tam tikras laiko tarpas. (443) pavyzdyje orientacinis įvykis yra įstatymo tapimas pagrindu, atskaitos taškas (įvykis X) – nepritarimas įstatymui. Įvykis X lokalizuojamas adverbialu *iš pradžių*, įvykis Y – adverbialu *su laiku*. Abiejuose pavyzdžiuose seką sudarantys įvykiai rodo situacijos kardinalų pasikeitimą.

Adverbialai *ilgainiui* ir *su laiku*, vartojami ateities situacijose, atlieka deiktinę funkciją – realizuoja leksinį konceptą [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO

ATSTUMAS ATEITYJE], išskyrus tuos atvejus, kai būsimoju laiku perteikiama apibendrinta situacija, pavyzdžiui:

(444) *Sangvinikas apsipras greičiau. Cholerikas šauks, protestuos, bet **su laiku** apsipras taip pat.*

(444) pavyzdyje būsimoju laiku perteikiama apibendrinta situacija. Įvykių seka yra tokia: įvykis X yra šaukimas ir protestavimas, įvykis Y – apsipratimas. Tarp šių įvykių yra neapibrėžtas laiko tarpas.

Leksinio koncepto [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X, LAIKO INTERVALAS TARP ABIEJŲ ĮVYKIŲ YRA NEAPIBRĖŽTAS].

[VĖLIAU SEKOJE DIENOS ARBA METŲ ATSTUMU]. Šio leksinio koncepto realizuotojai yra adverbialai *kitądien* (*kitą dieną*), *kitąnakt* (*kitą naktį*), *kitąryt* (*kitą rytą*) ir *kitąmet* (*kitais metais*). Jie nurodo, kad seką sudarantys įvykiai yra išsidėstę skirtingomis viena po kitos einančiomis dienomis arba skirtingais vieni po kitų einančiais metais.

(445) *Penktadienį klaipėdiečiai 90:94 nusileido „Sakalams“, o **kitądien** 75:97 – Vilniaus „Lietuvos rytui“.*

(446) *Antradienį, lapkričio 8 d. Paveikslų galerijos fojė ekstravagantišką savo mažosios grafikos parodos atidarymą žada dailininkė Jūratė Rekevičiūtė. O **kitądien**, lapkričio 9 d., toje pačioje galerijoje bus atidaryta Ramunės Staškevičiūtės tapybos ir akvarelės paroda.*

(447) *Anot „Lūšies-Akademiko“ trenerio Migliaus Astrausko, tai – ne pirmas kartas, kai po pergalės kauniečiai **kitądien** rungtyniauja prastai, nesugeba susikaupti.*

(445) pavyzdyje adverbialas *kitądien* orientacinį įvykį – klaipėdiečių nusileidimą vilniečiams – lokalizuoja praėjus dienai nuo kito įvykio – klaipėdiečių nusileidimo „Sakalams“. Taigi, įvykis X yra pralaimėjimas „Sakalams“, įvykis Y – pralaimėjimas „Lietuvos rytui“. Abu praeityje lokalizuojami įvykiai vyksta skirtingomis viena po kitos einančiomis dienomis: penktadienį ir šeštadienį. (446) pavyzdyje įvykiai vyks ateityje: įvykis X (atskaitos taškas) yra dailininkės Jūratės parodos atidarymas, įvykis Y (orientacinis įvykis) – dailininkės Ramunės parodos atidarymas. Adverbialas *kitądien* nurodo, kad įvykiai vyks skirtingomis iš eilės einančiomis dienomis: lapkričio 8-ąją ir 9-ąją. (447) pavyzdyje pateikiama apibendrinta situacija: atskaitos taškas yra pergalės diena, orientacinis įvykis,

lokalizuojamas po pergalės dienos, yra prastas rungtyniavimas. Kadangi pateikiamas apibendrinimas, dienos niekaip nepatikslinamos – nenurodoma nei savaitės, nei mėnesio diena.

Adverbialai *kitąnakt* ir *kitąryt* nurodo ne tik tai, kad įvykis X ir įvykis Y vyksta skirtingomis viena po kitos einančiomis dienomis, bet ir tai, kuriuo paros metu vyksta įvykis Y – naktį ar rytą:

(448) *Jau neprisimenu, kuri mūsų pirmoji sugalvojo nusidanginti į tuščias Valakampių vasarvietes. Lentinius namelius prižiūrėjo sargienė, nebejauna moteris, lietuvė. Jinai mus nužvelgė ir įsileido. Ir štai jau **kitąnakt** lauke išgirdome balsus.*

(449) *O tądien imperatorienė Eugenija atvyko į Ženevą pasisvečiuoti pas baronienę Juliją Rotschild. **Kitąryt** bičiulės patraukė garlaivių priplaukos link.*

(448) pavyzdyje orientacinis įvykis yra balsų išgirdimas, jis lokalizuojamas kitos dienos naktį po atskaitos taško – įsileidimo į namelius. Taigi, abu įvykiai vyksta skirtingomis dienomis: vieną dieną sargienė įsileidžia merginas į namelius, o kitos dienos naktį jos išgirsta balsus. (449) pavyzdyje atskaitos taškas yra imperatorienės atvykimas pas baronienę, orientacinis įvykis – imperatorienės ir baronienės kelionė į priplauką. Atskaitos taškas lokalizuojamas vieną dieną, orientacinis įvykis – kitos dienos rytą.

Adverbialai *kitądien*, *kitąnakt* ir *kitąryt* gali atlikti ir deiktinę funkciją – realizuoti leksinį konceptą [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE].

Adverbialas *kitąmet*, kuris paprastai vartojamas kaip deiktinis ir nurodo metus po atskaitos taško (kalbėjimo momento) metų, gali funkcionuoti ir kaip sekos adverbialas. Šią funkciją jis atlieka naratyviniuose tekstuose, kai dėstomi praėties įvykiai:

(450) *1974 metais K. Demelas surengė savo pirmąją parodą. **Kitąmet** jau „išplaukta“ į tarptautinius vandenis: jauno dailininko kūrybos personalinė paroda Hanoveryje pradėjo ilgą ir sėkmingą kūrybos „maratoną“ po garsiausias Europos galerijas.*

(450) pavyzdyje atskaitos taškas yra 1974 m. surengta pirma paroda, orientacinis įvykis yra išplaukimas į tarptautinius vandenis, šis įvykis lokalizuojamas kitais metais, t. y. 1975-aisiais.

Kitąmet kaip sekos adverbialas vartotinas ir apibendrintose situacijose, tarkim:

(451) *Kaime patartina turėti užsiėmimą, eiti vienokias ar kitokias pareigas, kad iš tolo atrodytų, jog kruti, pavyzdžiui, kovoti prieš globalizacijos pionierius kolorado vabalus ir jų lervas ne nupurškiant juos insekticidais, o pagaliu nukrečiant tarp vagų – guvesnieji po poros dienų sulipa atgal ant bulvių stiebų, tada tu vėl juos nukreti, po to vėl ir vėl – sukasi amžinasis gyvybės ratas, išgyvena stipriausieji, peržiemoja sulindę į grumstus ir **kitąmet** su dvigubu įsiūčiu puola graužti šio pasaulio vaisius <...>.*

Šiame pavyzdyje įvykių seka yra tokia: peržiemoja (atskaitos taškas) ir puola graužti vaisių (orientacinis įvykis). Abu įvykiai lokalizuojami skirtingais vieni po kitų einančiais metais.

Leksinis konceptas [VĖLIAU SEKOJE DIENOS ARBA METŲ ATSTUMU] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X, LAIKO INTERVALAS TARP ABIEJŲ ĮVYKIŲ YRA DIENA ARBA METAI].

[VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE]. Šis leksinis konceptas nusakomas sinonimiškai vartojamais adverbialais *kitąkart* ir *kitąsyk* bei jų variantais (*kitkart*, *kitukart*, *kitą kartą*, *kitusyk*, *kitą sykį* ir pan.). Pateikiamoje panašių įvykių sekoje šie adverbialai lokalizuoja vėliau vykstantį įvykį – tiek praityje, tiek ateityje.

(452) *Atrodė, kad jie pasigesdavo kiekvieno dingusio mažmožio: kitą dieną po to, kai Nonis nugriebė šokoladą, visi saldainiai buvo perkelti į ayklai saugomą vietą už prekystalio; **kitąsyk** jis nugvelbė du plastmasinius apelsinus su sultimis, ir netrukus išvydome juos užkeltus ant lentynos su mėsa.*

(453) *Jei klientas liks patenkintas parduodama įranga, konsultacijomis ir aptarnavimu, jis ir **kitąkart** kreipsis į mus, – neabejoja Ole Garsdalas (Ole Garsdal), GMT savininkas ir direktorius.*

(454) *Vaikas, sykį nudegęs, **kitąsyk** ugnį ratu apeina, o suaugusieji, matėme, ne.*

(452) pavyzdyje pateikiama praityje vykusių įvykių seka: įvykis X yra šokolado nugriebimas, įvykis Y – plastikinių apelsinų nugvelbimas. Abu įvykiai yra panašūs ir orientacinis įvykis lokalizuojamas kaip vėlesnis įvykis, panašus į ankstesnį įvykį. (453) pavyzdyje pateikiama hipotetinė įvykių seka: įvykis X yra pirmas kliento kreipimasis į GMT, įvykis Y – antras kreipimasis. Jei įvykis X bus sėkmingas, vyks ir įvykis Y. (454) pavyzdyje situacija yra

apibendrinta: įvykis X yra nudegimas, įvykis Y – ugnies apėjimas. Įvykis Y lokalizuojamas kaip antras sekoje, vykstantis po įvykio X.

Šiems adverbialams būdinga tai, kad jie gali sudaryti porą su adverbialais *vienąkart* ir *vienąsyk*, lokalizuojančiais įvykį X:

(455) *Vladimiras jau teistas du kartus. **Vienąkart** už vagystę ir tyčinį nužudymą teko už grotų praleisti 10 metų. **Kitąkart** už panašius darbelius jis buvo nuteistas vieneriems metams pataisos darbų.*

(456) *Kaip laimėsi, jeigu Alytuje **vienąsyk** negali įmesti Lukminas, **kitąsyk** – Kurtinaitis.*

Abu adverbialai gali atlikti ir kitą su laiku susijusią funkciją – nurodyti dažnumą, pavyzdžiui:

(457) *Mane, atvykėlę iš šiaurės, šiek tiek varžė lietuvių nuoširdumas, emocijumas, **kitąkart** perdėtas dėmesys...*

Leksinis konceptas [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS KAIP VĖLESNIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE].

[**PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE**]. Šį leksinį konceptą perteikiantys adverbialai – *galiausiai, galop, galų gale, pagaliau, paskiausiai, po visam* (ir jų rečiau vartojami variantai, tokie kaip *galų pagalėj, pagaliaus, pagalios, pagaliop, pagalop*) – nurodo, kad orientacinis įvykis yra paskutinis įvykių sekoje. Tai labai aiškiai iliustruojama šiuose pavyzdžiuose:

(458) *Iš pradžių jis pažino tik žmogų, vardu Jėzus. Vėliau pamato, kad tai pranašas, žmogus, ateinantis iš Dievo. **Galiausiai** įtiki, kad tai Žmogaus Sūnus.*

(458) pavyzdyje perteikiama trijų įvykių seka. Kiekvieną iš šių įvykių lokalizuoja skirtingi adverbialai: adverbialas *iš pradžių* lokalizuoja pirmą įvykį (Jėzaus pažinimą), adverbialas *vėliau* – antrą įvykį (pamatymą), adverbialas *galiausiai* – trečią, šios sekos paskutinį, įvykį (įtikėjimą). Adverbialas *galiausiai* nurodo, kad seka baigiasi.

Ankstesni įvykiai sekoje gali būti pateikiami ir be vietą sekoje nurodančių adverbialų – tuomet įvykiai vardijami chronologine seka – taip, kaip vyko, o paskutinis įvykis lokalizuojamas adverbialais *galiausiai, galop, galų gale, pagaliau, paskiausiai, po visam*:

(459) *Ana išvertė vyrui ant galvos krepšį vaisių, apsvaidė jį lempomis ir peleninėmis, kol **galiausiai** išmetė pro langą jo lagaminus.*

(460) *Ilgai svarsčiau, kaip jį skelbti. Daug vargau, kol išsiaiškinau jame esamus šaltinių sutrumpinimus (jų Būga neiššifravo). **Galop** nutariau spausdinti tokį tekstą, kokį radau, pridėjęs tik kai kuriuos paaiškinimus ir mano sudarytą trumpinimų sąrašą.*

(461) *Aš nenorėčiau, kad parašęs knygą ar pusantros, pradėjęs dirbti bare daugiau nieko nebeparaščiau ir **galų gale** išnykčiau iš poezijos pasaulio.*

(462) *Norėjo manęs atsikratyti: pradėjo įžeidinėti. Žinodamas tą jo gudrybę, aš tylėjau. Nepatikėsit, parodė nuostabius sugebėjimus... **Pagaliau** neišlaikiau ir... įžeidžiau jį veiksmu.*

(463) *Jo nuomone, mirusiojo artimieji pirmiausia užsako karstą, pakviečia kunigą ir t. t., o tik **paskiausiai** ieško vietos kapinėse.*

(464) *Žaibu pralėkė tas metas, kai siaubo filmai buvo mums šviežiena ir spoksodavome į juos iki alpulio. Įdomu, ar dabar bent viena gyva siela ar dangstosi delnais akis, kai filmo herojai vienas kitą bado, pjausto, degina, smaugia, plėšo į gabalus, žagina ir net suvalgo? Ir ar **po visam** puola tikrinti palovių, spintų ir balkonų?*

Visuose pavyzdžiuose vardijamos įvykių sekos, o adverbialai *galiausiai*, *galop*, *galų gale*, *pagaliau*, *paskiausiai* ir *po visam* lokalizuoja paskutinį įvykį tose sekose. (462) pavyzdyje adverbialu *pagaliau* lokalizuojamu orientaciniu įvykiu (neišlaikymu) seka nesibaigia – minimas ir dar vienas įvykis (įžeidimas), taigi, šiuo atveju adverbialas *pagaliau* atveria naują – dviejų paskutinių įvykių – seką, o pirmasis jų yra situacijos kulminacinis taškas.

Leksinį konceptą [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE] realizuojantys adverbialai gali perteikti ir daugiau reikšmės niuansų, pavyzdžiui:

(465) *Kai kurios gentys palūžo, pasidavė, tačiau seminolai kovojo septynerius metus, kol **galop** ir jie pralaimėjo.*

(466) *Pasak pranešimų, Lenkijos kunigai jau seniai siekė J. Paetzo nušalinimo. Lapkritį jiems **galų gale** pavyko įtikinti Vatikaną atsiųsti tikrintojus.*

(467) *79 metų Popiežius, jau aplankęs beveik visas pasaulio šalis, **pagaliau** įgyvendins svajonę vaikščioti ten, kur vaikščiojo Mozė ir Jėzus.*

(465) pavyzdyje adverbialas *galop* ne tik lokalizuoja įvykį (pralaimėjimą) kaip paskutinį, bet ir nurodo, kad daug laiko turėjo praeiti, kol tai įvyko. Taip pat ir (466) pavyzdyje, tik čia rezultatas yra teigiamas – adverbialu *galų gale* nusakomas įvykis (įtikinimas) buvo ilgai lauktas. Ir (467) pavyzdyje

adverbialas *pagaliau* presuponuoja, kad juo lokalizuojamas įvykis yra ilgai lauktas – prirėkė daug laiko, kol popiežius galėjo atvykti į savo svajonių šalį. Taigi, šie adverbialai perteikia ir tai, kad įvykis yra ilgai lauktas (kai kalbama apie pozityvius dalykus, kaip (466) ir (467) pavyzdžiuose) arba yra ilgą laiką vykdytos tam tikros veiklos neigiamas rezultatas (kai kalbama apie negatyvius dalykus, kaip (465) pavyzdyje).

Tai, kad šie adverbialai, be sekos, nurodo ir ilgą laiko tarpą tarp įvykių, iliustruoja šie pavyzdžiai, kuriuose įvykiai X tėra numanomi:

(468) *Todėl tik iš pažiūros keistas faktas, kad 2000-aisiais į mero kėdę mieste galop sėdo V. Šustauskas.*

(469) *Pagrindinis šturpiausių nuo Antrojo pasaulinio karo žiaurumų organizatorius ir Balkanų karų kurstytojas Slobodanas Miloševićius pagaliau atsidūrė Jungtinių Tautų karo nusikaltimų tribunolo Hagoje kalėjimo kameroje.*

(468) pavyzdyje adverbialas *galop* orientacinį įvykį – sėdimą į mero kėdę – lokalizuoja kaip kulminacinį pateikiamoje situacijoje – galima preziumuoti, kad Šustausko kelias į šį postą buvo ilgas. (469) pavyzdyje adverbialas *pagaliau* orientacinį įvykį – Miloševićiaus atsidūrimą kalėjimo kameroje – taip pat pristato kaip kulminacinį ir leidžia spėti, kad šio žmogaus kelias iki kalėjimo kameros buvo ilgas, t. y. truko ilgą laiką.

Leksinio koncepto [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE] apibrėžtis: [ĮVYKIS Y FIKSUOJAMAS PO ĮVYKIO X KAIP PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE].

[**PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO**]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *per vėlai, po laiko, vėlai, vėliau, vėlokai*. Kaip jau buvo minėta, šis leksinis konceptas nuo kitų vėlesnį įvykį sekoje nusakančių leksinių konceptų skiriasi tuo, kad nurodomas santykis ne su kitu įvykiu, o su sutartu arba įprastu laiku – orientacinis įvykis lokalizuojamas po sutarto arba įprasto laiko. Formaliai ryškiausiai tai iliustruoja adverbialas *po laiko* – čia daiktavardis *laikas* vartojamas ‘termino’ reikšme. Tam tikriems įvykiams nustatomas tam tikras vykimo laikas ir jeigu įvykis vyksta po nustatyto laiko, vadinasi, jis vyksta per vėlai ir tai gali sukelti nelaukiamų ar net katastrofiškų padarinių. Geriausiai tai atspindi adverbialai *per vėlai* ir *po laiko*:

(470) *J. Chiracas pripažino, kad Prancūzijos verslininkai Lietuvą atrado per vėlai, kadangi labiau žvalgėsi į Pietų, o ne Šiaurės Europą. Svečias patikino, kad šią klaidą prancūzai ištaisys.*

(471) *Aplenkęs vieną, iš karto, negrįždamas į savo eismo juostą, ėmė lenkti kitą, ir per **vėlai** pamatė atvažiuojantį lietuvių mikroautobusą. „Polonezo“ vairuotojas žuvo vietoje, visi mikroautobuso keleiviai liko gyvi.*

(472) *Deja, ir pasiskūsti žmogus išdrįsta jau **po laiko**, kai su juo būna visiškai susidorota, todėl dažnai ne tik padėti, bet ir ką nors patarti nebeįmanoma.*

(473) *Ir toji rauda būna juo graudesnė, kai savąją meilę atpažįstame **po laiko**.*

(470) pavyzdyje orientacinis įvykis yra Lietuvos atradimas, jis lokalizuojamas po tinkamo laiko – presuponuojama, kad Prancūzijos verslininkai Lietuvą turėjo atrasti anksčiau. Tačiau šiuo atveju situacija nėra nepataisoma – klaidą dar galima ištaisyti. (471) pavyzdyje po įprasto laiko vykusio įvykio padariniai yra nebepataisomi – mikroautobusą vairuotojas pamatė po įprasto laiko, todėl įvyko avarija ir žuvo žmogus. Tokia pat beviltiška situacija nusakoma (472) pavyzdyje: orientacinis įvykis – išdrįsimas pasiskūsti – lokalizuojamas po įprasto laiko, todėl situacijos ištaisyti nebeįmanoma. (473) pavyzdyje perteikiama situacija taip pat graudi: meilė atpažįstama po įprasto laiko, todėl nebegali išsipildyti. Taigi, po tinkamo laiko vykstantys įvykiai gali turėti nepageidaujamų ar net nebepataisomų padarinių.

Kiti šį leksinį konceptą perteikiantys adverbialai – *vėlai*, *vėliau* ir *vėlokai* – vartojami tais atvejais, kai įvykis vyksta po tinkamo laiko, tačiau katastrofinių padarinių tai paprastai nesukelia:

(474) *Tėvelio būta apsuokraus žmogaus, nors ir nedidelio mokslo. Dirbo bankelyje kasininku, veterinarijos felčeriū... Vedė **vėlai**, jau 32 metų, kai Salake nusipirko sklypą žemės ir trobą.*

(475) *Žuvintas ilgai lūkuriavo ir galutinai užšalo gruodžio 22 dieną. Per pastaruosius 40 metų taip **vėlai** jis užšalo tik du kartus – 1972 ir 1992 metais.*

(476) *Jeigu tuo metu nepasitaiko lietaus, sėklos dirvoje sudygsta gerokai **vėliau**, jos dirvoje „užsiguli“. Tada gero derliaus nelauk, nes **vėliau** išdygę augalai nespėja užaugti.*

(477) *Miesto rinkimų komisija, gerokai **vėliau** negu nustatyta įstatymu gavusi reikalingus dokumentus, neleido jai dalyvauti kovo 19 d. vyksiančiuose rinkimuose.*

(478) *Mokiausi groti klarnetu, nes apskritai mokytis muzikos pradėjau **vėlokai** – nuo 14 metų.*

(479) *Taupydami lėšas, iš tiesų **vėlokai** pradėjome šildyti savo patalpas – tik lapkričio 14 dieną.*

(474) pavyzdyje orientacinis įvykis yra tėvelio vedybos, jis lokalizuojamas po įprasto laiko. Kadangi nurodoma, kad tėvelis vedė būdamas 32 metų, galima numanyti, kad kalbamaisiais laikais įprastas laikas vesti buvo daug jaunesnis amžius nei 32 metai. (475) pavyzdyje perteikiama ežero užšalimo situacija – metais, apie kuriuos kalbama, ežeras užšalo po įprasto laiko (įprastas laikas – anksčiau nei gruodžio 22 d.). (476) pavyzdyje kalbama apie augalų augimo ciklus – yra įprastas laikas, kada sėklos turi sudygti, tačiau jei susiklosto tam nepalankios sąlygos (šiuo atveju – lietaus trūkumas), sėklos sudygsta po įprasto laiko, todėl augalai nespėja užaugti. (477) pavyzdyje pateikiama situacija, kai tinkamą laiką tam tikriems įvykiams vykti nustato įstatymas – jei įvykis vyksta po įstatymo nustatyto laiko, tolesni žingsniai nebegali būti atliekami: dokumentų pateikimas po nustatyto termino nulemia tai, kad kandidatas negali dalyvauti rinkimuose. (478) pavyzdyje po įprasto laiko lokalizuojamas orientacinis įvykis yra pradėjimas mokytis muzikos – subjektas tai pradėjo daryti sulaukęs 14 metų, o toks žmogaus amžius laikomas netinkamu – įprasta, kad muzikos pradeda mokytis daug anksčiau. Paskutiniame, (479), pavyzdyje po įprasto laiko vykstantis įvykis yra pradėjimas šildyti patalpas.

Kaip matyti iš visų pateiktų pavyzdžių, įprastas ar sutartas laikas būdingas kalbant tiek apie žmogaus amžių (yra tam tikrų įvykių, įprastų tam tikram žmogaus amžiaus tarpsniui), tiek apie gamtos ciklus (ilgą laiko tarpą stebint gamtą, nustatyti jai būdingi su laiku susiję dėsningumai), tiek apie sutartinius žmonių bendruomeninio gyvenimo dalykus. Įvykiai, vykstantys po įprasto ar sutarto laiko, tarsi pažeidžia įsigalėjusią tvarką ir dėl to gali kilti nepageidaujamų padarinių.

Adverbialai *per vėlai* ir *po laiko* atlieka tik vieną temporalinę funkciją, o *vėlai*, *vėliau* ir *vėlokai* turi ir daugiau funkcijų: *vėliau* atlieka dar vieną sekos funkciją – nurodo, kad įvykis vyksta po kito įvykio, taip pat gali funkcionuoti kaip deiktinis adverbialas, o adverbialai *vėlai* ir *vėlokai* realizuoja ekstrinsinę laiko referenciją.

Leksinis konceptas [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO].

3.3.2 Ankstesnis įvykis

Ankstesni įvykių lokalizuojančių adverbialų funkcija – atverti laiko intervalą, identifikuojamą kaip įvykio X (pirmo įvykio sekoje) temos laikas. Įvykių X ir Y (antro įvykio sekoje) vykimo laikas nesutampa, nes įvykiai vyksta vienas prieš kitą. Galimi du leksiniai konceptai: [ANKSČIAU SEKOJE] ir [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE].

Kaip ir vėlesnio įvykio atveju, dalis ankstesni įvykių nusakančių adverbialų perteikia santykį ne su kitu įvykiu, o su sutartu arba įprastu laiku – įvykis lokalizuojamas prieš sutartą arba įprastą laiką. Šiais adverbialais realizuojamas leksinis konceptas [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ].

[ANKSČIAU SEKOJE]. Pagrindinis šio leksinio koncepto atstovas yra adverbialas *prieš tai*. Jis nurodo, kad įvykis X vyksta prieš įvykį Y, laiko tarpas tarp abiejų įvykių adverbialu nenusakomas, taigi *prieš tai* atlieka tik sekos funkciją. Tipiškais atvejais įvykių chronologija neatitinka sakinyje ar pasakyme pateikiamų įvykių sekos: pirma minimas įvykis Y, po jo – įvykis X, adverbialas *prieš tai* nurodo abiejų įvykių chronologiją.

(480) *Pasak jo, po rugsėjo 15 dienos komisijos sprendimu bus imamasi sankcijų ir skolininkams atjungiamą energija. Tačiau prieš tai su skolininkų sąrašu bus supažindinta vyriausybė.*

(481a) *Ten, kur trūksta kaulinio audinio, įsodinamas iš mirusio donoro paimtas kaulas, prieš tai iš jo pašalinus baltymus, kad nebūtų atmetimo reakcijos.*

(480) pavyzdyje orientacinis įvykis yra vyriausybės supažindinimas su sąrašu, atskaitos taškas – sankcijų ėmimasis. Adverbialas *prieš tai* perteikia įvykių seką – įvykį X (supažindinimą) lokalizuoja prieš įvykį Y (sankcijų ėmimąsi). Abu įvykiai laike nepersidengia, eina vienas po kito. (481a) pavyzdyje įvykis X yra baltymų pašalinimas, įvykis Y – kaulo įsodinimas, kadangi pirma sakinyje paminimas įvykis Y, o po jo – įvykis X, adverbialas *prieš tai* juos surikiuoja pagal chronologiją. Kadangi įvykiai dėstomi ne pagal chronologiją, pažeidžiamas naratyvo principas, kai įvykiai dėstomi tokia seka, kokia vyko, todėl reikalingas adverbialas, kad tuos įvykius surikiuotų taip, kad skaitytojui / klausytojui būtų aiški jų chronologinė seka. Aptartuose pavyzdžiuose adverbialas *prieš tai* nėra perteklinis – jei jo sakinyje ar pasakyme neliktų, įvykių seka ne visada būtų aiški, ypač tokiais atvejais kaip (482a) ir (482b):

(482a) *Jai staiga pradėjo labai skaudėti abu šonus, svaigti galva ir pykinti. Ji negalėjo net atsikelti. O prieš tai ji užvalgė aštraus maisto.*

(482b) *Jai staiga pradėjo labai skaudėti abu šonus, svaigti galva ir pykinti. Ji negalėjo net atsikelti. O ji užvalgė aštraus maisto.*

(482a) pavyzdyje nusakoma staiga pablogėjusi subjekto būklė, o tada nurodoma, kad prieš tai atsitinkant subjektas valgė aštraus maisto. Adverbialas *prieš tai* surikiuoja įvykius. Jei šiame sakinyje jis nebūtų vartojamas, įvykių seką reiktų interpretuoti pagal tai, kaip jie dėstomi: kadangi pirma minimi pablogėjusios būklės simptomai, o tada – aštraus maisto valgymas, įvykis X būtų būklės pablogėjimas, įvykis Y – valgymas. Žinoma, tokiai interpretacijai prieštarautų logika – prastai besijaučiantis žmogus, ypač kai jį pykina, nevalgo aštraus maisto. Todėl, remiantis logika, įvykių seką būtų galima interpretuoti taip: įvykis X yra valgymas, įvykis Y – sveikatos pablogėjimas. Todėl tokiais atvejais kaip (482a) ir (482b) adverbialo *prieš tai* vartojimas labai palengvina įvykių chronologinės sekos suvokimą.

(481a) pavyzdyje įvykių seka būtų aiški ir be adverbialo *prieš tai*, nes įvykių eiliškumas perteikiamas dar ir gramatinėmis priemonėmis (būtojo kartinio laiko padalyviu *pašalinus*):

(481b) *Ten, kur trūksta kaulinio audinio, įsodinamas iš mirusio donoro paimtas kaulas, iš jo pašalinus baltymus, kad nebūtų atmetimo reakcijos.*

Bandant atsakyti į klausimą, kodėl anksčiau vykstantis įvykis pateikiamas po vėliau vykstančio įvykio, o įvykių sekai tinkamai suvokti vartojamas adverbialas *prieš tai*, nors būtų galima įvykius dėstyti taip, kaip jie vyko, ir išvengti adverbialo vartojimo, galima teigti, kad sumaišant įvykių seką atkreipiamas skaitytojo ar klausytojo dėmesys į svarbias detales, taip jos akcentuojamos.

Vis dėlto adverbialas *prieš tai* gali būti vartojamas ir tais atvejais, kai įvykių seka nesumaišoma:

(483) *Rusija siekia įtvirtinti naują savo ginkluotės dislokavimo Rytų Europoje kiekį prieš tai, kai NATO pasiūlys narystę kuriai nors buvusiai Maskvos šaltojo karo laikų sąjungininkei.*

(483) pavyzdyje pirmas pateikiamas įvykis X – siekis įtvirtinti ginkluotės dislokavimą, tada – įvykis Y – NATO narystės pasiūlymas. Adverbialas *prieš tai* pakeičia savo poziciją sakinyje – anksčiau aptartuose pavyzdžiuose jis

buvo vartojamas prieš įvykį X, o šiame pavyzdyje jis nukeltas po įvykio X, o įvykis Y pateikiamas prijungiamajame laiko sakinyje. Adverbialo nukėlimas po įvykio X atlieka įvykių sekos akcentavimo funkciją.

Adverbialas *prieš tai* gali užimti ir dar vieną poziciją sakinyje – sakinio pradžioje, bet prieš pat įvykį Y, taigi, jis gali būti vartojamas kataforiškai:

(484) *Bene geriausią pasaulyje valdymo institucijų reformą įgyvendino Margaret Thatcher. Tačiau prieš tai, kol prasidėjo veiksmingos reformos, ji bandė nesėkmingai paprasčiausiai sumažinti biurokratų skaičių.*

Šiame pavyzdyje orientacinis įvykis (įvykis X) yra nesėkmingas bandymas sumažinti biurokratų skaičių, atskaitos taškas (įvykis Y) – veiksmingų reformų pradžia. Adverbialas *prieš tai* vartojamas prieš įvykį Y – ir vėl akcentavimo tikslais.

Yra tokių situacijų, kai adverbialas *prieš tai* priartėja prie deiktinių adverbialų, pavyzdžiui:

(485) *Vis dėlto Kazimiero teisynas skiriasi nuo prieš tai minėtų teisės rinkinių.*

(486) *Apibendrinant prieš tai išdėstytas mintis bei akcentuojant, kad politinės partijos – demokratinės valstybės išdava, o demokratinė valstybė – dažniausia politinių partijų veikimo rezultatas, manytina <...>.*

(485) pavyzdyje orientacinis įvykis yra teisės rinkinių minėjimas, o atskaitos taškas nėra aiškiai nusakytas. Jis gali būti arba kalbėjimo momentas, arba kitas įvykis. Jei tai kalbėjimo momentas, adverbialas *prieš tai* referuotų laiką iki kalbėjimo momento, o jei tai kitas įvykis, tuomet reikia išsiaiškinti, kas yra įvykis Y. Iš šio pavyzdžio galima spręsti, kad kalbėtojas minėjo įvairius teisės rinkinius, o pastarasis paminėtas teisės rinkinys yra Kazimiero teisynas. Todėl šį pavyzdį galima interpretuoti ir taip: įvykis X – teisės rinkinių minėjimas, įvykis Y – Kazimiero teisyne minėjimas. Tokiu atveju adverbialas *prieš tai* surikiuoja įvykius ir nurodo, kad ankstesnis yra teisės rinkinių minėjimas. (486) pavyzdyje adverbialo *prieš tai* deiktinė funkcija labai ryški – jis referuoja laiką iki kalbėjimo momento. Šiame pavyzdyje įžvelgti įvykių seką gana sunku, tačiau galima pamėginti. Formulė „apibendrinant prieš tai išdėstytas mintis“ yra būdinga pranešimų baigiamoji dalis. Pranešimą paprastai sudaro trys pagrindinės dalys – įvadinė dalis, dėstymas ir apibendrinimas. Orientacinis įvykis (įvykis X) yra minčių dėstymas, o atskaitos taškas (įvykis Y) galėtų būti apibendrinimas. Vis dėlto (486) pavyzdyje adverbialą *prieš tai* derėtų vertinti kaip deiktinį, t. y.

nurodantį orientacinio įvykio santykį su kalbėjimo momentu ir realizuojantį leksinį konceptą [ARTIMA PRAEITIS]. Tačiau tai neprototipiniai adverbialo *prieš tai* vartojimo atvejai, todėl jis nepriskiriamas prie deiktinių adverbialų.

Be adverbialo *prieš tai*, leksinį konceptą [ANKSČIAU SEKOJE] gali realizuoti ir adverbialai *pirm(a)*, *pirmiau*, *anksčiau*, *ankstėliau*, *seniau*, taip pat *iš anksto* ir *iš laiko*:

(487) *Jis išvyko kažkokiais reikalais į bazę, **pirma** užrakinęs mane kambaryje.*

(488) *Tarkime, nestatyk ant krosnies puodo vandens, **pirm** nepsūdęs, kaičiant vandenį reikia įmesti puodan bent mažulytį žiupsnelį druskos.*

(489) *Niekas neįsiveržia į galiūno namus ir nepsiglemžia jo turto, **pirmiau** nesurišęs galiūno.*

(490) *Net nuo estų šiek tiek atsilikame, nes jie **anksčiau** pradėjo reformas, geriau tvarkosi.*

(491) *Didesnės šalys, **seniau** negu Lietuva pakrikštytos ir esančios arčiau Romos, turi daugiau šventųjų.*

(492) *Manau, datuoti sunku, nes kai kurie apmąstymai, žaidimai, originalūs provokuojantys tekstai atsirado **ankstėliau**, nei buvo įvardyti esė.*

(493) *Atgimusiame Lietuvoje buvo iškilmingai paminėtos Lietuvos-Švedijos sutarties pasirašymo metinės. Šiai šventei **iš anksto** ypač ruošėsi kėdainiečiai.*

(494) *Dienotvarkė buvo **iš laiko** nustatyta, taigi ir rinkimai ėjo gana tvarkingai.*

(487–489) pavyzdžiuose *pirma* minimas įvykis Y, o tada – įvykis X, tarkim, (490) pavyzdyje chronologinė įvykių seka yra tokia: užrakinu (įvykis X) ir išvyku (įvykis Y), tačiau *pirma* pateikiamas įvykis Y, o tada – įvykis X. (490–492) pavyzdžiuose pateikiamas dviejų įvykių temporalinis lyginimas. (490) ir (491) įvykis X yra aiškiai nusakomas, o įvykis Y yra numanomas. (490) pavyzdyje įvykis X yra estų reformų pradėjimas, numanomas įvykis Y – mūsų reformų pradėjimas. (491) pavyzdyje įvykis X, lokalizuojamas adverbialu *seniau*, yra didesnių šalių pakrikštijimas, įvykis Y – Lietuvos pakrikštijimas. Įvykių temporalinis lyginimas aiškiai nusakomas vartojant lyginamąjį jungtuką *negu*. (492) pavyzdyje abu lyginami įvykiai aiškiai nusakomi: orientacinis įvykis yra tekstų atsiradimas, atskaitos taškas – tekstų įvardijimas esė. (493) pavyzdyje orientacinis įvykis, lokalizuojamas adverbialu *iš anksto*, yra ruošimasis šventei, įvykis Y – metinių (t. y. šventės) minėjimas. Įvykių chronologija neišlaikyta. (494) pavyzdyje įvykių

chronologija išlaikyta: adverbialas *iš laiko* lokalizuoja įvykį X – dienotvarkės nustatymą, o tada minimas įvykis Y – rinkimai.

Adverbialai *prieš tai, iš anksto* ir *iš laiko* atlieka tik vieną temporalinę funkciją, o adverbialai *pirm(a), pirmiau, anksčiau, ankstėliau* ir *seniau* dar gali funkcionuoti ir kaip deiktiniai.

Leksinio koncepto [ANKSČIAU SEKOJE] apibrėžtis: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS PRIEŠ ĮVYKĮ Y].

[**PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE**]. Šį leksinį konceptą realizuoja gausėnis pluoštas adverbialų: *iš (pat) pradžių, iš pradžios, pradžioj(e), pirm(a), pirmiau, pirmiausia(i)* (taip pat variantai *pirmučiausia(i), pirmuliausia* ir pan.), *visų pirma (visų pirm)*. Jų funkcija yra nurodyti, kad orientacinis įvykis yra pirmas sekoje. Kadangi nurodomas pirmas įvykis sekoje, kyla klausimas, kas yra atskaitos taškas. Ar tai įvykis Y? Yra nemažai atvejų, kai įvykis Y net nėra nurodomas. Norint atsakyti į šį klausimą, reikia patyrinti įvairius šių adverbialų vartojimo atvejus.

Tipinis šių adverbialų vartojimo atvejis yra tas, kai nurodomi ir įvykiai X, ir įvykiai Y, be to, ir ankstesnius, ir vėlesnius įvykius sekoje lokalizuoja įvairūs sekos adverbialai:

(495) *Abu nebuvome įstoję į komjaunimą, todėl fakulteto ideologai į mus iš pat pradžių ėmė šnairuoti, paskui ieškojo visokių priekabių.*

(496) *Žandarai kaip tik užžiūrėjo lietuviškus „karalius“ ir, be kokių ceremonijų, susodino į roges ir atvežė ties miesto sale. Mūsiškiai iš pradžios nežinojo, ką bedaryti, bet paskui vienas įsidrąsino – ir visi šmurkšt į salę.*

(497) *Patys čečėnai iš pradžių nenoriai bendravo su žurnalistais, tačiau vėliau norinčiųjų išsipasakoti vis daugėjo.*

(498) *Taigi kai tik tavęs netenkina siūloma kaina – derėkis. Pirma atsikvėpk, nuspręsk, kiek sutiktum sumokėti, o tada pradėk.*

(499) *Veidmainy, pirmiau išritink rąstą iš savo akies, o paskui pažiūrėsi, kaip pašalinti krislėlį iš brolio akies.*

(500) *Kai kūdikis suserga, pirmiausia reikia kviesti gydytoją. Paskui nuosekliai vykdyti jo nurodymus.*

(501) *Pasiūlymų būna labai įvairių. Juos visų pirma renka ir analizuoja Saugumo ir kokybės valdymo tarnyba. Po to jie patenka pas mane.*

Kaip matyti iš pateiktų pavyzdžių, pirmą įvykį sekoje nusakantys adverbialai poruojami su įvairiais vėlesnį įvykį sekoje nurodančiais adverbialais: *paskui, vėliau, tada, po to*. Kai kiekvieną įvykį lokalizuoja tam

tikras sekos adverbialas, pabrėžiamas įvykių eiliškumas. Įvykių eiliškumas yra svarbus įvairiose instrukcijose, tarkim, (500) pavyzdyje pateikiama instrukcija, kaip elgtis susirgus kūdikiui – kviesti gydytoją (įvykis X), vykdyti jo nurodymus (įvykis Y); taip pat pamokymuose – (498) pavyzdyje mokoma, kaip derėtis – atsikvėpti ir nuspręsti, kiek mokėsi (įvykis X), pradėti derėtis (įvykis Y). Kitas niuansas, kuris perteikiamas tokiomis adverbialais akcentuotomis įvykių sekomis, – būsenos pasikeitimas, tarkim, (496) pavyzdyje akcentuojamas toks būsenos pasikeitimas: nežinojimas, ką daryti (įvykis X), įsidrašinimas (įvykis Y).

Būsenos pasikeitimas gali būti nusakomas ir vartojant tik pirmą įvykį sekoje lokalizuojantį adverbialą:

(502) *Turėjau važiuoti į gražiąją Californiją, bet apsisvarstęs, nors su didžiomis sunkenybėmis, pasukau į Clevelandą, kur iš **pradžios** gavau laikiną pastogę, o po kelių savaitių ir fizinio darbo.*

(503) *Vienas žmogus „McDonalds“ restorane žuvo vietoje, o kitas vėliau šeštadienį mirė nuo sužeidimų. Vietos žiniasklaida iš **pradžiu** pranešė, jog sprogdinimą įvykdė savižudis sprogdintojas, kuris ir buvo vietoje žuvęs žmogus. Tačiau vakar buvo tvirtinama, kad policija sprogimo vietoje rado sprogdiklį ir laikrodinį mechanizmą, o tai rodo, kad tikrasis sprogdintojas tuo metu buvo kitur.*

(504) *Aš nešiau lagaminus. **Pradžioj** Jurgis nenorėjo, kad neščiau, bet sutiko: jis nebegalįs nieko pakelti, sako.*

Vėlesnį įvykį sekoje lokalizuojantys adverbialai (502) ir (503) pavyzdžiuose pakeisti poziciją laike nurodančiais adverbialais *po kelių savaitių* (502) ir *vakar* (503). (504) pavyzdyje vėlesnio įvykio (sutikimo) sekoje nelokalizuoja joks adverbialas.

Visuose pateiktuose pavyzdžiuose įvykiai dėstomi tokia seka, kokia vyko: pirmas minimas įvykis X, tada – įvykis Y. Tačiau galimi ir tokie atvejai, kai pirmas minimas vėliau vykęs įvykis, pavyzdžiui:

(505) *Pasaulinėje praktikoje, prieš dažant lauko medieną dengiamaisiais dažais, yra įprasta iš **pradžiu** medieną impregnuoti antiseptinėmis gruntuotėmis.*

(506) *Prieš ateidami į mūsų šalį, užsienio investuotojai **pirmiausia** domisi, kaip čia naudojamos lėšos, koks finansinės veiklos efektyvumas.*

(505) pavyzdyje chronologinė įvykių seka yra tokia: medienos impregnavimas (įvykis X), dažymas (įvykis Y), (506) pavyzdyje –

domėjimasis (įvykis X), atėjimas į mūsų šalį (įvykis Y). Tačiau abiejuose pavyzdžiuose įvykiai dėstomi nechronologiškai. Toks įvykių dėstymas leidžia akcentuoti pirmą įvykį sekoje, nors jis jau yra pabrėžiamas sekos adverbialais. Tokie atvejai priartėja prie leksinio koncepto [ANKSČIAU SEKOJE], kurio realizacijose įvykių seka taip pat neišlaikoma – jie dėstomi nechronologiškai. Todėl tokius atvejus kaip (505) ir (506) galima laikyti pereinamaisiais tarp leksinių konceptų [ANKSČIAU SEKOJE] ir [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE].

Kai norima pabrėžti, kad įvykis vyksta pirmas sekoje, vėlesni įvykiai papildomai nelokalizuojami sekos adverbialais:

(507) *57 m. Vytautas Statulevičius, sėkmingai baigęs aspirantūrą, grįžta į Lietuvą ir pradeda dirbti tik ką įkurtame Fizikos ir matematikos institute, iš pradžių vyr. moksliniu bendradarbiu, 1959–1965 m. Matematikos sektoriaus, o nuo 1965 m. iki šiol Tikimybių teorijos skyriaus vadovu <...>.*

(508) *Šį paukštį pirmiau išgirstame nei pamatome.*

(507) pavyzdyje įvykių seka yra tokia: dirbo vyr. moksliniu bendradarbiu, dirbo Matematikos sektoriaus vadovu, dirbo Tikimybių teorijos skyriaus vadovu. Pirmas įvykis sekoje lokalizuojamas adverbialu *iš pradžių*, o vėlesnių įvykių vykimo laikas nurodomas tiksliai – metais. (508) pavyzdyje nusakomas dviejų įvykių temporalinis lyginimas: įvykis X yra paukščio išgirdimas, įvykis Y – paukščio pamatymas. Taigi, pirma paukštis išgirstamas, o tada pamatomas.

Galop, reikia aptarti ir tuos atvejus, kuriuose įvykis Y nepateikiamas:

(509) *Kitose valstybėse nieko nestebina palaikų deginimas. Specialistų nuomone, Lietuvoje iš pradžių užtektų vieno moderniai įrengto, dviejų krosnių (remonto atvejui) krematoriumo.*

(510) *Kiekvienas, ieškodamas atsakymo, pirmiausiai bando apkaltinti kitus: kalti smurtiniai filmai, kalta policija, nedaranti tvarkos ir t. t.*

(511) *<...> kalbamės su Europos Komisijos atstovybės Lietuvoje vadovu Kęstučiu Sadausku. Visų pirma papasakokite apie Europos Komisijos atstovybę Lietuvoje, kuriai vadovaujate.*

(509) pavyzdyje pateikiamas vienas adverbialu *iš pradžių* lokalizuojamas įvykis – kad Lietuvai užtektų vieno krematoriumo. Tačiau adverbialas *iš pradžių* tipiškaip vartojamas tais atvejais, kai nurodomas tam tikras būsenos pasikeitimas, todėl ir šiuo atveju galima daryti prielaidą, kad įvykis Y yra daugiau krematorių atsiradimas. (510) pavyzdyje taip pat pateikiamas tik pirmas įvykis – bandymas apkaltinti kitus. Tai yra pats pirmas proceso –

atsakymo ieškojimo – etapas. Tačiau jau pats adverbialas *pirmiausia* nurodo, kad minimas procesas turi ir daugiau etapų, tik jie šiuo atveju yra nerelevantiški. (511) pavyzdys yra interviu ištrauka, adverbialu *visų pirma* lokalizuojamas įvykis – prašymas papasakoti apie Europos Komisijos atstovybę Lietuvoje. Kadangi tai interviu, klausimų jame pateikiama daugiau, todėl įvykis Y – kitas klausimas interviu. Kaip matyti, net ir tais atvejais, kai įvykis Y nenurodomas, jį galima numanyti, nes visuomet kalbama apie tam tikro proceso pradžią, jo pirminius etapus, po kurių natūraliai turėtų būti ir kiti etapai.

Išanalizavus įvairius pirmą įvykį sekoje nurodančius atvejus, reikia grįžti prie klausimo, kas yra atskaitos taškas. Nors šie adverbialai nurodo pirmą įvykį sekoje ir galimi atvejai, kai vėlesnis įvykis net nenurodomas, vis tiek akcentuojama seka – po pirmo įvykio vyksta antras įvykis, kitas tam tikro proceso etapas, nurodomas ar numanomas, todėl atskaitos tašku vertėtų laikyti įvykį Y.

Leksinį konceptą [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] galima apibrėžti taip: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS PRIEŠ ĮVYKĮ Y KAIP PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE].

[PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]. Šį leksinį konceptą realizuoja adverbialai *anksti, ankstėliau, ankstokai, anksčiau, anksčiau laiko, be laiko, per anksti, pirma laiko (pirm laiko), prieš laiką*. Žmogaus gyvenimo, visuomeninio gyvenimo ir gamtos ciklams būdingi tam tikri su laiku susiję dėsningumai: vieni jų yra įprasti, nustatyti stebėjimo būdu, kiti yra sutartiniai. Pastarieji daugiausia susiję su žmonių visuomeniniu gyvenimu: sutartinai nustatomos tam tikros taisyklės, įstatymai, nuostatai ir pan. Daugelis įvykių vyksta jiems būdingu ar tinkamu laiku, tačiau pasitaiko ir išimčių – įvykiai gali vykti prieš jiems būdingą laiką arba po jo. Tokie įsigalėjusios tvarkos temporaliniai pažeidimai gali sukelti nepageidaujamų, kartais net nepataisomų padarinių.

Tolesniuose pavyzdžiuose pateikiamos su žmogaus gyvenimo tarpsniais susijusios temporalinės situacijos:

(512) *Suaugusieji pernelyg nesikišo į vaiko gyvenimą. Uždarai, netgi izoliuotai augdama, Nelė anksti pradėjo kurti savas istorijas, sugalvodavo veikėjus (dažnai perimdavo iš skaitytos literatūros, iš pasakų, kurias sekdavo motina ir Babunė).*

(513) *Bėga metai. Patyrusi nemaža įvairiausių sunkumų (ankstokai netekusi ją čia, į savo tėvynę, atsivežusio mylimo vyro), Raselė nepalūžo.*

(514) *Turiu aplenkti ją, nes aš, nors ir be laiko apvytęs, esu dar jaunas.*

(515) *O jeigu mergaitė per anksti pradeda bendrauti lytiškai, jos moteriška psichologija gali nesusiformuoti, gali neišsivystyti moteriški jausmai.*

(516) *Tėvynė – tai toji vieta, kur nuo neatmenamų laikų mūsų protėviai, išdalydami save, dažnai pirm laiko atiduodami net savo gyvastį, paliko mumyse savo dvasią, savo kalbą, papročius <...>.*

(517) *Tiek pat moterų suserga šlapimo pūslės uždegimu, jų naujagimis gimsta mažo svorio arba prieš laiką.*

(512) pavyzdyje adverbialo *anksti* lokalizuojamas orientacinis įvykis – pradėjimas kurti savo istorijas. Subjektas tai daro jo amžiui nebūdingu laiku, t. y. prieš įprastą laiką. (513) pavyzdyje adverbialas *ankstokai* lokalizuoja mylimo vyro netektį – galima numanyti, kad Raselės vyras mirė būdamas gana jaunas. (514) pavyzdyje adverbialas *be laiko* nurodo, kad orientacinis įvykis – apvytimas – vyksta prieš įprastą laiką, t. y. subjektas yra pasenęs ne pagal amžių. Adverbialas *per anksti* (515) pavyzdyje lokalizuoja mergaitės pradėjimą bendrauti lytiškai – nurodo, kad įvykis vyksta prieš įprastą laiką. Šiame pavyzdyje dar nurodoma, kad jei minimas įvykis vyksta prieš įprastą laiką, tai gali turėti neigiamų padarinių. (516) ir (517) pavyzdžiuose adverbialais *pirm laiko* ir *prieš laiką* lokalizuojami svarbiausi su žmogaus gyvybe susiję įvykiai: mirtis ir gimimas. Įprasta, kad žmogus miršta sulaukęs gilios senatvės ir kad gimsta praėjus devyniems mėnesiams po apvaisinimo. Tad jeigu šie du įvykiai vyksta kitu laiku, jei žmogus miršta jaunas ar vidutinio amžiaus, jei naujagimis gimsta nesulaukęs devynių mėnesių, laikoma, kad šie įvykiai vyksta prieš įprastą laiką.

Taigi, kai kalbama apie temporalinius įvairiems žmogaus gyvenimo tarpsniams būdingus įvykius, kalbama apie įprastą laiką. Tačiau tai, kas įprasta, tarkim, Vakarų kultūroms, nebūtinai įprasta ir visoms kitoms. Arba tai, kas buvo įprasta prieš 100 ar 50 metų, nėra įprasta XXI amžiuje. Kai kurie su žmogaus gyvenimu susiję įvykiai visose kultūrose yra vienodi – tarkim, nėštumas įprastai trunka devynis mėnesius. Tačiau daugelis kitų įvairiems žmogaus gyvenimo tarpsniams būdingų įvykių skirtingose kultūrose ar skirtingais istoriniais periodais skiriasi.

Kiek kitaip yra su gamtos ciklu susijusiais temporaliniais įvykiais – jie turi jiems įprastą laiką, nepriklausantį nuo kultūros ar istorinio laikotarpio, paremtą ilgalaikiu stebėjimu (vis dėlto reikia pridurti, kad vykstant klimato kaitai keičiasi ir gamtos ciklai). Tačiau ir šie įvykiai ne visur pasaulyje vyksta vienodai, daug kas priklauso nuo geografinės platumos.

(518) *Didžiausias pavojus **anksti** pražystantiems sodo medžiams ir krūmams gresia Varėnos rajone.*

(519) *Jeigu pasėsime **per anksti**, sėklos iš rudens suspės sudygti, o daigai per žiemą nušals, pavasarį nebeišdygs.*

Abiejuose pavyzdžiuose pateikiami su gamtos ciklais susiję įvykiai: medžių ir krūmų pražydėjimas (518) bei sėjimas (519). Medžiai ir krūmai tam tikroje geografinėje platumoje pražysta tam tikru įprastu metu – tada, kai jau nebėra šalnų pavojaus. O jei jie pražysta prieš įprastą laiką, kai dar gali būti šalnų, jie gali nušalti, taigi, (518) pavyzdyje vartojamas adverbialas *anksti* būtent ir rodo, kad orientacinis įvykis vyksta prieš jam įprastą laiką. (519) pavyzdyje kalbama apie kitą augalų gyvavimo ciklą – sėją. Sukultūrinti augalai sėjami tam tikru jiems įprastu laiku, kad sėkmingai sudygtų ir užaugtų, o jei tai padaroma prieš įprastą laiką, iškyla grėsmė, kad augalai neužaugs.

Kitais atvejais įvykiai lokalizuojami ne prieš įprastą, o prieš sutartą laiką. Visuomeninis gyvenimas yra paremtas įvairiais sutartiniais dalykais: kuriami įstatymai, taisyklės, nutarimai ir t. t. Visa tai apibrėžia ir įvairius temporalinius įvykius:

(520) *Seimas taip pat numatė, kad Tarnybinės etikos komisijos gali pareikalauti **prieš laiką** atestuoti valdininką, jeigu šis nevykdo Valdininkų, kitais įstatymais bei teisės aktais nustatytos jo prievolės laikytis tarnybinės etikos.*

(521) *Artimiausiu metu teismas du trečdalius bausmės jau atlikusį parlamentarą už nepriekaištingą elgesį galėjo paleisti **anksčiau laiko**. Tačiau A. Butkevičius paprašė teismo neskubėti su tokiu sprendimu, nes tai sutrukdytų jo politinę veiklą.*

(522) *Paskutiniaisiais gyvenimo metais profesorius pavargdavo, studentams dažnai sakydavo: „Šiandien **anksčiau** baigsim. Šiandien aš truputį mirštu...“*

(523) *Trečiadienis palankus profesinei veiklai, meilei ir politikai, nedidelėms permainoms. Visus darbus laikite **ankstėliau** ir laukite svečių.*

(520) pavyzdyje adverbialu *prieš laiką* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra valdininkų atestavimas. Įstatymai ir teisės aktai nurodo, kada valdininkas gali būti atestuojamas, o šiuo atveju įvykis vyksta prieš nustatytą laiką. (521) pavyzdyje pateikiama tokia situacija: parlamentarui yra paskirta bausmė kalėti tam tikrą laiką, tačiau teismas gali jį paleisti prieš sutartą (paskirtą) laiką. (522) pavyzdyje adverbialas *anksčiau* lokalizuoja paskaitos baigimą

prieš sutartą laiką, o (523) pavyzdyje adverbias *ankstėliau* – darbų baigmą prieš įprastą laiką.

Adverbialai *anksčiau laiko, be laiko, per anksti, pirma laiko, prieš laiką* atlieka tik vieną temporalinę funkciją, adverbialai *anksti* ir *ankstokai* – dvi (be jau aptartos, dar gali funkcionuoti kaip kalendoriniai adverbialai), adverbias *anksčiau* – tris (be jau aptartos, dar gali realizuoti leksinį konceptą [ANKSČIAU SEKOJE], taip pat funkcionuoti kaip deiktinis).

Leksinį konceptą [PRIŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ] galima apibrėžti taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PRIŠ SUTARTĄ ARBA ĮPRASTĄ LAIKĄ].

3.3.3 Vienalaikiškumas

Vienalaikiškumą nusakantys sekos adverbialai nurodo, kad du įvykiai (arba daugiau įvykių) vyksta tuo pačiu metu arba kad įvykio vykimo laikas sutampa su įprastu ar sutartu laiku. Galimi šie leksiniai konceptai: [TUO PAČIU METU] ir [SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU].

[TUO PAČIU METU]. Šį leksinį konceptą reprezentuoja adverbias *tuo pat (pačiu) metu*. Jis nurodo, kad du įvykiai vyksta tuo pačiu metu. Taigi, orientacinio įvykio ir atskaitos taško temporalinė lokacija sutampa:

(524) *Dar tebesifilmuodamas „Santa Barbaroje“ L. Daviesas ištrūkdavo vaidinti V. Šekspyra, tuo pat metu įsteigė teatro bendrovę.*

(525) *Taip jau sutapo, kad 5-osios savanorių žaidynės vyko tuo pačiu metu kaip ir Europos krepšinio čempionato finalai.*

(524) pavyzdyje tuo pačiu metu vyksta du įvykiai: filmavimasis „Santa Barbaroje“ ir teatro bendrovės steigimas. Subjektas yra tas pats – L. Daviesas. Adverbias *tuo pat metu* lokalizuoja teatro bendrovės steigimą, taigi šis ir yra orientacinis įvykis, o atskaitos taškas yra filmavimasis. (525) pavyzdyje adverbialu *tuo pačiu metu* lokalizuojamas įvykis yra savanorių žaidynės, atskaitos taškas – Europos krepšinio čempionato finalai, tad subjektai yra skirtingi. Abu įvykiai vyksta tuo pačiu metu.

Kai abiejų įvykių temporalinė lokacija ne visiškai sutampa, su adverbialu vartojamirieveiksmai *bemaž* ar *beveik*:

(526) *Pradžioje skambėjo Beethoveno Romansas F-dur, op. 50, sukurtas bemaž tuo pačiu metu, kaip ir minėta sonata.*

(526) pavyzdyje orientacinis įvykis yra romano sukūrimas, atskaitos taškas – sonatos sukūrimas. Jų vykimo laikas beveik sutampa.

Leksinio koncepto [TUO PAČIU METU] apibrėžtis: [ĮVYKIS X FIKSUOJAMAS TUO PAČIU METU, KAIP IR ĮVYKIS Y].

[SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU]. Šio leksinio koncepto atstovas yra adverbialas *laiku*. Jis nurodo, kad įvykis vyksta įprastu arba sutartu laiku, taigi atskaitos taškas yra ne kitas įvykis, o įprastas arba sutartas (dar: reikiamas, nustatytas ir pan.) laikas:

(527) *Dėl gedimų pirmadienį **laiku** neišskrido lėktuvai į Stokholmą, Helsinkį, Berlyną ir Maskvą, užvakar – į Kopenhagą, Amsterdamą, Frankfurtą ir Stokholmą, vakar – į Amsterdamą.*

(528) ***Laiku** diagnozuota Laimo liga nesunkiai išgydoma.*

(529) *Vis dėlto tais metais rugpjūčio mėnesį iškrito tik 17,4 mm kritulių (penktadalis daugiametės normos), todėl miežiai ir rapsai brendo **laiku**.*

(527) pavyzdyje adverbialu *laiku* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra lėktuvų neišskridimas. Atskaitos taškas šiuo atveju yra tvarkaraštis, kada lėktuvai turi išskristi, taigi, lėktuvų išskridimo laikas yra nustatytas (sutartas). (528) pavyzdyje to paties adverbialo lokalizuojamas įvykis yra Laimo ligos diagnozavimas, o atskaitos taškas yra tas laikas, kai liga gali būti nesunkiai išgydoma – tai padaryti įmanoma praėjus kuo trumpesniai laikui nuo užsikrėtimo. Tad šiuo atveju atskaitos taškas yra ne sutartas, o įprastas laikas (jį nulemia ligos raida). Taip pat yra ir (529) pavyzdyje: orientacinis įvykis čia yra miežių ir rapsų brendimas, o atskaitos taškas yra įprastas laikas, kai turi bręsti šios kultūros, šį laiką nulemia geografinė platumas, augalo gyvavimo ciklai, klimatas ir pan.

Prie adverbialo *laiku* gali būti prijungiamas įvardis *pats*:

(530) *Galima sakyti, iš vyriškos giminės mūsų bendraklasių tik mes su pusbroliu Antanu likome gyvi, nes **pačiu laiku** atsidūrėme Vilniaus mieste, kur buvo saugiau.*

(530) pavyzdyje adverbialas *pačiu laiku* lokalizuoja kalbėtojo ir jo pusbrolio atsidūrimą Vilniaus mieste. Atskaitos taškas čia yra tas laikas, kai mieste buvo saugiau, todėl galėjai likti gyvas. Ankstesnėje jų buvimo vietoje grėsė mirtinas pavojus, todėl iš jos buvo pasitraukta reikiamu metu. Įvardis *pats* čia dar labiau pabrėžia, kad įvykis vyksta reikiamu laiku.

Leksinis konceptas [SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS SUTARTU ARBA ĮPRASTU LAIKU].

3.3.4 Apibendrinimas

Sekos leksinių konceptų visuma perteikiama semantinio žemėlapiu modelyje 14 paveiksle. Jame matyti, kad vėlesnį įvykį nusakančių leksinių konceptų yra gerokai daugiau nei tų, kurie nusako ankstesnį įvykį. Galima skirti du pagrindinius leksinius konceptus, būdingus ir ankstesnio, ir vėlesnio įvykio, ir vienalaikiškumo semantinei raiškai:

1) pozicija kito įvykio atžvilgiu: [ANKSČIAU SEKOJE], [VĖLIAU SEKOJE], [TUO PAČIU METU];

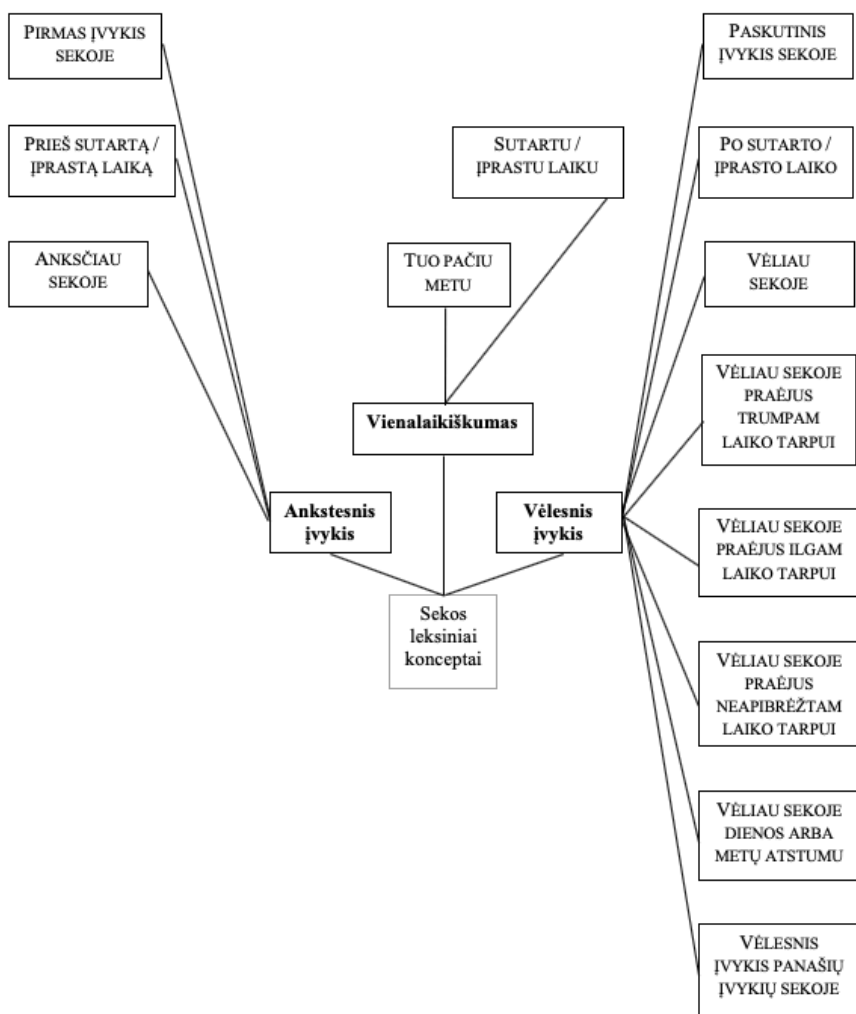
2) pozicija sutarto / įprasto laiko atžvilgiu: [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ], [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO], [SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU].

Taip pat galima skirti vieną leksinį konceptą, būdingą ankstesnio ir vėlesnio įvykio semantinei raiškai:

1) pozicija įvykių sekoje: [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] ir [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE].

Kiti vėlesnį įvykį nusakančys leksiniai konceptai patikslina leksinį konceptą [VĖLIAU SEKOJE] – atskleidžia daugiau temporalinių niuansų.

Tų pačių adverbialų, kurie realizuotų skirtingus sekos leksinius konceptus, yra vos keli (pvz.: adverbialas *vėliau* realizuoja du leksinius konceptus: [VĖLIAU SEKOJE] ir [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO], adverbialai *pirma* ir *pirmiau* – leksinius konceptus [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] ir [ANKSČIAU SEKOJE], adverbialai *anksčiau* ir *ankstėliau* – leksinius konceptus [ANKSČIAU SEKOJE] ir [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]). Tačiau daugelis sekos adverbialų gali funkcionuoti ir kaip deiktiniai adverbialai.

14 pav. Sekos leksinių konceptų semantinio žemėlapio modelis

3.4 Kalendoriniai adverbialai

Kalendoriniai adverbialai perteikia ekstrinsinę, arba absoliučiąją, laiko referenciją. Ji nepriklauso nei nuo ego, nei nuo pačių įvykių ypatybių. Koordinačių sistema yra alocentrinė – paremta lauku (angl. *field-based*) – „[t]ai tarsi leidžia sukurti reguliariai išdėstytą lauką, kuris referenciją susieja su matrica – trukmės, kaip nesibaigiančio įvykio, kuriame visa vyksta, konceptualizacija. Šis laukas sukuriamas dėl periodiškumu paremtos referencijos strategijos, t. y. referenciją nustato išoriniai periodiškumai – natūraliai pasikartojančios percepinės apraiškos, kurių yra įvairių tipų ir kurios gali būti matuojamos įvairiais būdais“⁴¹ (Evans 2013, 79). Šie Evanso minimi periodiškumai, kuriais paremta ekstrinsinės referencijos strategija (palyginkime: deiktinės referencijos strategija paremta patyrėju, intrinsinės referencijos – įvykiu), gali būti 24 valandų trukmės para ir jos dalys (rytas, diena, vakaras, naktis), 7 dienų trukmės savaitė, 28–31 dienos trukmės mėnuo, 12 mėnesių trukmės metai ir t. t. Šie periodiškumai atsirado žmogui stebint gamtą ir jos reiškinius, labiausiai – dangaus kūnų judėjimą. Žemės sukimasis aplink savo ašį davė pagrindą atsirasti 24 valandų trukmės parai, Žemės sukimasis apie Saulę – 365 (arba 366, jei tai keliamieji metai) dienų trukmės metams. Visi šie periodiškumai reguliariai kartojasi laiko tėkmėje. Pati laiko tėkmė taip pat matuojama, tarkim, Vakarų civilizacijoje laikas skaičiuojamas remiantis Kristaus gimimu – yra laikas prieš jo gimimą ir po jo gimimo. Taigi, ekstrinsinė laiko referencija susieja linijinio ir ciklinio laiko sampratas.

Evansas (2013, 129–136) skiria dvi ekstrinsinės laiko referencijos sistemas: įvykių skaičiavimo (angl. *event-reckoning system*) ir laiko skaičiavimo (angl. *time-reckoning system*). Abi sistemos skaičiuoja periodiškumus ir fiksuoja įvykį laiko matricos atžvilgiu bei nurodo jo trukmę. Įvykiams skaičiuoti reikalingas kalendorius, laikui skaičiuoti – laikrodis. *Įvykių skaičiavimo sistemos* atveju taip pat skiriamas *origo* – koordinačių sistemos pradžios taškas, nuo kurio pradedamas skaičiavimas, atskaitos taškas, padedantis lokalizuoti įvykį, ir orientacinis įvykis, fiksuojamas koordinačių sistemoje. Yra trys įvykių skaičiavimo sistemos tipai:

⁴¹ „This follows as it provides a means of establishing an equably graduated field which anchors reference to a matrix – a conceptualisation of duration as an unending event in which all else occurs. The field is established by virtue of adopting a periodicity-based reference strategy. That is to say, reference is fixed by virtue of external periodicities – naturally recurring perceptual occurrences, of which there are many types – which can be measured in a variety of ways.“

pasikartojanti sistema, atviroji sistema ir uždaroji sistema. Pasikartojanti sistema skaičiuoja fiksuoto ilgio natūraliai vykstančius įvykius (dienos ir nakties ciklą, metų laikų ciklą, Mėnulio fazių ciklą ir pan.). Šie įvykiai yra grupuojami ir išdėliojami į seką (diena, savaitė, mėnuo, metai), o kai seka baigiasi, ji vėl kartojama. Pasikartojančios įvykių skaičiavimo sistemos pagrindinė ypatybė yra ta, kad jai reikalingas ciklo pradžios taškas – Grigaliaus kalendoriaus, kaip pasikartojančios įvykių skaičiuojančios sistemos, *origo* nustato Saulės ciklas (*origo* yra sausio 1 d.). Atvirosios sistemos atveju *origo* yra vidinis, o ne išorinis, kaip pasikartojančios sistemos atveju. Grigaliaus kalendorius gali būti ir atvirosios sistemos pavyzdys, nes jo *origo* yra Kristaus gimimas, unikalus ir vienintelis toks įvykis. Kiekvienam įvykiui šioje sistemoje priskiriama diena, mėnuo ir metai. Be to, įvykio laikas gali būti fiksuojamas tiek prieš *origo* (prieš Kristų), tiek po *origo* (po Kristaus). Taigi, pasikartojanti sistema siejama su cikliniu laiku, o atviroji sistema – su linijiniu laiku. Uždarosios sistemos pavyzdys galėtų būti Advento kalendorius – laiko vienetai skaičiuojami nuo *origo* iki atskaitos taško, t. y. *origo* yra gruodžio 1 d., o atskaitos taškas – gruodžio 25 diena.

Laiko skaičiavimo sistemos įvykius fiksuoja tiksliau ir tam pasitelkiamos „fizinės natūralių periodiškumų manifestacijos“⁴² (Evans 2013, 134). Laikui matuoti naudojami tokie materialūs artefaktai kaip smėlio laikrodis ar laikrodis. Ši sistema taip pat skirstoma į kelis tipus: pasikartojanti laiko skaičiavimo sistema (24 valandų laikrodžio sistema, kurios *origo* yra išorinis taškas – vidurnaktis), uždaroji sistema (skaičiuoja baigtinį laiko periodą, tarkim, laiką iki raketos paleidimo) ir pan.

Pasak Evanso (2013, 136), ekstrinsinės laiko referencijos atveju laikas suvokiamas kaip intelektinis pasiekimas. Laiko sceną čia taip pat sudaro trys elementai: orientacinis įvykis (temporalinis įvykis), atskaitos taškas (taškas laiko matavimo sistemoje) ir *origo* (pradžios arba pabaigos taškas) (Evans 2013, 236).

Lietuvių kalbos suprieveiksmėję ar beveik suprieveiksmėję kalendoriniai laiko adverbialai daugiausia perteikia įvykių skaičiavimo sistemas ir atspindi laiko cikliškumą: paros dalių kaitą, šviesaus ir tamsaus meto kaitą, metų laikų kaitą ir pan. Šie skirtingi periodiškumai ir bus kalendorinių adverbialų skirstymo pagrindas.

⁴² „<...> time reckoning harnesses the physical manifestation of natural periodicities.“

3.4.1 Paros dalių ciklas

Paros ciklas priskiriamas įvykių skaičiavimo sistemos pasikartojančios sistemos tipui. Pagrindinės paros ciklą sudarančios dalys yra keturios: rytas, diena, vakaras ir naktis. Taip pat yra du pagrindiniai taškai, dalijantys parą į dvi lygias dalis: tai vidurnaktis ir vidurdienis. Kiek problemiška yra nusakyti šio ciklo pradinį tašką (*origo*). Jeigu žvelgtume per laiko skaičiavimo sistemos prizmę, kai para matuojama 24 valandomis, paros pradinis taškas būtų vidurnaktis (24.00, arba 00.00, val.). Tačiau jeigu atmestume valandų skaičiavimą, pradžios tašku būtų galima laikyti rytą, nes šiuo paros laiku keliamasi ir prasideda diena (šiuo atveju žodžio *diena* reikšmė – ne ‘metas nuo ryto iki vakaro’, o ‘para’).

Be pagrindinių paros ciklo dalių, dar skiriamos ir pereinamosios dalys. Galima skirti tris su paros ciklo dalimis susijusius leksinius konceptus: [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS], [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS] ir [PAROS DALIES PRADŽIA ARBA PABAIGA].

[PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]. Leksinis konceptas realizuojamas šiais adverbialais: *iš (pat) ryto, rytą, ryte, vidu(r)dienį (vidudieny), perpiet, dieną, iš vakaro, vakarą, vakare, vidu(r)nakį (vidunakty, vidunakt, vidunakčiu), nakčia, naktį*, taip pat *diena naktis (dieną naktį, dienąnakt), rytas vakaras (rytą vakarą)*. Šie adverbialai atspindi tokį paros laiko suskirstymą: rytas, vidurdienis, diena, vakaras, vidurnaktis, naktis.

Vienintelės tiksliai valandomis apibrėžiamos paros ciklo dalys yra vidurdienis – 12.00 val., ir vidurnaktis – 24.00, arba 0.00, val. Astronominiu požiūriu tikrasis vidurdienis yra tas paros taškas, kai Saulė yra pasiekusi aukščiausią tašką, ir tai nebūtinai yra 12.00 val., o tikrasis vidurnaktis – Saulės apatinės kulminacijos momentas, taigi, nebūtinai 24.00 val.

Rytas apibrėžiamas taip: tai paros laikas tarp nakties ir dienos. Ryto pabaigos taškas yra gana aiškus – vidurdienis (12.00 val.), o ryto pradžios taškas gali būti siejamas su švitimu: rytas prasideda tada, kai ima švisti. Tačiau skirtingose geografinėse platumose švinta skirtingu laiku, net ir toje pačioje geografinėje platumoje skirtingais metų laikais švinta skirtingu laiku, todėl švitimas kaip ryto pradžios taškas negali būti taikomas visose situacijose. Ryto pradžios taškas gali būti suvokiamas subjektyviai: rytas prasideda tada, kai žmogus keliasi. Laiką, kada žmogus keliasi, nulemia jo gyvenimo būdas: vieniems rytas gali prasidėti 7 val., kitiems – 9 val. ir t. t. Taigi, ryto pradžios taškas yra sunkiai nusakomas.

Diena yra paros laikas tarp ryto ir vakaro. Mūsų geografinė platumai dieną būdinga gretinti su šviesiuoju paros metu, tačiau žiemą ši paros dalis yra

gerokai trumpesnė, vasarą – ilgesnė. Vakarų pradžia taška taip pat nėra apibrėžtas – ir jį galima sieti su tuo metu, kai pradeda temti, tačiau čia ir vėl iškyla skirtingų geografinių platumų ir metų laikų klausimas. Vakarų pabaigos taška yra vidurnaktis (24.00 val.). Vertinant subjektyviai, galima sakyti, kad vakarų pabaigos taška yra tas momentas, kai žmogus eina miegoti. Dar vakarą galima apibūdinti kaip paros laiką nuo popietės iki nakties. O naktis suvokiama kaip tamsusis paros laikas, kada miegama. Jo pradžia taška yra vidurnaktis, o pabaigos taška nėra aiškiai apibrėžtas. Vienas iš apibrėžimo kriterijų galėtų būti švėtimas.

Taigi, paros ciklo dalys neturi aiškiai apibrėžtų ribų – jas lemia tiek objektyvūs (Saulės kilimas ir leidimasis), tiek subjektyvūs (žmogaus kėlimasis, ėjimas miegoti ir pan.) veiksniai. Tačiau įdomu tai, kad kai kalbama apie įvairias paros dalis, klausytojui retai kyla noras pasitikslinti, ar jis ir kalbėtojas paros dalis suvokia vienodai. Taigi, galima teigti, kad egzistuoja tam tikras bendras paros dalių ribų suvokimas.

Ekstrinisinė laiko referencija akivaizdžiausiai pasireiškia apibendrintose ir implicitiškai kartojimasi nusakančiose situacijose, kai adverbialai neturi konkretaus referento:

(531) *Tie, kam iš pat ryto „dega“ gerklė, susiranda surogatų pas bobutes, kurios, kaip žinia, dėl mokesčių nesuka galvos.*

(532) *Žmogui būtinas miegas, kad jis galėtų dirbti efektyviai. Organizmas atgauna jėgas, todėl iš ryto pabundate pailsėjęs.*

(533) *Kaip ugdyti vaiką, kuriam rytą reikėtų ne knygą siūlyti, o duonos atriukti?*

(534) *Kaip prasideda aeroklubo viršininko diena? – Ryte apie 9 val. atvykstu į aeroklubą, susiplanuojau dienos darbus ir laukiu kitų.*

(535) *Tai tipiškai žydų „kromų“ pastatai. Dabar juose nebeprekiuojama. Durys užkaltos, net vidudienį užvertos langinės.*

(536) *Gulėdavom palei abi sienas, kojas atgręžę į kameros vidurį. Dieną gulėti buvo griežtai draudžiama.*

(537) *Paimti 5–6 papjautus karvelius, nupešti, išvalyti, iš vakarų pamerkti praskiestam acte.*

(538) *Aš grįžtu ir čia tuojau patenku į grėsmingą atmosferą. Vakare guldamas jau nežinau, ar laisvas beatsikelsiu, o ryte atsikėlęs nežinau, ar laisvas besulauksiu vakarų.*

(539) *Anksčiau senieji vaikams pasakodavo, kad po vakarienės, vidunaktį, apsąla vanduo, kad tvarte suklaupia ir prakalba gyvuliai.*

(540) *Dieną bernauja, Nakčia ūkininkauja, tik ne svetimam, o savam ūky.*

(531) pavyzdyje orientacinis įvykis yra gerklės degimas, jis fiksuojamas pagal atskaitos tašką, t. y. pagal tą poziciją, kurią rytas užima paros dalių cikle. *Origo* taip pat yra rytas, taigi šiuo atveju *origo* ir atskaitos taškas sutampa. Adverbialas *iš pat ryto*, kadangi situacija yra apibendrinta, referento neturi.

(536) pavyzdyje pateikiama praeities situacija: orientacinis įvykis yra draudimas gulėti, atskaitos taškas yra tam tikra pozicija paros dalių cikle – diena. Situacija yra konkretesnė, tačiau adverbialo *dieną* referentas yra ne tam tikra diena, o kiekviena pasakojamojo laiko diena. Taigi, čia galėtų būti vartojama adverbialo daugiskaitos forma – *dienomis*, rodanti kartojimąsi. Kaip teigia Valiulytė (1998, 275–276), su vienaskaitos ir daugiskaitos formomis aprašomos daugmaž tapačios tikrovės situacijos: nurodomas kartojamo veiksmo laikas, tačiau su skirtingais akcentais. Junginiais su daiktavardžio daugiskaitos forma kartojimosi požymis išreiškiamas stipriau – du kartus: ir veiksmožodžio, ir daiktavardžio formomis (pasakoma ir veiksmo, ir laiko tarpų kartojimasis), o atvejais su daiktavardžio vienaskaitos forma laiko tarpo kartojimasis išreiškiamas tik implicitiškai: daiktavardžio vienaskaitos formą pavartojant daugiskaitos reikšme, taigi vienaskaitos formoms dažnio reikšmė yra kontekstinė, todėl ši forma neskiriama prie dažnio raiškos priemonių. Tokios pat situacijos perteikiamos ir (538) bei (540) pavyzdžiuose: juose kalbama ne apie vieną vakarą ir rytą (538), ne apie vieną dieną ir naktį (540), bet apie kiekvieną vakarą, rytą, dieną ir naktį pasakojamuoju laikotarpiu, todėl ir čia galėtų būti vartojamos daugiskaitos formos (*vakarais, rytais, dienomis, naktimis*).

Pagrindines paros dalis nusakantys adverbialai vartojami ir konkrečiose situacijose:

(541) *Tolumoje girdėjosi sprogimų dundėjimas. Aš buvau pasirengęs, kad sovietų lėktuvai dabar puls Vilnių. Tačiau **dieną** nuėjome į „Valgio“ restoraną papietauti.*

(542) *Moters teigimu, vyras **iš pat ryto** išėjo iš namų, ir tiek ji težino.*

(543) *Ilgos kelionės ir karščio nukamuoti keliauninkai, išgėrę pieno, sukrito miego, o **iš ryto** pradėjo savo vasarvietės apžiūrą.*

(544) *Apklausti konflikte dalyvavę jaunuoliai teigė, kad juos, **rytą** ėjusius pirkti šampano, užpuolė Ž. Šilgalio kompanija.*

(545) *Jeigu nėštumo nenutrauksi, tai mirsi arba gimdydama mirsi. Ilgai galvojau **iš vakaro ir naktį**, paskui išvargus užmigau.*

(546) *Parvežta iš procedūrinio **vakarą ir naktį** V. Vincevičienė kentė smarkius pilvo skausmus.*

(547) *Melžiu **vakare** karves, elektrikas kaip visada girtas, šviesa fermoje nedega.*

(548) *Veža mane **nakčia** eiliniam tardymui.*

(549) ***Naktį** prasidėjus sŕrėmiams kokias 5–6 val. susikabinę šiūravome ilgais ligoninės koridoriais: pirmyn – atgal, pirmyn – atgal.*

(541) pavyzdyje adverbialu *dieną* lokalizuojamas įvykis yra nuėjimas į restoraną papietauti. Pateikiama ne apibendrinta, o konkreti praeities situacija. Atskaitos taškas yra pozicija paros dalių cikle – diena. Įvykis užima ne visą dieną, o dalį jos. (542–544) pavyzdžiuose nusakomos praeities situacijos lokalizuojamos ryte ir taip pat užima tik dalį šios paros dalies laiko. (545) ir (546) pavyzdžiuose pateiktos praeities situacijos užima visą adverbialais *iš vakaro*, *naktį* ir *vakarą* nusakomą laiko tarpą. (547) ir (548) pavyzdžiuose vartojamas istorinis esamasis laikas, abiejuose pavyzdžiuose nebeaišku, ar orientaciniai įvykiai trunka visą adverbialais *vakare* ir *nakčia* nusakomą laiko tarpą. Taigi, nors šiuose pavyzdžiuose pateikiamos konkrečios situacijos, paros dalis nusakantys adverbialai vis tiek išlaiko savo ekstrinsinę funkciją, paremtą periodiškumu, o ne ego ar įvykių ypatybėmis.

Tačiau yra tokių atvejų, kai ekstrinsinę referenciją ima užgožti deiktinė referencija, pavyzdžiui:

(550) *Vestibiulyje stovi prie rūbinės Šefas. Stebi įeinančius. Sveikinasi. Nužvelgia kiekvieną ir, sustojęs ties manimi, sako: – Tau **vakare** vietoj Babkausko reikės vaidinti Mirtį (pagal pjesę – Gatvės šlavėjas).*

(551) *Pasiutusiai skauda pilvą. Beveik visą naktį nemiegojau. Ypač skauda giliai atsikvepiant. Gal **ryte** eisiu į polikliniką, bet kas iš to – operacija ir mirtis...*

(550) pavyzdyje adverbialas *vakare* vartojamas tiesioginėje kalboje ir turi aiškiai nusakomą referentą – tai tos pačios dienos, kai ištariama ši frazė, vakaras (artimiausias vakaras po kalbėjimo momento). (551) pavyzdyje adverbialo *ryte* referentas yra kitos dienos rytas (artimiausias rytas po kalbėjimo momento). Taigi, abu atvejus galima laikyti deiktiniais: (550) pavyzdyje pavartotas *vakare* yra sudėtinio adverbialo *šiandien vakare* atitikmuo, (551) pavyzdyje pavartoto adverbialo *ryte* atitikmuo – sudėtinis adverbialas *rytoj ryte*. Paros dalis nusakančių adverbialų deiktiškumą nulemia tik kontekstas.

Adverbialu *dieną naktį* nusakoma ir pozicija laike, ir trukmė. Yra atvejų, kuriuos galima interpretuoti ir kaip poziciją, ir kaip trukmę, ir kur sunku atskirti, kuri temporalinė funkcija atliekama. Taip yra dėl to, kad adverbialas reprezentuoja ciklinį laiką – nepertraukiamą dienos ir nakties kaitą:

(552) *Kalinį dieną naktį saugo keli ginkluoti pareigūnai.*

(552) pavyzdį galima interpretuoti kaip nurodantį, kad orientacinis įvykis – kalinio saugojimas – vyksta ir dieną, ir naktį, vadinasi, visą parą. Tačiau adverbialo *dieną naktį* reikšmė gali būti ir ‘nuolat, visada’, taigi, gali būti nurodoma trukmė.

Adverbialas *rytą vakarą* trukmės negali rodyti, nes tarp ryto ir vakaro yra įsiterpusios kitos paros dalys: diena ir naktis, tačiau jis gali rodyti kartojimąsi, t. y. įvykis vyksta ne vieną rytą ir vakarą, bet daug rytų ir vakarų:

(553) *Repeticijos vyko rytą vakarą su dviem, kartais ir su trimis pastatymo sudėtimis...*

(553) pavyzdyje adverbialas *rytą vakarą* rodo tiek poziciją, tiek ir dažnumą, nes orientacinis įvykis – repeticijos – nėra vienkartinis.

Visi pagrindines paros dalis nusakantys adverbialai gali būti vartojami sudėtinuose adverbialuose su dienas rodančiais deiktiniais sandais *šiandien, vakar, ryt(oj)* ir kt. (*šiandien ryte, vakar dieną, ryt vakare* ir t. t.). Visi tokie atvejai priskirtini deiktinei referencijai.

Leksinis konceptas [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS] gali būti apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ PAGRINDINIŲ PAROS DALIŲ CIKLE].

[PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]. Šis leksinis konceptas realizuojamas adverbialais *apyryčiu, paryčiais, paryčiu, paryčiui, priešpiečiais, priešpiet, apypietė, popiečiu, popiet, vakarop, pavakare, pavakariais, pavakariop, pavakariu, pavakariui, pavakariukais, pavakary*. Visi šie adverbialai įvykį lokalizuoja ne pagrindinėmis, bet pereinamosiomis paros ciklo dalimis.

Pereinamosios paros ciklo dalys yra šios: apyrytis (parytis), priešpiečiai (priešpietis), apypietė, popietė ir pavakarė. Kaip ir pagrindinių paros ciklo dalių, taip ir pereinamųjų dalių sunkiai nustatomi pradžios ir pabaigos taškai, todėl jos apibrėžiamos remiantis pagrindinėmis paros ciklo dalimis: apyrytis, arba parytis, yra laikas prieš rytą (dar jį galima apibrėžti kaip ankstų rytą), priešpiečiai (arba priešpietis) – laikas prieš pietus (prieš vidurdienį), apypietė – laikas apie pietus (apie vidurdienį), popietė – laikas po pietų (po vidurdienio), pavakarė (arba pavakarys, arba apyvakarės) – laikas prieš vakarą (arba ankstus vakaras).

Adverbialai *apyryčiu, paryčiais, paryčiu* ir *paryčiui* nurodo, kad įvykio vykimo laikas yra prieš prasidedant rytui, arba ankstų rytą:

(554) *Paskutinius pinigus nusikaltėlis pasigrobė jau paryčiais.*

(555) **Paryčiu** *miegant prapliumpa šiltas lietus.*

(556) *Ištvermingiausiems renginio dalyviams paryčiui bus pasiūlyta atsigavinti karšta kareiviška koše.*

(557) **Apyryčiu** *į kambarį įsiveržė perdūkęs grebėstas iš apačios, prieš tai ilgai kėlęs iš vyrių foteliais užbarikaduotas duris.*⁴³

(554) pavyzdyje lokalizuojamas orientacinis įvykis yra pinigų pagrobimas, atskaitos taškas yra tam tikra pozicija paros dalių cikle – parytys. *Origo* ir čia, kadangi pateikiama pozicija paros dalių cikle, išlaikomas tas pats – rytas. (554) ir (557) pavyzdžiuose pateikiamos praeities situacijos, (555) – dabarties, (556) – ateities. Adverbialų *apyryčiu*, *paryčiais*, *paryčiu* ir *paryčiui* vartojimas skirtingose laiko situacijose rodo, kad gramatinis laikas jų funkcijai neturi jokios įtakos.

Kai šie adverbialai nusako poziciją, jie vartojami sinonimiškai. Adverbialas *paryčiais* dar gali nusakyti ir kartojimąsi (reikšmė ‘kiekvieną rytą’) – tai rodo ir jo daugiskaitinė forma, o adverbialai *apyryčiu*, *paryčiu* ir *paryčiui* patys savaime kartojimosi nenusako, tačiau kontekstas gali nulemti ir tokią jų funkciją, pavyzdžiui:

(558) *Rugsėjo antroje pusėje ar pabaigoje dažnai prasideda šalnos, t. y. temperatūra nakties metu, ypač paryčiui, nukrinta iki kelių laipsnių šalčio.*

(558) pavyzdyje adverbialas *paryčiui* nurodo ne vienos dienos parytį, bet daugiau dienų paryčių rugsėjo antroje pusėje ar pabaigoje, taigi, orientacinis įvykis – temperatūros nukritimas – yra daugkartinis.

Adverbialai *priešpiečiais* ir *priešpiet* įvykį lokalizuoja prieš pietus, *apypiete* – apie pietus. Lietuvių kalboje yra dvi su laiku susijusios skirtingos žodžio *pietūs* reikšmės: 1) ‘vidurdienio valgis’; 2) ‘vidurdienis’. Nors šios reikšmės ir yra skirtingos: viena susijusi su valgymu, o kita – su paros laiku, su jomis susijęs laikas yra tas pats – vidurdienis. Tad adverbialai *priešpiečiais*, *priešpiet* ir *apypiete* gali nusakyti tiek vien tik laiką prieš (apie) vidurdienį, tiek ir laiką iki valgio vidurdienį ar apie valgymo laiką vidurdienį. Be to, priešpietis yra ir paros laikas, kai valgomi priešpiečiai (valgis tarp pusryčių ir pietų).

(559) *Einu priešpiečiais pro sandėlį, žiūriu, grūdus krauna.*

⁴³ Pavyzdys paimtas iš grožinės literatūros patekstylio, nes publicistikos patekstynyje nepaliudytas.

(560) *Labiausiai smegenis varginančius darbus atlik priešpiet.*

(561) *Jei rytas saulėtas – sėk ankstyvuosius, o jei saulutė pasirodė tik apypiete – sėk vėlyvuosius.*

(559) pavyzdyje istoriniu esamuoju laiku dėstomi praeities įvykiai. Adverbialo *priešpiečiais* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra ėjimas pro sandėlį, atskaitos taškas yra pozicija paros cikle – priešpietis. (560) pavyzdys yra patarimas, todėl vartojama liepiamoji nuosaka. Orientacinis įvykis yra varginančių darbų atlikimas. (561) pavyzdyje adverbialu *apypiete* lokalizuojamas įvykis yra vėlyvųjų sėjimas. Nors vartojamas būstasis kartinis laikas, situacija yra apibendrinta. (560) ir (561) pavyzdžiuose pateikiamos apibendrintos situacijos, todėl adverbialai *priešpiet* ir *apypiete* konkretaus referento neturi.

Adverbialai *popiečiu* ir *popiet* nusako laiką po pietų, arba tarp pietų ir vakaro. Abu adverbialai vartojami sinonimiškai:

(562) *Tačiau nepaisydama tų „skruzdėlių“ gausėjimo visoje Lietuvoje, vieną gražų rytą Kezių šeima sėdosi į traukinį Kybartai–Vilnius ir **popiečiu** pasiekė seniai išsvajotą, giesmėse ir dainose išringuotą Vilniaus miestą.*

(563) *„Purienu“ vidurinėje mokykloje pamokos sutrumpintos, kad statybininkai galėtų dirbti **popiet**.*

(562) pavyzdyje adverbialu *popiečiu* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra Vilniaus pasiekimas, (563) pavyzdyje adverbialu *popiet* – dirbimas. Abiem atvejais atskaitos laikas yra pozicija paros cikle – popietė. (562) pavyzdyje adverbialas *popiečiu* referuoja vieną konkrečią popietę, o (563) pavyzdyje, ko gero, kalbama apie daugiau nei vieną popietę.

Didžiausia grupė ši leksinį konceptą realizuojančių adverbialų nusako laiką prieš prasidedant vakarui. Tai sinonimiškai vartojami adverbialai *vakarop*, *pavakare*, *pavakariais*, *pavakariop*, *pavakariu*, *pavakariukais*, *pavakary*. Pavakarė, kaip ir pietūs, kaip paros laikas siejama su valgiu – būtent pavakare valgomi pavakariai (valgis, valgomas tarp pietų ir vakarienės).

(564) *Kai berniukas nebeišvėmė ramunėlių arbatos ir atsakė, kad pilvo nebeskauda, tėvai šiek tiek apsiramino. Tačiau **vakarop** ligonis staiga ėmė keistis, krūpčioti, nebepajėgė kalbėti.*

(565) *Susikivirčyta **pavakariais**, o mintis nužudyti abu tėvus kilo tik po vidurnakčio – antrą valandą nakties.*

(566) *Sūnus Vygaudas tądien paskambino **pavakariop** – ilgokai nebuvo ryšio.*

(567) *Žemose lysvėse sodinkime 2 eilutes 20–25 cm atstumais. 10 m ilgio lysvei reikės 80–90 daigų. Geriausia sodinti apsiniaukusią dieną arba pavakariu.*

(568) *Šeštadienį grįžtu namo. Viskas lyg ir nieko. Pavakary matau – per kiemą ateina Juozaitienė.*

(564–566) ir (568) pavyzdžiuose kalbama apie vieną tam tikrą pavakarę, o (567) pavyzdyje pateikiama apibendrinta situacija, todėl adverbialas *pavakariu* referento neturi.

Adverbialai *pavakariais* ir *pavakariukais*, kadangi turi daugiskaitinę formą, patys savaime gali nusakyti ir kartojimąsi, o kiti šios grupės adverbialai patys savaime kartojimosi nenusako, bet šią funkciją gali atlikti tam tikrame kontekste.

Kaip ir pagrindines paros ciklo dalis nurodantys adverbialai, taip ir pereinamąsias paros ciklo dalis nurodantys adverbialai tam tikrame kontekste (aiškiausiai – tiesioginėje kalboje) gali realizuoti deiktinę referenciją, pavyzdžiui:

(569) *Ryte skambina žmogus, kuriam reikia nueiti į „Šiaurės Atėnus“, ruošiasi kaip į karą, sako, aš bijau žmonių, tu – erdvės, gal popiet susitinkam, susikabinam rankomis ir pakrūmiais pakrūmiais...*

(570) – *Jurgiuk, Untaniuk! Pasakykit Kuosams, kad pavakariukais ateity.*

(569) pavyzdyje perpasakojama tiesioginė kalba, todėl adverbialas *popiet* turi aiškų referentą – kalbėjimo momento dienos popietę. (570) pavyzdys yra tiesioginė kalba, tad adverbialas *pavakariukais* vartojamas deiktiškai – kalbėjimo momento dienos pavakarę. Kadangi nenurodoma kitaip, galima numanyti, kad *popiet* čia atitinka sudėtinį adverbialą *šiandien popiet*, o *pavakariukais* – sudėtinį adverbialą *šiandien pavakariukais*.

Visi pereinamąsias paros dalis nusakantys adverbialai gali būti vartojami sudėtinuose adverbialuose su dienas rodančiais deiktiniais sandais *šiandien*, *vakar*, *ryt(oj)* ir kt. (*šiandien priešpiet*, *vakar paryčiui*, *ryt vakarop* ir t. t.). Visi tokie atvejai priskirtini deiktinei referencijai.

Leksinis konceptas [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS] apibrėžiamas taip: [IVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ PEREINAMŪJŲ PAROS DALIŲ CIKLE].

[PAROS DALIES PRADŽIA ARBA PABAIGA]. Šį leksinį konceptą geriausiai iliustruoja sudėtiniai adverbialai *anksti ryte* (*rytą*, *iš ryto*), *vėlai vakare*, *vėlai naktį*, taip pat adverbialai *anksti*, *ankstokai*, *vėlai*, *vėlokai*.

Sudėtiniai adverbialai *anksti ryte, vėlai vakare, vėlai naktį* jau patys savaime nusako paros dalį (rytas, vakaras, naktis) ir jos metą – pradžią (*anksti*) arba pabaigą (*vėlai*):

(571) *Galima atsikratyti blusų. Patariama **anksti iš ryto** iššluoti visas kertes ir sąšlavas išnešti prie artimiausio kaimyno tvoros.*

(572) *Svogūnus sodinti dera **anksti rytą** arba **vėlai vakare**, kad danguje nebūtų nei Saulės, nei Mėnulio.*

(573) *Keltas išplaukė **vėlai vakare**, o švito labai anksti, tad širdį ir akį džiugino nepaprastas debesų, dangaus, tekančios saulės grožis.*

(574) *Prieš užmigdama **vėlai naktį** aš pagalvojau: „Mus paliko milžiniškas talentas, niekas daugiau nebesukurs tokių eilių.“*

Tam tikrą paros dalies metą nusakantys adverbialai funkcionuoja kaip ir kiti paros dalis nurodantys adverbialai: apibendrintose situacijose (572) jie neturi jokio konkretaus referento, konkrečiose situacijose (573, 574) jais irgi akcentuojama tam tikra pozicija paros cikle, bet ne tam tikros dienos paros dalis. Jei akcentuojama tam tikra diena, šie adverbialai ima funkcionuoti kaip deiktiniai, pavyzdžiui:

(575) *Po kelių dienų ir vėl skambutis. Turiu **vėlai vakare** ateiti į buv. saugumo rūmus, dabar NKVD štabą.*

Šiame pavyzdyje adverbialas *vėlai vakare* veikia kaip deiktinis, nes nurodo santykį su kalbėjimo momentu – tai kalbėjimo momento dienos vėlus vakaras.

Adverbialai *anksti, ankstokai, vėlai* ir *vėlokai* yra daugiafunkciai, viena jų funkcijų yra ir kalendorinė – nurodyti paros dalies pradžią ir pabaigą. Apie kurią paros dalį kalbama, galima suprasti tik iš konteksto:

(576) *Kalėdų rytą privalu **anksti** atsikelti, nudengti Kūčių stalą, kuris būdavo paliekamas ateisiančioms vėlėms pasivaišinti, ir ruošti Kalėdų vaišėms.*

(577) *Pirmas šiltas pavasario vakaras. **Anksti** suspindo žvaigždės, bet ilgai netilo paukščių giesmės.*

(578) *Po šešių savaitgalių buvo aišku: jei cukrus viršijo 300 mg gulantis **vėlokai** (ar **ankstokai**, žiūrint iš kurios pusės imsi), buvo saugiau visai nemėginti išlyginti padėties insulinu.*

(579) *Dirbau, skaičiau, sėdėdavau kavinėse, rašiau eiles, savaitgaliais šlaisčiausi po graikiškus restoranus su Kristina ir Bobby, šokdavau, guldavausi **vėlai**.*

(576) pavyzdyje adverbialas *anksti* nurodo ryto pradžią, (577) pavyzdyje – vakaro pradžią. Tai paaiškėja tik iš artimojo konteksto („Kalėdų rytą“, „pavasario vakaras“). (576) pavyzdyje orientacinis įvykis yra kėlimasis, (577) – žvaigždžių suspindimas. Abu orientaciniai įvykiai jau patys savaime nusako, apie kurį paros metą kalbama: keliamasi paprastai iš ryto, o žvaigždės pasirodo vakare. (578) pavyzdyje adverbialais *ankstokai* ir *vėlokai* lokalizuojamas įvykis yra gulimasis, taigi, čia kalbama apie vakarą, nes paprastai žmogus gulasi vakare. Adverbialas *ankstokai* nurodo vakaro pradžią, *vėlokai* – vakaro pabaigą. (579) pavyzdyje orientacinis įvykis yra toks pats – gulimasis, jis lokalizuojamas adverbialu *vėlai*, taigi – vakaro pabaigoje arba nakties pradžioje.

Leksinis konceptas [PAROS DALIES PRADŽIA ARBA PABAIGA] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ PAROS DALIŲ CIKLE, PAROS DALIES PRADŽIOJE ARBA PABAIGOJE].

3.4.2 Šviesos ir tamsos kaita

Šviesos ir tamsos kaitos ciklas taip pat priskiriamas įvykių skaičiavimo pasikartojančios sistemos tipui. Mūsų gyvenamojoje geografinėje platumoje šviesos ir tamsos kaita būdinga kiekvienai dienai: ryte švinta (Saulė kyla), vakare arba naktį temsta (Saulė leidžiasi). Šio ciklo pradinis taškas (*origo*) yra švitimas (Saulės kilimas).

Toliau bus aptariami du šviesos ir tamsos kaitos ciklui priskiriami leksiniai konceptai: [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA] ir [TAMSAUS PAROS METO PRADŽIA].

[**ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA**]. Šio leksinio koncepto atstovai yra adverbialai *apyaušriu* (*apyaušriais*), *priešaušriu* (*priešaušriais*), *apyšviesiu*, *patamsiais*, *prietamsiais* ir *proaušriais*.

Adverbialai *apyaušriu*, *priešaušriu* ir *proaušriais* įvykio laiką susieja su aušra – tuo metu, kai pradeda švisti. Kaip apibrėžia DLKŽ, *apyaušris* yra ‘aušimo, švitimo metas’, *priešaušris* – ‘laikas prieš aušrą’. Adverbialas *proaušriais* nurodo aušimo metą.

(580) *Turėsite šansą vakarais po visų užsiėmimų (arba **apyaušriu**, pamokoms dar neprasidėjus) ateiti ir praktikuoti Jums patogų tikėjimą.*

(581) *Prabudusi **priešaušriu**, vieškeliu patraukiau į traukinių stotį kalno papėdėje, plėšdama lietuvių liaudies dainas visu balsu.*

(582) *Proaušriais Venskūnas eina į ganyklą arklio. Randa tą net putotą iš nuovargio.*⁴⁴

(580) pavyzdyje adverbialu *apyaušriu* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra atėjimas praktikuoti tikėjimo, atskaitos taškas yra pozicija šviesaus ir tamsaus paros laiko cikle – šviesaus paros meto pradžioje. (581) pavyzdyje prieš auštant lokalizuojamas įvykis yra prabudimas. (580) pavyzdyje implicitiškai pateikiama veiksmo kartojimosi situacija – pats adverbialas *apyaušriu* kartojimosi funkcijos neatlieka, tačiau kartojimasis išryškėja iš konteksto. (581) ir (582) pavyzdžiuose kalbama apie vienkartinį įvykių.

Kiti trys adverbialai – *apyšviesiu*, *patamsiais* ir *prietamsiais* – vartojami dviem reikšmėmis, t. y. jais nusakomas tiek metas prieš švintant, tiek metas prieš sutemstant, o tai, kuria reikšme šie adverbialai pavartoti, nulemia kontekstas (DLKT nėra nė vieno atvejo, kai šie adverbialai būtų vartojami antrąja reikšme – ‘metas prieš sutemstant’). DLKŽ duomenimis, *apyšviesis* – tai ‘gana šviesus laikas (dar nesutemus ar jau prašvitus)’, LKŽ duomenimis, *patamsis* – ‘tamsus laikas brėkstant ar temstant’.

(583) *Daugiau negu penketą kilometrų kas rytą mažas vaikas vienu vieną klampodavau per tyrlaukius iki Jurbarko į vidurinę mokyklą. Išeidavau tamsoj, apyšviesiu nueidavau.*

(584) *Saulei tekant, vadinasi, 5 val. ryto, kai miegas pats saldžiausias, mane žadina griežtas beldimas į duris. Patamsiais bėgu į šventyklą.*

(585) *Kaimietukai daug guvesni, nes jų rytmetis neįrėmintas daugiaaaukščių betono luituose, neatitrūkęs nuo gamtos gyvenimo. Dar prietamsiais mokyklos kiemas „prabudo“ nuo dvidešimties baleliškių vaikų balsų.*

(583–585) pavyzdžiuose adverbialų *apyšviesiu*, *patamsiais* ir *prietamsiais* reikšmės apibrėžia kontekstas: visur kalbama apie ankstų rytą. (583) pavyzdyje adverbialu *apyšviesiu* nusakomas besikartojančio įvykio laikas, tačiau pats adverbialas kartojimosi funkcijos neatlieka – ji išryškėja tik iš konteksto (vartojamas būtasis dažninis laikas). (584) ir (585) pavyzdžiuose adverbialais *patamsiais* ir *prietamsiais* lokalizuojami vienkartiniai įvykiai.

Leksinio koncepto [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA] apibrėžtis: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ ŠVIESAUS IR TAMSAUS PAROS LAIKO CIKLE, ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIOJE].

⁴⁴ Pavyzdys paimtas iš grožinės literatūros patekstynio, nes publicistikos patekstynyje nepaliudytas.

[TAMSAUS PAROS METO PRADŽIA]. Šis leksinis konceptas DLKT paliudytas labai menkai – vos vienu adverbialu *apybrėkšmiai*. DLKŽ nurodoma tokia daiktavardžio *apybrėkšmis* reikšmė: ‘laikas tik sutemus’. Įdomu tai, kad veiksmazodis *brėkšti*, iš kurio sudarytas adverbialas *apybrėkšmiai* ir daiktavardis *apybrėkšmis*, žemaičių ir aukštaičių tarmėse turi skirtingas reikšmes: aukštaičių tarmėje *brėkšti* reiškia ‘švisti’, žemaičių – ‘temti’.

(586) *Kaip jus rusai paėmė? – klausiau tada dar apybrėkšmiai.*

(586) pavyzdyje adverbialo *apybrėkšmiai* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra klausimas. Atskaitos taškas yra pozicija šviesaus ir tamsaus paros laiko cikle – tamsaus paros laiko pradžia.

Leksinio koncepto [TAMSAUS PAROS METO PRADŽIA] apibrėžtis: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ ŠVIESAUS IR TAMSAUS PAROS LAIKO CIKLE, TAMSAUS PAROS METO PRADŽIOJE].

3.4.3 Metų laikų kaita

Dar vienas laiko ciklas yra metų laikų kaita. Šią kaitą lemia Žemės sukimasis aplink Saulę. Mūsų gyvenamojoje geografinėje platumoje metų laikai yra keturi: pavasaris, vasara, rudenis ir žiema. Jie skiriasi oro temperatūra, Saulės šviesos intensyvumu ir ekologija. Metų laikų ciklo pradžios tašku (*origo*) laikytinas pavasaris, nes tada gamta pradeda naują ciklą.

Skiriami du su metų laikais susiję leksiniai konceptai: [METŲ LAIKAS] ir [METŲ LAIKO PRADŽIA, VIDURYS ARBA PABAIGA].

[METŲ LAIKAS]. Šį leksinį konceptą realizuoja adverbialai *pavasarij*, *vasarą*, *pervasar*, *rudenį*, *iš rudenio* (*iš rudens*), *žiemą*, *peržiem* ir *žiemą vasarą*. Orientacinis įvykis gali apimti tiek visą metų laiką, tiek tik tam tikrą momentą jame:

(587) *Akulina sakė gimusi pavasarij, per Velykas, žodžiu, šiomis dienomis turėjo paminėti savo 115-ąjį gimtadienį.*

(588) *Vasarą prekybos tinkle smarkiai didėja šviežios mėsos paklausa, todėl atsiranda įvairių rūšių šašlykų, marinuotų kepsnių, šviežių dešrelių.*

(589) *Pervasar kilo 1 283 gaisrai, degimais pavertę apie 800 ha žaliojo turto.*

(590) *Kurmiai jau iš rudenio piliakalniuose, kalvose apsigyveno.*

(591) *Daug kas sėja daržoves iš rudens.*

(592) *Aš turiu labai daug: vasaros atostogas prie jūros, pilną daržą prisirpusių raudonų braškių. **Rudenį** mano sode bumbsi obuoliai.*

(593) ***Žiemą**, slegiamas sniego naštos, lankstomas šiaurio vėjo, beržas atrodo liūdnas ir vienišas.*

(594) *Vasara – tinkamiausias laikas namuose sutvarkyti visa tai, ką **peržiem** ir **pavasarij** vis nustumdavom šonan, lėkdami į darbus ar mokslus.*

(587) pavyzdyje pateikiama praeities situacija: orientacinis įvykis yra Akulinos gimimas, atskaitos taškas – pozicija metų laikų cikle, tiksliau – pačioje šio ciklo pradžioje, pavasarį. Orientacinis įvykis neapima viso pavasario – užima tik momentą jame (šiam pavyzdyje tas taškas sukonkretinamas – „per Velykas“). (588) pavyzdyje pateikiama apibendrinta situacija: orientacinis įvykis, šviežios mėsos paklausos didėjimas, lokalizuojamas vasarą. Čia įvykis apima visą vasaros laiką. (589) pavyzdyje orientacinis įvykis – 1 283 gaisrų kilimas – taip pat užima visą vasaros laiką. (590) pavyzdyje pateikiama dar viena praeities situacija: orientacinis įvykis yra kurmių apsigyvenimas piliakalniuose ir kalvose. Šis įvykis neapima viso rudens – tik tam tikrą momentą jame. (591) pavyzdyje situacija yra apibendrinta: rudeni lokalizuojamas daržovių sėjimas (šis įvykis, ko gero, neužima viso rudens laiko). (592) pavyzdyje implicitiškai nusakomas įvykio – obuolių bumbsėjimo – kartojimasis kiekvieną rudeni, nors pats adverbialas *rudenį* kartojimosi funkcijos neatlieka. (593) pavyzdyje pateikiama praeities situacija: adverbialu *žiemą* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra beržo atrodydas liūdno ir vienišo, ši būseną gali užimti visą žiemos laiką. (594) pavyzdyje orientacinis įvykis – nustūmimas šonan – užima visą žiemą ir pavasarį.

Kaip ir paros dalis nusakantiems adverbialams, taip ir šiems adverbialams būdinga tai, kad tam tikrame kontekste jie gali realizuoti deiktinę referenciją. Aiškiausiai deiktinė referencija pasireiškia sudėtinuose adverbialuose, kurių pirmasis sandas yra deiktinis metus nusakantis adverbialas *šiemet, pernai, kitąmet* ir pan. (*pernai rudeni, kitąmet žiemą* ir t. t.). Tačiau net ir tada, kai nėra pirmojo deiktinio sando, metų laikus nusakantys adverbialai gali būti vartojami kaip deiktiniai, pavyzdžiui:

(595) ***Žiemą** „Ažuolo“ nariai slidėmis žada keliauti į Kolos pusiasalį, vasarą bandys pasiekti Altajų.*

Šiame pavyzdyje adverbialai *žiemą* ir *vasarą* nurodo ne bet kuriuos, o konkrečius metų laikus: žiemą ir vasarą, esančias arčiausiai kalbėjimo

momento, sagitalės *vėliau* regione. Taigi, šie adverbialai čia vartojami deiktiškai, tačiau tai yra neprototipiniai šių adverbialų vartojimo atvejai.

Iš šį leksinį konceptą realizuojančių adverbialų grupės išsiskiria adverbialas *žiemą vasarą*. Jis labai priartėja prie trukmės adverbialų, tokių kaip *nuolat* ar *visada*, todėl gali būti sunku atskirti, kurią funkciją – pozicijos ar trukmės – jis atlieka. Kai atlieka pozicijos funkciją, jis nurodo, kad įvykio vykimo laikas yra ir žiema, ir vasara, ir pereinamieji tarp jų įsiterpę metų laikai – pavasaris ir rudenis, taigi, visi metų laikai – iš čia ir atsiranda trukmės atspalvis:

(596) *Ar būtina medkirtį versti žiemą vasarą nešioti nesveiką guminę avalynę?*

(597) *Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Romovės ažuolas, kaip gyvybės medis, žiemą vasarą žaliavo.*

(596) pavyzdyje orientacinis įvykis yra guminės avalynės nešiojimas, jis lokalizuojamas visais metų laikais. (597) pavyzdyje orientacinis įvykis yra ažuolo žaliavimas – šis pavyzdys aiškiausiai demonstruoja, kad įvykis vyksta visais metų laikais, ne tik žiemą ir vasarą: jeigu ažuolas yra žalias ir žiemą, ir vasarą, jis bus žalias ir kitais dviem metų laikais.

Leksinis konceptas [METŲ LAIKAS] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ METŲ LAIKŲ CIKLE].

[METŲ LAIKO PRADŽIA, VIDURYS ARBA PABAIGA]. Šiam leksiniam konceptui priskiriami adverbialai *pavasariop*, *vasarop*, *ruden(i)op*, *žiemop*, *vidu(r)vasari* (*viduvasary*), *vidu(r)žiemį* (*vidužiemį*), taip pat sudėtiniai adverbialai *anksti pavasarį / vasarą / rudenį* (*anksti žiemą* DLKT nepaliudytas), *vėlai pavasarį / rudenį* (*vėlai vasarą* ir *vėlai žiemą* DLKT nepaliudyti).

Adverbialų *pavasariop*, *vasarop*, *rudeniop*, *žiemop* nusakomą laiką galima apibrėžti taip: *pavasariop* – ‘žiemos pabaigoje, prieš prasidedant pavasariui’; *vasarop* – ‘pavasario pabaigoje, prieš prasidedant vasarai’; *rudeniop* – ‘vasaros pabaigoje, prieš prasidedant rudeniui’; *žiemop* – ‘rudens pabaigoje, prieš prasidedant žiemai’.

(598) *Turbūt visi pastebėjome, kad pavasariop nebaisus net 20 laipsnių šaltis.*

(599) **Rudeniop**, matydamas, kad ilgiau neišgyvens, paprašė pušies, kad ši užaugintų bent vieną jo vaikėlį.

(600) *Grįžusi **vasarop** namo, Loela pasipiktino, vietoj Baidyklės išvydusi sėdintį vyriškį.*

(601) ***Žiemop**, kai eglynų tankmė nebegino nuo svilinančio vėjo, kai vis mažiau ėdalo, nes ištuštėjo paukščių lizdai, sulindo į urvelius pelės su kirstukais, pasiūgėjo kiškių bei stirnų vaikai, nebesaldu palieka net gaujai šunų.*

(598) pavyzdyje pateikiama apibendrinta situacija: adverbialu *pavasariop* lokalizuojamas orientacinis įvykis yra 20 laipsnių šalčio buvimas nebaisiam. Atskaitos taškas – pozicija metų laikų cikle (*origo* – pavasaris), t. y. prieš prasidedant pavasariui. Kadangi pateikiama apibendrinta situacija, adverbialas *pavasariop* neturi jokio konkretaus referento, tai gali būti bet kuris pavasaris. (599–601) pavyzdžiuose situacijos yra konkrečios: (599) pavyzdyje orientacinis įvykis yra prašymas užauginti vaikelį, (600) – grįžimas namo, (601) – palikimas nebesaldu gaujai šunų. Šie įvykiai lokalizuojami tam tikroje pozicijoje pasikartojančiame metų laikų cikle: prieš prasidedant rudenii (599), prieš prasidedant vasarai (600), prieš prasidedant žiemai (601).

Neprototipiniais šių adverbialų vartojimo atvejais ima ryškėti jų deiktiškumas, pavyzdžiui:

(602) *Jeigu ir toliau būsime tokie abejingi, **pavasariop** Vilniuje bus labai daug nelaimingų atsitikimų.*

(602) pavyzdyje adverbialą *pavasariop* galima vertinti kaip deiktinį: orientacinis įvykis – nelaimingų atsitikimų pagausėjimas – lokalizuojamas remiantis ne atskaitos taško pozicija metų laikų cikle, o kalbėjimo momentu. Taigi, čia omenyje turimas ne pavasaris, kaip metų laikų ciklo dalis, bet pavasaris po kalbėjimo momento, t. y. sagitalės *vėliau* atkarpoje. Žinoma, deiktinį šios situacijos perskaitymą gerokai supaprastintų sudėtinio deiktinio adverbialo *šiemet pavasariop* vartojimas.

Adverbialai *vidu(r)vasari* (*viduvasary*) ir *vidu(r)žiemį* (*vidužiemy*) nurodo metų laiko – atitinkamai vasaros ir žiemos – vidurio tašką:

(603) ***Vidurvasari** iškamšoms geriausiai tinka stirnos ir šernai.*

(604) *Kas sumanė **viduržiemį** gyvenamosiose patalpose pakeisti langus?*

(603) pavyzdyje pateikiama situacija yra apibendrinta, (604) pavyzdyje – konkreti, tačiau ir čia akcentuojamas ne konkretus viduržiemis, bet viduržiemis kaip metų laikų ciklo dalis.

Sudėtiniai adverbialai *anksti pavasarį / vasarą / rudenį* ir *vėlai pavasarį / rudenį* nurodo metų laikų pradžią ir pabaigą:

(605) *O Kuzma ir sako, o kam reikalinga Šveicarija, jei Lietuvoje yra geresnė vieta. Tai Kačerginė. Nuvežkite vaikus **anksti pavasarį** į Kačerginės mišką, ir pasveiks.*

(606) *Raudonosios monardos žiedai netaisyklingi pavieniai iki 4,5 cm ilgio, ryškiai raudonos spalvos. Pražysta **anksti vasarą** ir žydi iki vasaros pabaigos.*

(607) *Kai kuriose šalyse vasaros pabaigoje ir **anksti rudenį** sodinami tik lauke iškasti braškių daigai.*

(608) *Pradėjęs **anksti pavasarį** ir baigęs **vėlai rudenį**, sugavau kone šimtą drugių rūšių.*

(609) *Jeį triušiučius atvedė **vėlai pavasarį** ar vasarą, tai juos muškite 6 mėn. amžiaus.*

(605) pavyzdys yra pasiūlymas, vartojama liepiamoji nuosaka. Orientacinis įvykis yra vaikų nuvežimas į Kačerginės mišką. Atskaitos taškas – pozicija metų laikų cikle, t. y. ankstyvas pavasaris. Kalbama ne apie konkretų pavasarį, o apskritai apie pavasarį. (606) ir (607) pavyzdžiuose pateiktos apibendrintos situacijos: ankstyvą vasarą lokalizuojamas orientacinis įvykis yra monardų pražydėjimas (606), ankstyvą rudenį – braškių daigų sodinimas (607). (608) pavyzdyje pateikiama konkreti situacija – drugių gaudymas. Nurodomi šio įvykio pradžios ir pabaigos taškai: ankstyvas pavasaris ir vėlyvas ruduo. (609) pavyzdyje pateikiama hipotetinė situacija: vėlyvą pavasarį lokalizuojamas įvykis yra triušiučių atvedimas.

Tiek metų laikų vidurio, tiek pradžios, tiek pabaigos taškus nusakantys adverbialai tam tikrame kontekste gali funkcionuoti ir kaip deiktiniai.

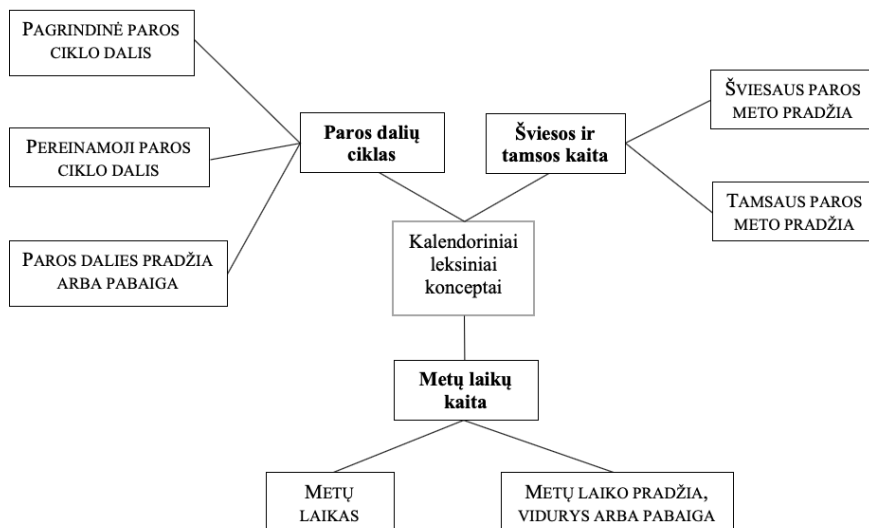
Leksinis konceptas [METŲ LAIKO PRADŽIA, VIDURYS ARBA PABAIGA] apibrėžiamas taip: [ĮVYKIS FIKSUOJAMAS PAGAL ATSKAITOS TAŠKO POZICIJĄ METŲ LAIKŲ CIKLE, METŲ LAIKO PRADŽIOJE, VIDURYJE ARBA PABAIGOJE].

3.4.4 Apibendrinimas

Kalendorinių leksinių konceptų visuma pateikiama semantinio žemėlapio modelyje 15 paveiksle. Jame matyti, kad leksiniai konceptai nepersidengia. Tiek paros dalių ciklas, tiek šviesos ir tamsos kaita, tiek metų laikų kaita turi sau būdingus leksinius konceptus. Vis dėlto galima įžvelgti vieną dėsninę sąsają: paros dalių ciklui ir metų laikų kaitai būdinga tai, kad vieni jų leksiniai konceptai nurodo visą ciklo dalį (visą paros dalį arba visą metų

laiką), o kiti – tik dalį jos (paros dalies pradžią arba pabaigą, metų laiko pradžią, vidurį arba pabaigą). Paros dalių ciklas ir šviesos ir tamsos kaita yra susiję, nes abiem atvejais kalbama apie paros ciklą.

Adverbialų, kurie realizuotų daugiau nei vieną kalendorinį leksinį konceptą, nėra.

15 pav. Kalendorinių leksinių konceptų semantinio žemėlapiu modelis

IŠVADOS

1. Lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinė struktūra atspindi erdvės referencijos freimų pagrindu sukonstruotus laiko referencijos freimus: deiktinį, intrinšinį ir ekstrinšinį. Deiktinę referenciją realizuoja deiktiniai laiko adverbialai, intrinšinę – sekos adverbialai, ekstrinšinę – kalendoriniai adverbialai. Skiriamas ir dar vienas pozicinių laiko adverbialų tipas – deiktiniai-anaforiniai adverbialai. Šis tipas yra pereinamasis tarp deiktinių ir sekos adverbialų.

2. Sudaryta lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų semantinė struktūra patvirtina daugelyje pasaulio kalbų pastebimą universaliją, kad laiko raišką galima analizuoti remiantis erdvės raiškai būdingais terminais.

3. Deiktiniai adverbialai koduoja *praeities* <-> *dabarties* <-> *ateities* santykius. Su praeitimi susiję aštuoni leksiniai konceptai: [TOLIMA PRAEITIS], [ARTIMA PRAEITIS], [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE], [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE], [PROKSIMALINĖ PRAEITIS], [DISTALINĖ PRAEITIS], [PRAEITIS]. Su ateitimi susiję septyni leksiniai konceptai: [TOLIMA ATEITIS], [ARTIMA ATEITIS], [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE], [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE], [PROKSIMALINĖ ATEITIS], [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]. Su dabartimi susiję trys leksiniai konceptai: [APIBRĖŽTOJI DABARTIS], [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] ir [PROKSIMALINĖ DABARTIS].

4. Deiktiniai-anaforiniai adverbialai gali nusakyti laiką praeityje, ateityje ir apibendrintą laiką. Praeities leksiniai konceptai yra [DISTALINĖ PRAEITIS] ir [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS], ateities – [DISTALINĖ ATEITIS] ir [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS], apibendrinto laiko – [APIBENDRINTAS LAIKAS] ir [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS].

5. Sekos adverbialai skirstomi pagal tai, ar jie lokalizuoja vėlesnį įvykį, ar ankstesnį įvykį, ar nusako įvykių temporalinį sutapimą. Vėlesnio įvykio leksiniai konceptai yra septyni: [VĖLIAU SEKOJE], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI], [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI], [VĖLIAU SEKOJE DIENOS ARBA METŲ ATSTUMU], [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE], [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]. Ankstesnio laiko leksiniai konceptai yra du: [ANKSČIAU SEKOJE] ir [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]. Temporalinį sutapimą (vienalaikiškumą) realizuoja vienas leksinis konceptas [TUO PAČIU METU]. Sekos adverbialai gali nusakyti ir santykį su sutartu / įprastu laiku, galimi trys

leksiniai konceptai: [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO], [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ], [SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU].

6. Kalendoriniai adverbialai perteikia tris skirtingus periodiškumus: paros dalių ciklą, šviesos ir tamsos kaitą, metų laikų kaitą. Paros dalių ciklo leksiniai konceptai yra trys: [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS], [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS] ir [PAROS DALIES PRADŽIA ARBA PABAIGA]. Šviesos ir tamsos kaitos leksiniai konceptai yra du: [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA] ir [TAMSAUS PAROS METO PRADŽIA]. Metų laikų kaitos leksiniai konceptai taip pat yra du: [METŲ LAIKAS] ir [METŲ LAIKO PRADŽIA, VIDURYS ARBA PABAIGA].

7. Tie patys poziciniai laiko adverbialai gali atlikti daugiau nei vieną funkciją ir atspindėti skirtingus laiko referencijos tipus, tačiau tik du (visų trijų laiko referencijos tipų tas pats adverbialas reprezentuoti negali): deiktinę ir intrinsinę arba intrinsinę ir ekstrinsinę referenciją (bet ne deiktinę ir ekstrinsinę, išskyrus neprotipinius atvejus).

8. Deiktinę ir intrinsinę laiko referenciją reprezentuojantys tie patys laiko adverbialai realizuoja šiuos leksinius konceptus: [ARTIMA ATEITIS] ir [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]; [TOLIMA ATEITIS] ir [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI]; [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] ir [VĖLIAU SEKOJE DIENOS AR METŲ ATSTUMU]; [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] ir [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI]; [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] ir [VĖLIAU SEKOJE]; [PRAEITIS] ir [ANKSČIAU SEKOJE]; [PRAEITIS] ir [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]; [PRAEITIS] ir [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]; [TOLIMA PRAEITIS] ir [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE]. Ateitis koreliuoja su vėliau pozicija sekoje, praeitis – su anksčiau pozicija sekoje.

9. Intrinsinę ir ekstrinsinę laiko referenciją reprezentuojantys tie patys laiko adverbialai realizuoja šiuos leksinius konceptus: [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ] ir [PAROS DALIES PRADŽIA]; [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO] ir [PAROS DALIES PABAIGA]. Anksčiau pozicija sekoje koreliuoja su tam tikro laiko periodo pradžia, vėliau pozicija sekoje – su tam tikro laiko periodo pabaiga.

10. Tie patys laiko adverbialai gali reprezentuoti ir kelis skirtingus tos pačios laiko referencijos leksinius konceptus. Tai būdingiausia deiktiniams ir deiktiniams-anaforiniams adverbialams: tie patys adverbialai (vadinamieji daugiazoniai adverbialai) priklausomai nuo konteksto gali nusakyti praeities, ateities ir dabarties laiką. Sekos adverbialams tai nėra būdingas bruožas (vienintelis sekos adverbialas *pirm* realizuoja du leksinius konceptus [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] ir [ANKSČIAU SEKOJE]). Tie patys kalendoriniai adverbialai kelių skirtingų leksinių konceptų neperteikia.

11. Be būdingiausių temporalinių funkcijų, poziciniai laiko adverbialai gali būti vartojami ir neprototipiškai – realizuoti sau nebūdingą laiko referenciją ar leksinį konceptą.

12. Dalis pozicinių laiko adverbialų gali funkcionuoti ir kaip trukmės ar dažnumo adverbialai, taip pat atlikti netemporalines funkcijas (rodyti kiekybę, atlikti diskurso žymiklio funkcijas ir pan.).

Tolesnių tyrimų perspektyvos

Disertacijoje atliktas tyrimas, paremtas gausia ir reprezentatyvia medžiaga, papildoma lietuvių kalbos laiko raiškos adverbialais semantinius tyrimus ir į pasirinktą tyrimo objektą – lietuvių kalbos paprastuosius pozicinius laiko adverbialus – leidžia pažvelgti iš naujos, kognityvinės, perspektyvos – per laiko ir erdvės suvokimo sąsajos atspindžius kalboje. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad laiko suvokimas, perteikiamas lietuvių kalbos paprastaisiais poziciniais laiko adverbialais, turi nemažai sąsajų su erdvės suvokimu.

Siekiant dar labiau įsigilinti į kognityvinei lingvistikai tokią svarbią laiko ir erdvės suvokimo, atsispindinčio kalboje, problematiką, būtų galima atlikti lyginamąją lietuvių kalbos erdvės ir laiko adverbialų studiją, nustatyti erdvės leksinius konceptus ir išsiaiškinti, ar jie koreliuoja su laiko leksiniais konceptais.

Kitas žingsnis galėtų būti lietuvių ir užsienio kalbų pozicinių laiko adverbialų perteikiamų leksinių konceptų lyginimas. Tai leistų suvokti, kokie temporaliniai aspektai svarbūs lietuvių kalbą vartojančių žmonių laiko suvokimui, ar jie skiriasi nuo kitakalbių laiko suvokimo.

Į tyrimą dėl didelės apimties nebuvo įtraukti kitų rūšių paprastieji laiko adverbialai: trukmės, dažnumo ir kt. Jie taip pat turi sąsajų su erdvės raiška, tačiau jiems reikėtų taikyti kitokias ar kiek modifikuotas tyrimo strategijas. Tai galėtų būti dar vienas tolesnių tyrimų objektas.

Nors šis tyrimas leido naujai pažvelgti į lietuvių kalboje atsispindintį laiko suvokimą, buvo atskleista tik dalelė bendro vaizdo. Todėl disertacijos autorė tikisi, kad ateityje šios srities tyrimų bus ir daugiau, juo labiau kad šiame darbe aptarta tik nedidelė dalis lietuvių kalbos laiko raiškos priemonių.

Tyrimo rezultatai gali būti vertingi lietuvių kalbos leksikografijai ir pritaikomi praktiškai – naudojami sudarant modernius lietuvių kalbos žodynus. Tyrimas atskleidė, kad LKŽ ir DLKŽ pateiktos tyrinėtų laiko adverbialų apibrėžtys, viena vertus, yra nepakankamos, kita vertus, nevienalytės, todėl neatspindi tikslaus adverbialais perteikiamų reikšmių vaizdo. Be to, ne visi čia tirti laiko adverbialai yra įtraukti į DLKŽ (dalis jų nefigūruoja net ir LKŽ), nors vartosenoje gausiai paliudyti. Be žodynų, tyrimo

rezultatai gali būti naudojami ir naujose lietuvių kalbos gramatikose – tuose skyriuose, kuriuose aptariamos laiko raiškos priemonės.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, lkiis.lki.lt/dabartinis
DLKT – *Dabartinės lietuvių kalbos tekstynas*, tekstynas.vdu.lt/tekstynas/
LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, lkz.lt
Ulvydas Kazys 2000, *Lietuvių kalbos prieveiksmiai*, sud. Elena Valiulytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

Literatūra

- Aikhenvald Alexandra Y. 2004, *Evidentiality*, Oxford: Oxford University Press.
- Allwood Jens 2002, *Language & Time*, Renate Pajusala, Tiit Hennoste (Eds.), *Tähendusepüüdja, Catcher of the Meaning*, Tartu: University of Tartu, 1–8.
- Altshuler Daniel 2009, *Meaning of now and Other Temporal Location Adverbs*, Maria Aloni, Katrin Schultz (Eds.), *Amsterdam Colloquium 2009*, Heidelberg: Springer, 183–192.
- Altshuler Daniel 2016, *Events, States and Times. An Essay on Narrative Discourse in English*, Warsaw, Berlin: De Gruyter Open Ltd.
- Alverson Hoyot 1994, *Semantics and Experience: Universal Metaphors of Time in English, Mandarin, Hindi, and Sesotho*, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Barbour Julian 1999, *The End of Time: The Next Revolution in Physics*, Oxford: Oxford University Press.
- Bardon Adrian 2013, *A Brief History of the Philosophy of Time*, Oxford: Oxford University Press.
- Bates Elizabeth, Jeffrey Elman, Ping Li 1994, *Language in, on and about Time*, Marshall M. Haith, Janette B. Benson, Ralph J. Roberts, Bruce F. Pennington (Eds.), *The Development of Future-Oriented Processes*, Chicago: University of Chicago Press, 293–321.
- Bender Andrea, Sieghard Beller, Giovanni Bennardo 2010, *Spatial Frames of Reference for Temporal Relations: A Conceptual Analysis in English, German, and Tongan*, *Journal of Cognition and Culture* 10, 283–307.
- Bennett John G. 1956–1966, *The Dramatic Universe*, 4 volumes, London.

- Borillo Andrée 2005, Place et portée des adverbes de temps dans la structure de phrase et dans la structure de discours, *L'Adverbe: un pervers polymorphe*, Arras: Artois Presses Université, 127–146.
- Boroditsky Lera 2000, Metaphoric Structuring: Understanding Time through Spatial Metaphors, *Cognition* 75, 1–28.
- Boroditsky Lera 2001, Does Language Shape Thought?: Mandarin and English Speakers' Conceptions of Time, *Cognitive Psychology* 43, 1–22.
- Boroditsky Lera 2011, How Language Construct Time, Stanislas Dehaene, Elizabeth Brannon (Eds.), *Space, Time and Number in the Brain: Searching for the Foundations of Mathematical Thought*, Amsterdam, Boston, Heidelberg, London, New York, Oxford, Paris, San Diego, San Francisco, Singapore, Sydney, Tokyo: Elsevier, 333–342.
- Boucher Paul 1986, *Now* in Narrative Discourse: Boundary Crossing and Discursive Topology, *Cahiers Charles V*, 8, Paris: Charles V and Paris 7 University, 117–123.
- Boucher Paul 1993, Deixis Revisited: Connective and Pragmatic Functions of *now, then, here* and *there*, *Opérations énonciatives et interprétation de l'énoncé*, Paris: Ophrys, 1993.
- Boulin Myriam 2015, *Temporal Deixis and Anaphora in English and Mandarin Chinese: A Contrastive Study of now and then and Their Mandarin Equivalents*. Ph. D. Dissertation, Paris Diderot University.
- Bowerman Melissa 1983, Hidden Meanings: The Role of Covert Conceptual Structures in Children's Development of Language, Don R. Rogers, John A. Sloboda (Eds.), *The Acquisition of Symbolic Skills*, New York: Plenum, 445–470.
- Bunnag Anawat 2017, The Concept of Time in Philosophy: A Comparative Study between Theravada Buddhist and Henri Bergson's Concept of Time from Thai Philosophers' Perspectives, *Kasetsart Journal of Social Sciences*.
 Prieiga per internetą:
<http://dx.doi.org/10.1016/j.kjss.2017.07.007>.
- Bühler Karl 1934, *Sprachtheorie: Die Darstellungsfunktion der Sprache*, Jena: Fischer.
- Cahill Thomas 1999, *The Gifts of the Jews: How a Tribe of Desert Nomads Changed the Way Everyone Thinks and Feels*, New York: Nan A. Talese / Anchor Books.
- Calleja Borja Herce 2014, *The Synchrony and Diachrony of Time Deictic Adverbials: Spanish 'hacer'+time in a Cross-Linguistic Perspective*. MA Thesis, University of the Basque County.

- Casasanto Daniel 2010, Space for Thinking, Vyvyan Evans, Paul Chilton (Eds.), *Language, Cognition, and Space: State of the Art and New Directions*, London: Equinox Publishing, 453–478.
- Casasanto Daniel 2016, Temporal Language and Temporal Thinking May Not Go Hand in Hand, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Ed.), *Conceptualizations of Time*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 169–186.
- Casasanto Daniel, Lera Boroditsky 2008, Time in the Mind: Using Space to Think about Time, *Cognition* 106, 579–593.
- Chen Jenn-Yeu 2007, Do Chinese and English Speakers Think about Time Differently? Failure of Replicating Boroditsky (2001), *Cognition* 104 (2), 427–436.
- Chun Lan 1997a, A Cognitive Approach to UP Metaphors in English and Chinese: What Do They Reveal about the English Mind and the Chinese Mind? *Research Degree Progress Report for Hong Kong Polytechnic University*, Hong Kong, 125–140.
- Chun Lan 1997b, Conceptualizing the World Through Spatial Metaphors: An Analysis of UP/DOWN vs. SHANG/XIA Metaphors, *Proceeding of the 19th Annual Meeting of the Cognitive Science Society*, Mahwa, NJ: Erlbaum.
- Clark Herbert H. 1973, Space, Time, Semantics and the Child, Timothy E. Moore (Ed.), *Cognitive Development and the Acquisition of Language*, New York: Academic Press, 27–63.
- Comrie Bernard 1985, *Tense*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cornish Francis 2007, English Demonstratives: Discourse Deixis and Anaphora. A Discourse-Pragmatic Account, Randi Alice Nilson, Nana Aba Appiah Amfo, Kaja Borthen (Eds.), *Interpreting Utterances: Pragmatics and Its Interfaces. Essays in Honour of Thorstein Fretheim*, Oslo: Novus Press, 137–156.
- Craig William Lane 2008, Time, Eternity and Eschatology, Jerry L. Walls (Ed.), *The Oxford Handbook of Eschatology*, Oxford: Oxford University Press, 596–613.
- Croft William, D. Alan Cruse 2004, *Cognitive Linguistics*, Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press.
- Česnuliienė Vida 2012, Modaliniai konektoriai mokslinio ir publicistinio stiliaus tekstuose, *Žmogus ir žodis* I, 30–34.
- Čiurlionis Jonas 2016, Absoliutizmo ir reliacionizmo kontroversija: Newtonas vs. Leibnizas, *Problemos* 90, 126–136.

- Declerck Renaat 2006, *The Grammar of the English Verb Phrase*, Volume 1: *The Grammar of the English Tense System. A Comprehensive Analysis*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- DLKG – Ambrazas Vytautas (red.) 2006, *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, 4-oji patais. laida, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Evans Vyvyan 2006, Lexical Concepts, Cognitive Models and Meaning-Construction, *Cognitive Linguistics* 17 (4), 491–534.
- Evans Vyvyan 2007, How We Conceptualize Time: Language, Meaning and Temporal Cognition, Vyvyan Evans, Benjamin Berger, Jörg Zinken (Eds.), *The Cognitive Linguistics Reader*, London: Equinox Publishing, 733–765.
- Evans Vyvyan 2009, *How Words Mean: Lexical Concepts, Cognitive Models, and Meaning Construction*, Oxford: Oxford University Press.
- Evans Vyvyan 2013, *Language and Time: A Cognitive Linguistics Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans Vyvyan 2015, Time, Ewa Dąbrowska, Dagmar Divjeck (Eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics*, Berlin / Boston: Mouton de Gruyter.
- Evans Vyvyan (Ed.) 2004, *The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition*, Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Evans Vyvyan, Melanie Green 2006, *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fauconnier Gilles, Mark Turner 2008, Rethinking Metaphor, Ray Gibbs (Ed.), *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, Cambridge, New York: Cambridge University Press, 53–66.
- Fillmore Charles J. 1997, *Lectures on Deixis*, Stanford: CSLI Publications.
- Forssman Berthold 2003, *Das baltische Adverb: Morphosemantik und Diachronie*, Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH.
- Fuhrman Orly, Kelly McCormick, Eva Chen, Heidi Jiang, Dingfang Shu, Shuaimei Mao, Lera Boroditsky 2011, How Linguistic and Cultural Forces Shape Conceptions of Time: English and Mandarin Time in 3D, *Cognitive Sciences* 35, 1305–1328.
- Fuhrman Orly, Lera Boroditsky 2010, Cross-Cultural Differences in Mental Representations of Time: Evidence from an Implicit Nonlinguistic Task, *Cognitive Science* 34, 1430–1451.
- Galbraith Mary 1995, Deictic Shift Theory and the Poetics of Involvement in Narrative, *Deixis in Narrative. A Cognitive Science Perspective*, Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum, 19–59.

- Geeraerts Dirk 2006, Prototype Theory: Prospects and Problems of Prototype Theory, Dirk Geeraerts (Ed.), *Cognitive Linguistics: Basic Readings*, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 141–166.
- Geeraerts Dirk 2010, *Theories of Lexical Semantics*, Oxford: Oxford University Press.
- Geeraerts Dirk, Hubert Cuyckens (Eds.) 2007, *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press.
- Glasbey Sheila R. 1992–1993, Distinguishing Between Events and Times: Some Evidence from the Semantics of *then*, *Natural Language Semantics* 1 (3), 285–312.
- Grabowski Joachim 1999, A Uniform Anthropomorphological Approach to the Human Conception of Dimensional Relations, *Spatial Cognition and Computation* 1 (4), 349–363.
- Haspelmath Martin 1997, *From Space to Time: Temporal Adverbials in the World's Languages*, München, Newcastle: Lincom Europa.
- Hawking Stephen 1988, *A Brief History of Time: From the Big Bang to Black Holes*, New York: Bantam Books, 1988.
- Hernandez William Alexander 2016, St. Augustine on Time, *International Journal of Humanities and Social Science* 6 (6), 37–40.
- Hetznecker Helmut 2009, Einstein, Albert, James H. Birx (Ed.), *Encyclopedia of Time. Science, Philosophy, Theology, & Culture*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 391–397.
- Holvoet Axel, Artūras Judžentis 2004, Tranzityvumo samprata, Axel Holvoet, Loreta Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 61–76.
- Holvoet Axel, Jūratė Pajėdienė 2004, Laiko kategorija ir laiko formos, Axel Holvoet, Loreta Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 121–140.
- Holvoet Axel, Veslava Čižik 2004, Veikslo priešpriešos tipai, Axel Holvoet, Loreta Semėnienė (red.), *Gramatinių kategorijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 141–162.
- Holvoet Axel, Veslava Čižik-Prokaševa 2005, Papildiniai ir aplinkybės, Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.), *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 65–92.
- Huang Yan 1994, *The Syntax and Pragmatics of Anaphora: A Study with Special Reference to Chinese*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Huang Yan 2014, *Pragmatics*. Second edition, Oxford: Oxford University Press.
- Huddleston Rodney, Geoffrey K. Pullum 2002, *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Hunter Julie 2012, *Now: A Discourse-Based Theory*, Maria Aloni, Vadim Kimmelman, Floris Roelofsen, Galit W. Sassoon, Katrin Schulz, Matthijs Westera (Eds.), *Logic, Language and Meaning*, Heidelberg: Springer, 371–380.
- Yule George 1996, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- Izutsu Katsunobu, Mitsuko Narita Izutsu 2016, Temporal Scenery: Experiential Bases for Deictic Concepts of Time in East Asian Languages, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Ed.), *Conceptualizations of Time*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 207–242.
- Jaszczolt Kasia M. 2012, Cross-Linguistic Differences in Expressing Time and Universal Principles of Utterance Interpretation, Luna Filipović, Kasia M. Jaszczolt (Eds.), *Space and Time in Languages and Cultures: Linguistic Diversity*, Amsterdam: J. Benjamins, 95–121.
- Judžentis Artūras 2012, *Lietuvių kalbos gramatinės kategorijos*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Judžentytė Gintarė 2017, Spatial Deixis in Lithuanian: Demonstrative Pronouns, *Valoda: nozīme un forma 8. Valodas gramatiskās un leksiskās sistēmas variatīvums / Language: Meaning and Form 8. Grammatical and Lexical Variance in Language System*, 173–193.
- Judžentytė-Šinkūnienė Gintarė 2018, The System of the Demonstrative Pronouns Provided in the Grammar of Modern Lithuanian: Analysis of Traditions / Norādāmo vietniekvārdu sistēma mūsdienu lietuviešu gramatikā: tradīciju analīze, *Valoda: nozīme un forma 9. Gramatika un pragmatika / Language: Meaning and Form 9. Grammar and Pragmatics*, 68–79.
- Juzelėnienė Saulė 2003, Laiko konceptualizavimas lietuvių kalboje, *Kalbotyra* LII (1), 61–69.
- Juzelėnienė Saulė 2007, Conceptual Metaphors of *Time* in the Lithuanian Language, *Kalbų studijos* 11, 61–67.
- Juzelėnienė Saulė, Viktorija Seredžiūtė, Skirmantė Šarkauskienė 2012, Antropomorfinės *laiko* metaforos šiuolaikinėje lietuvių poezijoje, *Respectus Philologicus* 22 (27), 167–179.
- Kamp Hans 1971, Formal Properties of *now*, *Theoria* 37 (3), 227–273.
- Kardelis Vytautas, Daiva Kardelytė-Grinevičienė 2016, *Priekinė* – per erdvę ir laiką, *Lietuvių kalba* 10. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviukalba/article/view/188/150>.
- Kensminienė Aelita 2009, Laikas lietuvių mįslėse, *Tautosakos darbai* 38, 109–125.
- Klein Wolfgang 1994, *Time in Language*, London and New York: Routledge.

- Klein Wolfgang 2008, Time in Language, Language in Time, *Language Learning* 58: Suppl. 1, 1–12.
- Klein Wolfgang 2009, How Time Is Encoded, Wolfgang Klein, Pink Li (Eds.), *The Expression of Time*, Berlin: Mouton de Gruyter, 39–82.
- Knoepffler Nikolaus, Martin O'Malley 2009, Heidegger, Martin, James H. Birx (Ed.), *Encyclopedia of Time. Science, Philosophy, Theology, & Culture*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 642–646.
- König Ekkehard 2008, Temporal Prepositions in English and German: A Contrastive Study, *Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik* 3 (56), 303–315.
- Kövecses Zoltan 2005, *Metaphor in Culture. Universality and Variation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses Zoltan 2010, *Metaphor. A Practical Introduction*, 2nd edition, Oxford: Oxford University Press.
- Kranjec Alexander 2006, Extending Spatial Frames of Reference to Temporal Concepts, *Proceedings of the 28th Annual Conference of the Cognitive Science Society*, Vancouver, BC, 447–452.
- Krinickaitė Stasė 1994, Eigos ir įvykio veiksmo veiksmažodžiai, Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 288–290.
- Lakoff George, Mark Johnson 1980, *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff George, Mark Johnson 1999, *Philosophy in the Flesh*, New York: Basic Books.
- Lakoff George, Mark Turner 1989, *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*, Chicago, London: University of Chicago Press.
- Lamb Ramdas 2009a, Time, Cyclical, James H. Birx (Ed.), *Encyclopedia of Time. Science, Philosophy, Theology, & Culture*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 1259–1260.
- Lamb Ramdas 2009b, Time, Linear, James H. Birx (Ed.), *Encyclopedia of Time. Science, Philosophy, Theology, & Culture*, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: Sage, 1273–1274.
- Langacker Ronald 1987, *Foundations of Cognitive Grammar*, Volume I, Stanford, CA: Stanford University Press.
- Langacker Ronald W. 1999, *Grammar and Conceptualization*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Langacker Ronald W. 2008, *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*, Oxford: Oxford University Press.

- Leech Geoffrey, Paul Rayson, Andrew Wilson 2001, *Word Frequencies in Written and Spoken English: Based on the British National Corpus*, London: Longman.
- Levelt Willem J. M. 1996, Perspective Taking and Ellipsis in Spatial Descriptions, Paul Bloom, Mary A. Peterson, Lynn Nadel & Merrill F. Garrett (Eds.), *Language and Space*, Cambridge, MA: MIT Press, 77–107.
- Levinson Stephen C. 1983, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Levinson Stephen C. 2003, *Space in Language and Culture: Explorations in Cognitive Diversity*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Liu Lihong, Jijia Zhang 2009, The Effects of Spatial Metaphorical Representations of Time on Cognition, *Foreign Language Teaching and Research* 41 (4), 266–271.
- LKG 2 – Kazys Ulvydas (vyr. red.) 1971, *Lietuvių kalbos gramatika*, t. II: *Morfologija*, Vilnius: Mintis.
- Maienborn Claudia, Martin Schäfer 2011, Adverbs and Adverbials, Klaus von Heusinger, Claudia Maienborn, Paul Portner (Eds.), *Semantics. An International Handbook of Natural Language Meaning*, Volume 2, Berlin: Mouton de Gruyter, 1390–1420.
- Makauskaitė Indrė 2016a, Lietuvių kalbos laiko adverbialai: pozicija laiko raiškos priemonių sistemoje ir semantinių tyrimų apžvalga, *Lietuvių kalba* 10. Prieiga per internetą: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/209>.
- Makauskaitė Indrė 2016b, Multifunctionality of the Lithuanian *tada* and English *then* in Spoken Discourse: A Cross-Linguistic Analysis, *Kalbotyra* 68, 96–124.
- McGlone Matthew S., Jennifer L. Harding (1998), Back (or Forward?) to the Future: The Role of Perspective in Temporal Language Comprehension, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 24 (5), 1211–1223.
- McTaggart John Ellis 1908, The Unreality of Time, *Mind: A Quarterly Review of Psychology and Philosophy* 17, 456–473.
- Moore Kevin 2006, Space-to-time Mappings and Temporal Concepts, *Cognitive Linguistics* 17, 199–244.
- Moore Kevin Ezra 2000, *Spatial Experience and Temporal Metaphors in Wolof: Point of View, Conceptual Mapping, and Linguistic Practice*. Unpublished doctoral dissertation, University of California, Berkeley.
- Musan Renate, Wolfgang Klein 2003, (A)Symmetry in Language: *Seit* and *Bis*, and Others, Claudia Maienborn (Ed.), *(A)symmetrien / (A)symmetries. Festschrift für Ewald Lang*, Tübingen: Stauffenburg, 283–295.

- Núñez Rafael 1999, Could the Future Taste Purple? Rafael Núñez, Walter J. Freeman (Eds.), *Reclaiming Cognition: The Primacy of Action, Intention, and Emotion*, Thorverton, UK: Imprint Academic, 41–60.
- Núñez Rafael E., Benjamin A. Motz, Ursina Teuscher 2006, Time after Time: The Psychological Reality of the Ego- and Time-Reference-Point Distinction in Metaphorical Construals of Time, *Metaphor and Symbol* 21, 133–46.
- Núñez Rafael E., Eve Sweetser 2006, With the Future behind Them: Convergent Evidence from Aymara Language and Gesture in the Crosslinguistic Comparison of Spatial Construals of Time, *Cognitive Science* 30, 401–450.
- Pajėdienė Jūratė 2004, Dabartinės lietuvių kalbos prijungiamieji laiko sakiniai, *Acta Linguistica Lithuanica* L, 35–53.
- Pajėdienė Jūratė 2008, Kai kurie prijungiamųjų laiko sakinių semantikos aspektai, *Lietuvių kalba* 2. Prieiga per internetą <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/12>.
- Pajėdienė Jūratė 2009, Prijungiamieji laiko sakiniai su ribą nusakančiais jungiamaisiais žodžiais, *Lietuvių kalba* 3. Prieiga per internetą <http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/19>.
- Pajėdienė Jūratė 2012, *Senosios lietuvių kalbos sudėtiniai prijungiamieji laiko sakiniai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, Šiauliai: Šiaulių universitetas.
- Pajėdienė Jūratė 2018, Laiko sakiniai su *kuomet* senojoje ir dabartinėje lietuvių kalboje, *Vilnius University Proceedings 2: Baltų kalbų tekstų ir žodžių reikšmės*, 318–346.
- Paulauskienė Aldona 1979, *Gramatinės lietuvių kalbos veiksmažodžio kategorijos*, Vilnius: Mokslas.
- Paulauskienė Aldona 1994, *Lietuvių kalbos morfologija*. Paskaitos lituanistams, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Pöppel Ernst 1978, Time Perception, Richard Held, Herschel W. Leibowitz, Hans Lukas Teuber (Eds.), *Handbook of Sensory Physiology*, Heidelberg: Springer, 713–729.
- Rathert Monika 2012, Adverbials, Robert I. Binnick (Ed.), *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*, Oxford: Oxford University Press, 237–268.
- Reichenbach Hans 1947, *Elements of Symbolic Logic*, New York: The Macmillan Company.
- Riaubienė Benita 2014, Pozicijos konstrukcijos: tarp depiktyvų ir rezultatyvų, *Kalbotyra* 66, 99–119.

- Rosinas Albertas 1996, *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ruskan Anna 2013, *Nemorfologinio evidencialumo raiška ir turinys lietuvių kalboje: bevardės giminės būdvardžiai irrieveiksmiai*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Sachs Mendel 1996, Change in Concepts of Time from Aristotle to Einstein, *Astrophysics and Space Science* 244, 269–281.
- Schiffrin Deborah 1987, *Discourse Markers*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Schiffrin Deborah 1990, Between Text and Context: Deixis, Anaphora and the Meaning of *then*. *Text* 10 (3), 245–270.
- Schiffrin Deborah 1992, Anaphoric *then*: Aspectual, Textual and Epistemic Meaning, *Linguistics* 30 (4), 753–792.
- Sinha Chris, Vera da Silva Sinha, Jörg Zinken, Wany Sampaio 2016, When Time Is Not Space: The Social and Linguistic Construction of Time Intervals and Temporal Event Relations in an Amazonian Culture, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (Ed.), *Conceptualizations of Time*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 151–186.
- Sližienė Nijolė 1994, Laikas, Vytautas Ambrazas (red.), *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 290–304.
- Smetona Antanas, Aurelija Usonienė 2012, Autoriaus pozicijos adverbialai ir adverbializacija lietuvių mokslo kalboje, *Kalbotyra* 64 (3), 124–139.
- Starren Marianne 2001, *The Second Time. The Acquisition of Temporality in Dutch and French as a Second Language*, Utrecht: LOT.
- Sweetser Eve 1991, *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Šolienė Audronė 2013, *Episteminio modalumo ekvivalentiškumo parametrai anglų ir lietuvių kalbose*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Šolienė Audronė 2015, Multifunctionality of Modal Markers: Lithuanian Epistemic Adverbials *gal* and *galbūt* ‘perhaps/maybe’ vs. Their Translational Correspondences, *Kalbotyra* 67, 155–176.
- Talmy Leonard 2000, *Toward a Cognitive Semantics*, Cambridge, MA: MIT Press.
- Tenbrink Thora 2007, *Space, Time, and the Use of Language: An Investigation of Relationships*, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Tenbrink Thora 2011, Reference Frames of Space and Time in Language, *Journal of Pragmatics* 43, 704–722.

- Thompson Ellen 1999, The Temporal Structure of Discourse: The Syntax and Semantics of Temporal *then*, *Natural Language & Linguistic Theory* 17 (1), 123–160.
- Tyler Andrea, Vyvyan Evans 2001, Reconsidering Prepositional Polysemy Networks: The Case of *over*, *Language* 77 (4), 724–765.
- Tyler Andrea, Vyvyan Evans 2003, *The Semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Tonhauser Judit 2015, Cross-Linguistic Temporal Reference, *Annual Review of Linguistics* 1, 129–154.
- Traugott Elizabeth Closs 1978, On the Expression of Spatio-Temporal Relations in Language, Joseph Harold Greenberg (Ed.), *Universals of Human Language*, Vol 3: *Word Structure*, Stanford, CA: Stanford University Press, 369–400.
- Ulvydas Kazys 2000, *Lietuvių kalbos prievėksmiai*, sud. Elena Valiulytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Usonienė Aurelija 2012, Komplementiniai predikatai ir jų multifunkcionalumas: lietuvių kalbos tekstynais paremtas tyrimas, *Darbai ir dienos* 58, 223–233.
- Utka Andrius 2009, *Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas. 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu*, Kaunas: VDU leidykla.
- Vaičiulytė-Semėnienė Loreta 2012, Daiktavardžio predikatyvo morfosintaksinio žymėjimo koreliacija su veiksmazodžio veikslu, *Lietuvių kalba* 6. Prieiga per internetą: www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviukalba/article/download/45/79.
- Vaivadaitė-Kaidi Eglė 2014, Konceptualiosios Kristijono Donelaičio „Metų“ LAIKO metaforos ir jų vertimai, *Taikomoji kalbotyra* 4. Prieiga per internetą: http://taikomojikalbotyra.lt/wp-content/uploads/2014/03/Vaivadaite_Kaidi_Konceptualiosios_metaforos.pdf.
- Valeckienė Adelė 1998, *Funkcinė lietuvių kalbos gramatika*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Valiulytė Elena 1998, *Dabartinės lietuvių kalbos sintaksiniai sinonimai: vietos, laiko ir priežasties raiška*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vidović Ester 2011, *Conceptualization of Time and Space in Fairy Tales Written during the Victorian Period*. Doctoral dissertation, Rijeka: University of Rijeka.
- Viimaranta Johanna 2006, *Talking about Time in Russian and Finnish*. Academic dissertation, Helsinki: University of Helsinki. Prieiga per

internetä:

<http://ethesis.helsinki.fi/julkaisut/hum/slavi/vk/viimaranta/talkinga.pdf>.

Virtanen Tuija 1996, *Why then? On Temporal Anaphora in Narrative, Anaphores temporelles et (in-)coherence*, Amsterdam, Atlanta: Rodopi, 165–180.

Weiss Petra, Joachim Grabowski, George A. Miller 1996, Factors Affecting Spatial Deictic Communication: A Comparison of German and American English, *Proceedings of the Second Colloquium on Deixis „Time, Space and Identity“*, March 28–30 1996, Nancy, Nancy: Centre de Recherche en Informatique, 45–73.

Zinken Jörg 2010, Temporal Frames of Reference, Vyvyan Evans, Paul Chilton (Eds.), *Language, Cognition and Space: The State of the Art and New Directions*, London: Equinox Publishing, 479–498.

PRIEDAS

Lietuvių kalbos paprastųjų pozicinių laiko adverbialų realizuojami leksiniai konceptai

Eil. Nr.	Laiko adverbialas	Apibrėžtis DLKŽ (jei DLKŽ nėra, pateikiama apibrėžtis LKŽ)	Tipas ir realizuojami leksiniai konceptai
1.	<i>akimirksniu</i>	akimirksniu <i>prv.</i> tuoj pat: <i>A. subėgo žmonės.</i>	SEKOS [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
2.	<i>anądien</i> (<i>aną dieną</i>)	anądien <i>prv.</i> aną dieną: <i>A. buvo svečių.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS]
3.	<i>anąkart</i> (<i>aną kartą</i>)	anąkart <i>prv.</i> aną kartą: <i>A. ir jis čia buvo.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]
4.	<i>anąmet</i> (<i>anais metais,</i> <i>aną metą</i>)	anąmet <i>prv.</i> anais metais: <i>Obelis a. sodinta.</i> LKŽ: anąmet, anąmėt <i>adv.</i> aną metą, anąkart: <i>Anąmet dar buvau</i> <i>susitikęs jį – toks suvargęs</i> Skr. <i>Ar tai ta obelis jau</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]

		<i>tokia didelė, kur anąmėt pasodinau? Šk.</i>	
5.	<i>anąnakt</i> (<i>aną naktį</i>)	-	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS]
6.	<i>anąryt</i> (<i>aną rytą</i>)	- LKŽ: anąrýt, anąryt <i>adv.</i> aną rytą: <i>Aš anąrýt stirną pamiške</i> <i>liuksint mačiau Ds.</i> <i>Anąrýt buvo stipri šalna</i> <i>Ds.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS]
7.	<i>anąsyk</i> (<i>aną sykį</i>)	anąsyk <i>prv.</i> aną sykį: <i>A. geriau sekėsi.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]
8.	<i>anąvakar</i> (<i>aną vakarą</i>)	- LKŽ: anąvākar <i>adv.</i> aną vakarą: <i>Da taip, kaip anąvākar,</i> <i>niekad nelijo Ds.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS]
9.	<i>andai</i>	ańdai <i>prv.</i> anądien, anąsyk: <i>A. smarkiai lijo.</i>	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS

			[DISTALINĖ PRAEITIS]
10.	<i>anksčiau</i>	- LKŽ: anksčiau <i>adv. comp.</i> pirmiau: <i>Valstybinis komitetas patvirtino 760 naujų standartų – daugiau, negu kada nors anksčiau sp.</i>	DEIKTINIS [PRAEITIS] SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE] [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
11.	<i>anksčiau ar vėliau</i>	-	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
12.	<i>anksčiau laiko</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
13.	<i>ankstėliau</i>	-	DEIKTINIS [PRAEITIS] SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE] [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
14.	<i>anksti</i>	anksti <i>prv.</i> 1. kurio nors laiko tarpo pradžioje: <i>A. rytą palijo.</i> 2. prieš įprastą laiką: <i>Rugiai a. prinoko.</i> <i>Jis a. (dar jaunas) mirė.</i>	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ] KALENDORINIS [PAROS DALIES PRADŽIA]
15.	<i>anksti iš ryto</i>	-	KALENDORINIS [PAROS DALIES PRADŽIA]
16.	<i>anksti pavasarį</i>	-	KALENDORINIS

			[METŲ LAIKO PRADŽIA]
17.	<i>anksti rudenį</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PRADŽIA]
18.	<i>anksti vasarą</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PRADŽIA]
19.	<i>anksti rytą</i>	-	KALENDORINIS [PAROS DALIES PRADŽIA]
20.	<i>anksti ryte</i>	-	KALENDORINIS [PAROS DALIES PRADŽIA]
21.	<i>ankstokai</i>	prie ankstokas ankstók as, ~a gana ankstus: <i>A. laikas.</i> ~ai <i>prv.</i> <i>~ai keliamės.</i> LKŽ: ankstókai, ankstokaĩ <i>adv.</i> <i>Ankstókai nukilęs eisiu</i> <i>grybauti Alk. Ar anksti</i> <i>kelsimės? – Ankstókai Kp.</i>	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ] KALENDORINIS [PAROS DALIES PRADŽIA]
22.	<i>anuokart</i> <i>(anuo kartu)</i>	anuōkart <i>prv.</i> anuo kartu	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]
23.	<i>anuolaik</i> <i>(anuo laiku)</i>	anuōlaik <i>prv.</i> anuo laiku	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]

24.	<i>anuomet</i> (<i>anuo metu</i>)	anuõmet anuo metu	DEIKTINIS-ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]
25.	<i>anuosyk</i> (<i>anuo sykiu</i>)	anuõsyk <i>prv.</i> anuo sykiu, prieš kiek laiko	DEIKTINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] DEIKTINIS-ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS]
26.	<i>apyaušriais</i>	apýaušriais <i>prv.</i> pradedant aušti: <i>A. išvažiavo.</i>	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
27.	<i>apyaušriu</i>	-	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
28.	<i>apybrėkšmiai</i>	-	KALENDORINIS [TAMSAUS PAROS METO PRADŽIA]
29.	<i>apypiete</i>	-	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
30.	<i>apyryčiu</i>	-	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
31.	<i>apyšviesiu</i>	-	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
32.	<i>be laiko</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
33.	<i>bemat</i>	bemàt bemàtant <i>prv.</i> tuojau, netrukus, greitai: <i>B. atvažiavo, atėjo.</i> <i>B. būsiu namie.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]

34.	<i>bematant</i>	bemàt bemātant <i>prv.</i> tuojau, netrukus, greitai: <i>B. atvažiavo, atėjo.</i> <i>B. būsiu namie.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
35.	<i>beregint</i>	bèregint <i>prv.</i> bematant, tuojau: <i>B. viskas išnyko iš akių.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
36.	<i>bet kada</i>	- LKŽ: bet kadà <i>adv.</i> vis tiek kada: <i>Užėik bet kadà,</i> <i>pasišnekėsim Rm.</i>	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
37.	<i>bežiūrint</i>	bežiūrint <i>prv.</i> bematant, greitai	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
38.	<i>dabar</i>	dabař <i>prv.</i> šiuo metu: <i>D. gyvenk ir dėiaukis.</i> <i>Dirbome iki d. Nuo d.</i> <i>pradėsiu mokytis.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS] [ARTIMA ATEITIS] [APIBRĒŽTOJI DABARTIS] [NEAPIBRĒŽTOJI DABARTIS]
39.	<i>diena naktis</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
40.	<i>dieną</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]

41.	<i>dieną naktį</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
42.	<i>dienąnakt</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
43.	<i>galiausiai</i>	prie galiausias ~ iai <i>prv.</i> pagaliau: ~ <i>iai viską sužinojo</i>	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
44.	<i>galop</i>	galóp <i>prv.</i> 2. pagaliau: <i>G. įgriso jis man iki gyvo kaulo.</i>	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
45.	<i>galų gale</i>	-	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
46.	<i>galų pagalėj</i>	-	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
47.	<i>gangreit</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
48.	<i>greit</i>	greīt <i>prv.</i> greitai	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
49.	<i>greitai</i>	prie greitas greīt las, ~ <i>à</i> 2. per trumpą laiką įvykstantis, skubus, spartus:	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS

		<p><i>G. darbas, reikalas.</i> ~à pergalė. ~ù laiku <i>sugrįšiu.</i> greitai <i>prv.</i> <i>G. bėga, skrenda.</i> <i>G. sugrįžo. Greičiaũ</i> <i>ruoškis į darbą.</i></p>	<p>[VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]</p>
50.	<i>ilgainiui</i>	<p>ilgainiui, ilgaĩniui <i>prv.</i> po kurio laiko, po ilgesnio laiko, laikui bėgant: <i>I. žmogus išmoko ugnimi</i> <i>naudotis.</i></p>	<p>DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI]</p>
51.	<i>iš anksto</i>	<p>iš aĩksto <i>prv.</i> prieš sutartą ar nustatytą laiką: <i>Sumokėk iš a.</i></p>	<p>SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE]</p>
52.	<i>iš karto</i>	-	<p>SEKOS [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]</p>
53.	<i>iš laiko</i>	-	<p>SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE]</p>
54.	<i>iš pat karto</i>	-	<p>SEKOS [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]</p>
55.	<i>iš pat pradžių</i>	-	<p>SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]</p>
56.	<i>iš pat ryto</i>	-	<p>KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]</p>
57.	<i>iš pradžios</i>	-	<p>SEKOS</p>

			[PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
58.	<i>iš pradžių</i>	-	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
59.	<i>iš ryto</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
60.	<i>iš rudenio</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
61.	<i>iš rudens</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
62.	<i>iš sykio</i>	-	SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
63.	<i>iš vakaro</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
64.	<i>iškart</i>	iškařt <i>prv.</i> iš karto, iš sykio	SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
65.	<i>išsyk</i>	išsỹk <i>prv.</i> iš sykio, iš karto (laikui žymėti): <i>I. tylėjo, paskui prašneko. Reikėjo i. taip sakyti.</i>	SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
66.	<i>kada</i>	kadà <i>prv.</i> 1. kuriuo laiku, kuomet: <i>K. tu sugrįši? Saugok šitą daiktą, gal k. prireiks. Aš jau k. (seniai) sugrįžau. Šienauk, k. nori. Negaliu sulaukti dienos, k. atvyksi.</i>	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
67.	<i>kada nors</i>	kada nòrs <i>prv.</i>	DEIKTINIS

		bet kuriuo neapibrėžtu metu: <i>Kada nòrs gal susitiksim.</i> <i>Ateik kada nòrs.</i>	[NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
68.	<i>kadaì</i>	kadaĩ <i>prv.</i> 1. seniai: <i>K. tavęs laukiu. Jau jis k. namie. K. vaikščiojom šilėly po pušelėmis.</i> 2. kadaise: <i>Augo miškas čia k.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
69.	<i>kadaì kas</i>	kadaĩ kàs <i>prv.</i> seniai, ne dabar: <i>Mūsų kadaĩ kàs nupjovė rugius.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
70.	<i>kadaìs</i>	- LKŽ: kadaĩs, kadaĩs <i>adv.</i> 1. žr. kadaise: <i>Tep kadaĩs važinėjo Mrp. Kas kadaìs keliauja BzB291(BB1PvK9,7).</i> 2. kada nors: <i>Ir mus visus kadaìs gi mirsiančius tikrai žinom BPII6.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
71.	<i>kadaise</i>	kadaĩse <i>prv.</i> kitados, seniai: <i>K. kitaip gyvenome. K. čia buvo girios.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
72.	<i>kaip matai</i>	kaipmàt kaip mataĩ <i>prv.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS

		tuojau, bematant: <i>Aš kaipmāt sugrįšiu. Kaip mataĩ grąžink skolą!</i>	[VÉLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
73.	<i>kaipmat</i>	kaipmāt kaip mataĩ <i>prv.</i> tuojau, bematant: <i>Aš kaipmāt sugrįšiu. Kaip mataĩ grąžink skolą!</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VÉLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
74.	<i>kartą</i>	-	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
75.	<i>kaži kada</i>	kaži(n) kadà <i>prv.</i> kažkada	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
76.	<i>kaži kuomet</i>	- LKŽ: kaži kuomèt <i>adv.</i> kažkuomet	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
77.	<i>kažin kada</i>	kaži(n) kadà <i>prv.</i> kažkada	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
78.	<i>kažin kuomet</i>	- LKŽ: kažin kuomèt <i>adv.</i> žr. kažin kada	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
79.	<i>kažkada</i>	kažkadà	DEIKTINIS

		<i>prv.</i> 1. nežinia kada: <i>K. jis čia gyveno.</i> 2. seniai: <i>Mes jau k. baigėme darbus.</i>	[TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
80.	<i>kažkadais</i>	- LKŽ: kažkadais <i>adv.</i> žr. kažkada: <i>Tu gi kažkadais ruošėis taip pat pasitaisyti Vaižg.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
81.	<i>kažkuomet</i>	- LKŽ: kažkuomėt <i>adv.</i> žr. kažin kuomet: <i>Mauruoto liekno viduryje baltėsnė už balčiausią sniegą pražydo kažkuomet lelija K.Bink.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
82.	<i>ką tik</i>	ką tik <i>prv.</i> neseniai, vos: <i>Ką tik sugrįžau.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS]
83.	<i>kitada</i>	kitadà <i>prv.</i> kitą kartą, kadaise: <i>K. gyveno toks žmogus.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
84.	<i>kitados</i>	kitadōs <i>prv.</i> kitada	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
85.	<i>kitądien</i> (<i>kitą dieną</i>)	kitądien <i>prv.</i> kitą dieną	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]

			SEKOS [VĒLIAU SEKOJE DIENOS ATSTUMU]
86.	<i>kitākart</i> (<i>kitā kartā</i>)	kitākart <i>prv.</i> 1. kitā kartā 2. kitados, kadaise	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] SEKOS [VĒLESNIS ĪVYKIS PANAŠIŅŪ ĪVYKIŅŪ SEKOJE]
87.	<i>kitāmet</i> (<i>kitais metais</i>)	kitāmet <i>prv.</i> kitais metais	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE METŪ ATSTUMU]
88.	<i>kitānakt</i> (<i>kitā naktī</i>)	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE DIENOS ATSTUMU]
89.	<i>kitāryt</i> (<i>kitā rytā</i>)	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE DIENOS ATSTUMU]
90.	<i>kitāsyk</i> (<i>kitā sykī</i>)	kitāsyk <i>prv.</i> 1. kitā sykī: <i>Ateik k.</i> 2. kadaise, kitados: <i>K. gyveno brolis ir sesuo</i> (<i>tts.</i>).	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] SEKOS [VĒLESNIS ĪVYKIS PANAŠIŅŪ ĪVYKIŅŪ SEKOJE]
91.	<i>kitkart</i>	kitkart	DEIKTINIS

		<i>prv.</i> kitą kartą	[TOLIMA PRAEITIS] SEKOS [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE]
92.	<i>kitukart</i>	-	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] SEKOS [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE]
93.	<i>kitusyk</i>	kitusyk <i>prv.</i> žr. kitąsyk 1	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS] SEKOS [VĖLESNIS ĮVYKIS PANAŠIŲ ĮVYKIŲ SEKOJE]
94.	<i>kuomet</i>	kuomèt <i>prv.</i> 1. kuriuo metu, kada: <i>K. sugrįši? Nežinau,</i> <i>k. pareisiu.</i> 2. kada nors, kada: <i>Ar esi k. buvęs Vılniuje?</i>	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
95.	<i>kuomet nors</i>	-	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]
96.	<i>kuriądien</i>	- LKŽ: kuriądien <i>adv.</i> kurią nors dieną: <i>Kažin ar tiems žmonėms nesurūks kuriądien dūmai? I.Simon. Dvaras kuriądien teks sūnėnui</i>	DEIKTINIS [NEŽINOMAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEŽINOMAS LAIKAS ATEITYJE]

		LzP. <i>Kuriądien savo tėvams pradėjo kalbėt apie lekiantį laivą Jrk27. Aš in taū kuriądien nulėksiu Lkm.</i>	
97.	<i>laiku</i>	laikū <i>prv.</i> tinkamu, reikiamu metu, kada reikia: <i>L. sėja, l. pjauna.</i> <i>Ne l. lyja.</i>	SEKOS [SUTARTU / ĮPRASTU LAIKU]
98.	<i>nakčia</i>	nakčia <i>prv.</i> naktį: <i>Išėjo n.</i>	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
99.	<i>naktį</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
100.	<i>ne per seniausiai</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS]
101.	<i>nedelsiant</i>	nedelsiant <i>prv.</i> negaištant, tuojau, nieko nelaukiant: <i>N. reikia padėtį ištaisyti.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
102.	<i>negaištant</i>	negaištant <i>prv.</i> tuoj, nedelsiant	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
103.	<i>negreit</i>	-	DEIKTINIS [TOLIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS ILGAM LAIKO TARPUI]
104.	<i>negreitai</i>	-	DEIKTINIS

			[TOLIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS ILGAM LAIKO TARPUI]
105.	<i>neilgai trukus</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
106.	<i>neilgtrukus</i>	neilgtrūkus <i>prv.</i> netrukus: <i>N. sugrīžo iš miesto.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
107.	<i>nelaukiant</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
108.	<i>neseniai</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS]
109.	<i>netrukus</i>	netrūkus <i>prv.</i> greitu laiku, tuojau: <i>N. ir jis atvažiavo.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
110.	<i>nieko nelaukiant</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
111.	<i>nūdien</i>	nūdien <i>prv.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS]

		<p>1. pastaruoju metu, dabar: <i>N. laikai kitokie.</i></p> <p>2. šiandien: <i>Gražus oras n.</i></p>	[NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]
112.	<i>nūn</i>	<p>nūn nūnai <i>prv.</i></p> <p>1. šiandien 2. dabar, šiais laikais</p>	<p>DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS] [ARTIMA ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]</p>
113.	<i>nūnai</i>	<p>nūn nūnai <i>prv.</i></p> <p>1. šiandien 2. dabar, šiais laikais</p>	<p>DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS] [ARTIMA ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]</p>
114.	<i>pagaliau</i>	<p>pagaliaū <i>prv.</i></p> <p>galų gale, po visa ko: <i>P. ir jis atėjo.</i> <i>P. jis atsipeikėjo.</i></p>	<p>SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]</p>
115.	<i>pagaliaus</i>	<p>-</p> <p>LKŽ: pagaliaūs <i>adv.</i> žr. pagaliau</p>	<p>SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]</p>
116.	<i>pagaliop</i>	<p>-</p> <p>LKŽ: pagaliop <i>adv.</i> žr. pagaliau 1</p>	<p>SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]</p>
117.	<i>pagalios</i>	<p>-</p> <p>LKŽ: pagaliōs <i>adv.</i> žr. pagaliau</p>	<p>SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]</p>
118.	<i>pagalop</i>	<p>-</p>	SEKOS

		LKŽ: pagalop <i>adv.</i> žr. pagaliau 1	[PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
119.	<i>paryčiais</i>	- LKŽ: paryčiaĩs <i>adv.</i> žr. paryčiui 1	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
120.	<i>paryčiu</i>	- LKŽ: pāryčiu <i>adv.</i> žr. paryčiui 1	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
121.	<i>paryčiui</i>	- LKŽ: paryčiuĩ <i>adv.</i> 1. nakčiai baigiantis, dar neprašvitus: <i>Prisikėlėm dar gana paryčiuĩ Grš. Paryčiuĩ šalna buvo Lbv. O paskui naktis, dar juodesnė už praėjusią, su aštresne šalna paryčiui J.Balt.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
122.	<i>paskėliau</i>	paskėliaũ <i>prv.</i> kiek paskiau: <i>Ateisiu p.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĖLIAU SEKOJE]
123.	<i>paskiau</i>	paskiaũ <i>prv.</i> kiek vėliau: <i>P. pasakysiu, ateisiu.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]

			SEKOS [VĒLIAU SEKOJE]
124.	<i>paskiausiai</i>	prie paskiausias paskiausias , ~ia 1. vėliausias: <i>Ji kėlė anksčiausia,</i> <i>gulė ~ia.</i> ~iai <i>prv.</i> <i>Išjojo ~iai.</i>	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
125.	<i>paskui</i>	paskuī <i>prv.</i> po to, vėliau (laikui žymėti): <i>Miškas buvo, p. iškirto.</i> <i>Pirma pavalgyk,</i> <i>o p. dirbk.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE]
126.	<i>paskum</i>	paskuñ <i>prv.</i> žr. paskui	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE]
127.	<i>patamsiais</i>	- LKŽ: patámsiais, patañsiais, patamsiaĩs <i>adv.</i> 2. dar neišaušus ar sutemus: <i>Patámsiais išvažiavom,</i> <i>patañsiais parvažiavom</i> Sld. <i>Patámsiais važiavo ir</i> <i>paklydo VŠR.</i>	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
128.	<i>pavakare</i>	- LKŽ:	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]

		<p>pāvakare <i>adv.</i> prieš vakarā: <i>Pavakare priėjo prie to prūdo, tilteliu nuėjo in tą trobelę BsPIV196. Atvežē jī vakar pavakare rš.</i> <i>Pāvakare pavalgom, i gana Dglš.</i></p>	
129.	<i>pavakariais</i>	<p>-</p> <p>LKŽ: pavakariais, pāvakariais, pavākariais <i>adv.</i> apie vakarā, prieš vakarā: <i>Ana nulēkē pavakariais kieman netoli Šr. Kai šiulta, tai nemožna art [jaučiais] – anksti ir pavakariais [ardavome]</i> Pb. <i>Ateik pavakariais, padēsi paskyt uogu</i> Jrb.</p>	<p>KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]</p>
130.	<i>pavakariop</i>	<p>pavakarióp <i>prv.</i> ī pavakarē: <i>P. ēmē snigti.</i></p>	<p>KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]</p>
131.	<i>pavakariu</i>	-	<p>KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]</p>
132.	<i>pavakariui</i>	<p>-</p> <p>LKŽ: pavakariuī <i>adv.</i> pavakare: <i>Anas pavakariuī atej[o]</i> Lz.</p>	<p>KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]</p>

133.	<i>pavakariūkais</i>	- LKŽ: pavakariūkais <i>adv.</i> pačia pavakare: <i>Parvažiavo taip vėlai,</i> <i>pavakariūkais Pc.</i> <i>Pavakariūkais žmonės</i> <i>eina varpų rinkti Ėr.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
134.	<i>pavakary</i>	-	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
135.	<i>pavasariop</i>	pavasarióp <i>prv.</i> į pavasarį: <i>P. viskas atgyja.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]
136.	<i>pavasarij</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
137.	<i>per anksti</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
138.	<i>per laiką</i>	-	SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI]
139.	<i>per vėlai</i>	-	SEKOS [PO SUTARTO / ĮPRASTO LAIKO]
140.	<i>pernai</i>	pérnai <i>prv.</i> praėjusiais metais: <i>P. buvo lietingi metai.</i> <i>Nuo p. jis serga.</i> <i>P. vasarą.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
141.	<i>pernai rudenį</i>	-	DEIKTINIS

			[TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
142.	<i>pernai vasarą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
143.	<i>perpiet</i>	- LKŽ: perpiēt <i>adv.</i> per pietus: <i>Liepē, kad būtai...</i> <i>Gal perpiet, gal popiet,</i> <i>gal vakare rš.</i>	KALENDORINIS [PAGRINDINĒ PAROS CIKLO DALIS]
144.	<i>pervasar</i>	pervāsar <i>prv.</i> per vasarą: <i>Vaikas p. išbuvo kaime.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
145.	<i>peržiem</i>	peržiēm <i>prv.</i> per žiemą: <i>P. reikia mokytis.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
146.	<i>pirm</i>	- LKŽ: pīrm <i>adv.</i> žr. 1 pirma: 1. Pirm padirbk, paskui <i>girkis rš. Tada</i> <i>gaspadorius pirm pats</i> <i>persivertė per peilį, o</i> <i>vėliaus bernas LTR(Vm).</i> <i>Pirm ragino visus</i> <i>gailėjimop nuodėmių,</i> <i>paskui to vedė juos</i> <i>krikštop DP28.</i>	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] [ANKSČIAU SEKOJE]

147.	<i>pirm laiko</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
148.	<i>pirma</i>	pirmà, pìrma <i>prv.</i> 1. iš pradžių (laikui žymėti): <i>P. pasidėk, paskui ieškok.</i> 2. anksčiau: <i>P. jis buvo geresnis.</i>	DEIKTINIS [PRAEITIS] SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] [ANKSČIAU SEKOJE]
149.	<i>pirma laiko</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
150.	<i>pirmiau</i>	pirmiaū <i>prv.</i> 1. → 1 pirma 2. ankstesniais laikais, kadaise: <i>P. čia būdavo labai šlapia. Tas knygas aš turiu dar iš p.</i>	DEIKTINIS [PRAEITIS] SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE] [ANKSČIAU SEKOJE]
151.	<i>pirmiausia</i>	-	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
152.	<i>pirmiausiai</i>	prie pirmiausias pirmiáuslias, ~ia pats pirmasis: <i>Kuris bus p.?</i> ~iai <i>prv.</i> <i>Jis atvyko ~iai.</i>	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
153.	<i>pirmučiausia</i>	prie pirmučiausias pirmučiauslias, ~ia pats pirmutinis; <i>Tai – p. mūsų uždavinys.</i> ~ia <i>prv.</i> <i>Vaikai ~iai nubėgo į sodą.</i>	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
154.	<i>pirmučiausiai</i>	prie pirmučiausias	SEKOS

		pirmučiausli , ~ia pats pirmutinis; <i>Tai – p. mūsų uždavinys.</i> ~iai <i>prv.</i> <i>Vaikai ~iai nubėgo į sodą.</i>	[PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
155.	<i>pirmuliausia</i>	- LKŽ: pirmuličia <i>adv. sup.</i> pirmiausia, pirmučiausia: <i>Atvažiuokit pirmuličia čionai Arm. Pirmuličia šeiminykas pradeda semt Dv.</i>	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
156.	<i>po laiko</i>	-	SEKOS [PO SUTARTO / IPRASTO LAIKO]
157.	<i>po to</i>	-	SEKOS [VĖLIAU SEKOJE]
158.	<i>po visam</i>	po visám <i>prv.</i> viskam (pamaldoms, išskilmėms ir kt.) pasibaigus: <i>Jis parėjo tik po visám.</i>	SEKOS [PASKUTINIS ĮVYKIS SEKOJE]
159.	<i>popiečiais</i>	- LKŽ: pópiečiais <i>adv.</i> žr. popiete: <i>Popiečiais nepažįstamas gurguolės vežikas išsikvietė Petrą į arklidžių kiemą rš.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
160.	<i>popiečiu</i>	-	KALENDORINIS

			[PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
161.	<i>popiet</i>	popiēt <i>prv.</i> po pietų: <i>Ateik p.</i> <i>Oras p. išgiedrėjo.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
162.	<i>poryt</i>	porýt <i>prv.</i> po rytojaus būsiančią dieną: <i>P. ateisiu.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
163.	<i>pradžioj</i>	-	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
164.	<i>pradžioje</i>	-	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
165.	<i>prieš laiką</i>	-	SEKOS [PRIEŠ SUTARTĄ / ĮPRASTĄ LAIKĄ]
166.	<i>prieš tai</i>	-	SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE]
167.	<i>priešaušriais</i>	-	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
168.	<i>priešaušriu</i>	-	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
169.	<i>priešpiečiais</i>	- LKŽ: príešpiečiais <i>adv.</i> priešpiet: <i>Saulė šviečia</i> <i>priešpiečiais ar</i> <i>vidurdienį J.Jabl.</i> <i>Príešpiečiais atsikeldavo,</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]

		<i>kauptuką nusitvers, kapšt kapšt – i jis būk darbininkas Jrb. Įsakytą dieną, priešpiečiais, susirinko visas valsčius Ašb.</i>	
170.	<i>priešpiet</i>	priešpiēt <i>prv.</i> prieš pietus: <i>Ateik p.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
171.	<i>prietamsiais</i>	- LKŽ: prīetamsiais <i>adv.</i> žr. prietamsiai: <i>Prýtamsiais ugnis žybčio[ja] iš dalgio ašmenų Varn.</i>	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
172.	<i>proaušriais</i>	próaušriais <i>prv.</i> vos auštant: <i>Atsikėliau p.</i>	KALENDORINIS [ŠVIESAUS PAROS METO PRADŽIA]
173.	<i>ryt</i>	rýt <i>prv.</i> rytoj: <i>R. jis atvažiuos. R. vakare, rytą. R. ar poryt. Nuo r. dienos.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
174.	<i>ryt anksti</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
175.	<i>ryt dieną</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
176.	<i>ryt iš pat ryto</i>	-	DEIKTINIS

			[TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
177.	<i>ryt iš ryto</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
178.	<i>ryt iš vakaro</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
179.	<i>ryt poryt</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
180.	<i>ryt rytą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
181.	<i>ryt ryte</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
182.	<i>ryt vakare</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
183.	<i>rytas vakaras</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
184.	<i>rytą</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
185.	<i>rytą vakarą</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
186.	<i>ryte</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]

187.	<i>rytoj</i>	rytój <i>prv.</i> rytojaus dieną: <i>Šiandien neturiu laiko,</i> <i>ateisiu r. R. rytą, vakare.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
188.	<i>rytoj anksti</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
189.	<i>rytoj dieną</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
190.	<i>rytoj iš pat ryto</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
191.	<i>rytoj iš ryto</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
192.	<i>rytoj iš vakaro</i>		DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
193.	<i>rytoj rytą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
194.	<i>rytoj ryte</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
195.	<i>rytoj vakare</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
196.	<i>rytojaus dieną</i>	-	DEIKTINIS

			[TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
197.	<i>rytojaus rytą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
198.	<i>rudeniop</i>	ruden(i)óp <i>prv.</i> į rudenį: <i>R. pradeda šalenti.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]
199.	<i>rudenį</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
200.	<i>rudenop</i>	ruden(i)óp <i>prv.</i> į rudenį: <i>R. pradeda šalenti.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]
201.	<i>seniai</i>	seniaĩ <i>prv.</i> prieš daug laiko, ne dabar: <i>Nelabai s. Nuo s. Mes jau s. atsikėlėme. S. gimtinėje besu buvęs. S. matytas svečias.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
202.	<i>seniai seniai</i>	-	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
203.	<i>seniau</i>	-	DEIKTINIS [PRAEITIS] SEKOS [ANKSČIAU SEKOJE]
204.	<i>senokai</i>	senókai <i>prv.</i> gana seniai: <i>Mes jau s. pažįstami. S. jo nemačiau.</i>	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
205.	<i>senų seniausiai</i>	-	DEIKTINIS [TOLIMA PRAEITIS]
206.	<i>sykį</i>	-	DEIKTINIS

		<p>LKŽ: sýkj <i>adv.</i> kartą (žymint praeties laiką): <i>Einu aš sykj per girią – braška kas krūme</i> LKGII456(Pns). <i>Sýkj aš parvedžiau avikę i pryrišau LKT115(Up). Sýkj buvo užėjęs vėžių maras Smln. Sykj buvo toks žmogus A.Baran.</i></p>	<p>[NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]</p>
207.	<i>su laiku</i>	-	<p>DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS NEAPIBRĖŽTAM LAIKO TARPUI]</p>
208.	<i>susyk</i>	<p>susýk <i>prv.</i> iš karto: <i>S. nušvito dangus.</i></p>	<p>SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]</p>
209.	<i>šiandie</i>	<p>šiañdie <i>prv.</i> žr. šiandien</p>	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
210.	<i>šiandien</i>	<p>šiañdien <i>prv.</i> 1. šią dieną:</p>	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS]</p>

		<p>Š. gražus oras. Š. pat pareik. 2. šiuo metu, dabar: Mylėk žmogų š., o ne rytoj.</p>	<p>[PROKSIMALINĖ ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
211.	<i>šiandien dieną</i>	-	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
212.	<i>šiandien naktį</i>	-	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
213.	<i>šiandien rytą</i>	-	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
214.	<i>šiandien ryte</i>	-	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]</p>
215.	<i>šiandien vakare</i>	-	<p>DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS]</p>

			[PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
216.	<i>šiandieną</i>	šiandiėna <i>prv.</i> žr. šiandien	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
217.	<i>šiądien</i> (<i>šią dieną</i>)	- LKŽ: šiądien <i>adv.</i> žr. šiandien: 1. <i>Mano mama numirė aštuoniasdešimt dviej metų, o su visais dantimi kap su liepom – rodos, tą šiądien sudėti LKT367(AI). Aš šiądien pagal būdą dievobaimingų žmonių užlaikau pasninką Tat. Pinigus šiądien priėmiau V.Kudir.</i> 2. <i>Ir jo įtekmė šiądien itin aiški ir plati A1884,1(J.Šliūp).</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
218.	<i>šiąnakt</i> (<i>šią naktį</i>)	šiąnakt <i>prv.</i> šią naktį: <i>Š. lijo.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS]

			[PROKSIMALINĖ DABARTIS]
219.	<i>šiažvasar</i> (<i>šiaž vasaraž</i>)	- LKŽ: šiažvasar, šiažvāsar <i>adv.</i> šiaž vasaraž: <i>Šiažvāsar prisipešēm:</i> <i>ravėjimai, šienavimai –</i> <i>tik lėk, lėk Mžš. Šlapiūs</i> <i>orai šiažvāsar buvo Svn.</i> <i>Nebeatkakai šiažvāsar</i> <i>mūsų alelėn!</i> LTI425(A.Baran).	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
220.	<i>šiažžiem</i> (<i>šiaž žiemą</i>)	- LKŽ: šiažžiem, šiažžiem <i>adv.</i> šiaž žiemą: <i>Šiažžiem visi sodai iššalo</i> Mlt. <i>Šiažžiem tik par dvi</i> <i>dienas langai buvo</i> <i>ažušalę Ktk. Matyt,</i> <i>šiažžiem i nebeturėsime</i> <i>žmoniško kelio Sml.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
221.	<i>šiemet</i>	šiemet <i>prv.</i> šiais metais: <i>Š. ruduo gražus.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
222.	<i>šiuokart</i> (<i>šiuo kartu</i>)	šiuokart <i>prv.</i> šiuo kartu: <i>Š. lik sveikas!</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS]

			[PROKSIMALINĖ DABARTIS]
223.	<i>šiuolaik</i> (šiuo laiku)	šiuōlaik <i>prv.</i> šiuo laiku, dabar: <i>Š. kitoks gyvenimas.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]
224.	<i>šiuomet</i> (šiuo metu)	šiuomèt, šiuōmet <i>prv.</i> šiuo metu	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTOJI DABARTIS]
225.	<i>šiuosyk</i> (šiuo sykiu)	šiuōsyk <i>prv.</i> šiuo sykiu, šiuo kartu	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
226.	<i>šįkart</i> (šį kartą)	šįkart <i>prv.</i> šį kartą: <i>Š. tu teisus.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
227.	<i>šįmet</i> (šiais metais)	šįmet <i>prv.</i> šiais metais, šiemet: <i>Š. baigsiu mokyklą.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
228.	<i>šįryt</i> (šį rytą)	šįryt <i>prv.</i> šį rytą: <i>Kėlėsi š. anksti.</i>	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
229.	<i>šįsyk</i> (šį sykį)	šįsyk <i>prv.</i>	DEIKTINIS

		ši sykį, ši kartą	[PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
230.	<i>šįvakar</i> (<i>ši vakarą</i>)	šįvākar <i>prv.</i> ši vakarą	DEIKTINIS [PROKSIMALINĖ PRAEITIS] [PROKSIMALINĖ ATEITIS] [PROKSIMALINĖ DABARTIS]
231.	<i>tada</i>	tadà <i>prv.</i> 1. tuo metu, tuomet: <i>T. ateisiu, kai tu būsi namie. Nuo t. jis nebeužaina.</i> 2. po to: <i>Pirma nusiprausk, t. valgyk.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE]
232.	<i>tądien</i> (<i> tą dieną</i>)	tādien <i>prv.</i> tą dieną: <i>T. buvo gražus oras.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS] [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS]
233.	<i>tąkart</i> (<i> tą kartą</i>)	tākart <i>prv.</i> tą kartą, tąsyk	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]

234.	<i>tānakt</i> (<i>tā nakti</i>)	tānakt <i>prv.</i> tā nakti: <i>T. lijo, šalo.</i>	DEIKTINIS-ANAFORINIS [KALENDORINĒ DISTALINĒ PRAEITIS] [KALENDORINĒ DISTALINĒ ATEITIS] [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS]
235.	<i>tāryt</i> (<i>tā rytā</i>)	- LKŽ: tāryt, tāryt <i>adv.</i> tā rytā: <i>Tāryt laukē žmonelēs dienos Jrk65. Īmaišai miežienių miltų, tāryt ir kepi, nerūgeni Svn.</i>	DEIKTINIS-ANAFORINIS [KALENDORINĒ DISTALINĒ PRAEITIS] [KALENDORINĒ DISTALINĒ ATEITIS] [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS]
236.	<i>tāsyk</i> (<i>tā syki</i>)	tāsyk <i>prv.</i> tā syki, tākart: <i>Aš tik t. ten buvau.</i>	DEIKTINIS-ANAFORINIS [DISTALINĒ PRAEITIS] [DISTALINĒ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
237.	<i>tāvakar</i> (<i>tā vakarā</i>)	- LKŽ: tāvākar, tāvakar, tāvākar <i>adv.</i> tā vakarā: <i>Tāvākar jis pasikvietē mum alaus paragaut Ēr. Tik tāvakar užsivilkau, daugiau gi nevilķėjau Mžš. Ai, tāvakar kaip jau nusižudē, tai Jēzau</i>	DEIKTINIS-ANAFORINIS [KALENDORINĒ DISTALINĒ PRAEITIS] [KALENDORINĒ DISTALINĒ ATEITIS] [KALENDORINIS APIBENDRINTAS LAIKAS]

		<i>Marija, nei melžėjos eina karvių melžt Rk. Temo tąvakar, man rodės, be galo lėtai rš.</i>	
238.	<i>tąvasar (tą vasarą)</i>	- LKŽ: tąvāsar <i>adv.</i> tą vasarą: <i>Tąvāsar pasėjau, ir kaip matai sudygo ramunėliai Svn.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS]
239.	<i>tąžiem (tą žiemą)</i>	- LKŽ: tąžiēm, tąžiem <i>adv.</i> tą žiemą: <i>Man tąžiēm bulbų duobė sugedo Ob. Tąžiēm labai šalo Al. Tąžiem buvo labiai gilū sniego Sml. Speigas tąžiem speigė negirdėtai rš.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [KALENDORINĖ DISTALINĖ PRAEITIS] [KALENDORINĖ DISTALINĖ ATEITIS]
240.	<i>tik ką</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA PRAEITIS]
241.	<i>tučtuoj</i>	- LKŽ: tùčtuoj, tučtuōj <i>adv.</i> žr. tučtuojau	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
242.	<i>tučtuojau</i>	tùčtuojau <i>prv.</i> labai greitai, tuojau pat: <i>Jis t. ateis. Jūs t. pamatysite.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]

243.	<i>tučtuojaus</i>	- LKŽ: tùčtuojaus, tučtuojaūs <i>adv.</i> žr. tučtuojuau: <i>Tučtuojaūs stvėrė</i> <i>drebulys Ad.</i> <i>It tùčtuojaus I.</i>	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
244.	<i>tuo metu</i>	-	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
245.	<i>tuo pačiu metu</i>	-	SEKOS [TUO PAČIU METU]
246.	<i>tuo pat metu</i>	-	SEKOS [TUO PAČIU METU]
247.	<i>tuo tarpu</i>	-	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
248.	<i>tuoj</i>	tuõj <i>prv.</i> tuojuau	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
249.	<i>tuoj pat</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĒJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]

250.	<i>tuojau</i>	tuojau <i>prv.</i> greit, netrukus: <i>Ir jis t. atvažiuos.</i> <i>T. sugrįšiu.</i> <i>T. pat</i> (labai greit).	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
251.	<i>tuojau pat</i>	-	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
252.	<i>tuojaus</i>	- LKŽ: tuojaūs <i>adv.</i> žr. tuojau	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]
253.	<i>tuokart</i> (<i>tuo kartu</i>)	tuōkart <i>prv.</i> tuo kartu, tąkart: <i>Jis t. buvo išėjęs.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
254.	<i>tuolaik</i> (<i>tuo laiku</i>)	tuōlaik <i>prv.</i> tuo laiku, tuo kartu	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
255.	<i>tuomet</i>	tuomèt, tuōmet <i>prv.</i> tuo metu, tada: <i>T. ir aš ten buvau.</i>	DEIKTINIS- ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]

			SEKOS [VĒLIAU SEKOJE]
256.	<i>tuosyk</i> (<i>tuo sykiu</i>)	tuōsyk <i>prv.</i> tuo sykiu, tąsyk	DEIKTINIS-ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
257.	<i>tuotarp</i> (<i>tuo tarpu</i>)	- LKŽ: tuōtarp <i>adv.</i> 1. tuo tarpu, tuo kartu, tuo metu: <i>Tuotarp ir kaimynas buvo atėjęs Grž. Tuotarp senatve apsirgo dėdė Martynas I.Simon. Aš tuotarp pasiruošiu viską! Vd.</i> 2. šiuo kartu, šiuo metu: <i>Tuōtarp sudie! Grž. Tai eikita tuotarp į pailsį Vd.</i>	DEIKTINIS-ANAFORINIS [DISTALINĖ PRAEITIS] [DISTALINĖ ATEITIS] [APIBENDRINTAS LAIKAS]
258.	<i>užpernai</i>	užpernai <i>prv.</i> užpereitais metais: <i>Ū. buvo graži vasara.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
259.	<i>užporyt</i>	užporýt <i>prv.</i> dieną vėliau kaip poryt, po trijų dienų: <i>Ateisiu u.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE]
260.	<i>užužpernai</i>	užužpernai <i>prv.</i> metais anksčiau kaip užpernai, prieš trejus metus:	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]

		<i>U. buvo šilta žiema.</i>	
261.	<i>užųžvakar</i>	užųžvakar <i>prv.</i> diena anksčiau kaip užvakar, prieš tris dienas	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
262.	<i>užvakar</i>	ųžvakar <i>prv.</i> diena anksčiau kaip vakar, prieš dvi dienas: <i>Vakar ir ū. lijo.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
263.	<i>vakar</i>	vākar <i>prv.</i> praėjusią dieną: <i>V. lijo. V. vakare grįžau.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
264.	<i>vakar dieną</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
265.	<i>vakar naktį</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
266.	<i>vakar rytą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
267.	<i>vakar ryte</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
268.	<i>vakar vakarą</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
269.	<i>vakar vakare</i>	-	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
270.	<i>vakarą</i>	-	KALENDORINIS

			[PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
271.	<i>vakardien</i>	vākardien <i>prv.</i> vakar dieną	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
272.	<i>vakare</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
273.	<i>vakarykščiai</i>	vakarykščiai <i>prv.</i> iš vakar dienos: <i>V. buvo pasnigę.</i>	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
274.	<i>vakarnakt</i>	vākarnakt <i>prv.</i> vakar naktį	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
275.	<i>vakarop</i>	vakaróp <i>prv.</i> į vakarą: <i>Saulė jau v.</i> <i>Diena v., metai galop.</i>	KALENDORINIS [PEREINAMOJI PAROS CIKLO DALIS]
276.	<i>vakarryt</i>	vākarryt <i>prv.</i> vakar rytą	DEIKTINIS [TIKSLUS LAIKO ATSTUMAS PRAEITYJE]
277.	<i>vasarą</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
278.	<i>vasarop</i>	vasaróp <i>prv.</i> labiau į vasarą: <i>Saulė jau v., vis jau</i> <i>šilčiau.</i>	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]
279.	<i>veik</i>	vėik <i>prv.</i> 1. veikia, greitai	DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĒLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]

280.	<i>veikiai</i>	<p>prie veikus vėiklus, ~i, veiklūs, ~i 1. greitas, skubus: <i>Nelygus kelias negali būti v. važiuoti. ~u pagadinti, bet nevėiku pataisyti.</i> vėikiai, vėikiai <i>prv.</i> <i>Aš v. parbėgsiu. Jei iš lengvo vysi, veikiau pavysi.</i></p>	<p>DEIKTINIS [ARTIMA ATEITIS] SEKOS [VĖLIAU SEKOJE PRAĖJUS TRUMPAM LAIKO TARPUI]</p>
281.	<i>vėlai</i>	<p>prie vėlus vėllūs, ~i toli nusitraukęs, einantis į galą (apie laiką) <i>V. vakaras. Dar ne ~ù – spėsime pareiti.</i> ~ai <i>prv.</i> <i>~ai grįžau namo, o jis dar ~iaū.</i></p>	<p>SEKOS [PO SUTARTO / IPRASTO LAIKO] KALENDORINIS [PAROS DALIES PABAIGA]</p>
282.	<i>vėlai naktį</i>	-	<p>KALENDORINIS [PAROS DALIES PABAIGA]</p>
283.	<i>vėlai pavasarį</i>	-	<p>KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]</p>
284.	<i>vėlai rudenį</i>	-	<p>KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]</p>
285.	<i>vėlai vakare</i>	-	<p>KALENDORINIS [PAROS DALIES PABAIGA]</p>
286.	<i>vėliau</i>	<p>vėliau <i>prv.</i> paskiau: <i>V. pasakysiu. V. nieko negavo.</i></p>	<p>DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKO ATSTUMAS ATEITYJE] SEKOS</p>

			[VĒLIAU SEKOJE] [PO SUTARTO / IPRASTO LAIKO]
287.	<i>vėlokai</i>	prie vėlokas vėlóklas , ~a gana vėlus ~ai <i>prv.</i>	SEKOS [PO SUTARTO / IPRASTO LAIKO] KALENDORINIS [PAROS DALIES PABAIGA]
288.	<i>vidudieny</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
289.	<i>vidunakt</i>	- LKŽ: vidùnakt <i>adv.</i> vidunaktį, vidury nakties: <i>Ateido vidùnakt kitas</i> <i>jos[p] LzŽ. Vidùnakt</i> <i>klausau: dun dun</i> <i>kareiviai in pirkia Vlk.</i>	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
290.	<i>vidunakty</i>	-	KALENDORINIS [PAGRINDINĖ PAROS CIKLO DALIS]
291.	<i>vidurvasarij</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO VIDURYS]
292.	<i>viduržiemj</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO VIDURYS]
293.	<i>viduvasarij</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO VIDURYS]
294.	<i>viduvasary</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO VIDURYS]
295.	<i>vidužiemj</i>	-	KALENDORINIS

			[METŲ LAIKO VIDURYS]
296.	<i>vidužiemy</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKO VIDURYS]
297.	<i>vienąvakar</i> (<i>vieną vakarą</i>)	- LKŽ: vienąvakar, vienąvākar <i>adv.</i> 2. kurį vakarą (neapibrėžtam laikui nusakyti): <i>Atėjęs vienąvakar</i> <i>pavobijo šiaučių,</i> <i>inkalbinėdamas, kad</i> <i>možna daug pinigų</i> <i>pavogt DS299.</i> <i>Vienąvākar inlipiau</i> <i>medžiañ, žiūrėjau, ką</i> <i>anys (bebrai) dirba Ant.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
298.	<i>vienądien</i> (<i>vieną dieną</i>)	- LKŽ: vienądien, vienądiēn <i>adv.</i> 2. kurią nors dieną (neapibrėžtam laikui nusakyti): <i>Vienądien išėjo ir</i> <i>neparejo Sug. Vienądien</i> <i>ėjo abudu pro šalį Sb.</i> <i>Vienądien visap gali būt</i> <i>(galima staiga mirti)</i> Drsk.	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
299.	<i>vienąkart</i> (<i>vieną kartą</i>)	vienąkart <i>prv.</i> vieną kartą	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE]

			[NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
300.	<i>vienąnakt</i> (<i>vieną naktį</i>)	- LKŽ: vienąnakt, vienąnakt <i>adv.</i> 2. kurią nors naktį (neapibrėžtam laikui nusakyti): <i>Vienąnakt norėjom bėgt [belaisviai], nenusdavė Drskž. Vienąnakt jau sako: – Kažin ar beišsiversi be daktaro Kp. Išskris jaunystė vienąnakt iš rankų B.Braz.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
301.	<i>vienąryt</i> (<i>vieną rytą</i>)	- LKŽ: vienąryt <i>adv.</i> vieną rytą (neapibrėžtam laikui nusakyti): <i>Tai vienąryt jis vėl atejo labai vėlai Plvn. Vienąryt atsikeliam – kad jam nebėr rūbų Pnd.</i>	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
302.	<i>vienąsyk</i> (<i>vieną sykį</i>)	vienąsyk <i>prv.</i> vieną sykį	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
303.	<i>vienąkart</i> (<i>vieną kartą</i>)	vienąkart <i>prv.</i> žr. vienąkart	DEIKTINIS [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS PRAEITYJE] [NEAPIBRĖŽTAS LAIKAS ATEITYJE]
304.	<i>visų pirma</i>	-	SEKOS

			[PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
305.	<i>visupirm</i>	visųpiřm <i>prv.</i> visų pirma	SEKOS [PIRMAS ĮVYKIS SEKOJE]
306.	<i>žiema</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
307.	<i>žiema vasara</i>	-	KALENDORINIS [METŲ LAIKAS]
308.	<i>žiemop</i>	žiemóp <i>prv.</i> toliau į žiemą	KALENDORINIS [METŲ LAIKO PABAIGA]

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt,
www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.